

HASAN İZZETTİN DİNAMO KUTSAL BARİŞ

ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI SONRASININ GERÇEK HİKAYESİ

KUTSAL BARIŞ — Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasının gerçek hikâyesi /
Hasan İzzettin Dinamo / Dizgi: Doğu Matbaası / Baskı: Haşmet Mat-
baası.

Roman Dizisi

20

2. Basım - Mart 1976

MAY YAYINLARI
Babıâli Caddesi No. 19
Cağaloğlu / İSTANBUL
Telf: 27 71 61

HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL BARIŞ

Ulusal Kurtuluş Savaşı
Sonrasının Gerçek Hikâyesi

II

MAY YAYINLARI

İKİNCİ BÖLÜM

— 1 —

RUMELİNİN SON ACIKLI TÜRKÜSÜ

Bu ulus çocuklarının fedakârlıkları,
kahramanlıkları için ölçü bulunmaz.

MUSTAFA KEMAL

Binbaşı Fuat, Bektaşlar köyündeki eski karargahına döndüğünden beri yıpratıcı bir sabırsızlık içindeydi. Bulgaristan'ın Kırcaali kasabasının Bektaşlar köyündeki bu karargah çok cıvıvli günler yaşamıştı. Şu sırada burda yalnız saklanıyor, Anadolu'dan gelecek en yeni haberleri bekliyordu. Buna göre komitacılık işlerine yeni bir düzen verecekti. Karargahın önünde bir kütüğün üzerine oturmuş, filintasını bir çocuk gibi dizlerinin üzerine yatırmış okuyor, uzaklardaki masmavi dağlara, yöredeki ağaçlıklara alıcı gözlerle bakıyor, her komitacı gibi korunma içgüdüsünün atak psikolojisi içinde yüzüyordu. Nöbetçi, bir kuş sesiyle gelen olduğunu bildirince içeri girdi. Gelen bir ulaktı. Birkaç dakika sonra, Erkanı Harbiyeyi Umumiye reisi Fevzi Paşanın (mareşal) şu 10 eylül 1338 (1922) tarihli muştı çiçekleri serpen telgrafını eline tutuşturdular:

«Fuat beye,

Anadolu'da düşmanı mağlup ve perişan ettik. Bursa istikametinde umumi saldırımız sürüyor. Yunanistan'ın yıkılması için önce size yazdığım gibi büyük eyleme geçmeniz gereklidir. Ağustos tahsisatınız da içinde olarak bütün tahsisatınızı gönderdim. Hemen batı Trakya'da ve Makedonya'da, her yanda düşmanın demiryollarına, birliklerine saldırılara, baskınlara ve en büyük çalışmalara başlayınız. Ve şimdiye dek neler yaptınız ve neler yapmak üzeresiniz, ivedi bildiriniz. Sonra çalışmalarınızdan günü gününe ayrıntılı bilgi isterim.»

Binbaşı Fuat, şimdiye dek buralarda Anadolu savaşını desteklemek uğruna yaptığı bütün komitacılık işlerini yazıp raporunu hazırladığı sırada ulak, onun eline şu paha biçilmez 10 eylül tarihli ikinci telgrafı tutuşturdu:

«Fuat beye,

Madde 1 — 9 eylül cumartesi saat 4,5 da atlılarımızın İzmir'i geri aldıklarını müjdelerim. Bursa ve Mudanya da geri alınmak üzeredir.

Madde 2 — Trakya'da toplanmış olan Yunan kuvvetleri Midye - Inoz çizgisinin batısına çekilmektedir.»

Binbaşı Fuat, eldeki müfrezeyle toplayarak Mareşal Fevzi Çakmak'ın verdiği muştuyu onlara da okudu. Zafer haberinin sevinci, eskimiş şarap gibi hepsinin başına vurdu. Bir avuç insan, nerdeyse Yunanistan'ı işgal etmek üzere atılacaklardı. Binbaşı Fuat, elindeki adamlarını yeniden örgütlendirdiği gibi geçici olarak terhis edip evlerine gönderdiği adamlarına da haber salarak hepsinin karargahta

bulunmalarını bildirdi. Sonra, oturup bütün yaşayışının destanı olan raporunu yazmayı sürdürdü:

Balkan savaşı yenilgimizle sonuçlanmış, Türk ordusunun kalıntıları Çatalca müstahkem savunaklarının arkasına çekilmiş, biraz soluk almıştı. Enver paşa, eldeki bütün ordu kalıntılarını toplayarak Edirne'yi Bulgarlardan geri almak üzere saldırıya geçmiş, dostun, düşmanın şaşkın bakışları altında bu büyük sınır kentimizi geri almıştı. Enver paşa, bununla da kalmamış ilk Türk gerilla birliğini kurarak Bulgaristan'ın içerilerine saldırmıştı. Bu gerilla birliğinin başları Eşref Kuşçubaşı, onun kardeşi Sami Kuşçubaşı, genç Çerkes Ethem, onun ağbisi Reşit'ti. Birkaç yüz atlıdan oluşan bu akıncı gerilla birliği, Bulgaristan'da Mustafapaşa ile Habipçe'yi ele geçirdi, Kozikavak kasabasında karşılaştığı bir Bulgar taburunu yoketti. Akıncılar, orda korkunç bir gerçeğe karşılaştılar: Oranın bütün Türkleri Bulgarlarca zorla Hristiyanlaştırılmıştı. Vaftiz edilip adları değiştirilen Türklerin sayısı azbuz değil, üçyüzbindi. Bağnaz Bulgar yöneticileri, bütün bu Türk, Müslüman köylerinin meydanlarına birer de kilise çanı yerleştirmişlerdi. Gerilla birliği, Bulgaristan'ın içinde böyle hızlı bir akın yapıp geri döndüğünde durumu orduya bildirdi. Fahri paşa kolordusunun kurmay başkanları Ali Fethi ile Mustafa Kemal bu hristiyanlaştırılmış Türkleri kurtarmak üzere çabucak kurulan kurtarma gerilla birliğinin başına Süleyman Askeri'yi geçirdiler. Ordudan ayrılıp çeteci kılığına giren birçok gönüllü erle subay, bu yeni akıncı birliğe katıldı. İşte, Süleyman Askeri'nin komutasında Batı Trakya'ya akın eden bu birliğe teğmen Fuat (Balkan) adlı gencecik bir asker de katılmıştı. Komitacılar karşı ancak komitacılıkla savaşılacağına inanan bu savaşçılar, bizim ilk komitacılarımızdı. Türkler, Bulgarlarla bir anlaşma yapmıştı: Elele Yunanlılarla Sırlara karşı çalışacaklardı. Birinci dünya Savaşı kapıyı çalmağa başlamışsa da Bulgarlar da, Sırlar da buna katılmayı uslarının kıyısından

bile geçirmiyorlardı. Türkiye ise Enver paşayla cermanofil arkadaşlarının çabasıyla savaşa katılmış, Alman ordularının yanında yer almıştı. Türkiye savaşa katılma kararını verip de ilk silahları patlattığı sırada teğmen Fuat, batı Trakya'nın İskeçe kentinde bulunuyordu. Burda yaptığı ilk iş, Batı Trakya hükümetinden kalıp da Bulgarlardan saklanan silahlarla cephaneleri sıkıca kontrol altına alıp yavaş yavaş güvenilir Türklere dağıtmak, büyük olaylara karşı hazırlanmak oldu. Bu işlerin son kerte dikkatli yapılması gerekiyordu. Yunan hükümeti, tetikteydi. Türkiye'nin katıldığı devletlerden çok karşı yana katılması bekleniyordu. Bundan dolayı da silahlandırılmış Türk azınlıklarına karşı çok hırçın davranabilirdi, böyle büyük olanaklar daha başlangıçta elden gidebilirdi. Bu sırada İstanbul'da Enver paşa ile arkadaşları bir karşı casusluk yada casusluk örgütü olan «Teşkilatı Mahsus»ı kurup başına da Süleyman Askeri'yi getirdiler. Böylece Bulgar hükümetinin de rızasıyla Bulgaristan'ın Yunanistan'la Sırbistanın sınır boylarında sabotajlar yapmak üzere Türkiye'den birçok kaptanla gerillacı gönderildi. İstanbul'da İttihatçıların hükümetiyle Bulgarların Makedonya komitesi arasında yapılan anlaşmaya göre bu Türk gerillaları, Bulgarlarla elele çalışacaklardı. İngilizler, Fransızlar, Ruslar, Bulgarlara bir sürü büyük lokmalar için söz verdilerse de Bulgar hükümeti Türklerle olan tutumunu değiştirmede. Bütün Makedonya'yı kendilerine bağışlayacaklarını söylemeleri bile Bulgarları kandıramadı. Böylece, gerek Sırbistan gerekse Yunan sınırları boyunca etkili bir Türk - Bulgar işbirliği kuruldu. Bulgarların bizimle işbirliğinde bulunması, Çanakale'de sürüp giden kesin sonuçlu savaşlarımızı arkadan destekliyordu. Eğer bunun tersi olsaydı, Anafartaları Mustafa Kemal'in asker dehası bile güç kurtarırdı.

Bu sırada Ruslar, Odesa tersanesinde yapıp bitirdikleri otuz bin tonluk İmparatoriçe adlı zırhlının İngiltere'ye ismarladıkları büyük toplarını bekliyorlardı. Bu otuzbeşlik ağır

topların Selanik limanına geldiği, Sırbistan-Romanya üzerinden gönderileceği haber alınmıştı. Çolak İbrahim'le onun buyruğundaki sabotajcılar topluluğunun Bulgaristan'a gönderilmesi de daha çok bu topların Rusya'ya geçmesini önlemek içindi. Yahya Kaptan çetesinin Valendova köprüsünü nasıl havaya uçurup bir tabur sırp askerini yokettiğini daha önce görmüştük. İtilaf devletlerinin Bulgaristan elçileri, Valendova olayı dolayısıyla Bulgaristan'a sorumluların cezalandırılması için diretilirse de Bulgaristan, bu büyük sabotajda hiçbir sorum kabul etmedi. Bunun üzerine İtilaf devletlerinin elçileri Sofya'dan ayrılmak zorunda kaldılar. Rus donanması, Bulgaristan'ın kıyı kentlerini topa tutarak bunun acısını almak istediye de hem otuzbeşlik toplardan hem de Bulgaristan'ın savaş ortaklığından yoksun kalmanın acısına katlanmaktan başka bir şey yapamadı. Valendova demiryolu köprüsünün yıkılışı, Karadenizde bir egemenlik kurmuş olan Yavuz zırhlısını imparatoriçe gibi korkunç bir düşmandan kurtarmış oldu.

Bu sırada hâlâ İskeçe'de bulunan teömen Fuat, Rusya'nın Bulgaristan'a savaş açmasına çok sevinmişse de birtürlü yönünü belirtmeyen Yunanlıları kuşku içinde bekliyordu. Yunanlıların İtilaf devletlerine eğilimli oldukları seziliyorsa da henüz bir karara varamadıkları da görülüyordu. Ufak bir rüzgâr, onların yelkenini de Londra'ya doğru şişirebilirdi. Teğmen Fuat, hep bu belkileri hesaplayarak İskeçe'de kendisiyle birlikte çalışan Makedonya komitacılarıyla doğacak durumu kolluyordu. Yunanlılar, bize karşı savaşa girer girmez onları arkadan vurmak üzere davranacaktı. Drama'nın Sarışaban kasabasında teğmen Fuat'ın Makedonya komitesinin yöntemiyle kurulmuş örgütleri vardı. Her üç köyden birinde güvenilir bir adamı vardı. Örneğin: Çaylayık köyünden İsmail ağa, Mincinos köyünden Ferhat ağa, Darıovası köyünden Canbaz Hüseyin ağa gibi.

Atıcılıkta üstlerine olmayan bu adamlar, o yörenin bü-

tün dağını taşını, bütün insanlarını avuçlarının içi gibi tanıyor, biliyorlardı. İlerde bütünleyeceği müfrezenin çekirdeği olarak bu üç kişiyi yanına katan teğmen Fuat, Sarışaban kasabasının bütün köylerini bir bir dolaştı. Bütün yöredeki Türklerin tanıyıp saydığı bu üç kişilik müfreze, köylerden katılan güvenilir kişilerle büyüdü. Genç teğmenin ünü sağlam bir biçimde bütün yöreye yayıldı. Öyle ki mahkemelik bütün işleri halk onun katında çözümlemeğe başladı. Kasabadaki Sulh yargıcının görevi onun sırtına yüklendi. Birçok uyuşmazlıkların giderilmesi için köylüler hep ona başvurur oldular.

Süleyman Askeri ile birlikte Ordudan ayrılıp Sokullu yoluyla Dedeağaçtan geçerek Gümülcine'ye giden teğmen Fuat, oralı Hoca Salih başkanlığında Batı Trakya Hükümetinin kurulmasında rol aldı. Bu, bağımsız bir Türk hükümetiydi. Bayrağı, posta pulu vardı. Hemen çalışmaya başlandı. İlk iş olarak dinleri zorla değiştirilmiş üçyüzbin kişinin eski dinlerine dönmelerini sağlamak üzere birçok kurul kuruldu, bütün zulüm görmüş bölgelere gönderildi. Hocaların önünde kelime-i şahadet getiren yüzbinlerce kişi, yine eski dinlerine dönerek köy meydanlarındaki çanları indirdi. Şahin köyündeki çan, İstanbul'daki askeri müzeye gönderildi. Batı Trakya hükümeti, bundan sonra seferberlik ilan etti. Bütün eli silah tutanlar, silahlandırıldı. Bulgar sınırı kapatılarak milisler orada sipere girdiler. Üçyüzbin Türkü işken-ceyle hristiyan yapan Bulgar köylülerinin köylerine karşı bir misillemeye girişildi. Yüzbaşı İlmî beyin komutasındaki yıkım birliği bütün suçlu Bulgar köylerini baştanbaşa yakıp yıkarak zulüm gören Türklerin öcünü aldı. Teğmen Fuat, gerillanın bir başka deyimi olan komitacılığa, bu eylemde aldığı görevle başladı.

Süleyman Askeri'nin, hristiyanlaştırma olayını böyle şiddetle bastırışı Bulgarları kızdırdı. Bulgar ordusu, hemen Tunçef komutasındaki mürettep tümeni Batı Trakya

Türk hükümetinin üstüne yürüterek devrimi bastırmak istedi. Tunçel'in şiddetli saldırısı, Süleyman Askeri'nin komutasındaki milislerin göğüslerinde kırıldı. Bu davranış, dost olmak zorunda olan Türk - Bulgar hükümetlerini uyardı. İstanbul'da bir andlaşma yaptılar. Buna göre, Bulgar hükümeti Midye-Enez çizgisinden vazgeçecek Dimetoka ile birlikte Edirne'yi de bize bırakacaktı. Böylece Türk-Bulgar sınırında barış havası esmeğe başladı.

Sınırlar saptandıktan sonra İttihat ve Terakki hükümeti, bu bölgedeki didişmeye son verilmesine karar verdi. Hristiyanlaştırma olayı yüzünden bu bölgede patlak veren kargaşalıklar, yeni zulüm dalgalarıyla bastırılmayacak biçimde olduğundan Bulgar ekseri general Savof, İttihat ve Terakki hükümetine başvurarak bu bu işin Cemal beyin (Paşa) aracılığıyla çözümlenmesini istedi. Cemal bey, bu işle görevlendirildi. Bütün dava, Edirne'yi kurtarmaktı. Bulgarların isteği hoşgörü ile karşılandı. Cemal bey, sürtünme bölgesine gitti. İlkın Gümölcine'ye uğradı. Ordan devrimin merkezi olan İskeçe'ye geçti. Geçici Türk hükümetinin buyruğundaki bütün subaylarla eratın Türkiye'ye dönmelerini buyurdu. Başlarında Süleyman Askeri'nin bulunduğu büyük bir grup subayla erat Türkiye'ye döndü. Yalnız, beş subay, Bulgar-Türk anlaşmazlığının son kırıntılarını ortadan kaldırmak göreviyle orda bırakıldı. İşte, bu beş subaydan biri de teğmen Fuat Balkan'dı. İskeçe ile yöresini Bulgarlara teslim etmek gibi acı bir görevi de yerine getiren o oldu. Ancak, daha sonra, Bulgarlar, bu beş subayı sınırdışı etmekte gecikmediler.

O sıralarda Bulgaristan'ın çok sözü geçen bir siyasal örgütü olan Makedonya komitası, Türk azınlığının da düşmanlığını kazanmış olduğundan o yörede gerek Yunanlılara gerekse Sırlara karşı açtığı gerilla savaşını iyi yürütemiyordu. Bundan dolayı Türklerin düşmanlığını ortadan kaldırarak salt öbür iki düşmanla savaşmayı düşü-

nen Makedonya komitesi, «İstanbul'daki İttihat ve Terakki hükümetine bir kurul gönderip Yunanlılarla Sırlara karşı ortak bir savaş cephesi kurulmasını önerdi. Türk hükümeti bu öneriyi yerinde bularak komitacılık işlerinde Türk gerillasının da çalışması hazırlıklarına koyuldu. Teğmen Fuat Balkan bu yeni durumun gereklerine göre yine İskeçe'de kaldı. Yardımcılığına da Makedonya komitacılarından Pavliştaf verildi.

İşte, bu sıradaydı ki gerillacı yarbay Çolak İbrahim Beyle yanındaki bir sürü Türk komitacısı, sabotajcısı, bunların başında en önemlisi, biraz sonra Valendova Demiryolu köprüsünü uçuracak olan Yahya kaptanla adamları, Bulgaristanın merkezi Sofya'ya sükün ettiler. Çolak İbrahim bey, yardımcılığına verilen Bulgar komitacılarından Cavukef'le Nevrekop'a yerleşti. İbrahim bey bir yandan, teğmen Fuat Balkan öbür yandan işe giriştiler. Ulusal Kurtuluş savaşından biraz sonraya dek sürecektir olan komitacılık serüvenlerinde genç subay Fuat Balkan'ın anıları şöyle zincirleniyordu:

İskeçe'deki Türk-Bulgar işbirliği uzun sürmedi. Bulgarlar, Türklerin, Bulgaristan'ı Türkiye'ye katmak üzere bir gizli örgüt kurdukları kuruntusuna kapılarak Fuat Balkana karşı düşmanca davranışa geçtiler. Makedonya komitesi, silahını Türklere çevirerek teröre başladı. Fuat Balkan, bu durumu Teşkilatı Mahsusaya bildirdi. Örgütün Yunan topraklarına götürülmesini gerekliliğini anlattı. Yunan Makedonyasında bulunan Mehmet Ali Paşanın eski kenti Kavala'da konsolos katipliğine verilmesini önerdi. Türk kurmaybaşkanlığının bir buyruğuyla Kavala konsolos katipliğine atanması hemen yapıldı. Gerek zamanın Hariciye Nazırı Halil (Menteş), gerekse Yunanistan'daki Türk elçisi Galip Kemali Söylemezoğlu, onun görevi üstüne hiçbir bilgiye sahip değildiler.

Fuat Balkan, gizli örgütünü Yunan dağlarına gizleyerek

Kavala konsolosluğuna vardığında garip bir durumla karşılaştı: Konsolos Fazıl, Yunanistan'daki konsolosların en eskisi olduğu gibi çok da nazik, kibar bir adamdı. Ancak, bütün işleri Fransız soyundan karısının ellerine bırakmıştı. Türklüğe hiç ısınmamış olduğunu gördüğü bu kadının çok zararlı işler çevirebileceğini de hemen kestirdi. Yunanistan'ın, büyük savaşın başlaması dolayısıyla, eğilimini, durumunu öğrenmek isteyen İstanbul Haricey Nazırlığına kadının etkisiyle olacak şöyle bir karşılık vermişti:

«Kavala'ya her çeşit silâh ve mühimmat çıkaran Yunan gemilerini konsoloshanenin denizkryısında ve limana yakın olması dolayısıyla görüyorum. Buyurduğunuz bilgileri vermek üzere çıkan bu malzemeyi iyice inceleyecek güçlü bir dürbünün gönderilmesini rica ederim.»

Bu gülünç karşılığın karşısında genç teğmen gülmek mi, ağlamak mı gerektiğini kestiremedi. Bu garip karı kocayı sıkı bir göz hapsine alırken bir yandan da Darıova, Çaylayık, Mincinos köylülerinin yardımıyla kurduğu örgütü ele alıp güçlendirme işine girişti. Fuat Balkan, Kavala'ya varmadan önce, elçi Galip Kemali Söylemezoğlu, o yöredeki Türk azınlığının Türkiye'ye göçetmesi için propaganda yapmış, buna kapılan bir yığın halk, Türkiye'ye gitmek üzere Kavala'ya toplanmıştı. Bunu gören genç teğmen, şaşırmıştı. Bütün Türkler, anayurda gidecek olursa o, örgütünü kiminle yapacak, Türkiye'ye kiminle yararlı olacaktı? Koskoca bir dünya savaşına girmiş olan Türkiye'ye bu yörede yararlı olabilmek için bu Türk azınlığının burda kalması gerekiyordu. Buna karar vererek elçinin Kavala'ya topladığı bütün Türkleri yine köylerine gönderdi. Buna içerleyen Galip Kemali, İstanbul'daki Hariciye Nazırı Halil Menteş'e şöyle bir soru sormak zorunda kaldı: «Siz Kavala Konsoloshanesine katip mi gönderdiniz, yoksa Yunanistan'a elçi mi?»

Zamanın genelkurmay başkanlığı, Fuat Balkan'ın dav-

ranışını doğru bularak göçü durdurdu. Bu sırada Yunanistan, henüz savaşan devlet gruplarından hangisinin yanında yer alacağını belli etmemişti. Venizelos'la kral arasında kıyasıya bir çekişmedir gidiyordu. Bu çekişmenin en şiddetli zamanında Fuat Balkan, Teşkilatı Mahsusa genel karargahından şöyle bir buyruk aldı:

«Yunanistan içinde iki parti birbirleriyle çekişme halindedir. Bunların bu mücadelesini daha şiddetli bir hale getirmek için doğu Makedonya'da İngiliz ve Fransızların eylem gösterdiği alan içinde birçok suikastlar yaparak Venizelist ve kral partileri arasındaki çekişmenin şiddetlenmesini düzenlemeyi düşündük. Bu işleri başarıyla yapacak yetenekte olduğuna inandığımız İstanbul'da Sultanhamamında elbise ticareti ile uğraşan Karakaş İbrahim beyi görevlendirdik. (Sakallı Karakaş İbrahim) Size İskeçe yoluyla göndereceğimiz dinamitleri Kavala'da sakladıktan sonra Selanik'te bulunan İbrahim beyle bağlantınızı sağlayarak bu mühimmatı Selanik'e göndermek görevi verilmiştir. İbrahim beyin Selanik'teki adresini bildiriyoruz. Onunla ilişki kurarak işbirliği yapmanız istenir.»

Genç teğmen, örgütün aracılığıyla pille ateşlenecek bütün patlayıcı maddeleri dağdan dağa Kavala'ya getirtti. İskeçe'de Alman İstihbarat örgütünün yardımıyla perukselin denilen Dinamit hamuru, kapsül, saatli bomba gibi sabotaj, suikast maddeleri kolayca hazırlanabilecekti. Selanik'teki İbrahim beyle bağlantı kuran Fuat Balkan, onun güvendiği bir arkadaşın Kavala'ya gönderilmesini sağladı.

Selanik de, Makedonya da İngiliz işgali altındaydı. Yunanistan'ın bütün trafiği İngiliz konsoloshanesinin vizesine bağlıydı. Böylece, Kavala da onların kontrolü altındaydı. Fuat Balkan, dinamitleri Selanik'e göndermek için İngiliz kontrolünden geçirmek zorunluğuyla karşı karşıyaydı. Bir düşününce düşündü. Dinamitin anası olan perukselin, hamur biçiminde olduğundan bunları kimi ev eşyası içinde yola çı-

karabilirdi. Birçok ev eşyası satın aldı. Perukselinleri, sözde Selanik'e taşınan bir ailenin eşyalarından bir karyolanın demir borularına, bir gaz sobasının aynasının arkasına güzelce yerleştirdi. Bu iş olup bittikten sonra, ev eşyasıyla yüklü arabayı Kahveci Hafız Raif'e vererek vize edilmesi için İngiliz elçiliğine gönderdi. Sözde bu araba Selanik'e taşınan bir kadıncağızın eşyalarıyla yüklüydü.

Kahveci Hafız Raif, Fuat Balkan'ın gizli örgütüne bağlı üyelerin her zaman oturduğu kahvenin sahibiydi. Ancak, çok iyi bir adam olan kahveci, arabadaki eşyanın arasında böyle cehennem maddelerinin bulunduğunu bilseydi bu görevi hiçbir zaman üzerine almazdı. Adamcağız, bilmeden bu koskoca tehlikeyi İngiliz konsoloshanesine götürüp müsaadesini almış, kendi elceğiyle de Selanik'e kalkacak vapura yüklemişti. Zavallı bir kadının işini gördüğünden dolayı da bir hayır işlediğine inanarak kahvesine dönmüştü. Ne varki İbrahim beyin Selanik'ten Fuat Balkan'a yolladığı kurye, Hafız Raif'i adım adım izlemiş, eşyanın bindirildiği yeri görüp belleyerek yolda kontrol altına almak olanağını bulmuştu.

Selanik'te eşyayı alabilmek üzere kuryeye gereken kâğıtlar verildiği gibi kapsül, fitil vb. de bir ayrı paket halinde verilmişti. Vapur Kavala limanından kalkıncaya dek genç teğmen, heyecan içinde kendini yedi durdu. Bunların yakalanması belkisi, onun uykularını kaçırarak önemdeydi. Bu korkuyla hemen o gün, eşya gittikten sonra, durumu kendisine anlatarak kahveci Hafız Raif'i balkanlarda yuvalanmış müfrezelerinden birinin yanına gönderdi. Sabotaj maddelerinin, İbrahim beyin eline geçtiği haberi geldikten pek az zaman sonra, Selanik yöresinde atlı güçleri için yığınlanmış büyük bir ot deposunun, Fransızlara özgü Postanenin, Sırlara özgü büyük bir erzak deposunun dinamitlenip yokedildiği işitildi. İbrahim bey, bütün bu sabotaj işlerinde çalıştırdığı kişilerin giderlerini de kendi kesesinden ödemişti.

Bundan sonra, Fuat Balkan'a İstanbul'dan yeni bir iş geldi: «Selanik'te yerleşmiş olan İngiliz ve Fransız güçlerinin, hangi birliklerinin hangi noktalarda bulunduğu harita üzerinde saptanıp bildirilmesi» buyuruluyordu. Fuat Balkan, bu işle Selanik'te yayımlanan «Yeni asır» gazetesini yazarlarından Kemalettin'i görevlendirdi. O, Yunan parlamentosunda mebus olduğu gibi Türk mebuslar grubunun da lideriydi.

Kısa zaman içinde Selanik'in düzgün bir krokisiyle bunun üzerinde İngiliz, Fransız, Sırp güçlerinin dağılım yerlerini gösteren güzel bir plan hazırlanarak İstanbul'a gönderilirken bunun bir kopyası da Alman orduları başkomutanı mareşal Makenzen'e gönderildi. Türk, Alman genel karargahlarına gönderilen bu bilgi üzerine Alman Hava güçleri davrandı: Kocaman altı Zeplin balonunun oluşturduğu bir filo bir sabah erkenden Selanik'in üzerinde göründü. Ağır bombardıman uçaklarının görevlerini yapan bu balonlar, kentin üzerinde dolaşarak haritada gösterilen erekleri uzun uzun bombaladı. Zeplinlerin bombaladığı yerler, salt düşman savaş birliklerinin yuvalandığı bölgeler değildi. Kentin, savaş potansiyelini artıran bütün olanakları, zeplinlerin şerrine uğramıştı. «Fransızların tahkimat yaptıkları Gülbaba, Yunanlıların jandarma okulu yaptıkları İttihat ve Terakki okulu, Yunan karakolu ve otomobil bölüğü merkezi haline getirilmiş olan Mithat paşa sanayi mektebi, Fransız konsoloshanesi, İngiliz depoları, Fransız generalinin oturduğu yer, İngiliz telsiz telgraf istasyonu, Yunan kralına saray yapılan eski ordu köşkü Sırp konsoloshanesi, elektrik fabrikası» bunlar arasındaydı.

Mesta-Istroma ırmakları arasına düşen Bulgar sınırında savunaklar yapmağa başlayan Yunan hükümeti, bu ağır işlerde salt Türkleri angaryaya sürüyordu. Savunaklar, hep betonarme yapılıyordu. Angaryada çalışan Türklerin başarıyla ilişki kuran teğmen Fuat, bütün bu savunakların giz-

li planlarını elde etti: Konsoloshanenin bodrum katına bir kum tabakası döşemişti. Her hafta, işbaşları gelip ona yapılmı ilerleyen savunakların yeni vardığı noktaları bildiriyor, o da bu çalışmayı kum üzerine çiziyordu. Bu krokide cep-hanelikler vb. olduğu gibi gösteriliyordu. Bu savunaklar ancak on buçukluk toplara dayanabilecek güçteydi. Teğmen Fuat, bu savunak sistemini böylece yavaş yavaş elde ederek Türk, Alman Kurmay başkanlıklarına bildirdi.

Yunanlılar, henüz İtilaf devletlerinin yanında savaşa girmediklerinden İngilizler, Yunanlıları ittifaklarına almış gibi davranıyorlardı. Selanik bölgesinde hergün biraz daha artan İngiliz güçleri, buradaki Yunan egemenliğini görmezlikten gelerek serbestçe davranıyorlardı. Ancak, buradaki Alman kolonisine karşı son kerte tetikteydiler. Onların hiçbir davranışını sektirmiyorlardı. Mesta-Istroma ırmakları arasındaki bölgede büyük bir casus şebekesinin eyleminden kuşkuluyorlar, bunun da Serez'deki Alman konsolosluğunca yönetildiğini sanıyorlardı. Teğmen Fuat'ın kurduğu istihbarat ağı, böylece kuşkulu gözlerden uzakta yararlı çalışmasını sürdürüyordu.

İngilizler, Serez'de yuvalandığını sandıkları Alman istihbaratını yoketmek düşüncesiyle günün birinde Drama'ya kalkan Yunan trenini bir atlı bölüğüyle durdurup içinde bulunan Alman konsolosunu tutukladılar. Atlı bölüğü, Selanik-Serez demiryolunun geçtiği Istroma köprüsünü de yıkıp kullanılamayacak duruma getirdi. Bunun üzerine hemen Serez'e koşan Fuat Balkan, Türk konsolosu Sabri ile anlaşp yıkılan köprünün türlü yanlarından resimlerini çek-tirdi. Bunlar da Türk genel kurmay başkanlığının yolunu tuttu.

Venizelos-kral çekişmesi, son kerteye geldiğinde her iki yan da bunun ancak bir seçim sonucunda dineceğini anlayarak buna karar verdiler. Fuat Balkan, hemen bu seçim kampanyasından yararlanarak bir şeyler yapmayı dü-

şündü. Kralcılarla ilişki kurarak gizlice görüşmelere, pazarlığa başladı. Drama, Selanik kentleriyle Makedonya'da kefenin gözünde ağırlık yapacak bir Türk azınlığı vardı. Kavala'ya gelen Bahriye Nazırı Amiral Gudas ile yapılan pazarlıkta bütün Türklerin Kralcılara oy vermesi, buna karşılık önerilen on dört Türk mebus adayının, kralcıların listesine konması kararlaştırıldı. Türk azınlığının kralcıların partisine oy vermesi sonucunda bu parti kazandı. Böylece, gerektiğinde azınlıkların dışardan yönetilerek bir ülkenin siyasetinde söz sahibi olabileceği anlaşılmıştı. Bu başarıyı üzerine Fuat Balkan konsolos kâtipliğinden konsolos kançılarlığına yükseltildi. Kavala'da Alman soyundan total Madmazel adlı bir kadın, lüks bir otel işletiyordu. Burası bütün yabancıların uğrağı olduğundan Alman istihbarat örgütü burdan çok yararlanıyordu. Annesi Yunanlı olan Knoten burdaki istihbaratın başına geçirilmiş, ancak burda hep Türkler oturduğundan Knoten, buyruğunda çalıştıracak eleman bulamamış, şaşkınca işler çevirmeğe kalktığında Yunan istihbaratçılarının gözüne çarpmış, en sonra tutuklanmıştı. Bunu öğrenen geç teğmen, İskeçe'deki Bulgar ordusu katında tanınmış bir istihbaratçı olan Alman Schmi-edt'e bir raporla başvurdu. Knoten özgürlüğüne kavuşuncaya dek onun görevini yerine getirebileceğini bildirdi. Ondan sonra da Makenzen genel kurmayının bir adamı olarak çalışmaya başladı. Almanlar, o zamana dek Sofya'da iyi bir istihbarat örgütü kuramamışlardı. Bu Balkanların son kerte karmaşık bir bölge oluşundan ileri geliyordu. Sofya'daki Alman ordusu istihbarat şefi Kavala Alman konsolosluğuna başvurarak Fuat Balkan'ın kendi istihbarat örgütlerine alınmasını önerdi. Bunun üzerine Alman konsolos, bir gün Fuat Balkan'ı çağırarak ona şöyle dedi:

«Türk ve Alman ulusları artık müttefikler, her iki yan konsolosluklarında çalışmak da aynı amaca çalışmaktır. Size Türk konsolosluğundan aldığınız ayılığın bir kat üs-

t n n  veririz. İstihbarat işlerinde bize yararlı olmağa çalışınız.»

«Hay hay, çalışırım.»

Onun bu tehlikeli görevi böyle gözleri kapalı benimseyişi, karşısındaki Alman istihbarat ısını şaşırtır gibi oldu. Bunu gören genç teğmen şöyle dedi:

«Ben, bir Türk subayım. Bu sıfatla, elbette kader birliği etmiş olduğumuz müttefiklerimize de yararlı olmayı bir  dev bilirim. Hay hay deyişim bundandır. şimdi, bir de Türk genel karargahına danışarak beni resmen oradan istemeniz gerekmektedir. Orası, beni Alman istihbaratına verdiği dakikadan sonra her zaman, her yerde buyruğunuzda görev görmekten geri durmayacağım kuşkusuzdur.»

Konsolosun yanından ayrılan Fuat Balkan, hemen genel karargaha bir şifre çekerek bu bölgede istihbarat işlerinin yararsız, yavan bir duruma geldiğini, kendisinin Alman istihbarat örgütüne girmesiyle işlerin canlanacağını, bunun zamanının geldiğini, belki de geçtiğini bildirdi.

Hemen bu sıralarda genç teğmenin komitacı arkadaşlarından birçoğunu Bulgarlar tutuklamışlardı. Bunun da nedeni şuydu: Bulgarlar Fuat Balkan'ın başında bulunduğu örgütün Batı Trakya'yı Türkiye'ye katmak uğruna kurulduğunu ileri sürüyor, otuzu aşkın Türk militanını İskeçe askeri mahkemesi önünde terletiyorlardı. Genç teğmenin, bir ayak önce Alman istihbaratına geçmek iste yişinin en önemli nedeni de böylece bu arkadaşlarını Bulgarların elinden daha kolay kurtarabileceği umuduydu. Genel karargah Fuat Balkan'ın isteğini benimsedi. Sofya istihbarat bürosu buyruğuna verildi. İskeçe Alman istihbarat başkanı da yeni görevi üstüne direktif vermek üzere onu oraya çağırdı. O da eski Türk subayı üniformasıyla oraya gitti. Ne var ki, ordaki kimi Bulgarlar, onun gelişini kötü karşıladılar. Onun, Bulgarların iç işlerine karıştığını, Radoslavof partisini yıkmak üzere Batı Trakya Türklerini

ayaklandırmak istediğini ileri sürdüler. Bundan başka bu öfkeli partizanlar, oradaki yerli Bulgarları da Türklere karşı kıskırtıyor. Türk-Bulgar hükümetlerinin arasını açmağa çalışıyorlardı. Bu yüzden çok karamsar günler geçiren İskeçe Türkleri, Fuat Balkan'ın, subay üniformasıyla, kendi eviy-miş gibi rahatça Alman İstihbarat merkezine girişini sevinçle karşıladılar. Tersine, Bulgarlar da buna bir anlam veremediler. Fuat Balkan'ın bu göreve atandığını öğrenen Bulgar komutanlığı, Makenzen'e başvurarak onun bu görev ve atanmasına karşı durdu. Makenzen Bulgarlara şu karşılığı verdi:

«Asıl davamızın kazanılmasında rolü olan bir kişiyi, kişisel düşüncelerle feda edemem. Fuat bey, benim kargâhımın adamıdır. Ona dokunulamaz.» Makenzen'in bu karşılığı Bulgar komutanlığını uyardı. İskeçe cezaevinde yatan otuzu aşkın Türk komitacı da birkaç gün sonra salıverildi. Ancak bunlar, geçici olarak serbest bırakılmışlardı. Savaş biter bitmez, Trakya'yı Türkiye'ye katmak üzere gizli bir örgüt kurduklarından dolayı, yine yargılanacaklardı. Bu militanların kurtuluşları, Batı Trakya Türklerinin Fuat Balkan'a gönülden bağlanmalarına yardım etti.

Alman istihbarat örgütü, Fuat Balkan'a ilk deneme görevini şöylece verdi. İngiliz atlı bölüğünün Serez Alman konsolosunu tutuklayıp Selanik'e gönderilmesine karşılık o da Kavala İngiliz konsolosunu dağa kaldıracaktı. İngiliz konsolosluğu deniz kıyısında, Türk konsolosluğunun yüz metre ötesindeydi. Fuat Balkan, İngiliz konsolosunun konsoloslukta bulunduğunu kestirdiği bir gece baskın yaptı. İçeri girdiğinde her yanı bomboş buldu. İçerde cinler cirit oynuyordu. Yalnız, İngiliz bayrağı sahipsizce orda dalgalanıyordu. Konsolos da adamları da demek ki kuşkuda olduklarından zamanında sıvışmışlardı. Girdiği konsolos-

luktan elleri boş dönmeyi kendine yediremeyen genç teğmen, İngiliz bayrağını gönderden indirerek katlayıp koltuğunun altına aldı. (Bu bayrak belki de yaşayışının sonuna dek onun yanında bir anı olarak kalacaktı.)

Fuat Balkan, bu olaydan sonra, artık hep İskeçe'de kaldı. Büyük savaş dalgası, bu sırada Balkanlara çarpmağa başlamıştı. Avusturya orduları Sırbistan üzerinden bir silindir gibi geçmişti. Yunanistan cephesine çıkan İngiliz, Fransız güçleri, Makenzen ordularının saldırısına uğruyordu. Bulgar ordusu da onun yanbaşında yer almıştı.

Drama'daki dördüncü Yunan kolordusunu safdışı bırakmak işi, İskeçe Bulgar tugay komutanı Bulmof'a verilmişti. Onun kurmay kurulu ile Alman haber alma örgütü arasında bu konu üzerine görüşmeler başlamıştı. Alman asker delegesi Puntkamer, Yunanistan'daki gizli örgütünden bilgi almak düşüncesiyle Fuat Balkan'ın da bu görüşmelere katılmasını önerdi. General Bulmof genç teğmeni çağırttı. O da böylece yapılacak operasyonun görüşülmesine katıldı.

«Dariovası, Çaylayık, Minconos köyleri halkından kurulmuş, her biri 70-80 tüfekli, dört bölüklü üç taburum yalnız, sarp dağlarda buyruğa hazır beklemektedir» dedi. Sonra, kurula Yunan ordusunun dağılımı üstüne bilgi verdi. Onun düşüncelerini benimseyerek ne gibi gereksinimleri olduğunu sordular. O da Türkçe konuşan erlerden oluşan bir Bulgar atlı takımının kendi komutasına verilmesini önerdi. Bu da benimsendi.

Fuat Balkan, komutasındaki otuz atlı ile hemen o gece yola çıkıp İskeçe'nin on beş kilometre batısından Mestakarasu ırmağının İnceyiz noktasından sınırı geçti, tanyeri ağırırken Çaylayık köyüne vardı. O, köye vardığında Bulgar alayı da arkasından o yöne yürüyüş buyruğu almıştı.

Fuat Balkan'ın otuz Türk savaşçısıyla gelişi Çaylayık'ta büyük sevinçle karşılındı. Hemen öbür köylere de ulaklar gönderilerek «toplan» buyruğu verildi. İnceyiz sınır kulesindeki Yunan nöbetçileri Türklerden oluşan bir Bulgar atlı takımının sınırı aştığını işitince bütün sınır boyundaki kuleler şaşkına dönmüşü. Bir takımlık atlı gücü büyüye büyüye az zamanda bir alaya çıkmıştı. Bu yöredeki dağınık Yunan eratı, dostluğuna güvendikleri yerli Türklerin acımasına sęınarak çabucak toz olmuşlardı.

Sarışaban kasabasındaki Yunan memurları, jandarma örgütü de az zamanda yitiklere karışmıştı. Böylece meydana boş bulan öbür Türk köylerinin eli silah tutanları da ana güce katılmak üzere davrandılar. Balkan savaşının korkunç, acımasız katliamlarından geçmiş olan bura Türkleri, kurtuluş gününün geldiğine inanarak Fuat Balkan'ın açtığı bayrağın altına toplanıyorlardı. Hacılar, hocalar da genç teğmenin açtığı özgürlük bayrağının altına koşmak-tan geri kalmadılar. aylayık köyünün en saygıdeğer, en sözü geçerli adamı olan Müderris İdris efendi, yığın yığın koşup gelenlere yurtseverlik aşısı aşılayan çok güzel sözler söyledikten sonra yurt, ulus için dualar etti. Ondan sonra, Fuat Balkan, köyün meydanında dizilen taburları bes-mele çekerek birer birer denetledi. Alayın silahlarının tutarlı olmayışı genç komutanın en büyük üzüntüsüydü. Kara martinden tutun da mavzerden Bulgar manliherine, Yunan mavzerine, eski Yunan grasına, av tüfeklerine dek türlü silahlar vardı. Alayın Rumeli kuşakları arasına kama, yatağan vb. gibi türlü kesici, dürtücü silahlar da yerleştirilmişti.

Genç komutanın alayı, gerçi sivil giyimli bir milis gücü ise de bu yöre köylülerinin hep bir örnek giyinmeleri dolayısıyla bir tutarlılık gösteriyordu. arıklar, dolaklar, aba, potur, bele sarılan keçi derisinden kuşaklar, hep bir ör-

nekti. Halkın gelenekten giyinişini, şimdi bir özel üniforma görünüşü almıştı.

Çaylaklık köyünden yürüyüşe geçen alay, Naipli yö-
nünde ilerlemeğe başladı. Alay ilerledikçe bir sel suyu gibi
kabarıyordu. Fuat Balkan, Kavala, köyünden gelebilecek bir
Yunan baskısına karşı, Darıova alayını eski Kavala, Zikoş
köyü sırtlarında mevzilendirdi. Sonra, taburunu Kuruçay ba-
taklığını dolaştırarak Drama yönünde yürüttü. Minconos ta-
burunu, Kalava-Drama yolu üzerinde Rahça köyü ile kalesi
yöresinde Asballı bölgesine kademeli olarak yerleştirdi.
Çaylayık taburuna Drama'yı güneyden kuşattırdı. Bu tabur,
Doksat, Poyran, Kalambak köyleri yönünde siperlendi.
Drama ile yöresinde ancak yetmiş bin Yunanlı vardı. Oysa
bu yörede iki yüz on bin Türk yaşıyordu. Çevrelerinin böy-
lece sarıldığını gören Drama'daki dördüncü Yunan kolor-
dusu askerleri, Yunan kralının Almanlara karşı savaş aç-
madığını da bahane ederek kaçmağa başladılar.

«Mademki kralımız Bulgarlarla savaşa girmemiştir, o
halde biz neye duralım?» diyerek sırtına birer sivil giynek
geçirip kaçmağa başlayan askerlerinin karşısında umut-
suz düşen kolordu komutanı da acı bir karara vardı. Bul-
gar ordusu katındaki Putkamer'e başvurarak Almanya'dan
sığınma hakkı istedi. Salt kendisi için değil, elinde kalan
bütün askerleriyle sığınacaktı. Putkamer, bir askeri kurul-
la Drama'ya gitti. Kolordu komutanıyla görüştü. Anlaşmaya
varıldı. Dedeagaç-Gümölcine demiryolu üzerinden üç Yu-
nan tümeni en kısa zamanda Almanya'ya doğru yola çı-
karıldı. Dördüncü Yunan kolordusunun ankakuşuna döme-
siyle bu bölgedeki Yunan egemenliği temelli silinmiş oldu.

Yunan yönetiminin büsbütün kalktığı bu bölgenin, ki-
min yönetimine verileceği sorunu ortaya çıkınca Bulgar ko-
mutanı, Alman asker delegesi, bir de Fuat Balkan başbaşa

verip görüştüler. Genç teğmen, burada Türkler üçte iki çoğunlukta bulunduğundan yönetimin onlarda olması gerektiğini savundu. Alman delegesi de bu düşünceyi paylaşıncı Bulgar komutanı oldubittiği benimsenmek zorunda kaldı. İşte, böylece bütün bu bölgenin yönetimi ister istemez Fuat Balkan'ın eline geçmiş oldu. Genç komutan, hemen davranarak üç taburluk asker gücünü üç alaya çıkarmağa çalıştı. Bu orana ulaşmak için on sınıf eratı silah altına çağırmağa karar verdi. Olaylar öyle hızlı geliyordu ki bunlar için genel merkeze danışmasına zaman, olanak yoktu. Bundan dolayı hep kendi başına düşünüp karar vermesi gerekiyordu. Bütün kararlarını uyguladıktan sonra biraz soluk alacak zaman bulunca hemen Teşkilatı Mahsusa genel karargahına uzun bir raporla hepsini bildirdi:

«Eğer yaptıklarımda ülke çıkarlarına uymayan yanlar varsa, yirmi dört saat içinde yaptıklarımı ortadan kaldırıp durumu eski biçimine sokabilirim» diye ekledi. Genç adam, bunun karşılığını gerçekten çok büyük sabırsızlıkla, heyecanla bekledi. Gerek Teşkilatı Mahsusa genel karargahından gerekse Sofya'da Bulgar ordusu katındaki Türk asker delegesinden gelen karşılıklar, onun yaptıklarını bütünüyle doğruluyor, destekliyordu. Bundan başka Fuat Balkan'ı bundan sonra yapacağı işlerde de büsbütün serbest bırakıyorlardı. Fuat Balkan, bunun üzerine, Bulgar Alman güçleri komutanlarına birer yazı yazarak Mesta-Istoma ırmaqları arasına düşen iki yüz seksen bin nüfuslu Türk bölgesinin Ulusal Güçler Komutanı olduğunu bildirdi. Alman komutanı ona verdiği karşılıkta şöyle dedi:

«Biz, savaşı yitirir de İngilizler seni bizden isterlerse çaresiz teslim ederiz.»

Alman komutanının verdiği karşılık genç askeri büsbütün şaşırtmıştı. Daha savaşın kime güler yüz göstereceği bilinmeyen böyle bir zamanda kendisini İngilizlere teslim etme düşüncesi nerden geliyordu? Alman komutanlığının

şaşkınlıkla verdiği bu karşılık, Fuat Balkan'ı da şaşırtmaktan geri kalmamıştı. Buna birçok anlamlar veriyorsa da hiçbirine de kesin olarak bel bağlamıyordu. Daha savaşın başında böyle düşünebilmek, bütün anlamıyla bir ihanetti. Dördüncü Yunan kolordusunun yaptığı ihanetten nitelikçe daha üstün bir anlamda taşınmadığı açıktı. Bu sözde müttefik komutanına şu beş sözcüklü karşılığı verdi:

«Beni ele geçirebilirseniz teslimde gecikmeyiniz.»

Fuat Balkan, bölgesini dokuz askerçe bölüme ayırdı. En güvendiği militanları müfettiş olarak atadı. Bütün eski Yunan yönetimi muhtarlarını da işe yaradıklarından dolayı yerlerinde bıraktı. Öyle ki bütün bölge, dokuz bölüme ayrıldığı halde ha deyince bir gövde olarak ayağa kalkabilecekti. Kurulan mekanizma şaşmadan işlemeğe, on kura eratı, genç milis komutanının bayrağı altına koşmaya başladı. Köyiçi örgütleri de güçlendirilmişti. On sekiz yaşından yirmi dört yaşına dek her erkek, köy jandarması adı altında komutanlığın buyruğunda görev görüyordu. Bütün asker gücünün köyden geldiğini bilen genç komutan, köy örgütlerini sınıksız bir disiplin altında kurmağa çalıştı.

Fuat Balkan'ın bütün bu çalışmalarına karşı bölgede hiçbir karşı durma olmamış, yalnız Kavala'nın içinde iki imam:

«Burası Yunanistan'dır. Fuat bey de kim oluyor, bizi nasıl askere alabilir?» diye seslerini yükseltmişti. Fuat Balkan'ın ulusal hismi, bu iki kişiyi çarpmakta gecikmedi. Her ikisi de yakalanarak Kavala İslam Cemaati yapısı önünde bütün kent eşrafı, din adamları, halk yığınlarının karşısında din giynekleri sırtlarından alınarak meydan dayacağına yatırıldılar. Bundan sonra da Sarışaban kasabasında İngilizlere karşı yapılan savunaklarda angaryacı olarak çalıştırılmağa gönderildiler.

Fuat Balkan, komutan olarak çalışmağa başladıktan sonra, başını kaşıyacak zaman bulamadı. Hemen birçok

değerli yardımcısı yönetime katılmağa çağırdı. Selanik'te Balkan gazetesini çıkaranlardan, Yunan parlamentosunda Türk grubu mebuslarından Kemalettin (İren) i, İskeçe eşrafından Belediye başkan yardımcısı Hasan'ı ulusal güçler komutan yardımcılığına getirdi. Karargah kadrosunu da Kavalalı, İskeçeli eşraftan aklı başında, namuslu kişilerden oluşturdu. Böylece bütün Türkler birbirine kenetlenerek kentlisi köylüsü dava uğruna çalışmağa başladı.

Yunan dördüncü kolordusunun Almanlara teslim oluştundan sonra da kral partisi savaşa katılmamakta diretiyordu. İngilizci Venizelos ise paçaları sıvamış, yangına kö-rükle gidiyordu. Fuat Balkan'ı taklit ederek o da Girit ada-sındaki kendi partizanlarından biri milis gücü kurdu. Bun-ların başında İngilizlerin işgalleri altında bulunan Selanik'e vardı. Ordaki İngiliz birliklerini destekleyerek onların da gücüne dayanarak Cumhuriyeti ilan etti. Böylece, Yunanistan, Kral partizanlarının, Venizelos'un, bir de Fuat Balkan'ın egemen olduğu üç bölgeye ayrılmış oldu.

Fuat Balkan, Yunanistan'ın içişlerini ilgilendiren bu olaylarla çokça ilgilenmedi. Seferberlik ilan etti. Bu, bir haftada sonuçlandı. İlk yada ortaokulu bitirenleri assubay olarak yetiştirmek üzere Drama ile Kavala'da birer kurs açtı. Türk ordusunda assubaylık ya da çavuşluk yapmış olanları bölük, tabur komutanı olarak atadı. Praviçte kasabasinda bulunan Yunanlılara özgü bando aygıtlarına el koyarak bunlarla bir milis bandosu kurdu. Köy köy, kasaba kasaba dolaşan bu muzika takımı ulusu büsbütün coşturmağa başladı.

Fuat Balkan, Almanya'ya gönderilen dördüncü Yunan kolordusundan kalan yığınlarla Yunan asker şapkalarına da el koyarak bunlardan Enveriye, kabalak denen başlıklar yaptırıp eratına giydirdi. Bu şapkaları Enveriye biçimine sokanlar, Dramalı Türk kadınlardı.

Bu sırada Çanakkale savaşı, İngilizlerle Anzakların

yenilgisiyle sona ermişti. Alman, Bulgar ordularının Ist-roma kıyılarındaki İngiliz, Fransız birliklerine karşı yapacakları saldırıda Fuat Balkan'ın Batı Trakya ordusunun katkısı bekleniyordu. Fuat Balkan, hazırlık bitince başa bandıyoyu geçirerek Müderris İdris efendinin hayır duasını aldıktan sonra Drama halkının coşkun gösterileri arasında Drama taburunu Istroma cephesine yürüttü. Bu taburu cep-
hedeki Radalyos köyüne yerleştiren genç komutan, sonra küçük aralıklarla Kobalısta, Ravika, Keç, Hüseyinköy ta-
burlarını da hazırlayıp cepheye gönderdi.

1916 yılı eylül ayında yarbay Şükrü Naili, komutasın-daki 50. tümenle birlikte Türkiye'den gelip karargâhını mi-lislerin yanına, Radalyos köyüne kurdu. Fuat Balkan'ın milisleri de böylece ellinci tümen komutasına verildi. Genç teğmen de, Şükrü Naili'nin komutasına girdi. Şükrü Naili de ordaki Bulgar komutanlığının komutası altına girmişti. Bu sırada, Drama milis taburundan kaçan iki kişi, bir Rum köyünü basarak zengin bir ailenin bütün bireylerini vah-şice öldürdü. Bunu işiten Fuat Balkan, bu iki asker ka-çağının arkasına izleyici çıkarıp yakalattı. Kourdurduğu bir asker mahkemesinde yargılanan katiller, ölüm cezasına çarptırıldı. Çalıştığı bölgelerde hiçbir din, milliyet ayrımı gözetmeyerek adaletle iş görmek prensibini güden genç teğmen, bu olaya çok üzölmüştü. Bu iki kişinin yaptığı cinayetler, bütün milis örgütlerinin bilincini bulandırabilirdi. Yeni eğitilmekte olan milislere bir gözdağı vermek üzere iki ölüm hükümlüsünü eğitim meydanında bu eratin karşı-sında kurşuna dizdirmeyi uygun buldu. Üç milis taburunu alana toplayarak onlara şunları söyledi:

«Her şeyimizi feda ile din ve ulus uğrunda silaha sa-rılıp vatani kurtarmak gibi kutsal bir amaçla savaş mey-danına atıldık. Böyle kutsal bir amaçla elimize verilen si-lahı bir vatandaş öldürüp soymak gibi bir cinayete alet et-meğe hakkımız yoktur. Böylece kanuna, insanlığa aykırı

canavarca bir davranışın cezası da ölümdür. Bu gibi sahnelerin tekrarlanmaması için bu, etkili bir ders olsun diye karşınızda infaz edilecektir. Allah, her kulunu bu biçim çok kötü sonuçlara düşmekten korusun, amin.»

Konuşma bittikten sonra bir manga asker iki katil soyguncuyu kurşuna dizdi.

Bu kurşuna dizme olayı, gerek Türk gerekse Bulgar askerleri üzerinde çok etkili oldu. Altıncı tümen komutanı Şükrü Naili Fuat Balkan'a telefonda şöyle dedi:

«Doğrusu çok yerinde bir iş yapmış oldun. Milis güçlerinin üzerindeki etkisini bilmiyorum, ama, benim güçlerim üzerindeki etkisi gözle görülecek kertededir.»

1916 ekim ayının dokuzuncu günü Kavala limanına gelen bir İngiliz filosu halka epeyce korkulu saatler yaşattıysa da filodan ayrılan ak bayraklı bir motorun kıyıya doğru yol alması, bu kayguları dindirdi. Motordan çıkanlar, Kavala halkını iyice şaşırtmıştı. Gelenler, Yunanistan'daki Alman Avusturya-Macaristan. Türk elçilik personeliyle bunların çoluk çocuğuydu. Yunan hükümeti, bunları sakıncalı sayıp en yakın yoldan sınırdışı etmişti. Fuat Balkan, hemen iskelede Türk elçisi Galip Kemaliye yaklaşarak:

«Hoşgeldiniz, beyefendi, dedi, Atina'da bulunduğunuz zaman ben de Kavala Konsoloslugu kâtibiydim. Her şeye karışıyor diye hakkımda Hariciye Nezaretine yakınmıştınız. Oradan hatırlarsınız. Şimdi, burda bütün Türk milis güçleri komutanıyım.»

Galip Kemali, kuşkuyla biraz sağına soluna göz gezdirerek:

«Kavala'daki görevinizin içyüzünü şimdi anlamış buluyorum. Meğer o zaman da siz haklı imişsiniz,» dedi.

Bu hak veriş, geç de olsa genç adamın adalet duygularını okyşarak onu sevindirdi. Gerek Türk gerekse öbür elçilikler personeli Trenle Türkiye'ye doğru yola çıktı.

En baştan çekirdeğini Fuat Balkan'ın kurduğu cephe gittikçe önemini artırıyor. Şükrü Naili'nin arkasında albay Mahmut Nedim'in 46. tümeni, onun ardından yirminci kolordu komutanı, takım taklavatıyla Drama'ya çıkageldi. Yirminci kolordu Zilohova, kırkaltıncı tümen de Voznik köyünde karargah kurdu. Provişte, Drama, Geç, Rahovika milis taburları kırk altıncı tümen komutasına girdi.

Şimdiye dek Makenzen ordusunun Sofya merkezindeki istihbarat örgütündeki binbaşıya bağlı olarak görev gören genç teğmen, bundan böyle yirminci kolordu komutasında çalışmak üzere atandı. O da yeni görevini Istoma ırmağının sağına yerleşen İngiliz, Fransız birliklerinin gerilerine gönderdiği adamlarıyla yeni görevini yapmağa başladı. Rize komutasındaki gizli müfreze, savaşın sonuna dek İngiliz cephesinin arkasından bilgi toplayıp beriye ulaştıracaktı. Onun kolordusunun yerleştiği yöre halkının çoğunluğu da Yunanlı olduğundan İngilizler, durmadan cephelerini arkasına uçakla casus indiriyordu. Fuat Balkan'ın gözcü müfrezelerinden biri, İngilizlerin bir güvercin kafesi içinde indirdikleri bir Yunanlı casusu yakalayıp karargaha götürdü. Fuat Balkan, hemen onu yirminci kolordu karargahına gönderdi.

Fuat Balkan'ın milis örgütü, kolordunun dayanağı olmuştu. Abdülkerim paşanın istediği yüz elli mekkare, katırı yada atı az zaman içinde bütün gereçleriyle hazırlatıp kolorduya gönderdi. Sonra, iki yüz mekkare daha istendi, bunlar da hemen gereçleriyle birlikte kolordunun buyruğuna gönderildi. Halk, bunları can ve gönülden veriyordu.

Bu sırada İstanbul'daki genel levazım başkanı Ismail Hakkı paşadan bir yazı aldı. Paşa bunda:

«Türk ordularının bütün gereksinimini karşılamak üzere Drama'ya bir satın alma kurulu göndermek istiyorum» diyordu. Burdaki Alman, Bulgar ordularının gözleri de yö-

re tütün ürününün üzerinde olduğundan Türk tütün alma kurulunun buraya gelişi, bu iki yabancı ordunun da isteklerde bulunmasına yol açacaktı. Bu işin hiçbir sızıltıya meydan verilmeden yapılması gerekiyordu. Fuat Balkan, Levazım başkanı İsmail Hakkı paşaya şöyle bir öneride bulundu:

«Burada bütün Türkler, tütün yetiştiricisidir.» «Yetiştirdiğiniz tütünlerden yüzde onunu Türk ordusuna armağan ediniz» dersem, bütün üreticilerin bu fedakarlığı sevinçle benimseyeceğine güvenim var. Drama'da Almanya ve Bulgaristan hesabına tütün satın alan başlıca tüccar Kazım Emin ve Hasan Akif beylerle Bulgar Gustoğlu şirkettir. Bu iki Türk tüccar, Almanya ve Bulgaristan hesabına aldıkları tütünleri depolarına yığarlarken Türk ordusuna armağan edilen tütünleri de anbarlarına alırlar. Bu işlem, hiç kimse hiçbir şey sezmeden ve hiçbir harcamaya katlanılmadan yapılabilir. Bu tüccarlar esasen Türkiye'den de her yıl - yüz bin kilodan aşağı olmamak üzere - tütün satın aldıklarından bir trampa işlemiyle, Drama'daki tütünlere karşılık, Türkiye'deki depolarından bize belli ölçekteki tütünü kolayca verebilirler.»

İsmail Hakkı paşa, bu öneriyi benimseyerek Fuat Balkan'a şu karşılığı verdi:

«Drama halkının değiştirmek istediği tütün türlerinin aynı olup olmamasında bir sakınca yoktur. Bildirdiğiniz üzere oradan ne ölçek verilirse buradan aynen teslim edilmek koşuluyla değiştirilmesi uygundur.»

Böylece yüz bin kilo tütün halkın armağanı olarak Kazım Emin, Hasan Akif beylerin aracılığıyla Türk ordusuna sunuldu. Bunu ne Almanların ne de Bulgarların ruhu duydu.

Kolordu komutanlığı, 145 alayının güçlendirilmesi için Fuat Balkan'dan dört milis istedi. Buyruk, hemen yerine getirildi. On gün sonra, yine kolordu ondan biner kişilik

üç milis faburu istedi. Bu sırada genel levazım başkanlığı, milis birliklerinde görev gören komutanlara maaş bağladı. Tabur komutanlarına kıdemsiz yüzbaşı, bölük komutanlarına üsteğmen, takım komutanlarına teğmen maaşı verilmeğe başlandı. Bu tarihe dek milis komutanları pir aşkına çalışıyorlardı. Ancak, bu sırada, 1917 yılının nisan ayının dördüncü günü, Genel karargahtan Fuat Balkan'ın eline kendisini kara kara düşündüren bir buyruk geldi. Galiçya'ya gönderilen Türk kolordusunun ikmal işleri ana vatan-
dan yapılamıyordu. Bundan dolayı bunun sağlanması Fuat Balkan'dan isteniyordu. Silah altına alınacaklardan üçbini Galiçya depo alayına, üç bini Romanya'da Kalas'ta depo alayına, iki bini Drama on altıncı depo alayına geri kalanı da İstanbul'a gönderilecekti. Bu, İstanbul'da bütün anlamıyla masa başında verilmiş bir buyruktu. Fuat Balkan, bu buyruğu yerine getirebileceğini de düşündüyse de bunun kendine bel bağlamış bunca acı çekmiş insana açıklanması bile çok önemli bir sorundu. Bunu nasıl yapabilir-di? Bu yörede mevzilenmiş Türk ordusu birlikleriyle milis güçleri otuz bin tüfekliydi. Bu yüzden bu yöre halkı, burasını ana yurdun kurtulmuş bir parçası sayıyordu. Bu yüzden, Fuat Balkan, kendisine minnet duyguları besleyen halktan ne istediye almıştı. Ancak, İstanbul'da sıcak bir masa başında yazılarak buraya gönderilen buyruk, içinden çıkılacak gibi değildi. Bu sevimli halk buna ne derdi? Onlara:

«Sizi Galiçya'ya, Romanya'ya gönderiyorum» nasıl derdi. Onlar, hep bu yörenin kurtulması uğruna davranmış, buna göre ayarlanmışlardı. Fuat Balkan, bunun bir yükümlülük olmadığını düşünerek herkesin gönlüne başvurmağa karar verdi. Bütün milis komutanlarıyla, halk liderleriyle, halkla, gençlerle görüşerek uzun uzadıya nabız yokladı. En sonra, Türk düşmanlarını her başkaldırdıkları yerde bastırmak üzere hazır olduklarını söyleyen fedakâr insan

yiğınları, Fuat Balkan'ın karadüşlerini dağıttılar. Genç komutan, bunun üzerine dokuz sınıf askeri silah altına çağırdı. Bunların arasında Jandarma olarak kullandığı 20 - 24 yaşları arasındaki dört sınıf asker de vardı. Daha önce kurulan müfettişlikler sayesinde silah altına çağrılan bütün sınıflar, hiç vakit geçirmeden Drama depo alayında toplandı. Bunlar, burdan Galiçya, Romanya depo alaylarına gönderildiler. Arta kalanlar da Drama depo alayına verildi.

Bu sıralardaydı ki genel karargâh, yirminci kolordunun ana vatana dönmesi buyruğunu verdi. Onlar, Drama'dan ayrılınca kırk altıncı tümen komutasındaki milis taburları da onlarla birlikte gitmek zorunda kaldı.

Birleşik Amerika, bu sırada İtilaf devletlerinin yanında savaşa katıldığından birdenbire iyi gider gibi görünen işler bozulmağa, terazinin öbür kefesi ağır basmağa başlamıştı. Bulgarlar, bir kez daha Türklere yan bakmağa, kıtlık günlerinin ucu görünmeğe başladı. Üç kilo mısırın bir altına satılması, durumun ağırlığını gösteriyordu. Doğu Makedonya Türkleri birdenbire dört yandan düşmanla çevrilmiş bir kalede kuşatılmış gibi oldular. Bir kilo tuz almak isteyen köylüler bir kilo tereyağı vermek zorunda kalıyorlardı. Tuz bulamayan halk, ekmeğini deniz suyuyla pişirmeğe başladı.

İktisadi durum son kerte kötüleşmekle birlikte askerlikten vazgeçmek de düşünülemezdi. Asker örgütünün yaşaması gerekti. Bundan dolayı, Fuat Balkan, bütün bütün şirketlerinin personelinin askere almayarak yalnız her sabah milis güçlerini hesap, büro işlerinde ikişer saat çalışmakla görevlendirdi. Bu arada tohumluk buğdayları da Türkiye'den getirten Fuat Balkan, askerlik dolayısıyla köyünden, memleketinden uzaklaşmış olanların tarlalarına, bağlarına, bahçelerine bakılmasını sağlamağa çalıştı. Salt tütünle uğraşan Drama halkının zenginleri, çok sayıda ko-

yun, keçi de beslerdi. Bunların gübresi, tütün tarlalarını güçlendirmek üzere kullanılırdı. Siyasal, İktisadi durum birden bire olağanüstü bir gidiş gösterince bütün yoksul köylüler dara düşmüş, acı çekmeğe başlamıştı. Bunu gören Fuat Balkan, bütün zenginlerin koyunlarıyla keçilerinin onda birini kendi köyünün yoksul halkına armağan etmesini buyurdu. Ancak, bunu halkla uzun uzun konuşup anlaştıktan sonra yaptı. Sürü sahiplerinin gönderdiği koyunlar, keçiler, köylerde kurulan kollektif mutfaklarda, dördüncü Yunan kolordusundan kalan kazanlarda pişirilip aç halka dağıtıldı. Aşçılarla, kasaplık sürüleri güden çobanları da yine Fuat Balkan, milis eratı arasından seçmişti. Gerek ekonomik gerekse siyasal durumun teker meker aşağılara doğru yuvarlandığı bu zamanda, doğu Makedonya köylerini saran umutsuzluk birden bire dağıldı. Halk, toplum ruhunun bir ana baba gibi üzerlerine titrediğini görünce huzur içinde çalışıp yine değerli tütününü yetiştirmeğe koyuldu. Fuat Balkan, halkın gözlerinde kendisine karşı duyulan güvenle birlikte minnet duygularını okurken gençlik günlerinin en güzellerini yaşıyordu.

1917 yılı mayısının yirminci günü, bir İngiliz filosunun Kavala'yı bombardıman edışı, savaşın bir dönüm noktasına gelip dayandığını gösteriyordu. On dokuz can gitmiş, birçok ev yıkılmış, bir çok da yaralı verilmişti. Bu, doğu Makedonya Türklerine bir uyarmaydı. Bu sırada Drama'daki ellinci Türk tümeni arkasına ordaki beş bin milisle onaltıncı depo alayını da alarak Türkiye'ye yollandı.

Türk güçleri çekilip gidince yöredeki Bulgarların durumu birdenbire Türklere karşı sertleşti, düşmanca bir görünüş aldı. Bu günlerde Drama'daki Bulgar birliklerini denetlemeye gelen Bulgar kralı Ferdinand, kentte çok yoğun bir Türk varlığı görünce şaşırılmıştı. Burda her adımda rastladığı Türklüğün nedenini de bulur gibi olmuştu. Bū-

tün bu iş Fuat Balkan denen genç Türk subayının başının altından çıkıyordu. Bundan dolayı onu Makedonya sınırlarından dışarı atmalıydı. Fuat Balkan, Bulgar kralı Ferdinand'ın kendi üstüne verdiği bu olumsuz kararı bir söylenti olarak işittikten biraz sonra onuncu Bulgar tümen kurmay başkanının imzasıyla bir yazı aldı. 14 ağustos 1917 tarihli yazıda ondan Bulgar cephesinde angaryacı olarak çalıştırılmak üzere yüzer kişilik kabilelerle sekiz bin asker isteniyordu. Fuat Balkan, bu isteme olumlu karşılık verecek durumda değildi. Bu yöreden on yedi - on sekiz bin kişiyi silah altına alıp cepheye göndermişti. Burda elinde kala kala üç tabur asker kalmıştı, sonra, sekiz bin. Türk askerinin Bulgar ordusunun elinde angarya olarak çalıştırılması düşüncesi genç adamı iyice tedirgin ediyordu. Bu, yapılacak bir iş değildi. Birkaç gün içinden çıkılmaz düşüncelerle bocalayan genç adam en sonra elinde kalan son üç taburu arkasına takip Türkiye'nin yolunu tutmayı düşündü. Bu kararını Bulgar komutanına bildirmekten de geri kalmadı.

«Türk hükümeti, elimdeki üç taburumla beni memlekete çağırıyor. Elden geldiğince çabuk yollanabilmem için gerekli trenin hazırlanmasını rica ederim.»

Fuat Balkan'ın böyle kolayca Drama'dan ayrılıp gitmesi, Bulgar komutanlığını bayağı sevindirdi. Hemen olumlu karşılık verildi. Bulgar komutanı yalnız erattaki Yunan tüfeklerini burda bırakılmasını istedi. Fuat Balkan, Alman tüfeklerini götürmekte diretti.

Genel karargah, bu üç yabancı uyruklu Türk taburunu bir bayram havası içinde benimsedi. Taburlar 1917 eylülünün 17 nci günü ana yurda götürülerek Sultan Reşat'a gösterildi. Yeni baştan örgütlenen Makedonya taburları, yeni subaylarının komutasında asker kaçaklarını izlemek üzere İzmit, Adapazarı, Bolu dağlarına gönderildi. Daha

Önce alınıp götürülenler Arabistan çöllerinde yanıp kavru-
larak savaşmakta, ölmekteydiler.

1918 yılında Fransız komutanı Franchet Desperey, Bulgar cephesini yardı. Bu sırada Çiftçi partisinin başkanı Raykodaskolof, arkasına taktığı ayaklanıcı güçlerle Bulgar karargahını kuşattı, kral Ferdinand'ı al aşağı etmeğe hazırlandı. Ancak, hem Makedonya komitesinin başı hem de işe nazırı olan general Protagorof Makedonyalı güçlerle Harbiye öğrencilerini komutasına alıp Sofya'yı ayaklanıcı güçlere karşı korudu. Ancak, bu sırada yüksek yöneticilerle Ferdinand Almanya'ya kaçtı. Savaşın başından beri cezaevinde bulunan savaş düşmanı Çiftçi partisi başkanı İstanbulski ile komünist partisi lideri Dimitrof serbest bırakılarak ayaklanan askerlerin yatıştırılmasıyla görevlendirildiler. Bulgar cephesini yarılması İstanbul'u tehlikeye düşürüyordu. İngilizler, Fransızlarca kışkırtılarak, Yunanlılarla Bulgarlar, doğu Trakya serüvenine girişebilirlerdi. Bunun üzerine bu olabileceği düşünülen zararlı durumları vaktinde haber alıp ona göre davranmak kararına varan genel merkez Fuat Balkan'ı yuvalanmak üzere Uzunköprü'ye gönderdi. Bu sırada işler de son kerteye gelmişti. Almanya, birdenbire silâhları bırakıp teslim oldu. Onun ardından Osmanlı imparatorluğu korkunç çatırıtlarla yıkıldı. Bütün İttihatçı kodamanlar, Almanya'ya kaçtı. Örgütler darmadağın oldu, insana parmak ısırtan kahramanlıklarla birlikte bütün kahramanlar birer avuç ak buğu gibi dağılıp gitti.

Venizelos, Yunanistan'da iktidara geldi. Ancak, bütün düşünülenlere aykırı olarak savaş boyunca Yunanistan'a karşı çalışan Batı Trakya Türklerine karşı hiçbir misillemede bulunmadı. Savaş sonrasında geçen bütün olaylar için af çıkartan Venizelos, gangren olacak bir yarayı geçici olarak da olsa öldürücü olmaktan kurtardı.

Yüzbaşı Fuat Balkan, darmadağın olan Türk ordusu-

nun küskün bir adamı olarak uzun yıllardır semtine uğramadığı Karamürsel'deki çiftliğine çekilmişti. Ancak, felek onun çiftçi olmasını istemiyordu. 1919 yılı mayısında Mustafa Kemal Anadolu'ya geçtikten sonra Çiftliğine Batı Trakya'dan Nişli Hasanbey oğlu Kemal başkanlığında bir kurul geldi. Daha önceki savaş yıllarında olduğu gibi yine başlarına geçmesini yurt için hertürlü çalışmaya hazır olduklarını söylediler. O da onlara ulusal işlerde tek başına karar veremeyeceğini, kimi önemli yurtsever kişilerle görüşmesi gerektiğini söyledi. Sonra konuklarını alıp İstanbul'a götürdü. Tek başına Süleymaniye'deki albay İsmet'in (İnönü) evine uğradı. Batı Trakyalıların başvurusunu anlattıktan sonra orada yine örgüt kurarak Türklük ideali uğruna çalışmak istediğini bildirdi. İsmet bey, ona üç gün sonra Osmanbey'deki albay Kara Vasıf'ın evinde bulunmasını söyledi. Albay Kara Vasıf'ın evine vardığında orda beş önemli, ünlü albayla karşılaştı. Bunlardan biri, büyük savaşta milis komutanlığı zamanında milisleri denetlemeğe geldiğinde tanıdığı on dokuzuncu tümen komutanı albay Çolak Kemal (Kemalettin Sami paşa), ikincisi, Çanakkale müstahkem mevki komutanı albay Galatalı Şevket, üçüncüsü, genel karargah istihbarat ikinci şube müdürü albay Seyfi, dördüncüsü, albay İsmet, beşincisi de ev sahibi albay Kara Vasıf'tı. Fuat Balkan şimdi, Türk ordusunun beş tanınmış albayı arasında bir yüzbaşı idi. Böyle bir araya gelip ulusal işler için konuştuklarına göre gizli gizli Türklük uğruna çalışıyorlardı demek. Bunu anlayınca, umutlandı, sevindi. İsmet bey, Fuat Balkan'ı öbür albaylara tanıştırtınca albay Seyfi, Fuat Balkan'ı çok iyi tanıdığını söyleyerek sözünü şöylece sürdürdü:

«Dünya savaşı süresince Teşkilâtı Mahsusa'da hep benim komutamda çalıştı. Batı Trakya'da düşman ordusuna indirdiği darbelerle yurda büyük yardımlarda bulunmuştur. (Fuat Balkan'ın bütün işlerini bir bir saydı) Şimdi de burda

boş yere tutulmayarak hemen Batı Trakya'da yapılacak işler olduğuna göre elden geldiğince çabuk gönderilsin.» dedikten sonra İsmet beye döndü:

«Para sıkıntınız olamaz. Teşkilatı Mahsusanın mesture paralarını olduğu gibi size devrettim. Bir ayak önce göreve gönderilmesi gerektir.» Albay Kemalettin Sami, şöyle konuştu:

«Fuat'ı ikinci Bulgar ordusu karargahında Türk delegesi bulunduğum sırada Drama gezimde tanımış, onun orada neler yaptığını hayranlıkla görmüştüm.»

Onun üzerine yapılan övgüleri dinleyen Kara Vasıf'la Galatalı Şevket de onun adını sanını daha önceden işittiklerini, yaptıklarını bildiklerini halleriyle anlatıyorlardı. Hepsi bir karara vararak yapılacak işlemi İsmet beye bıraktılar. Albay İsmet, istihzaratı sulhiye denen barışa hazırlık komisyonunun işleriyle uğraşüyor, başını kaşıyacak zaman bulamıyordu. Osmanlı İmparatorluğunun yıkıntıları arasında görev görmeğe çalışıyordu. Yine de Yüzbaşı Fuat'ın işlerini hazırlamak üzere zaman bularak, ona şöyle dedi:

«İttifak hükümetleri, İngiltere, Fransa, İtalya, Bulgarlarla Nöyyi andlaşmasını görüşürlerken, Bulgarlara, Batı Trakya'yı bırakmaya zorlayacak biçimde baskı yapacaklardır. Biz Sévres'e çğırdıklarında karşımızda «Batı Trakya'yı kolayca ele geçirip Edirne sınırlarımızın karşısına yerleşmiş bir Yunanistan istemiyoruz.» Kendi hallerine bırakırsak Bulgarlar Yunanlılara boyun eğerek bize böyle bir sonuç hazırlayabilirler. Bu nedenle Batı Trakya'da örgüt yapıp Bulgarlarla işbirliği halinde halkı Yunanlılara karşı kıskırtmak zorunluluğu vardır. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?»

Fuat Balkan, şu karşılığı verdi:

«Komitacılık tekniğinde yapılacak hertürlü çalışma, özellikle ikmal için ilkönce bir üsse sahip olmak gerekir. Bu olmadıkça hiçbir yerde hiçbir halk kütlesi yerinden kımlatılamaz. Benim şimdiki görevim için bu üssün ya Türki-

ye'de yada Bulgaristan'da olması gerekir. Bulgaristan'da kurulursa bundan Bulgariar yararlanmaya kalkarlar ki bunu elbette biz de istemeyiz. Bu nedenle üssümüz için en uygun yer Edirne'dir. Bugüne dek Teşkilatı Mahsusa buyruğundaydım. Onun dağılması üzerine on yedinci kolordu buyruğuna verildim. Şimdi, üs, Edirne'de bulunacağına göre benim de birinci kolordu buyruğunda görünmem gerekir. Naklimi bu biçimde yaparsınız. Kolordu komutanı Cafer Tayyar beyin beni Yunan sınırındaki tabura vermesini sağlarsınız. Ben orda bulacağım işe yarar eratla silahı alarak Bulgar topraklarına geçeceğim. Dağlık Nehirkoz yöresine yerleşerek eski örgütümden kalan elemanlarla silâhlardan yararlanarak yeniden örgütümü kurmağa başlarım. Doğu Trakya ile Drama yöresindeki silahlı adamlarımı da batı Trakya'ya aktararak vereceğiniz hertürlü görevi yapabilirim.

Biraz düşündükten sonra Albay İsmet'e şunları da söyledi:

«Aynı zamanda Bulgar mebusluğu yapmış Türklerle İskeçe ve Gümülcine'nin aydın katından Anadolu'da kurmağa başlayan örneklerine benzer Batı Trakya Müdafaayı Hukuk dernekleri kurabilirim. Bu dernekle Avrupa kamu oyuna Yunanlılar aleyhinde propaganda yapabilirim. Gerekirse bir Batı Trakya geçici hükümeti de kurabilirim.»

Yüzbaşı Fuat'ın konuşmaları beş albayca heyecanla dinlendi. Bu çalışma programını oybirliğiyle doğruladılar. Müdafaayı Hukuk derneği başta olmak üzere bütün örgütün yapılması için mesture tahsisatından o günün parasiyle dört bin liranın kendisine verilmesini kararlaştırdılar.

Bu para, İstanbul hükümetinin Harbiye Nazırlığına getirilen Fevzi paşanın yardımıyla alınacaktı. İsmet bey, Cafer Tayyar beye özel bir mektup yazarak durumu anlatmayı üzerine aldı.

Ertesi gün, Harbiye Nezaretine giden yüzbaşı Fuat'ın

işlemini zat işleri müdürü yarbay Mustafa Muğlalı (general) çabucak yapıp bitirdi. Cafer Tayyar'a verilecek mektubu alan Fuat Balkan, Edirne'ye yollanmak üzereyken onu İstanbul'da bularak mektubu verdi. Albay:

«Sen, bundan önce Batı Trakya'da kurulan geçici hükümette silahlı güçler komutanı olan Fuat değil misin?» diye sordu.

Albay Cafer Tayyar, ilk sorusundan sonra Fuat Balkan'ı şaşırtan şu sözü söyledi:

«İsmet beye söyle, benim kolordumda senin gibi yüzlerce subay var. Onlar dururken seni göndermeleri gerekmez. Bunu kendisine özellikle söyle. Bu kesin buyruğuma bakmadan gelersen seni tutuklarım.»

Cafer Tayyar'ın bu kapkara sözleri Fuat Balkan'ı epeyce üzdüyse de kafasına saldıran yığınla susturucu karşılığı onun suratına tükrük gibi fırlatamadı. Aradaki rütbe ayrımı bütün tartışmaların yolunu kahpece kesiyordu.

Cafer Tayyar'ın yanından ayrılan yüzbaşı Fuat, doğruca Albay İsmet'e giderek durumu olduğu gibi anlattı. Albay İsmet iki gün sonra Kara Vasıf'ın evine gelmesini söyledi. Söylenen saatte oraya vardığında bütün albayları yine toplanmış buldu. Albay Cafer Tayyar'ın durumunu görüşeceklerdi. Hepsî, durumu ilk kez ondan dinlemek istedi. Bunun üzerine yüzbaşı Fuat şöyle konuştu:

«Cafer Tayyar beyin bu biçimde davranışı birtürlü (benim bölgemde bir şey yapılacaksa ancak ben yapmalıyım, onun şerefi yalnız benim olmalıdır) dan başka bir şey değildir. Bu da bayağı bir kıskançlıktan başka bir şey değildir. Bence, bu iş önemli değildir. Şundan ki ben, Cafer Tayyar beyin kolordu komutanı olarak egemenliği altında bulundurduğu bölgede dahi onun haberi olmadan amaca ulaşacak biçimde çalışabileceğimi hesaplamış bulunuyorum. Bunun için, ordudan ayrılarak Trakya'daki arkadaşlarımdan silah, cephane sağlayacağım; bir müfreze ile

Meriç'i geçip verdiğiniz görevi harfi harfine yerine getireceğim. Nevarki Cafer Tayyar beyin engel olması dolayısıyla üssümü Türkiye sınırları içinde kuramayacağım. Bu yüzden de gereği gibi çalışamayacağım. Ancak, göreceksiniz ki Yunanlıları bir hayli sarsıp şaşırtarak önemli biçimde zayıflatmayı başaracağız. Buna güveniniz.»

Albaylar, onun konuşmasını baştan başa doğrulayarak ordudan ayrılış işleminin yapılması için ertesi gün Harbiye Nezaretinde İsmet beyin bürosuna başvurmasını, kendisine ellerinden gelen hertürlü yardımı yapacaklarını söylediler.

Cafer Tayyarla arası açık sayılan yüzbaşı Fuat, onun egemen olduğu bölgede serbestçe dolaşabilmek, örgüt yapabilmek için geçerli bir belgeye sahip olmalıydı. Uzun uzun düşündükten sonra bunun da yolunu buldu: İttihat ve Terakki döneminde İttihatçı düşmanı Gümülcineli İsmail adlı bir mebus vardı. İttihatçılarca vatan haini bile sayılıyordu. Bu garip adam nasıl etmişse etmiş, Gümülcine'de Cemaati İslamiye başkanlığını ele geçirmişti. Yüzbaşı Fuat, davasının kutsallığına dayanarak adama bir mektup yazdı.. Türkiye'de Cemaati İslamiye delegeliğini kendisine vermesini istedi. İsmail bütün Batı Trakya halkının, yüzbaşı Fuat'ı sevip saydığını bildiğinden hiç ikirciklenmeden ona şu belgeyi verdi:

«Gümülcine İslam toplumunun Türkiye'de hertürlü gereksinimlerinin izlenmesi işi Fuat beye verilmiş olduğundan her başvurusunda Türk makamlarınca kendisine gereken yardımın yapılmasını rica ederim.»

Yüzbaşı Fuat, bu belgeyi İsmet beye götürdü. Onun yardımıyla o zaman İstanbul mevki komutanı olan Ali Sait paşa, bu belgenin altına şunları yazdı:

«Gümülcine İslam cemaatinin Türkiye delegesi olan Fuat bey(orduca güvene değer bir kişi olduğundan başvurması halinde her istediğinin yerine getirilmesi istenir.»

Ali Sait paşanın da imzasını taşıyan bu belge, artık pek çok kapıyı açacak sihirli bir anahtar haline gelmişti. Yüzbaşı Fuat, sevinç içinde belgeyi cebine indirdikten sonra ilk iş olarak, bütün Anadolu'da kurulanları örnek alıp bir Batı Trakya Müdafaayı Hukuk derneği kurdu. Eski Bulgaristan Sobraya-Millet Meclisi-üyelerinden Peştrelî Tevfik'i bu örgütün başına getirdi. Tevfik, yönetim kurulu arkadaşlarıyla hemen işe başlamak üzere davrandı. Aldığı dört bin liranın yarısını örgüt işleri için Tevfik'e verip gerisini öbür örgüt işlerinde kullanmak üzere kendi yanında alı koydu. Bununla silahlı güçleri hazırlayacaktı. Bunu bildirmek üzere son kez albay İsmet'in Süleymaniye'deki evine uğradı. İlerde işe yarar düşüncesiyle kardeşi Enver'i de yanında götüreren yüzbaşı Fuat, mutlu bir olayla karşılaştı. O gün evin ilk çocuğu doğmuştu. Bunun şerbetini içmek bile nasip oldu. Genç yüzbaşı, albay İsmet'le ancak ayaküstü birkaç söz edebildi. Veda ederek doğru Beşiktaş jimnastik kulübüne gitti. Onlara Batı Trakya'nın kurtuluşu için kurduğu Müdafaayı Hukuk derneğiyle kuracağı müfrezeden sözetti. Asıl sporcuların bu işe atılmalarının gerektiğini söylediye de müfrezeye eski sporcu arkadaşlarından ancak üç kişi katıldı. Savaş, düşman topraklarında verilecekti. Müfrezeye girmeyi benimseyen üç kişiden biri, Fuat'ın kardeşi Hikmet Balkan, ötekiler de güreş federasyonu başkanı Ahmet Fetgeri'nin küçük kardeşi Ali Fetgeri ile Ankara Çocuk Esirgeme kurumu beden terbiyesi öğretmeni Mehmet'ti.

Yüzbaşı Fuat, İstanbul'da bulabildiği bu üç milisiyle ertesi gün Kırklareli'ne yollandı. Orda eski canciğer arkadaşları Belediye başkanı Dingiloğlu Şevket'e konuk oldu. Dingiloğlu, ona birkaç saat içinde on üç mavzerle iki sandık da mermi buldu. Kırklarelin'deki tümen komutanı Şükrü Naili, birinci dünya savaşından beri Fuat'ı tanıyordu. O bunalımlı günlerde Drama'da tanışmışlardı. Hemen bu yiğit tümen

komutanına başvurarak durumu anlattı, silahla gereç istedi. Şükrü Naili, ona şöyle bir karşılık verdi:

«Amacının ne kerte yüksek olduğunu biliyorum. Gelgelelim, bir tümen komutanı olarak depo memuruma sana silah vermesi için buyruk veremeyeceğimi anlarsın. Ancak gereksediğin gereçleri depodan çıkartıp istediğin yere göndertirim. Sen bana yalnız gereksediğin şeylerin listesini ver.»

Matara, ekmek torbası, fişeklik gibi gereçler gerekliydi. Şükrü Naili, bunlardan yirmişer tane Belediyeye göndererek sözünde duran bir asker olduğunu göstermiş oldu. Ertesi gece bu gereçler, iki araba ile Belediyeden alınarak Uzunköprü'nün Saraylı köyünde Rauf paşa çiftliğine taşındı. Böylece ilk müfreze Sarayköy'de kuruldu. Erata Rumeli kılığı olarak aba, potur, kırmızı kuşak, başlık olarak da Edirne'den getirilen keçe külahlar dağıtıldı. Sınır birlikleriyle kule eratına görünmemeğe çalışarak Subaşı köyünde Ramazan Pehlivan'ın evinde bütün eksiklerini bütünleyen müfreze, Ramazan Pehlivan'la damadı Ahmet'in kılavuzluğuyla Eneköy'de Meriç ırmağının geçitinden geçmeğe başladı. Meriç'in bu geçiti, geceleyin hayli tehlikeliydi. Bütün gereçleriyle geçmeğe çalışan müfreze, her an durmadan yer değiştiren topuk denilen çukurlara yuvarlanabiliyordu. Burada kılavuzların bilgisi de beş para etmezdi. Yüzbaşı Fuat, cephanesini, yiyecek, silah, fotoğraf malzemesi gibi değerli şeylerin ıslanmaması için kendisi tedbir alarak postanın başına geçip bunları karşıya geçirdi. Elindeki uzun deynekle suyun dibini yoklayarak postayı geçirdikten sonra geriye dönüp ikinci, üçüncü postaları da geçirdi. Bu geçiş üç saatte yapılabilmişti. Bütün müfreze sıırılsıklamdı. Ancak Meriç kıyısından bir ayak önce uzaklaşmak gerekiyordu. Sofulu'nun güneyinden demiryolunu aşıp dikenli fundalıklar arasında on beş kilometre yol alarak ilk erek olan Adatepe'ye gün doğarken vardılar. Burası, gerçekten

kuş uçmaz kervan geçmez bir yerdı, dört bir yana egemen bir durumu vardı. İnsan ayağı değmemiş, ıssız bir yer oluşu gerilla için biçilmiş kaftandı. Haziran güneşinde giycekleriyle çamaşırlarını kurutup biraz dinlenen gerillalar akşam karanlığıyla birlikte yine kılavuzlarının arkasında yola düşerek Şeytan deresi-Ahlat gediği yönünde yürüyüşe geçti. ıssız bir ormanlıkta Hasan Kahya adlı kılavuzlarının kulübesine vardıklarında bütün anlamıyla köpek gibi yorulmuşlardı. Aşılan dağlar, tepeler, onları bitirmişti. Mihrikoz denen bu yerdeki yeni kılavuzları onlara tereyağlı bol bulgur pilaviyle erik hoşafını sununca aç kurt gibi saldırdılar. Bu, bütün yaşayışları boyunca konacakları şölenlerin en tatlılarından biri olmuştu. Yüzbaşı Fuat, biraz dinlenip soluk aldıktan sonra, Hasan Kahya'nın oğlunu Müdafaaı Hukuk derneğinin başkanı Peştreli Tefik'e gönderdi. Gerilla iki gün dinlendikten sonra Gümölcine'ye doğru yola çıkacaktı.

İyice dinlenen gerilla, yola çıkarak Gümölcine'nin kuzeyinde Sendilli köyünün yöresindeki vahşî kayalıklarla, mağaralarla kaplı bir yere vararak karargah kurdu. Fuat Balkan, yerli Rumeli kılığıyla bir arkadaşını da yanına alarak Gümölcine'ye indi. Burda henüz Bulgar yönetiminin egemen olduğunu gördü. Fransız komutanı Charpy de komutasındaki bir Senegalli birliğiyle kentin sokaklarını kartarmakta, ne yaptığını, ne yapacağını da bilememekteydi.

Gümölcine'deki işgal güçlerinin bu şaşkın durumu, yüzbaşı Fuat'ı yüreklendirdi. Hemen İstanbul'da kurulan Batı Trakya Müdafaaı Hukuk derneğinin eksiklerini bütünleyerek çalışmaya koyuldular. Yüzbaşı Fuat, hiç de iyi bir adam olmayan İslâm toplumu başkanı İsmail'i de politik amaçlarına yardımcı olur kanısıyla Müdafaaı Hukuk derneğine aldı. İsmail'i general Charpy de Damat Ferit de çok seviyordu. Üstelik, herif azılı bir Mustafa Kemal düşmanıydı da. Onunla birlikte Gümölcine müftüsü Bekir Sıt-

kı, Lise müdürü Halim, eşraftan hakkı ile daha birçok Gümülcineli, Müdafaayı Hukuk Derneğine girmekten geri durmadılar. Böylece, dernek, genç yüzbaşının elinde bir araç durumuna gelmişti.

Dünya savaşında Yunanlılara karşı savaşmış bütün batı Trakyalıların liderleri, bırakışma sonucunda canlarını kurtarmak üzere Bulgar bölgesine sığınmıştı. Fuat Balkan, bunları orda bulunca çok sevindi. Hemen Çaylayık köylü İsmail ağa ile Darıova köylü canbaz Hüseyin ağayı birer yeni silâhlı örgüt kurmakla görevlendirdi. Bulgar bölgesine sığınmış olan bu adamlar, zaten silahlıydılar. Az zamanda iki silahlı örgüt kurdular. Fuat Balkan'ın birlikte getirdiği gerilla çekirdeğiyle üç örgüt olmuşlardı. Halk, bu yörenin Türkiye'ye katılması işine pek inanmamakla birlikte hiç olmazsa bağımsız olacağına inanıyordu, ya da daha çok buna inanmak istiyordu. Bu da ancak, ortadaki bütün engellere karşı savaşmakla olabilirdi. Bütün bura Türkleri, Fuat Balkan yine meydana çıktıktan sonra bu güzel düşünceyle sarmaş dolaş olmağa başlamıştı. Bu düşünce, Bulgarların da işine geldiğinden onlar da ellerinden geldiğince bunun propagandasını yapmağa, bunu desteklemeğe başlamışlardı. Bulgar hükümeti, Türk-Bulgar ortak davasına istemeyerek de olsa boyun eğmek zorunda kaldı. Fuat Balkan için işler, İstanbul'da umduğundan, daha elverişli olarak geliyordu. Mustafa Kemal'in yürüttüğü davayı burda da köklü olarak yaymak üzere Müdafaayı Hukuk derneğine buranın birçok ileri geleninin alınmasını sağladı. Bunlar arasında Gümülcine'nin Avret köyünden Hafız, Karacaoğlu köyünden Mustafa beyle Recep ağa, İskeçe eşrafından Hasan, Fehmi, Süleyman Nutku, tüccar Tahir, Avukat Aziz, Tütün işçisi Bekir Sıtkı vardı. Derneğe daha geniş propaganda olanakları sağlamak, daha geniş çalışma alanları açmak amacıyla yeni bir atılım yapıldı. Böylece gerek Türkiye çapında gerekse Avrupa'da derneğin

haklı amaçları üzerinde propaganda yapılabilir, yapılan çalışmanın haklı temellere dayandığı dosta düşmana anlatılmış olacaktı. İşte, bu amaçla İstanbul'da da derneğin bir dalının açılması kararlaştırıldı. Gümölcineli avukat Arif, İskeçeli Arif, bütün tüccarı Hüseyin Sabri, Doktor Tevfik, doktor Hikmet (Kıvılcımlı), Gümölcineli eski göçmenler genel müdürü, Tokat mebusu doktor Ali alip bu yardımcı örgütün elemanlarındandı.

Böylece siyasal örgütler kurulurken asker örgütleri de buna paralel olarak yürütölmekteydi. Bu sırada gerillaların sayısı da yediye çıkarılmıştı. Müfrezeler Gümölcine'nin içinde dışında savunağa girmişti. Fransızların işgali altında bulunan bölgede onları kuşkulandıracak herhangi bir davranıştan dikkatle sakınılıyordu. İsmail ağa, Canbaz Hüseyin ağa, Meto, Motoş, Topal Osman, Salih çavuş, Ömer Çavuş, Fuat Balkan'nın asker örgütlerinin komutanlarıydı. Bunların hemen hepsi kara cahilse de Yunanlılarla yapılan savaşlarda pişmiş, görgölü, yurt sevgisiyle dopdolu kişilerdi. Fuat Balkan, İstanbul'dan birlikte getirdiği sporcu Ali Fetgeri ile Mehmet'i, oralı Nermi'yi üç kılavuzla birlikte köylere propagandaya gönderdi. Eskiden beri Türk düşmanlığı gibi garip bir yola sapmış olan İslam toplumu başkanı İsmail'i gizli örgüte aldığına pişman olup duruyor, bu düşünce, karadüş gibi kendisini tedirgin ediyordu? Nasıl olmuştu da bu herifi bu davaya karıştırmıştı? Kontrol etmek üzere vakitli vakitsiz evine gidiyor, herhangi bir ihanetini yakalamak üzere gözünü dört açıyordu. Gümölcineli İsmail, eğer Yunanlılar buraları işgal ederlerse hemen milise katılacağını söylüyordu. Bunun için hazırlık bile yapmıştı. Sandığının bir köşesinde milislerin giydiği bir kat aba, potur, kuşak keçe külah saklıyordu. Bunları yüzbaşı Fuat'a da göstermişti' Ancak, Fuat Balkan ona birtürlü güvenemiyordu. Yunanlılar zamanında Bursa valiliği yapan İsmail, orda buyruğunda çalıştırdığı belalı

komiseri İhsan'ıda birlikte getirmiş, şimdi, Giritli olan bu herifi İslam Toplumu derneğinde tercüman olarak kullanıyordu. Talat Paşa ile birlikte bütün İttihatçı kodamanlara da kafa tutmuş olan İsmail, haklı olarak Fuat Balkan'ı kuşkulandırıyordu. Bir oyuna gelmek, bütün örgütün yok olması, korkunç bir fiyasko demektir. Bu yüzden İsmail'i çok sıkı bir göz hapsine almıştı. Böyle bir adamı işe yarar bir biçimde yönetebilmek, bütün anlamıyla bir sorundur. Bunu vaktiyle Talat paşa gibi adam bile yapamamıştı.

Nöyyi andşlaması, Batı Trakya'nın kara yazgısını belirlemişti. Burası, artık Yunan topraklarının bir parçası olacaktı. Batı Trakya Türkleri için en kara günler gelip çatmıştı. Fransız işgalinde bulunan bu mutsuz topraklar, yine onların salığıyla Yunanlılara tatlı tatlı verilecek, böylece Türklerin tepkilerine yol açılmamış olacaktı. Yunanlılar, sözüm ona, buraya kurtarıcı gibi gireceklerdi. Müdafaayı Hukukçular İskeçe'de Yunan işgaline karşı direnmeğe karar vermişti. Bunu öğrenen Yunanlılar, ilkin İskeçe'nin doğusundaki Boru gölü bölgesini işgal ettiler. Böylece basamak basamak ilerleyeceklerdi.

Fuat Balkan, hemen Darıovalı Meto ile Deksatlı Motoş gerillalarını İskeçe yöresindeki Otmanören balkanlarına gönderdi. Ayrıca Otmanköy muhtarı Halil çavuşla bağlantı kurarak Çaylayık köylü İsmail ağa, Marıovalı Canbaz Hüseyin, Çavuş müfrezelerinin de kentlin içinde yerleşmesini buyurdu. Bundan sonra, Mehmet Çavuş müfrezesini komutasına alarak Gümölcine-Narlı yolunun ortasındaki Narlı köyüne yollandı. Öbür müfrezelere, Gümölcine yöresindeki bölgeye çekilerek buyruk beklemelerini söylemişti.

Örgütten Hasanbeyoğlu İskeçeli Kemal'le başka iki kişiyi yanına almıştı. Silah olarak yalnız tabanca taşıyorlardı. Türklere de Fransızlara da görünmeden İskeçe'ye girdiler. Kemal'in akrabası avukat Aziz'in evini merkez yapıp Mü-

·dafaayı Hukuk derneğini topladılar, yapılacak işler üstüne
·uzun uzun konuşup kararlar verdiler. Bu kararların başlıca-
·sı şuydu: Kentin içinde denize dek bütün bölgedeki evler
·Yunan işgali başlar başlamaz kara bayraklar asacaktı
·Eğer bunlar, Fransızlarca toplatılırsa yenileri asılacaktı
·Hiçbir Türk merak ederek caddelere çıkmayacaktı. He
·ev yiyeceklerini daha önceden biriktirecek, bütün evler
·birbirleriyle arka bahçelerinde göze batmadan bağlantı
·kuracak, bir buyruk verilirse yine haberleşmeyi bu yoldan
·sağlayacaktı. Genel caddeler üzerindeki bütün evler, ge-
·celeri ışıklarını ya söndürecek, ya da maskeleyecekti.

·Kentin kuzeyindeki Emirler, Keçili, koyunlu çizgis
·üzerindeki sınırı geçmek isteyen bütün Yunan birliklerine
·de ateş edilecekti. Bu görevi buralarda pusuya yatmış olan
·Meto, Motoş silâhlı örgütleri yapacaktı. Yunanlılar, Türk-
·lerin direnme hazırlıklarını sezmiş, bunu kırmak üzere bir-
·takım hazırlıklara girişmişlerdi. Bunu öğrenen Fuat, Bal-
·kan, Aziz beyin evinde bir toplantı yaptı. Müdafaayı Hu-
·kuk üyelerinden Tahir, Hasan Fehmi, Fahri, Fehmi Cafer,
·Türklerin morallerini yükseltmek üzere kararlar verdiler.
·Bulgar Millet Meclisindeki -Sobranıya- Türk mebusları lis-
·tesine vaktiyle Süleyman askeri'nin salığıyla konmuş, bur-
·daki on iki Türk mebustan biri olarak seçilmiş olan Ka-
·valalı İsmail Hakkı, şimdi, Türk azınlığının başına bela ke-
·silmişti. Baştan beri kendisi için beslenen güzel duygu-
·ların tersine bütün anılarıyla bir Yunancı olup çıkmıştı.
·Venizelos'un en güvenilir adamlarından biri haline gelen
·İsmail Hakkı, yaratılmağa çalışılan direnişi yıkmak uğru-
·na elinden geleni ardına koymuyordu. Şu sırada salt kö-
·tü propaganda yapmak amacıyla İskeçe'ye gelmişti. Yu-
·nan dışişleri memurlarından biriyle İskeçe'de bir otele
·yerleşen İsmail Hakkı, Venizelos'un direktiflerini uygula-
·mak üzere davranmıştı. Fuat Balkan, hemen ona şöyle bir
·mektup gönderdi:

«Türklüğe karşı davranışlarınızın cezasını göreceğiniz bir sırada İstanbul'dan Yunan bandıralı Kılış zırhlısıyla kaçıp kurtuluşunuz ve Paris'te Venizelos kuruluyla işbirliği ile de aynı melanetleri sürdürerek gösterdiğiniz çabayı yeter görmeyerek şimdi, İskeçe'de giriştiğiniz melunca davranışınızı dirimizle ödemek istemezseniz iki saat içinde burayı bırakıp gitmeniz gerekir. Benim, söylediğim sözü uygulamadaki hoşgörü bilmez kararlılığımı size hatırlatmayı gerekli görmüyorum.»

Bu mektup, İsmail Hakkı ile Yunanlı arkadaşını yıldırım gibi çarptı. Onu alır almaz bir otomobile atlayıp İskeçe'den sıvıştılar.

Ancak, 7 kasım 1919 günü bir Yunan birliği Mesta ırmağını aşarak İskeçe'ye girmeye başladı. Bu Yunan birliği, pencerelerine kara bayraklar asılmış köy evlerinin önünden çekine çekine geçerek geldi. Sokaklarda kedilerle köpeklerden başka hiçbir canlı varlık yoktu. Bu birlik, salt düz deniz kıyısı bölgesine yerleşerek balkanların başladığı sarp bölgelere uzanmadı. Fuat Balkan, bir hafta sonra, gece karanlığında İskeçe'den ayrıldı. Narlıköy'deki silahlı örgütünü alarak Gümülcine'ye vardı.

Bu sırada Anadolu'da Mustafa Kemal'in başlattığı Ulusal Kurtuluş savaşına umut bağlamayan Trakya Paşaili derneği üyelerinde Nevrekoplu Celal'le Edirne mebusu Faik Kaltakkıran, doğu-Batı Trakyalıların birleşmesiyle bir (Trakya Cumhuriyeti) kurulmasına önayak oldular. Bunların koruyucuları da Franchet D'esperey olacaktı. Fransız işgal komutanının Yunanlılarla Türkleri sözum ona uyuşturan sözlerine kananlardan Faik Kaltakkıran (Trakya Cumhuriyeti) diye bir de mühür bastırdı. Böylece Fransız işgal komutanı'nın sözlerine kanan birçok sığıntı, İstanbul'dan İskeçe'ye Gümülcine'ye döndü.

Fransızların sözlerine kanan Türklerin bir bölümü, Gümülcine Fransız güçleri komutanı general Charpy'nin müsa-

adesiyle kentin çarşısındaki eski camide genel bir toplantı yapmak üzere davrandı. Umulduğundan daha büyük bir kalabalık toplandı. Bütün hatipler, Franchet D'esperey'ye verilen söze göre başlayan Yunan işgalinin olaysız bir biçimde geçmesini sağladılar. Yunan işgali, bir zorunluluktu. Buna katlanmaktan başka çıkar yol yoktu. Yunan işgali, Türk çıkarlarını koruyucu biçimde uygulanacaktı. Telaşa, kaygıya kapılmak boşunaydı. «Özellikle direnme gibi zarar verici herhangi bir davranışın akla dahi getirilmemesine çok dikkat edilmeliydi.»

Yıllardır, söylenen, yapılan işlerin büsbütün tersini dinleyen halk şaşkına dönerek camiden ayrıldı.

Fuat Balkan, olup bitenleri Gümölcineli İsmail'den dinleyince o da halkın birçoğu gibi şaşkınmaktan kendini alamadı. İsmail, olanları ona uzun bir mektupla bildirmiş, hemen tedbir almasını istemişti.

Sendiliköy yöresindeki mağaralarda yuvalanmış olan Fuat Balkan, mektubu alır almaz atladığı gibi Gümölcine'nin yolunu tuttu. Oraya varır varmaz militan arkadaşlarıyla görüşerek Fransızların oyununa gelen işbirlikçi kurul üyelerinin Peştreli Tevfik beyin evinde toplanmasını istedi. Akşam karanlığıyla birlikte kurulan kaldığı oteli de müfrezesiyle kuşattı. Toplantı için uygun gördüğü Tevfik beyin evi, Fransız karargahının hemen yanbaşıda bulunduğundan daha güvenliydi. Fuat Balkan, yatsı ezanı okunduktan sonra, eline içinde çifte mum yanan bir fener alarak Tevfik beyin evine yollandı. Yanına aldığı iki muhafıza sözde yol gösteriyormuş gibi evin kapısını çalıp içeri girdi. Hiç, kuşkuyla bir kişi, eline fener alır da Fransız karargahının burnu dibindeki bir eve gider miydi? İşte, genç yüzbaşı da bu psikolojiden yararlanmıştı. Faust çeviricisi Galip Bahtiyar, avukat Şeref, mebus Faik, Nevrekoplu Celal, daha önce gelmiş, onu bekliyorlardı. Oturuldu, kahveler içildi. Trakya Cumhuriyeti şampiyonları, birer birer

düşüncelerini yinelediler. En sonra, Fuat Balkan, şöyle konuştu:

«Efendiler, yanlış yoldasınız. Biliyorsunuz ki İstanbul'da albay Kara Vasıf, albay İsmet gibi yüksek rütbeli subaylarla daha başka kumandanlardan oluşan bir yurtseverler kurulunun bütün Türkiye'nin, özellikle Trakya'nın yazgısını ilgilendiren programları vardır. Beni de buraya bu programı uygulamaya göndermişlerdir. Bu görevle görevlendirilmiş bulunuyorum. Oysa, şimdi, siz burada Fransız işgal gücü komutanıyla ilişki kurup onunla birtakım kararlar vererek bu programın büsbütün karşıtını uygulamaya kalkışyorsunuz. Bu işleri yaparken İstanbul'da sözü geçen bu albaylar kuruluyla ilişki kurup onların düşüncesini sordunuz mu? Ve gelirken bana onlardan yeni direktif getirdiniz mi?»

Trakya Paşaili derneği üyeleri şu karşılığı verdiler:

«Hayır, sözünü ettiğiniz İstanbul'daki komutanlar kuruluyla ilişki kurmuş, onlardan direktif almış değiliz. Biz, bu işleri Paşaili derneği adına yaptık.»

Bunun üzerine Fuat Balkan, onlara şu sertçe karşılığı vermek zorunluluğunu duydu:

«Trakya Paşaili derneğinin burda ne işi var? Burası, Batı Trakya'dır. Buranın kendi adını taşıyan Müdafaayı Hukuk derneği vardır. O varken, üstün düşen ödevi de pek güzel yapmağa çalışmaktayken siz ne sıfatla ve yetkiyle buraya gelip onlara özgü işlere karışarak Batı Trakya'yı Yunan'a peşkeş çekiyorsunuz, Durumunuz öylesine gayri meşrudur ki burada bir dakika daha durmamanızı gerektirir. Bu nedenle en çok yarın sabah Dedeoğlu'na kalkacak ilk trenle Gümölcine'den çıkıp gideceksiniz. Eğer gitmezseniz hepinizi muhafaza altında dağa kaldırıp oradan Türkiye'ye göndereceğim. Şimdi karar sizindir. Ben, evden ayrıldıktan yarım saat sonra siz de çıkmakta serbestsiniz. Bunlardan başka söyleyeceğim yoktur.»

Fuat Balkan, bunları söyledikten sonra hemen kalkıp evden çıktı. Doğruca müfrezesinin yanına döndü. Kentte Bulgar yönetimi kalktığından beri, güvenlik görevini Fransız sömürge askerlerinden Senegalli zenci askerler yapmaktaydı. Kentin içinde, hele dışında güvenlik görevi bütün Fuat Balkan'ın silahlı örgütünün elindeydi. Fuat Balkan, Trakya Paşaili derneği üyelerinin, kendilerine verilen süreyi geçirirlerse hemen birer birer yakalanıp mağaradaki karargaha götürülmeleri için buyruk verdi. Oysa, bütün bu kaygılar boşunaydı. 25 ekim 1919 sabahı, daha tanyeri atarken Fransız kaşığıyla Yunan kakası yemeğe hazırlanan kişiler, ilk trenle Dedeağaç'a sıvışmışlardı.

İşin hem korkunç hem de gülünç yanı şuydu ki olanaksızlıkları yüzünden bu heriflerin yapmak istediği melanet. İstanbul'a yada Ankara'ya vaktinde bildirilmediğinden Ankara, Edirne'ye kaçak olarak sığınan bu adamları Edirne mebusu olarak seçmek gafletine düşmüştü. Bunu işiten genç komitacı ile çevresindeki gözü pek militanlar şaşkınlıktan küçük dillerini yutacaktılar.

Trakya'da olup bitenlerden hiçbir şey bilmeyen Mustafa Kemal, Trakya Paşaili derneğiyle birinci kolordu komutanı Cafer Tayyar paşadan Ankara mebuslarının hemen Akara'ya gönderilmesini istedi. Fuat Balkan'ın işlerinden oldum olası bilgisiz olan Cafer Tayyar, Yunancı kaçakları buraların biricik militanları olarak tutup Ankara'ya gönderdi. Onlar da orda bütün işleri büsbütün ters anlatarak kendilerini kurtarmağa çalıştılar. Sözde Trakya Cumhuriyeti safsatasını Paşaili derneği üyeleri değil de Fransızlar kabul ettirmeğe çalışmışlar, onlar da buna karşı direnmişlerdi. Bu sırada Amasya'da bulunan Mustafa Kemal, birinci kolordu komutanı Cafer Tayyar'a 23 ekim 1920 tarihli şöyle bir şifre gönderdi:

«Batı Trakya'nı yazgısı üstüne yabancılarla olabilecek ilişkilerde uyanık davranılması gereklidir. Esas ola-

rak Osmanlı devletinin 1914 deki sınırını bölünemez olarak benimsemek ve Batı Trakya'nın kısmen yada bütünüyle Osmanlı devletine katılması söz konusu edilmesi gerekir. Batı Trakya'da bağımsız bir İslam hükümeti kurulması vadiyle Meriç doğusunda bir bölümün, örneğin Midye-İnoz çizgisine dek olan bölümün dahi buna katılması önerisine aldanmak doğru değildir. Böyle bir İslam hükümeti düşünülmüş olsa dahi bunun Bulgarlarla aramızda bir etat tampon (tampon devlet) olarak nevarki Fransız ya da İngiliz sömürgesi halinde örgütlenebileceği göz önünde tutulmalıdır. Bu konuya ilişkin şimdiye dek işitilir gibi olmuş yabancı düşüncelerin ve üstünüze bırakılmış Batı Trakya bölümünün son durumunun bildirilmesini rica ederim.»

İskeçe'nin Kuruçay yöresinde Yunan işgaline uğrayan yerlerdeki bütün Türk evleri, kara yas bayrakları asmıştı. Yunan yöneticileri, bunları toplatıyor, hemen yerlerine yenileri asılıyordu. Yunan birlikleri, bir çatışmayı göze alamadıklarından deniz kıyısı bölgesindeki Türklere de çok nazik, anlayışlı davranır gibi görünüyordardı.

Fuat Balkan'ın silahlı örgütlerinde yeterince silah varsa da cephaneyle el bombası eksikti. Bunları eksikliği çok şiddetle duyuluyordu. Bunda dolayı komutan bir kez Edirne'ye uğramak istiyordu. Kolordu komutanı Cafer Tayyar, genç yüzbaşıya, onun çalışmalarına pir aşkına düşmandı. Bu yüzden, genç gerillacı, Edirne'ye giderken bile sanki Selanik'e gider gibi gizlice gitmek zorundaydı. Darıovalı Canbaz Hüseyin müfrezesini salt tabancayla gerçekleştirerek 10 Mayıs 1920 akşamı karanlık basarken bunların başında Edirne'ye doğru yola çıktı. Bütün gece bütün gün yürüyen müfrezeler, Mandıra'daki eski terk edilmiş sınır kulesinde geceyi geçirip birkaç parçaya bölünerek Dimetoka'ya girdi. Eşraftan Hasan'ın evinde konuk oldu, geceleyin de Hebil köyü yöresinde bir kayıkla Türk toprağına, Edirne kırı-

na geçtiler. Bir düşman toprağındaymış gibi burada saklanarak çalışmak Fuat Balkan'ın çok gücüne gidiyor, Cafer Tayyar'ın vurdumduymazlığına içinden lanet edip duruyordu. Türk sınır karakollarına görünmemek kaygusuyla bataklıklara batıp çıkarken kolordu komutanına yönelen sövüntüler daha çok şiddetleniyor, genelleşiyordu. Uzunköprü'ye bin bir güçlkle vardıklarında artık içleri rahattı. Jandarma komutanı Faik'le anlaşmış bulunuyorlardı.

Fuat Balkan, arkadaşlarını orda bırakarak tek başına Edirne'ye gitti. Orada gizlice Batı Trakya Müdafaayı Hukuk derneği üyelerinden Ali Galip, Hasan Tahsin adlı kişilerle buluşarak geliş amacını anlattı. Onlardan dört sandık cephane, iki sandık el bombası, on da mavzer edildi. Bunları sağlayanlar Ali Galip'le tabur komutanı Tahsin'di. Uzunköprü'ye dönen Fuat Balkan, bir balıkçı kayığı ile yine Batı Trakya'ya geçti. Sınır üzerinde bulunan Sofili köyünde Bulgar yüzbaşısı Bayançiyef, doktor Niçef, sonra Sofili Yorguyef'le buluşup görüştü. Onlarda Edirne'den Cafer Tayyar'la görüşmekten dönmüşlerdi. Fuat Balkan'ı dinleyince onunla birlikte savaşacaklarına söz verdiler. Ertesi gün Fuat Balkan'ın silahlı örgütüne birçok değerli kişi katılıverdi. Bunların çoğu subaydı. Yedek subay Mithat Cemil, yedek subay Hasan Basri, yüzbaşı Salih, üsteğmen Sedat, teğmen Fahri (Özdilek, Milli birlik komitesinden), yedek subay Edirneli Necmi, Gümölcineli Ali Galip, Hüsnü, Dimetokalı Sıtkı, bunlar arasındaydı. Varsın kolordu komutanı Cafer Tayyar, uykusunu sürdürsündü. Fuat Balkan'ın Sofili'den Gümölcine'ye dek yayılan silahlı örgütü, Bulgar ordusunun yardımıyla büsbütün güçlenmeğe başladı.

İtilaf devletleriyle yaptıkları Nöyyi antlaşması yüzünden Batı Trakya'yı Yunanlılara bırakmak zorunda kalan Bulgarlar, sonsuz bir kışkınlık içindeydiler. Bu yüzden de Yunanlılara karşı çıkacak her türlü güce yardıma hazır-
55

lar. Yunanlılar, bugün, yarın Gümülcine'yi işgal etmek üzereydiler. Gümülcine'deki Müdafaayı Hukuk derneği, ivedi bir toplantı yaparak gelecek Yunan güçlerine karşı İskeçe'de olduğu gibi pasif değil etkin bir direnme göstermeye karar verdi. Hemen bütün üyeler, silahların konuşturulmasından yanaydı. Bu yüzde yüz Türk topraklarını Yunana bırakanlar, bu direnme kararından utanmayacak mıydı?

Yunan ordusunun, bütün Türk azınlığının yaşadığı yerleri işgali sonucunda çalışma taktiğini değiştirmek zorunda kalan Fuat Balkan, silahlı örgütünü çok küçük parçalara bölerek saklanabilmelerini kolaylaştırmak istedi. Bu yörede yapılacak en önemli iş, Yunan haberleşme örgütlerini sürekli sabotajlarla işleyemez duruma getirmektir. Ancak, yiyecek sağlanması için Batı Trakya'nın 'Bulgaristan' da kalan bölümüne geçmek gerekiyordu, oraya silahlı bir örgüt olarak geçmek de Bulgarları kuşkulandıracağından, Fuat Balkan'la arkadaşları, silahlarını Bulgar sınırına yakın bir yerde saklayarak küçük topluluklarla kollarını sallayarak birer sığıntı gibi sınırı geçtiler. Geceyi geçirecek yer bulduktan sonra, teğmen Fahri (Özdilek, tabii senatör) adamlarıyla geceleyin gidip silahları getirdi. Bu yörede çok fedakâr Türkler yaşıyorsa da herhangi bir örgüte bağlı değillerdi. Fuat Balkan, ilkönce elindeki silahlı örgütü barındırmak amacıyla Fındıcık, Çakal, Arabacı köylerinden katılan gözü pek kişilerle Keskin Mustafa'nın başkanlığında bir örgüt kurdu. Bu, daha çok geri hizmette çalışacak bir ikmal örgütüydü.

Bulgaristan'a geçtikten sonra, Kırcaali'ye giden Fuat Balkan, doğrusa mutasarrıfın bürosuna uğradı. Mutasarrıf, vaktiyle birlikte çalıştığı Makedonyalı Pavli Şatef'ti. Onu büyük bir içtenlikle karşılayarak kendi oturduğu evde ko-

nuk etti. Kendisine her türlü yardıma hazır olduğunu söyledi. Ancak, Yunanlılarca izlenerek Bulgar topraklarına silahlı olarak giren albay Cafer Tayyar'ın kurup Yunanistan'a soktuğu binbaşı Rüştü gerillasının durumunun tehlikeli olduğunu da anlattı. Şimdi, Bulgar başbakanı olan Çiftçi partisi başkanı İstanbulski, İtilaf devletlerinin buyruğundak çalıştığında silahlı Türk müfrezesinin Bulgaristan sınıfları içinde bulunmasını istemiyordu. Fuat Balkan: «Ah, diye düşündü, vaktiyle bağlantı kurulup da bu müfreze küçük gruplar halinde Batı Trakya'nın dağlık bölgelerine dağıtılsaydı ne iyi olurdu! Şimdi, bütün silahlariyle elden çıkıyor, yok oluyor!»

Fuat Balkan, Pavli Satof'den Hasköy'e gönderilmesini istedi. O da onu mutasarrıflık faytonuna bindirerek yola çıkardı. Oradan da trene binen Fuat Balkan, Filibe'ye yollandı. Ordu Rüştü bey örgütündeki subayları bir otelde buldu. Müfreze darmadağın olmuş, gelecek kaygusuyla ne yapacağını düşünüyordu. Umutsuz düşmüş bu askerler, ağızlarını arayan Fuat Balkan'a hemen birlikte çalışmaya hazır olduklarını söylediler. Hiçbir yardımcı örgüt kurulmadan bu üç yüz kişilik silahlı örgüt, bir düşman ülkesinde gerilla çalışmaları yapmaya gönderilmişti. Bu, çok acı bir sınavdı. Ancak, şu sırada bunların burda sığıntı olarak kalacakları üstüne Bulgar hükümetini aldatabilmek gerekiyordu.

Fuat Balkan, bunlardan kendi örgütüne katılanları şimdilik geçimlerini sağlamak, göz önünden uzaklaştırmak üzere Hasköy'de türlü işlere yerleştirirken Edirne'de büyük bir felaket oldu. Birinci Kolordunun çalımı komutanı Cafer Tayyar paşa Yunan ordusunun saldırısına uğrayarak darmadağın olan birliklerinin döküntüleri arasında kılık değiştirip doğu Trakya ovalarında kaçıp kurtulmaya çalışırken ele geçti, Atina'ya götürülerek Parapigmata cezaevine atıldı. Onu yakalayıp Yunan komutanlığına teslim edenler Türk köylüleriydi. Parapigmata cezaevinde onunla birlikte hapse-

dilmiş olan Zeynel Besim, köylülerin bu ihanetini hatırlatarak ona şöyle sormuştu:

«Zafer, şüphesiz ki bizimdir, inşallah günün birinde vatana döneceğiz. Sizi tutarak Yunanlılara teslim eden köye de elbette bir uğrayacaksınız. Onlara ne diyeceğinizi merak ediyorum.»

«Hiçbir şey söylemeyeceğim. Sadece intikam alacağım.»

«Ne gibi?»

«Çok basit. O köyde bir okul açtıracam. Daha ne istersiniz? Eğer cahil olmasalardı bir kumandanı tutup kendi elleriyle düşmaa teslim ederler miydi?»

Birinci kolordudan kurtulabilenler hep Bulgaristan'a sığınmışlardı. Kolordu kurmay başkanı Abdürrahman Nafiz, tümen komutanları Alaettin Cemil, Şükrü Naili de sığıntılar arasındaydı. Bütün subaylarla erat Bulgaristan'ın türlü kentlerine, köylerine dağılmışlardı. İktidardaki Çiftçi partisi, Yunanlılara karşı duyduğu düşmanlık yüzünden sığınan Türklere büyük konukseverlik göstermişti. Sığınanlar, Bulgaristan'ın içinde gidecekleri yerlere her türlü araçla parasız götürüldüler. Türk doktorlar, Bulgaristan'da serbestçe çalışabiliyor, isteyenler, Türk köylerinde öğretmen olabiliyorlardı. Ayrıca, Anadolu'da bütün şiddetiyle süren ulusal kurtuluş savaşına katılmak isteyen ertla subaylara da her türlü kolaylık gösteriliyordu. Abdürrahman Nafiz, Şükrü Naili, Cemil, Alaettin beyler de Anadolu'ya geçmek isteyince Makedonya komitasının en dişli üyelerinden olan Dimitri Çekof, Sofya'daki İtalyan elçiliğine başvurarak Rodos adasında doğmuş gösterip hepsine birer «laissez passer» sağladı.

23 Nisan 1920 de Ankara'nın bağımsız yönetimi kurulunca İttihatçıların dökütüsü olan albay Kara Vasıf'la arkadaşlarının kurduğu Karakol örgütü, artık büsbütün ifias etmişti. Oysa, Fuat Balkan'ı Batı Trakya'da görevlen-

diren örgüt, buydu.' Genç gerillacı şimdiye dek Mustafa Kemal'in örgütleriyle de ilişki kuramadığından birdenbire kendisini boşlukta buldu. Ankarayla ilişki kurmağa karar verdi. Yola çıkmak üzereyken Filibe'ye bir Hint mihiracesinin geldiğini işitti. Adam, Anadolu'ya geçmek, davaya yardım etmek istediğini söylüyordu. Bulgaristan'a sığınmış olan subaylarımızdan Ali Rıza (Artunkal, İnönü döneminde sıkıyönetim komutanı), Filibe'de bir toplantı düzenleyerek Hintli'ye yardım etmek istiyordu. Hintli, Ali Rıza'yla İstanbul'da Bekirdağa bölüğü mapushanesinde birlikte yattıkları günlerden tanışıyorlardı. İngilizler, sonradan foyası açığa çıkan bu korkunç casusun, pek çok Türk büyüğünün tıklıldığı Bekirdağa bölüğüne bir suçlu gibi sokarak birçok Türk milliyetçisini avlamak, ilerde bu ajanlarına böylece önemli işler gördürmek istemişlerdi. Doğuş yeri Filibe olan Ali Rıza, bu adamın gerçek kimliğini ancak Ankara'da asıldığı gün öğrenecekti. Profesyonel İngiliz casusu Mustafa Sağır, Mustafa Kemal'i öldürme planının böylece karnının en pis en karanlık bir yanında taşıyarak hiçbir şeyden kuşkulanan Ali Rıza'nın kılavuzluktan Bulgaristan Türkleri arasında baş tacı edilmişti. Türk milliyetçilerinin yanısıra Mustafa Kemal'in dostu olan Makedonya komitesi Anadolu'ya yararlı olmak düşünseyle Mustafa Sağır'e elinden gelen yardımı yapıyordu. Türk Bulgar örgütlerinin iyi niyetlerinden sonuna dek yararlanmasını bilen Mustafa Sağır, en sonra ünlü tütün tüccarı Salim Nuri'nin kiraladığı bir Bulgar motoruyla Anadolu'ya geçme işini yoluna kor gibi oldu. Ateşemillerlik zamanından Mustafa Kemal'in iyi dostu olan Dimitri Açkof da Bulgar hükümeti katında etki yaparak motorun Anadolu'ya doğru yol almasını sağladı. Motor, Burgaz limanından, İnebolu'ya varmak üzere yola çıktı. Karadenizin ünlü fırınlarından biri Mustafa Sağır'in motorunu İgneada açıklarında iyice bocalattı. Yunan donanması, motora el koydu.

Yunanlılar, İngiliz casusunun kimliğini bilmediklerinden tutup hapsettiler. Durumu öğrenen İngilizler, hemen onu Yunanlıların elinden kurtararak yeni oyunlar, oynatmak üzere İstanbul'da yine piyasaya sürdüler.

Mustafa Sağır, Hindistan'ın Peşaver kentinde doğmuş çok yoksul bir ailenin çocuğuydu. Bir gün bir İngiliz istihbarat subayı olan Wright onu görerek ilgilenmiş, İngiltere hesabına okutmak üzere yanına almıştı. Intelligence service, artık, kendi malı olan bu çocuğu, kendi düşüncelerine, amaçlarına göre yetiştirecekti. İlk Bombay'da eğitilen Mustafa Sağır, sonra Londra'ya gönderilerek Kemberiç üniversitesini bitirmesi sağlanmıştı. Bu zeki hintli gencini ortadoğu işlerinde kullanmaya karar veren Intelligence Service; ona Farsça, Arapça Türkçe dillerini öğretmişti. Türkiye'ye gelmeden önce Afganistan'da İngilizlerin hesabına çok önemli bir iş çevirmiş Afganistan emirini öldürmüş, bu yüzden de cebine çok sayıda İngiliz altını akmıştı. Anadolu serüvenini de başarıyla sona erdirirse -bunda Mustafa Kemal'e suikast da vardı- bir milyon İngiliz lirasına konacaktı. Ne varki Türklerin zekası, onunkinden baskın çıkacak, Ankara'da casus olarak tutuklanacak İngilizlerin bütün tehditlerine aldırış edilmeyerek ipe çekilecekti.

Mustafa Sağır'ı Anadolu'ya aşkırtmak üzere büyük fedakârlık yapmış olan Sobranya'nın Türk mebuslarından tütün tüccarı Salim Nuri, Anadolu'ya geçebilmesi için Fuat Balkan'a da bir olanak sağladı. Bir başka tütün tüccarı Kazım Emin, Bulgaristan'dan satın aldığı bir parti tütünü Almanya'ya göndermek üzere Burgaz limanında bir İtalyan vapuruna yüklüyordu. Salim Nuri, bu vapurun üçüncü kaptanını parayla yola getirdi. Fuat Balkan, böylece bir tütün yükleme işçisi olarak gemiyle İstanbul'a gidecekti. Anbarda saklanarak İstanbul'a varan Fuat Balkan, kontrol edilmeyen İtalyan bandralı vapurdan akşam karanlığında

karaya çıkmak üzere bekledi. Geceleyin vapurun sanda-
lıyla karaya çıkan genç subay, bu kez burda kendisini
bayağı düşman bir ülkedeymiş gibi yapayalnız buldu. Şim-
di, burdan Anadolu'ya gitmek bütün anlamıyla çetin bir iş-
ti. Deniz yollarında işleyen bütün araçlar, İngilizlerin şid-
detli kontrolü altındaydı. Düşündü, taşındı, eski subay ar-
kadaşlarından olup şu sırada İstanbul polis müdürlüğün-
de Anadolu'nun gizli adamı olarak çalışan Razi Yalkın'ı
bulmağa gitti. (Bu subay, Ulusal Kurtuluş Savaşından son-
ra Mim sıfır takma adıyla birçok belgesel yazılar yazacak-
tı) Onun aracılığıyla balıkçı Ali diye bir yurttaşla tanıştı. O
da ona son kerte güvenilir bir sandalcı tanıttı. Bu sandal-
cı iki çiftte bir sandalla, beşpara almadan, Fuat Balkan'ı
5 Haziran 1921 akşamı sular kararırken Cankurtaran'dan
alıp Haydarpasha'ya doğru açıldı. Kendi de kürek çeken Fu-
at Balkan, uzun bir yolculukta sonra Topağaçlar'da kara-
ya ayak bştı. Karamürsel'e gidip askeri polis örgütüne kim-
liğini bildirdi. Eskişehir'deki Garp Cephesi komutanı albay
İsmet beyi aradığını söyledi. Garp Cephesi komutanından
gelen karşılık üzerine İznik-Yenişehir-Bilecik üzerinden
Küplü İstasyonuna vardı. Ordan da trene binerek Eskişehir'e
yollandı.

Karargahta bulunduğu İsmet beye, albaylarca Batı Trak-
ya'ya gönderildiğinden beri başından geçenleri, onların
serüvenlerini bir bir anlattı. En sonra içinde korkunç bir
yara gibi işleyen Cafer Tayyar sorununu da açmaktan ken-
dini alamadı:

«Kendisine yazdığı tavsiye mektubuna bakmadan ba-
na bir tek tüfek dahi vermeyen birinci kolordu kumandanı
Cafer Tayyar neden sonra Garbi Trakya'da akıncı hareketi
yapılması gerektiğini anlayarak örgütlendirdiği üç yüz silah-
lıdan oluşan büyük bir gücün başına haberim olmadan be-
nide kumandan yardımcısı olarak almış ise de iş işten geç-
tikten sonra yapılan bu davranıştan hiçbir sonuç alınama-

miş, böylece harcanan bütün çabalarla paralar da boşa gitmiştir.»

Bu açıklamayı dikkatle dinleyen albay İsmet:

«Şimdi vereceğim bir mektupla Ankara'ya, Fevzi paşaya gideceksin. O sana gereken direktifi verecektir,» dedi.

Garp Cephesi komutanı, bundan sonra ona kapalı bir zarf vererek:

«Senin paran da yoktur. İlaşe subayı binbaşı Tahsin beyi gör, yol parayı al,» dedi.

Kırk lira yol parasını alan Fuat Balkan, Ankara'ya yollandı. Ziraat Mektebi'ndeki Genel Kurmay Başkanlığında bu makamın vekaletini yapan Fevzi paşa (Çakmak) ile görüştü, İsmet paşanın mektubunu verdi. O, Fevzi paşayla daha önceden tanışıyordu. Paşanın, Damat Ferit paşa kabinesinde Harbiye Nazırı bulunduğu günlerdeydi. Batı Trakya'da komitacılık yapmak üzere Karakol örgütünce görevlendirildiğinde örtülü ödenekten gerekli parayı paşanın elinden almıştı. Fevzi paşa, o günleri anınca hemen ondan oralarda neler olup bittiğini sordu. O da hepsini anlattı. Bundan sonra da Batı Trakya'da çalışılması gerektiğini söyleyen paşa, ona yapılacak çalışmaların ana çizgileri üzerinde kimi direktifler verdi. Asıl bundan sonra, Yunanlıları geri planda uğraştırmak üzere büyük çabalar göstermek gerekiyordu. Fevzi paşa, Fuat Balkan'dan aldığı bilgi üzerine bütün gece çalışarak Batı Trakya'da yapılacak çalışmaların Türkiye Büyük Millet Meclisince onaylanacak programını hazırladı. Artık, Fuat Balkan, doğrudan doğruya Genel Kurmay Başkanlığına bağlanıyor, Ulusal Kurtuluş savaşının cephe gerisinde, özellikle Yunan toprakları içinde yapacağı istihbarat, sabotaj, örgütlendirme işlerinde eksper eleman olarak görevlendiriliyordu. Genel Kurmay Başkanlığı, Büyük Millet Meclisinin yetkilerine dayanarak yeni bir Trakya kurulu kurmuştu. Bunun, yüksek başları, Cevat Abbas, Şakir Kesebir (sonra bakan),

Fuat Balkan'dı. Cevat Abbas, daha çok törensel bir kiş olarak Bulgaristan'da bulunacak, Bulgar memurları, milletçileri, aydınlarıyla ilişki kurarak Bulgar kamuoyunu Bulgar dış politikasını Anadolu'ya sempatik kılacaktı. Yine o, bütün Türk çıkarlarını Bulgar hükümeti katında korumağa, savunumağa çalışacaktı. Cevat Abbas, kuruldaki öbür iki arkadaşıyla hiçbir türlü ilişki kurar görünmeyecekti. Onun Fuat Balkan'la ilişkisini Şakir Kesebir sağlayacaktı. Şakir Kesebir'in en önemli görevi de bu iki militanın Ankara hükümetiyle olan ilişkilerini sağlamaktır. Şakir Kesebir, bundan başka, Doğu Trakya bölgesindeki halkın bilincini sürekli olarak uyanık, bilenik tutmağa çalışacaktı.

Fuat Balkan'a gelince Batı Trakya'daki silahlı ayaklanmaları, örgütleri bağımsız olarak yönetecekti. Trakya kuruluna ayrılan örtülü ödeneğin en büyük bölümü Fuat Balkan'ın yönettiği örgütlere verilecekti. Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu üç kişilik kurulun başaracağı işlerden birçok yararlar bekliyordu: Elden geldiğince çok sayıda Yunan güçlerini Anadolu'nun savaş alanlarının dışında tutmak, Milli misak (ulusal Ant) sınırları içinde bulunan Doğu Trakya'nın, savaş sonunda teslim alınırken kolaylık olması için buna yardımcı olacak örgütleri hazırlamak, Yunanlılara karşı olan bir bölüm Bulgar kamuoyunun Yunanlılara karşı sabotajlar yapmak üzere çeteler, silahlı örgütler kurarak tedirgin edici sürekli olaylar çıkarılmasına çalışmak, kurulacak örgütlerin doğrudan doğruya Yunanlılara karşı olup, Bulgar çıkarlarıyla paralel olduğu üstüne propaganda yapmak, kısaca gerek Batı gerekse Doğu Trakya'da Yunan işgal yönetimini durmaksızın uğraştırarak oralarda önemli asker birliklerinin bulundurulmasını sağlamaktır. Bir tek Yunan askerinin dahi buralarda saplanıp kalması, Anadolu'nun yükünü yeğnikleştirebilirdi.

Fevzi paşanın imzasını taşıyan bu uzun direktifler Fuat Balkan'a devler gibi çalışmak üzere hem parlak bir mo-

ral hem de sonsuz olanaklar sağlıyordu. Artık, düşman içinde çalışırken arkasında koskoca Türk ulusunun varlığını duyacaktı. Batı Trakya'daki görevine giderken, şu sırada Yunan mapusanesinde bulunan Cafer Tayyar paşanın kendisine yaptığı düşmanlığı, haksızlığı da Fevzi paşanın karşısında açıklamak olanağına kavuşan Fuat Balkan, Cafer Tayyar'ın baskısıyla 1920 mayısında ordudan ayrılmasından sonraki birikmiş aylıklarına da kavuşarak sevindi. Fevzi paşanın buyruğıyla ayrıca Trakya'daki gerilla çalışmaları için örtülü ödenekten beş bin lira daha aldı. Ancak, büyük parası bulunmadığından, Osmanlı Bankası, ona, bir yığın yirmi beş kuruşluk saydı. Banka'dan ayrılırken tıka basa dolu bir koca bavul taşıyordu.

Ankara'dan ayrılıp yeni bir güçle Batı Trakya'ya doğru yola çıkacağı sırada İstiklâl mahkemelerinin güçlü adamı Kılıç Ali'ce çağırarak kendisine koskoca bir dosya verildi. Bu, hemen o günlerde Ankara'da asılan İngiliz casusu Mustafa Sağır'ın dosyasıydı. Öbür dünyaya yolcu edilmiş olan bu tehlikeli adamın zararlı serüvenini, en sonra, ulusal Kurtuluş savaşının ateşleri içinde yanan bir ulusun elinde haklı olarak can verişini anlatan bu dosya çok ilginçti. Fuat Balkan, bu herifin Bulgaristan Türklerini aldatarak nasıl bir motorla Türkiye'ye doğru yola çıktığını, durumu bilmeyen Yunan donanmasınca nasıl yakalandığını biliyorsa da hikayenin gerisini öğrenmeğe zaman bulamamıştı. Avrupa kamuoyuna açıklanacak olan bu serüveni otele kapanıp bir lambanın sarı ışığında şaşkınlıklar içinde okuyup bitirince bütün anlamıyla bir tarih olayının karşısında bulunduğunu anladı. Eğer herif, Mustafa Kemal'i öldürmüş olsaydı kim bilir Türk tarihi ne yana doğru yol alacaktı?

Mustafa Sağır, Bulgaristan tüccarlarından Salim Nuri'nin kendisine sağladığı motorla İnebolu'ya kaçarken Yunan savaş gemilerince yakalanıp hapse atılmıştı. İngilizler,

ajanlarının yanlışlıkla ele geçirildiğini anlayınca hemen onu Yunanlıların elinden almışlar, bir başka tertiple İstanbul'a sokmuşlardı. İşte, o hikaye şöyleydi:

1920 sonları. İngiliz elçiliğinden güzel bir otomobil Galata rıhtımında durdu. İçinden ince uzun boylu, gamseleli bir İngiliz subayı çıktı. Bu İstanbul'un pek iyi tanıdığı korkunç Kuvayı Milliye avcısı yüzbaşı Bennett'ti. İki direkli, iki bacalı kül rengi bir deniz ejderhası olan Iron Duke dritnotu Sarayburnunda görününce gözlerini ona dikti, ellerini ceplerine sokarak beklemeğe başladı. Zırhlıdan ayrılan bir motor, rıhtıma yanaşınca içinden şişmanca, kısa boylu esmer, sarı bir yağmurluk giymiş gözlüklü bir adam çıktı. Yüzbaşı Bennett, elini sıkarak Mustafa Sağır'ı kendi otomobiline götürdü. Tepebaşı'ndaki İngiliz elçiliğinde «birinci sınıf adamımızdır, Sir ünvanını taşıyor» diye İngiliz Harbiye Nezaretinin şifrelediği adam, eteklenerek içeri alındı. Yüzbaşı Bennett'le konuğunu elçilik başkatibi Ryan karşıladı. Uzun süredir orta doğuda çalışan Ryan, Mustafa Sağır'ı çok iyi tanıyordu. Yakınlarda Afganistan Emirini öldürüp oraları birbirine katan ünlü suikastçı, demek bu tombul, kısa boylu, esmer adamdı? Nevarki kara hintlinin gözlerinde yaman bir ışık parlıyordu. Afganistan Emirini haklayan şu adam, demek şimdi de Mustafa Kemal'i öbür dünyaya göndermek üzere buraya gönderilmişti. Eh, öbürünü yapan bunu da becerirdi. General Harrington onu bekliyordu. Ryan, Mustafa Sağır'ı onun beklediği odaya buyur etti.

«Tam zamanında geldiniz, Sir, sizi çok gerektiriyoruz.»

General Harrington, ufak tefek hoşbeşten sonra temel konuya girdi:

«Dünya olaylarını izlemekte olmanız olağandır, uzun boylu sözünü etmek gereksiz. Biliyorsunuz ki büyük savaşta Osmanlı imparatorluğunu yenmiş bulunuyoruz. İtilaf devletleriyle bu hükümet arasında bir barış andlaşması

yapılmıştır. Nevarki bu andlaşma, şimdi ancak görünürde vardır. Hernekadar İstanbul, Boğazlar, Trakya Karadeniz, Akdeniz kıyılarının en önemli bölgeleri İtilaf güçlerinin işgali altındaysa da Anadolu'da ulusal bir uyanışın olduğu da açıktır. Bu kımiltı da öyle birkaç serüvencinin geçici başkaldırışına benzemiyor. Onlar, Anadolu'ya gönderdiğimiz Yunan ordularını bile durdurmuş bulunuyorlar. Öyle görünüyor ki Yunan ordusu bugünkü durumda bunların üstesinden gelemeyecektir. Bugün Anadolu'ya başka ordular çıkararak işi çözümlmek olanaksız görünmektedir. Düşmanı içinden vurup çökertmeyi yeğ gördük, böylece davrandık, şu sırada Anadolu'ya yüzlerce adam salmış bulunuyoruz. Nevarki bütün bunlar, sizin gibi üstün bir kişinin yanında bir değer taşımamaktadırlar. Harbiye Nezaretine başvurdum. Sizi salıkladılar. Bu işte, başarı sağlayacağınıza güveniyorum, sir. Hakkınızda en büyük referanslara sahibim. Bütün işgal güçleri, hep buyruğunuzdayız. Rahat, serbest çalışabilmeniz için her türlü gereksiniminiz yerine getirilecektir.»

Mustafa Sağır, kendisine birkaç Türk çalışma arkadaşı tanıtılmasını istedi. Yüzbaşı Bennett, bu adamları kendisine sağlayacağını bildirdi.

Öğleden sonra sivil giyinen yüzbaşı Bennett, yanında kısa boylu, satrançlı bir giynek giymiş, hasır şapkalı, kırmızı yüzlü, kızıl sakallı bir adam gezdiriyordu. Bu, Mustafa Sağır'den başkası değildi. Yüzbaşı Bennett, kendisiyle tanıştıracığı üç Türk'ün adını vermişti. Bunlar, Hasan Tahsin, Cavit, İhsan'dı. İkkin, kendilerini Tokatlıyan'da bekleyen Tahsin'i görmeğe gittiler. Mustafa Sağır, kendisini karşıındakine Domuz tüccarı Robertson diye tanıttı. Bir Ermeni tercüman, bunları türkçeye çevirdi.

Mustafa Sağır, İngiltere'yle Kanada'nın en büyük domuz ticareti tröstünün temsilcisi olduğunu İstanbul'da büyük domuz kasapları açmak istediklerini, ancak müs-

lumanlar domuz eti yemediklerinden Türk, müslüman semt-
lerini iyice tanımak istediğini söyledi. Hasan Tahsin, bu
bayağı iş için böyle önemli kişilerin çaba harcamasına şaş-
tı. Mustafa Sağır, bir not defteri çıkararak müslümanlarla
hristiyanların yoğun olarak oturdukları bölgeleri not etti.
Sonra, küçük yorgunluğuna karşılık Hasan Tahsin'e üze-
rinde on sayısı yazılı bir kağıt İngiliz parası uzattı.

Bundan sonra, Perapalas'ta bekleyen Cavit'i, Löbon'
da bekleyen İhsan'ı gidip gördüler. Mustafa Sağır, bu iki
adama da Hasan Tahsin'e sorduğu bayağı soruları sora-
rak onlara da birinci kişiye verdiği okkalı bahşışı verdi.

Bu üç görüşme bittikten sonra Mustafa Sağır, yüzba-
şı Bennett'le birlikte bir gezi yapmak istediğini söyledi. He-
men bir taksi çevirerek bindiler. Üç kişinin söylediği semt-
leri şöyle bir dolaşıp yakından görmek gerekiyordu. Ben-
nett, onun isteğine uymak zorunda kalmıştı. Otomobil,
Türk semtlerine doğru hızla yol alırken Mustafa Sağır'ı şaş-
kırtan şu bilgiyi verdi:

«Tokatlıyan'da bize bilgi veren kişi, yani Hasan Tah-
sin bey, İstanbul polis müdürüdür. Kendisi emrimizde ça-
lışıyor. Cavit, gazetecidir. İleri gazetesinin yazarlarından.
Çok açık göz bir gençtir. Kulağı çok deliktir. Yabancı dil de
bilir. İhsan'a gelince, kendisi eski ünlü bir jurnalcıdır. Ab-
dülhamit'e yıllarca hafiyelik etmiştir.» Mustafa Sağır, eski
arkadaşı olan albay Nelson'u görmek istediğini söyledi.
Albay Nelson Intelligence Service'in yakın doğu şefiydi. Bu
büyük istihbarat örgütünün de en parlak elemanlarından
sayılıyordu. Mustafa Sağır İstanbul'a gönderilirken albay
Nelson'un buyruğunda çalışacağı bildirilmişti. Afganistan
Emirini Nelson'la birlikte öldürmüşlerdi. Yüzbaşı Bennett,
albayın, kendisinin bugün İstanbul'a geldiğinden haberi ol-
duğunu, kendisini mutlaka arayacağını söyledi.

Yüzbaşı Bennett'le Mustafa Sağır, İstanbul'un bütün
Türk semtlerini gezip gördükten sonra akşamüstü elçiliğe

döndüğünde albay Nelson'dan (Ramiz) kendisine bir mektup geldiğini bildirdiler. Tokatlıyanın otuz yedi numaralı odasında kendisini bekliyordu. Mustafa Sağır, bir İngiliz papazı kıyafetinde gidip onu buldu. Nelson, Elçiliğe gitmeyi sakıncalı bulduğundan oraya hiç uğramadığını, bu yüzden de kendisini gelip göremediğini söyledi. Mustafa Sağır, Nelson'un şimdiye dek ne gibi çalışmalar yapmış olduğunu öğrenmek istediye de öteki ona becerilmiş parlak işleri bulup söyleyemedi. Türkiye'de şimdilik yapılacak en önemli işin Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmak olduğunu bunun için de hiçbir örgüt kurulmadığını anlattı. Sonra, eğer Mustafa Kemal öldürülecek olursa Ulusal Kurtuluş davranışının kendiliğinden darmadağın olabileceği umudundan sözetti. Mustafa Sağır, şimdiye dek bu iş için hiçbir girişimde bulunup bulunmadıklarını sordu.

«Şimdiye dek birkaç kişi Mustafa Kemal'i öldürebileceğini söyleyerek birkaç kuruş avans da alıp gittiyse de sonunda hiçbir şey olmadı. Albay Nelson, bu fiyaskodan sonra merkeze yazarak güçlü bir arkadaş istediğini, hele bu Mustafa Sağır olursa çok sevineceğini bildirdiğini anlattı.

Mustafa Sağır, Türkiye'ye yollanmadan önce Türkiye üstüne birçok kitap okumuş, Intelligence Service kitaplıklarında Türkiye ile ilgili birçok dosya karıştırmıştı. Bundan da şu dersi çıkarmıştı: Türkiye'de Hint hilafet komitesinin olağanüstü delegesi rolünü oynamak gerekiyordu. Böylece hem Ankara'ya gidebilir, hem de Türk militan milliyetçileriyle, Mustafa Kemal'in kendisiyle karşılaşıp görüşmek olanacağını bulabilirdi.

İki adam arasında bu karara varıldıktan sonra Mustafa Sağır, hemen elçilikten ayrılıp Türk semtlerinde yeni kimliğiyle görünecek, Nelson'un Türklerden kullandığı güvercinler de Sağır'ın yeni kimliği üstüne gerekli çevrelerde onun propagandasını yapacaklardı. Ancak, Nelson'un adamları dahi Sağır üstüne bilgi sahibi olmayacaklardı.

Nelson'un Sirkeci'de bir yazıhanesi vardı, orda bayağı bir yurttaş gibi çalışır görünmekteydi. Randevu yeri olarak da burayı uygun gördüler. Rahip Williams olarak Tokatlıyan'dan ayrılan Mustafa Sağır, ertesi gün bir Hintli müslüman olarak meydana çıkacaktı. Mustafa Sağır, Türk - Müslüman çevrelerinde sempatiyle karşılanmak uğruna gerekenleri yaptı. Saçlariyle kaşlarını oksijenle yıkayarak sararttı. Başına güzel bir kalıplı fes geçirdi. Hamala taşıttığı iki bavuluyla Sirkeci'deki otellerden birine inince müşterilerin yazıldığı deftere şu adı yazdırdı: Hint Hilafet komitesi üyelerinden Mustafa Sağır han.

İlk etkisini önüne gelene bol bol bahşış dağıtmakla yaptı. Yine kendisine bol bahşış verdiği bir Türk, isteğine uyarak onu Beyazıt camisine götürdü. Burayla Süleymaniye camisini görmek istediğini söylemişti. Bu sırada Türkiye'deki milliyetçi örgütlere milyonlarca lira yardım parası getirmiş olan Hint hilafet komitesi üyesinin ünü de gizliden gizliye gerekli çevrelerde fısıldanmağa başlamıştı.

Beyazıt camisinin çevresinde biraz dolaşıp yapıyı hayran hayran seyreder gibi görünen Sağır, sonra yorulmuş gibi yaparak caminin karşısındaki kahvelerden birinin iskemlelerinden birine çöktü. Bir kahveyle bir de nargile ısmarlayarak biraz sonra bir yandan kahvesini hüpürdetip bir yandan da nargilesini tokurdlatmağa başladı. Sağır'le Beyazıt'a gelen kılavuz, onun nemene kişi olduğunu garsonun kulağına fısıldamış, o da kahvedeki müşterilere aktarmış, böylece yarım saat içinde Sağır kahvede herkesin kendisine sevgiyle baktığı bir adam olup çıkmıştı. Bu sırada ak sakallı bir hoca Mustafa Sağır'ın yanına seğirterek elterini öpmeye davrandı. Bu, albay Nelson'un ta kendisiydi. Oturup başbaşa biraz çene çaldılar. Sağır, onu Kuvayı Milliye'ye yardım için geldiğini, yakında fırsat bulursa Ankara'ya da gidip Hint müslümanlarının selamlariyle bağışladıkları paraları da götüreceğini söyledi. Sözde sır veriyormuş

gibi yaparak yanbaşlarında oturanlara işittirmeğe çalışıyordu. İşgalcilerin zulmünden illallah diyen İstanbul Türkleri, Ulusal Kurtuluş ayaklanışına üç yüz milyon Hintlinin selamiyle yardım parasını getirdiği söylentisini sonsuz bir şükranla karşılıdılar. Mustafa Sağir, nl Turklerin çevrelerinde eller üstünde tutulmağa başlandı. Sağir'in bütün dikkati, Anadolu'ya subay, silah, yardım kaçıran gizli örgütlerin varlığı üzerinde toplanmıştı. Bunların çevrelerine bir sokulabilse o yoldan kolayca Ankara'ya ulaşabilirdi. Sağir'in ilk sokulduğu çevrede emekli Turk subayları bulunuyordu.

Sağir, genel durumu bir kez daha görüşmek üzere albay Nelson'un Sirkeci'deki bürosuna gitti. Büroda albay Nelson'dan başka yüzbaşı Bennett, papaz Frew, Kont Simsak, Papazyan adlı Ermeni casusu vardı. Sağir, bir haftalık incelemelerinin sonucunu şöylece özetledi:

«Ankara hkmetinin yıkılması için bir tek yol vardır: bunun kurucusu olan Mustafal Kemal'i öldürmek. Bunu çabucak yapmayacak olursak çok geç kalabiliriz. Sonra, sezdiiime göre İstanbul hükümetiyle Ankaradakiler arasındaki ulusal bağlar hiçbir zaman büsbütün kopmuş değildir. İşgal güçleri, bunu bütünüyle önlemeyi başaramamıştır.»

Intelligence Service'in doğu işlerindeki en önemli yelerinden Kont Simsak da Sağir'in düşüncesinde olduğunu söyledi. Çok hızlı davranmalıydı. İstanbul'dan gönderilecek becerikli suikastçılar aracılığıyla Mustafa Kemal belası ortadan kaldırılırsa Anadolu serüveni de bitebilirdi. Ancak, suikast için Papazyan'ın gönderilmesini istiyordu. Bunu ayırt eden Papazyan şöyle dedi:

«Bugün Anadolu'ya bir Ermeni ne ad altında olursa olsun giremez. Bir Ermeni'nin türkçesi hemen anlaşılır. Bir Ermeni'nin Kuvayı Milliyecilerin arasına sokulabilmesi hiçbir biçimde düşünülmez.»

Papaz Frew, papazyan'ın yardımına koştu:

«Papazyan doğru söylüyor. İlkın orada örgüt kurmak gerekiyor. Mustafa Kemal'in yanına sokulmak olanağını bulmadan yapılacak bütün işler boşunadır.»

Albay Nelson söz aldı:

«İşte, biz de bunu düşünerek Mustafa Sağır'ı çağır-mış bulunuyoruz. Mustafa Sağır, Ankara'ya giderek bize gereken olanağı sağlayacaktır. Yeni Ankara hükümeti, biz-ce şimdi bile bir gizdir. Oraya giremedik. Yunan ordusu-nun böyle bocalaması da bu yüzden değil mi? onlara ge-rekli bilgileri birtürlü veremedik. Elde ettiğimiz bütün al-tın pahası istihbaratın fos çıktığını gördük. Eğer Ankara' ya güçlü bir adamımızı sokabilirsek bu başarısız gidiş-e bir son verebileceğiz.»

Son sözü Mustafa Sağır aldı. Britanya imparatorlu-ğunun yüksek çıkarlarını savunmak uğruna her türlü teh-likeyi göze alan kişiler olduklarını, bu işi mutlaka başar-mağa çalışacağını, Ankara'dakilerin arasına katılmak üze-re yakında yola çıkacağını söyledi.

Hemen bu sırada gazeteci Cavit gelerek albay Nel-son'a bir rapor sundu. Bunda İstanbul'a zengin bir Hint müslümanının geldiğı, zararlı Türk çevreleriyle ilişki kur-mağa çalıştığı anlatılıyordu. Cebine bir yüz liralık indirilen genç gazeteci, Hintli müslümanı izlemek üzere hevesle uzaklaştı. Sonra, bütün İngiliz casusları, Cavit'in arkasın-dan uzun uzun güldüler.

Mustafa Sağır'ın İngilizler için yaptığı şiddetli konuş-maları dinleyenler arasında Anadolu'cu bir Türk subayı, Rıza onunla ilgilendi. Onunla Eyüp Sultan camisinde bu-luşmak üzere randevulaştılar. Rıza, oraya yalnız başına gitmeyip yanına bir başka arkadaşını da aldı. Onun adı Şevket'ti. Mustafa Sağır, onlara Hindistan'daki seksen milyon müslümanın delegeşi olduğunu, orda kurulan gizli

örgüt aracılığıyla Anadolu ayaklanması için ilk yardım kampanyasında birkaç milyon İngiliz lirasının toplandığını, ancak bunun hangi yolla, yada örgütle Ankara'ya ulaştırılacağına henüz bir bilmece olduğunu ballandıra ballandıra anlattı. Genç subaylar, ağa düşmüş gibiydiler. Sağır, Hindistan'da olduğu gibi İstanbul'da da bir Türk - Hint yardımlaşma örgütü kurulmasını savunuyordu. Rıza, en sonra, Sağır'e Anadolu'ya gizli militanlardan birini tanıtmaya karar verdi. Rıza, Sağır'ın isteğine uyarak ona Ak-saray'ın Horhor semtinde bir ev kiraladı.

Rıza, Sağır'i yarbay emeklisi Aziz'e tanıtmayı düşünmüştü. Yarbay Aziz, Anadolu'ya kaçırılan silah, cephane, subay gibi değerli her türlü savaş aracında parmağı bulunan fedakar kişilerden biriydi. Yarbay Aziz, Kasımpaşa'da Rıza ile yaptığı görüşmede Sağır üstüne bütün işittikleriyle düşündüklerini anlattı. Ancak, Aziz, gizli bir örgütün adamı olarak ilk ödevinin bu gibi adamlardan kuşkulananmak olduğu gereği üzerinde durdu. Bunun bir casus olması belkisi vardı. Çok dikkatli olmalıydı.

Mustafa Sağır'e Beyazıt kahvelerinden birinde verilen randevuya büyük ikircikler, kuşkular içinde giden yarbay Aziz, en sonra onunla tanışmaya karar verdi. Anadolu için sağlanacak birkaç milyon İngiliz lirası, gerçekten çok büyük bir girişim demekti. Bununla orda ne büyük işler yapılabilirdi. Orası parasızlıktan kırılıyordu. İnönü'nde düşmanı yenen Mehmetçiklerin tüfekleri, kayış yerine iple tutturulmuştu. Orduya üç beş kuruş bulabilmek uğruna her türlü fedakarlığı göze almak, biricik yurt ödeviydi.

Yarbay Aziz, Mustafa Sağır'ın Horhor'da tuttuğu kafesli bir Türk evinde onunla ilk görüşmeyi yaptı. Sağır'e terletici, zekice sorular sordu. Ne de olsa çalıştığı alanın gereğince ilk iş olarak karşısındaki adamdan casus olarak kuşkulandırmalıydı. Yarbay Aziz'le Rıza, Sağır'ın kağıtlarını, belgelerini gözden geçirdikten sonra ondan kuşkulandık-

larına üzüldüler, bu üzüntülerini de ona söylediler. Hemen ilk iş olarak bir Hint - Türk derneği kurmağa karar verdiler. Hemen bir yönetmelik hazırlayıp bunun kuruluşundan Ankara'ya da bilgi vereceklerdi. Rıza ile sık sık görüşen Sağır, bir yönetmelik hazırlatarak gizlice bir basımevinde bastırdı. Sözde bu yönetmeliği bir ayak önce Hindistana' gönderecek, böylece orda yeniden yardım paraları toplanarak eski toplanmış altı, yedi milyon İngiliz lirasının üzerine yeni milyonlar eklenecekti. Sağır'le elele çalışan subaylar, yoksul Anadolu ordusuna bir yığın para bulacaklarından dolayı sevinçten uçuyorlardı. Rıza ile yarbay Aziz, başbaşa vererek Hint - Türk derneğine alınacak üyeleri seçtiler, durumu da bütün ayrıntılarıyla Ankara'ya bildirdiler. Türk - Hint derneğinin kurulmasından sonra ilk toplantı Rıza'nın evinde yapıldı. Görevler bölüşüldü. Aziz, başkanlığa seçildi. Mustafa Sağır, dernekte görev alanların ilk aylıklarının verilmesini önerince hepsi şaşırды. Böyle fedailerce kurulmuş derneklerde aylık almak göreneği olduğunu bilmiyorlardı. Sağır, müslüman Hint derneğinin çok zengin olduğundan, kendisine dahi bol tahsisat verdiğinden sözederек paralı çalışmanın daha verimli olacağı üzerinde durdu.

Türk - Hint Derneğinin kuruluşunu İleri gazetesinden Cavit, hemen haber almış, basılmış yönetmelikten bir tane de elde ederek albay Nelson'a koştumuştı. Bu haber, albay için yeniydi. Cavit'e bir yığın para verip başından savdı. Ancak, bu derneğin neden kurulduğunu bir türlü anlayamadı. Albay Nelson'un yanından çıkan Cavit, hemen Fransız işgal güçleri komutanı general Pelle'nin karargahına seğırtti. İngiliz haber alma sorumlusuna verdiği haberi Pelle'ye de veren Cavit, ondan da bir yığın para alarak çıkıp gitti. Ancak, Cavit'in öncülüğüyle gizli dernek basılacak, bütün militanlar yakalanacak, genç gazeteci, bunun için de general Pelle'den bir yığın para daha ala-

caktı. General, İngiliz İstihbaratının atladığı bu işte bir olay yaratmayı kuruyordu. Yapılacak baskında ele geçirilecek suçlular, İngiliz istihbarat servisinin prestiji üzerine katrana bulanmış birer leş gibi fırlatılacaktı.

General Pellé, İstanbul polis müdürü Hasan Tahsin'e telefon ederek Mustafa Sağır adlı bir hintlinin Türk subaylarıyla elele vererek Kuvayı Milliye çıkarları için bir gizli örgüt kurduğunu, şu sırada da toplantıda bulunduklarını, hemen bir çok polisle birlikte yapılacak baskına katılmasını bildirdi. Hasan Tahsin, İngiliz çıkarları için çalışan bütün anlamıyla satılık bir herifti. Alabildiğine de Kuvayı Milliye düşmanıydı. General Pellé, onun İngilizci olduğunu bildiğinden dolayı onlara bilgi vermesini önlemek üzere hazırlanan polis ekipleriyle birlikte onu alıp baskın yerine koştu. Gazeteci Cavit de yanındaydı. Genç gazeteci, yapılacak baskını albay Nelson'a bildirip ondan da bir yığın para almak olanağını bulamamıştı. Bu belkiyi düşünen Pellé, baskın yapılmıyaya dek onu yanında alıkoymuş, sıkı bir göz hapsine almıştı.

General Pellé ile Polis müdürü Hasan Tahsin'in adamları, Horhor'daki evi basarak Mustafa Sağır'le birlikte Kuvayı Milliyeci subayları alıp götürdüler. Hepsini Türk merkez komutanlığına teslim ettiler. Mustafa Sağır, zararlı bir oyuna geldiklerini anlayarak bir İngiliz uyruklusunun tutuklanamayacağını bağırıp çağırarak söylemeğe başlamış, uyanan ilgi üzerine gece yarısı general Harrington'a telefon edilmiş, general, Sağır'ın hemen salıverilmesini buyurmuş, merkez komutanlığı, sorumluluları onun yanısıra tutuklu Türk subaylarını da salıvererek garip kokular çıkaran bu işten yakasını sıyırmak istemişti.

Bu ilk tehlikeyi atlatan Türk - Hint Derneği üyeleri, Mustafa Sağır'ın başkanlığında yeni bir toplantı yaparak gerek işgal güçlerinin gerekse Türk polisinin şerrinden İstanbul'da çalışılamayacağından yana yakıla sözettiler. Bu

tehlikeli koşullar altında Hindistan'da toplanan milyonlarca lira kolay kolay Anadolu'ya ulaştırılamazdı. En iyisi, kendisinin bir ayak önce Ankara'ya geçerek paraları getirmenin yollarını orda araştırmalıydı. Ancak, Anadolu'ya hangi yolla geçecekti? Bütün yollar, İngiliz, biraz da Yunan kontrolü altındaıdı. En iyisi, Bulgaristan'ın Burgaz limanından bir motor kiralayıp yada satın alarak bununla İnebolu'ya geçmekti. Bu sırada Aziz'le arkadaşları hemen Ankara'ya haber salıp büyük Hintlinin gelmek üzere olduğunu bildirdiler. Çoktan beri Ankara, Mustafa Sağır adlı iyiliksever hintli müslümanın ünüyle çalkanıyordu. Kuvayı Milliyenin başları, onun adını biliyor, ondan çok şeyler umuyorlardı.

Albay Nelson'la Sofya'ya birlikte yolculuk yapan Mustafa Sağır, orda Anadolu hükümetine kaçak silah satan Ariyetti adlı bir İtalyan tüccarını öldürdü. O, trenle Burgaz'a savuşurken albay Nelson, cinayetin izlerini bin İngiliz lirasıyla silip temizlemiş, cinayete kolayca bir intihar süsü verilmişti. Mustafa Sağır, Burgaz'da Anadolu için çalışan militan subaylardan Mehmet'in yardımıyla birkaç bin liraya Karadenize dayanıklı bir motor satın aldı. Motoruna Anadolu'ya geçecek birkaç yurtsever daha alan Sağır, güzel bir havada limandan ayrıldı. Gecenin karanlığında yol alan motor, birden bire bir ışık demetinin ak köpükleri içinde kaldı. Bunun bir Yunan savaş gemisinin projektöründen fışkırdığını anlayan kaptan, motoru baştan kara ederek bütün hızıyla kıyıya doğru kaçmağı başladı. Biraz sonra, Yunan torpidosunun burnu yanibaşlarında belirdi. Torpidonun yardığı sular motordakilerin üstünü başını sırsıklam etmişti. Motor, ister istemez yolunu kesti. Bütün motordakiler savaş tutsağı olarak alınıp torpidoya aktarıldı. Tutsaklar, Atina'ya götürölüp hapsedildiseler de Mustafa Sağır, İngiliz elçiliğine başvurarak kimliğini ispatlamış hemen kurtulup yine İstanbul'a doğru yola çıkmıştı. Ne olursa onunla birlikte Anadolu'ya geçmek isteyen Türk su-

baylarına olmuştu onlar, savaşın sonuna dek eğer öldürülmezlerse Atına hapisanesinde çile dolduracaklardı.

Mustafa Sağır'ın Yunan savaş gemisince yakalanıp yine kurtuluşu, gerek İstanbul'da gerekse Anadolu'da bir destan havası yaratmıştı. Hele İstanbul'daki militanlar, onu coşkunlukla karşılayıp bağırlarına bastılar.

Ancak, Mustafa Sağır'ın Türkler katında daha çok güven kazanması için bir kez de İngilizlerce tutuklanması numarası yapılmalıydı. Mustafa Sağır bunu İstanbul'daki Intelligence Service şefiyle kararlaştırdı. General Pellé de gizli bir raporla Mustafa Sağır'ın hemen tutuklanıp sınırışı edilmesini istiyordu.

Bir gün Mustafa Sağır, Kuvayı Milliyeci subaylarla Beyazıt kahvelerinden birinde otururken birden bire İngiliz polisleri baskın yapıp orayı kuşattılar. Herkes, kimlik kağıdını gösterecekti. Araştırma sonucunda Sağır tutuklanarak siyasilere inledikleri Arapyan hanının zindanlarından birine hapsedilmeğe götürüldü. Sağır, burda on yedi gün kalarak gerek albay Nelson gerekse yüzbaşı Bennett'le başbaşa saatler geçirmiş, yemiş, içmiş, yapılacak işler üzerinde yeni bilgiler edinmişti. Sağır, Ankara'ya varıp orda çalışmağa başladıktan sonra albay Nelson'la mektuplaşmak üzere gazeteci Cavit'in adresini kullanacak, Nelson'un adını da Ramiz olarak yazacaktı. Mektuplar, fasafiso ile doldurulup aralarına gizli mürekkeple gerekli haberler sıkıştırılacaktı. Yanına yirmi bin İngiliz lirasıyla gizli mürekkebi de alan Sağır, Arapyan hanından ayrıldı. Bu seferki tutuklanması, yapacağı en yüksek, en verimli etkiyi yapmıştı. Artık, ona hem İstanbul, hem de Ankara inanıyordu. Arapyan hanından kurtuluşu, herkesi sevindirmişti. Ankara, Sağır'i bir ayak önce oraya bekliyordu. İstanbul kuvayı milliyecileri, Sağır'ın, İnebolu'ya gitmesi için Hikmet kaptan yönetimindeki Bahricedit vapurunu sağladılar. Kaptan, konuğu, Boğazdan çıkıncaya dek kazan dairesinde

sakladı. Sağır, orda kendisi gibi gizlice Anadolu'ya giden genç bir deniz subayı ile karşılaştı. Sağır, kendi kimliğini açıkladı. Genç subay, onun ününü işitmişti. Sağır, Ankara'ya birlikte gitmelerini istedi, deniz subayı Mehmet Ali, Inebolu'da görevli Kuvayı Milliyeciler, Sağır'ı sevgiyle karşıladılar. Sağır, o biçim karşılane karşılane Ankara'ya vardı.

Hürriyet oteline inen Mustafa Sağır'ı burda türlü sürprizler bekliyordu. Bilenmiş Türk Kuvayı Milliyecilerinin zekaları karşısında korkunç bir sınav vermek zorundaydı. Dahiliye vekili doktor Adnan, Hindistan'da bulunmuş, Hint hilafet komitesinden kimi üyelerle tanışmıştı. Hele bu komitenin başkanı Mehmet Ali Han'la yakından tanışıyordu. Bundan dolayı Sağır'ı sigaya çekmeye hazırlanıyordu. Adnan bey, Sağır'ı Büyük Millet Meclisi başkanlık odasında kabul etti. Otelde meraklı birçok mebus Sağır'ı ziyaret etti. Yeni gün Gazetesi sahibi ünlü gazeteci Yunus Nadi de bunlar arasındaydı.

Sağır, mebuslarla, Yunus Nadi ile görüştüken sonra geceleyin eczalı mürekkebinı çıkararak ilk gizli mektubunu yazdı. Mektubu Adnan beye verdi. O da gereken adrese gizlice ulaştıracaktı. Sağır'ın İngiliz casusu olduğu bilgisi İstanbul'da çalışan başka bir Kuvayı Milliyeci grupça çoktan Ankara'ya bildirilmişti. Bunu Mustafa Kemal bile öğrenmişti. Şimdi, Sağır, bilmeden korkunç ölüm sınavını geçiriyordu. Doktor Adnan, Sağır'e gelecek gidecek mektupların hep kendisine gösterilmesi için posta müdürüne buyruk verdikten sonra Polis müdürü aracılığıyla de Hürriyet oteli ni çok sıkı bir göz hapsine aldırdı.

Ankara'nın başı olan kurtlar, Sağır'den yüzdeyüz kuşkulaniyorsa da gazeteci Yunus Nadi henüz bu bilgiyi alamamıştı. Yeni Gün gazetesinin 109 - 489 sayılı baskısında Mustafa Sağır'ın aşağıdaki mektubunun yayımlanışı bunu gösteriyordu:

«Muhterem beyefendi,

Seksen milyon ehli islâmın mümessili olan mensup olduğum Hindistan Hilafet Cemiyetinin, kahraman Türk milleti muhteremesine karşı beslediği hissi hürmet ve aşk derecesindeki muhabbetin inkişafı ve bu hissın daha maddi ve fiili bir sahaya intikali için iki milleti birbirine daha yakından tanıttacak vesaitin ihzârı hakkında cemiyetimizin tasavvur ettiği esasatın münasebet düştükçe ceridei muhteremeleriyle derç ve neşrine müsaadei aliyelerini temenni ederim.

«Beyefendi,

«Asırlardan beri bedbaht vatanımı, insanı en basit huktan tecrit eden barbar siyasetin gaddar ve öldürücü idaresi dindâş vatandaşlarımı asrın değil kurunu ulanın bile idrak edemediği bir derekei cehl ve nadani içinde boğmuş ve bütün ali ve insani hislerini öldürerek onları kanmak bilmez akur ihtirasata gayri müdrîk ve kör bir alet haline getirmiş idi. Böyle olmakla beraber din hususundaki taassupları dolayısıyla bütün ahali islamiye kendilerinin bir makamı mukaddesin yegane muhafız ve mücahidi olan kahraman milletin tesirat bahşasıyla husul bulabileceğini de kendilerine bir akide olarak kabul ediyorlardı. Ona binaendır ki makamı hilafetin leh ve aleyhinde vuku bulabilecek en küçük bir hadise onları mustarip ve müteheyyiç ediyordu. Ancak, onlardan herhangi bir hareket imkânını nez'eden kaatil pençe, onlara her türlü müzaheret fırsatını bahşetmekten pek uzaktı. Çok şükür ki zaman bize bazı elde edilebilecek vesaiti ihzara mehmaemken müsait bulundu. Kendimizi, milletimizi, seksen milyon ehli islâmın gördüğü zulmü ve bu zulümden tahlisi nefis ve harîçteki kardeşlerimizle tevhidi mesai için ne hal ve ne şerait dahilinde hareket olunmak lazım geleceğini takdir ve idrak edebilecek nimete mazhar etti. Bu nimetten azami derecede istifade edebilmek için bütün mevcudiyet ve hayatını tehlikeye bırakan birçok fedakar vatandaşlarımız, mey-

dana atıldı. Hindistan'ın mûnevver tabakasını teşkil eden bu zevat bütün azim ve inatlarıyla bu uğurda sarfı himmet etmekte ve bu hedefe vusul için icap eden vesaiti ihzar ve ikmal, herhangi bir müşkülâtı iktihamdan geri durmamaktadırlar. Ancak, bu sahada faaliyeti sebkât etmeyen hindistanlılar, bu hususta kendilerine rehber ve rehakar olarak islamiyetin erşed evladı ve bin senelik yegane müdafii olan Türk milleti muazzamasını tanıdığı için o milletin bu layezal hazinesi felailinden istianeyi kendisine üs-sülesası hareket olarak kabul etmiş ve bu fedakar ve kahraman milletle tesisi münasebete başlamıştı. Bu münasebeti daha metin bir şekle ifrâğ için elyevm bütün Hindistan mekteplerinde Türk lisanının tahsilini mecburiyet altına almıştır. İngilizlerin, bu iki millet arasına soktuğu fesat-lara ve Hindistan'da tatbik ettiği şiddete rağmen hindistanlıların bu esası kabul ve tatbik etmeleri büyük bir mecburiyet ve muhabbetin eseridir.

Binaenaleyh bu muhabbet ve merbutiyete karşı bir cemile olmak ve aynı zamanda iki milleti birbirine daha yakından tanıتماğa vasita olmak üzere Ankara'da da Hindistan'ın ve bilhassa Hint müslümanlarının lisanı umumisi olan Ordu lisanını öğretecek bir mektebin küşadına himmet buyrulursa perestişkarı olduğu milletin kendisine karşı teveccühkar bir mukabelede bulunduğunu anlamakla bütün Hindistan islamları dilşad olacak ve iki millet arasındaki manevi rabitalar daha metin ve esaslı bir şekle ifrâğ edilmiş olacaktır. Bu münasebetle ihtiramatı faikamın kabulünü rica ederim, muhterem sermuharrire.

Hint Hilafet Cemiyeti
Murahhası
Mustafa Sağır»

«Mustafa Kemal, Mustafa Sağır üstüne gereken bilgiyi çoktan almış, ancak, bu korkunç canbazı bir de kendi göz-

leriyle görmek istemişti. Sağır, kendisini Mustafa Kemal'in katında bulunca ona da her Kuvayı Milliye'ye okuduğu mavalları okumağa başlamıştı. Nevarki onun Türkiye için Hindistan'da toplanmış beş milyon İngiliz lirası tutarındaki yardım parası, Mustafa Kemal'in kılını bile kıpırdatmadı.' Sağır, beklediği övgüleri Mustafa Kemal'den göremeyince çok şaşırды. Paşanın parlak, delici bakışları karşısında ne biçim davranacağını bilemeyen Sağır, hala ne gibi cehennem bir tuğazın içine düştüğünü ayırt edemedi. Gizli mürekkeple albay Nelson'a bir başarı mektubu daha yazdı. Mustafa Kemal'in yanına dek sokulmuştu. Bu, kesin başarının muştusu değil de neydi? Mektuplarını hep vapurda tanıştığı genç deniz subayı Mehmet Ali'nin eliyle postalatıyordu. Mektuplar, hep Dahiliye vekili doktor Adnan'a gidiyordu. Ancak, bugünlerde Mustafa Sağır'ı gizli bir karadüş gibi inceden inceye iğneleyen bir kara düşünce her adımda izliyordu. İstanbul'daki Ramiz (Nelson) adresine bunca mektup attığı halde bir tek karşılık alamamıştı. Bu, neyin nesiydi? Oysa, İstanbul'dan gelen karşılıklar, hep Dahiliye Vekilinin kasasında birikiyordu.

Bugünlerde Mustafa Sağır, Yunus Nadi'nin matbaasına giderek kendisinden şimdi bile hiçbir biçimde kuşku lanmamış olan iyi niyetli gazeteciye eski önerilerini yineledi. Ordu diliyle Ankara'da çıkarılacak bir gazete için yirmi bin İngiliz liralık bir para elde edebileceğinden sözetti. Hergün düzgünce basılacak olan gazete, gizli yollardan Hindistan'a gönderilecek, orda da ayaklanışlara yol açılacaktı.

Bu konuşmadan sonra, Yunus Nadi, Mustafa Kemal'i gidip görerek konuşulanları anlattı. Mustafa Sağır, onca bir bilmeceydi. Bunun çözülmesi için paşadan yardım istedi. Bütün konuşulanları durgunca dinleyen Mustafa Kemal en sonra patladı:

«Casustur, casus!»

«Ne dediniz, anlayamadım, paşam, casus mu?»

«Evet, yalnız bundan kimseye söz etme. Hakkında gizli araştırma yapılıyor. Gerçek, yakında meydana çıkacak.»

Yunus Nadi, Mustafa Sağır'ın baştan beri şuna buna önemsizce sorduğu birçok soruları şöyle ölçüye vurunca bütün bunların bilgi toplamak uğruna yapılan kurnazca bir çabadan başka bir şey olmadığını anladı.

Sağır, kuşkular içinde kıvrınmağa başlamıştı. Neden İstanbul'dan şimdiye dek bir tek mektup gelmemişti? Yoksa, ak yazgısı birden bire kara yazgıya dönmek üzere miydi? Afganistan Emirinin ahi mi tutmuştu yoksa? Mustafa Kemal'i de onun yanına göndereceğini düşündüğü bu mutlu olması gereken günlerde bu korkunç cehennem senfonisini kulağının dibinde çalan kimdi? Çevresinde birdenbire duymağa başladığı bu buz gibi hava neyin nesiydi? Efsanevi bir güce sahip olan Intelligence Service, Mustafa Kemal'in gizli örgütü karşısında pes mi demişti? Can korkusu içinde bir engerek gibi kıvrınmağa başlayan Sağır, yiğitliğin on koşulundan dokuzunun kaçmak birinin de hiç görünmemek olduğunu öğrenir gibi olmuştu. Bir cehennem tuzağının içine düştüğünü, çevresinin yavaş yavaş bir ateş çemberiyle çevrilmeğe başladığını sezer gibi olmuştu. Albay Nelson'un yitliklere karıştığı bir işte mutlaka doğal olmayan bir yan vardı. Ankara'dan kaçmağa karar veren Sağır, bunu bayağı yollardan yapmak üzere Dahiliye vekili Adnan'a başvurdu. Adnan beyin buz gibi bakışları karşısında büyük bir şaşkınlığa uğradı. Sırtında ilk kez soğuk ölüm rüzgarları estiğini duydu. Bunu bütün yaşayışı boyunca ilk kez duyuyordu.

«Efendi hazretleri, müsaadenizle artık Hindistan'a dönmek istiyorum. Bunun için izninizi almağa geldim.»

«Ne zaman dönmek istiyorsunuz?»

«Olabilirse hemen yarın.»

«Peki, siz otelinize dönebilirsiniz.»

«Demek ki hemen yarın ayrılabilirdi?»

«Bunu yarın düşünürüz.»

Adnan beyin bu son karşılığı, öldürücü, nakavt edici bir vuruştı. Sağır, bütün anlamıyla yıkılmıştı. Doktorun yanından ayrıldığında bir robot gibiydi. Giden, gelen bütün mektupların, Mustafa Kemal'le adamlarının elinde deşifre edilmiş bir halde bulunduğu belkisi, keskin bir şimşek gibi kafasının içindeki karanlıkları biçerek geçti. Evet, bundan daha korkunç bir belki olamazdı. Gizli mürekkeple yazılan mektuplar, onu apaçık ölüme götürecekti. Bir tek umut kalıyordu. İngiliz imparatorluğu, bu işi bir onur sorunu yapar da dayatırsa belki ölümden kurtulabilirdi, nevarki ondan sonra parlak casusluk işine de paydos demek zorunda kalacaktı. Acaba, Türkler, gizli mürekkep işine akıl erdirecek kerte ileri bir casusluk tekniğinin inceliklerine ulaşmışlar mıydı?

Doktor Adnan'ın yanından ayrılıp otele döndükten sonra, bütün suç öğelerini yoketti. Ancak, demirden bir cendere içinde sıkışmış olduğu duygusu her dakika biraz daha güçleniyordu. Şimdi, döşemenin, duvarların, tavanın bile kulakları olduğunu düşünüyordu. Çevresinde kimildayan bütün insan gölgeleri, kendisini avlamağa çalışan karşı casuslardan, polislerden başkası olamazdı.

Bütün gece karadüşlerle boğuşan Sağır, sabahleyin yatağından fırlayınca kendisini Dahiliye vekilinin bürosunda buldu. Karşısına özel kalem müdürü İmadettin çıktı:

«Biraz beklemenizi rica ederim, Adnan beyin işi var» dedi.

«Acaba beyefendinin yanında kimler var?»

«Polis müdürüyle savcı.»

On beş dakika sonra, İmadettin bey, Mustafa Sağır'ı içeri aldı.

Odada dört kişi vardı. Dahiliye vekili, Polis müdürü Dilaver, savcı, bir de kimyager Refik.

Sağır, son bir atılım yaparak Antalya yoluyla Hindistan'a dönmek istediğini söyledi. Adnan bey, bunu işitmezlikten gelerek:

«Ankara'ya gelişinizin gerçek nedenini lütfen söyle misiniz?» diye sordu.

«Sorunuzu anlayamadım, beyefendi.»

«İtalya'da Emir Ali adına bir telgraf çekmişsiniz.»

«Evet, beyefendi.»

«Kimdir bu adam?»

«Komitenin üyelerinden biri.»

«Doğru söylemiyorsunuz. Emir Ali'nin hilafet komitesiyle hiçbir ilgisi yoktur.»

«Emir Ali Ağa Han'ın adamıdır. Bu vasıta ile bize bağlıdır.»

«Ya, öyle mi?»

«Evet, beyefendi.»

«Peki, şu sizin yazdığınız mektuplarla İstanbul'dan adınıza gelenlere ne dersiniz?»

Mustafa Sağır, doktorun kendisine uzattığı mektuplara faltaşı gibi açılmış gözlerle baktı. Gizli mürekkeple yazılmış bütün satırlar bir başka ecza kullanılarak olduğu gibi açığa çıkarılmıştı. Ölüm meleğinin demir kanatlarının yüzüne çarparak geçtiğini duyar gibi oldu. Nirvana'ya doğru başlayacak o sonsuz yolculuğa hazırlanmalıydı. Başış önüne düşmüştü. Evet, her şey bitmişti. Üzerinde canbazlık yapacağı ipi seçememişti. İp, yarı yolda kopmuştu. Doktor Adnan'ın sesi, bu sırada derinlerden gelir gibi kulağına çarptı:

«Sizi dinliyorum. Ankara'ya gelişinizin gerçek amacını söyle misiniz?»

«Sorunuza yazı ile karşılık vermeme müsaade etmenizi rica ederim. Şu sırada kafam yerinde değil.»

«O halde size şu saniyeden itibaren casusluk suçuyula tutuklu olduğunuzu bildiririm.»

Sağır, iki sivil polisin ortasında Cebeci cezaevine gönderilip tek başına bir hücreye kapatıldı. Adnan bey, Anadolu ajansına olayı şöyle bildirdi:

«Bir süreden beri Ankara'da konuk olarak bulunan Hint Hilafet Komitesi delegesi Mustafa Sağır Han hazretleri, dün akşam Antalya yoluyla memleketine dönmek üzere Ankara'dan ayrılmışlardır.» Yarım saat sonra, polis müdürü Dilaver, Dahiliye vekili Adnan'a şöyle telefon etti:

«Gazeteci Cavit de Ankara'ya geldi.»

Kimyager Refik, Sağır'ın mektuplarındaki gizli mürekkep işini çözümledikten sonra Cavit'i de İstanbul'dan Ankara'ya gürültüsüzce getirmenin yolları düşünülmüş, ona Mustafa Sağır'ın ağzından bir mektup yazılmıştı Bunda ivedi Ankara'ya gelmesi isteniyordu. Cavit, kolayca bu tuzağa düşerek kendi ayağıyla tıptış tıptış darağacına doğru yürümüştü. Doktor Adnan, onu sorguya çekince her şeyi bülbul gibi söylemişti.

O, vatan hainliği, Sağır de casusluk suçlarından İstiklal Mahkemesine verildi.

Ankara cinayet mahkemesi salonunda kurulan İstiklal mahkemesinin yargıçlar kurulu şunlardan oluşuyordu: Kütahya mebusu Cevdet İzrap, Elazığ mebusu Hüseyin, Cebeli, Bereket mebusu İhsan, Gaziantep mebusu Kılıç Ali.

Beş altı oturum süren yargılama sırasında Mustafa Sağır, belgelerin güçlülüğü karşısında bülbul gibi konuşmaktan başka yol bulamadı. Yargılama sonucunda gıyabında olarak Sağır ölümle, gazeteci Ferit Cavit de müebbet kürek cezasıyla cezalandırıldı. Ölüm yargısının, gıyabında verilmesi yüzünden, Sağır, İngiliz imparatorluğu-

nun koruyucu gücüne tanrıya dayanır gibi dayanarak, Ankara hükümetinin kendisini hiçbir zaman ipe çekemeyeceğine inanıyordu. Belki mapushanelerde biraz sürünürse de günün birinde yine özgürlüğüne kavuşurdu. Türkler, öyle önemli bir devletin böyle önemli bir adamını nasıl ipe çekmek yürekliliğini gösterebilirlerdi?

Mustafa Sağır, o gece, yatağında böyle sudan umutlarla kendisini aldatadursun Karaoğlan çarşısında darağacı kurulmuş, onun asılacağını öğrenen bütün Ankara halkı meydana toplanmış casusun son dakikalarını görmek için sabırsızlanıyordu.

Sabahın saat dördünde İstiklal mahkemesi başkanı Rıza, ikinci katip Refik, birkaç jandarma subayı, Cebeci'deki cezaevine gitti. Müdürle başgardıyan, gelenleri karşılayıp korkunç ölüm mahkumunu onlara teslimle hazırlandılar. Sağır, derin uykusundan uyandırıldı. Gardiyanların yanında, mahkemede görmeğe alıştığı ikinci katip Refik'i gören Sağır, birden bire durumun ağırlığını anladı. Azrailin demir kanatları hücrenin demir kapısına çarpıp duruyor, ancak cehennemden gelebilecek korkunç bir müzik çıkarıyordu.

«Demek son saatimiz geldi?»

Bunu söyledikten sonra mahkumun gövdesi zangır zangır titremeğe başladı. Bir türlü pijamasını çıkarıp giymeğini giyemiyordu. En sonra, gardiyanların yardımıyla giyindi. Her ölüm mahkumu, ölüme yollanacağı en son dakikaya, belki saniyeye dek yitik umutlardan kurtuluş bekler. Sağır'ın da bu boş umutlardan birinin kanadına takıldığı anlaşılıyordu. Kendini yaralayarak ölüm anını uzatmak, böylece kazanılacak zamandan yararlanmak istiyordu. Hastaları yaralıları iyileştirdikten sonra ölüme gönderen hukuk geleneklerinin boşluklarından yararlanmayı usuna koymuştu. İngilizler, bu büyük casuslarını nasıl olsa bozkurta yedirmeyeceklerdi. Yerin altından, yerin üstünden

mutlaka yardımına koşacaklardı. Bu olanağa kavuşmak için de elden geldiğince sağ kalmak gerekiyordu. Çıkma-
yan canda umut vardı. İlk kendisini yaralamalı, biraz za-
man kazanmalıydı. Yanında taşıdığı bir küçük makası kaş-
la göz arasında cebine koydu. Helada kendisini yarala-
yacaktı. Ancak, evdeki pazar çarşıya uymadı. Helaya gi-
deceğini söyleyince başgardıyan, üstünü başını arayaca-
ğını söyledi. Hela işinin suya düşeceğini anlayan Sağır,
hemen elini cebine atarak makası kavradı. Nevarki onu
sıkı göz altında tutan bir sorumlunun elleri, onun elini ya-
kalayarak makası elinden aldı. Onu kendisine verirlerse
hepsini zengin edeceğini söyledi. Ötekiler, buna gülüp ge-
çerek, onu müdürün odasına götürdüler. Orda başkatip
Riza, casusa ölüme hüküm giydiğini hükmün de hemen
yerine getirileceğini, söyleyeceği herhangi bir şey varsa
hemen söylemesini söyledi. Sağır, bir kalem kağıt aldı,
İngiliz sorumlularına bir mektup yazdı. Bunda şu sırada
asılmağa götürülmek üzere bulunduğunu, yargılama sıra-
sında İngiliz devletine ilişkin hiçbir giz vermediğini, İn-
giltere kralıyla Hindistan İmparatoruna karşı bütün bir sa-
dakât gösterdiğini, okuldaki kardeşine iyi bakılmasının son
isteği olduğunu yazarak mektubuna son verdi.

Tövbe istiğfar edip etmeyeceğini soran hocaya Mer-
yem suresini okuttu. Bunu da sonuna dek dinlemedi.
Mahkemedeki üçyüz liranın hocaya verilmesini, tövbe ve
istiğfar etmek istemediğini, bunun tanrıyla kul arasında bir
iş olduğunu söyledi.

Gardıyanlar, ölüm gömleğini casusa bayağı zorla
giydirdiler. Mustafa Sağır, gardıyanların kollarına yasla-
narak müdürün odasından çıktı. Yürüyemiyordu. Sağır'ı
avlude jandarmalar teslim aldı. Bilekllerine kelepçe takılan
Sağır, kol saatini çıkarıp jandarmalardan birine armağan
etti. Sağır'ın elleri, arkadan kelepçelendi. Sonra, jandarma
mangasının arasında Karaoğlan'a doğru yola çıktı. İki

bay olarak sabahın karanlığında darağacının çevresinde halktan biri olarak dikilip beklemeyi usundan geçirmemişti. Ancak, bir sabah uyanıp da sokağa çıktığında onun çoktan tahtalı köyü boyladığını öğrenmişti. O zaman Sofya'da bu yaman düşmanın nasıl yaman fırıldaklar çevirerek çevresini aldattığını bir daha düşündü. Şimdi, Kılıç Ali beyin kendisine emanet ettiği İstiklal mahkemesi soruşturmasıyla kararı, götürüp Sofya'da yayımlayacak, İngilizlerin korkunç oyunlarını Batıya açıklayacaktı. Yirmi beş kuruşluklarla tıka basa doldurduğu bavulla bu çok önemli dosyayı yüklenen Fuat Balkan, batıya doğru yol alacak olan trende yerini aldı. Şimdi, onun için daha cıvıvli yepyeni bir serüven başlıyordu. Şimdi, onun arkasında bu yanık bozkırlar kentinin ortasında bir kale gibi yükselen bağımsızlık, özgürlük inancının yüce başı Mustafa Kemal vardı. Anadolu'da dövüşenlerin işlerini kolaylaştırmak uğruna kanının son damlasına dek dövüşecekti. Tren, karanlık bozkırlardan pufleyerek batıya doğru ilerlerken genç subay, bu kara trenin ışıktan bir umut treni gibi karanlığı yarıdığını görüyor, kendisini yeryüzünün yeni özgürlük fatihlerinden biri yerine koyuyordu.

Küplü istasyonuna varınca indi. Bir atın sırtında Bilecik-Iznik üzerinden Karamürsel'e gitti. O zamanlar, İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan silah, cephane kaçakçılığının en önemli yollarından biri Karamürsel'di. Bu iskeleden Anadolu'ya sayısız silah, cephane kaçırmış olan Sığır Murat adlı yiğit subayın motoru o gün yine değerli yükünü boşaltmış, İstanbul'a kalkmak üzere bekliyordu. Motor, içi koyun yüklü üç yelkenliyi de arkasına takmıştı. Fuat Balkan, bu motordan daha güvenli bir deniz aracı bulamayacağını anlayarak değerli yüküyle içine atladı. Motor on yolcusuyla ögle üzeri yola çıktı.

«Dil» iskelesine vardıklarında motorun yanbaşında, bitiveren bir Yunan torpidosu önünü kesti. Meğer Sağır Murat'ın motoru Yunanlıların kara listesinde değildi mi. Torpido, yedekteki yelkenlileri ayırıp kendi başlarına bıraktıktan sonra attığı çıma ile motoru kendisine bağladı. Fuat Balkan, tehlikenin, burnunun dibine dek geldiğini anladı. Bir bavul dolusu parayla Mustafa Sağır dosyası onu da en yakın darağaçlarından birinin altına sürükleyebilirdi. Yedeğinden ayrılan üç yelkenli, manevra yapmak üzere motorun çevresinde dönüp dururken hızlı bir karar verdi. Hemen yelkenlilerden birine atlamak üzereyken bir bavul dolusu parayla Mustafa Sağır dosyası ayaklarına bağlandı. Bunların yok edilmesi gerekliydi. Bu kez kendisi de motorda kalıp bu işi el çabukluğuyla yapmağa karar verdi. Torpidodan motora hiç kimse inmediğinden yanındaki bütün suçlayıcı şeyleri, yazılı direktifleri, evrakı, Mustafa Sağır dosyasını, tabancayı, dürbünü bir ağırlığa bağlayarak kaşla göz arasında motorun kenarından denize baktı. Ancak, içinde beş bin lira bulunan o alamet bavul üstüne bir karara varamadı. Kendi kendisiyle çekiştikten sonra bavulu korumağa karar verdi.

Torpido, motoru alıp İzmit yönünde uzaklaştı. Kararmış iskelesine bayağı sürtünerek geçerken, Fuat Balkan, orda bulunan iki kardeşine görünmek istedi. Halk toplanmış motorun, motordakilerin başına gelenleri seyrediyordu. Fuat Balkan'ın iki kardeşi de bunlar arasındaydı. Yunan torpidosu, motoru kışına bağlamış İzmit körfezinde bir aşağı, bir yukarı devriye gezip durdu. Güneş battıktan sonra İzmit'e giderek orda yatan dev Kılış zırhlısının yanbaşında demirledi. Sağır Murat'ın motoru da kayık iskelesine çekildi. Bir Yunan subayı, bütün motordakileri gümrük dairesine götürdü. Burada on birinci Yunan tümeninin istihbarat örgütü bulunuyordu. İstihbarat şefi:

— «En değerli bilgiyi senden alacağız» diyerek Fuat Bal-

kan'ın karşısına dikiliverdi. Ona bunaltıcı sorular sormağa başladı. Genç subay soğukkanlılığını korumağa çalışarak:

«Kuvayı Milliye'den kaçmak için torpidonuzun korumasında olduğumu bildiğim motora bindim, Karamürsel'de kalamazdım. Çünkü Kemalistler beni askere alacaklardı. Bense oraya ticaret amacı ile gitmiştim. Bütün param da motordaki bavulumdadır» dedi. İstihbaratçılar fena halde şaşırdılar. Bavul İstihbarat dairesine getirildi. Paralar sayıldı, beş bin lira olduğu saptanarak tutanak tutuldu. Fuat Balkan'ı bunun üzerine iskele yanındaki cezaevine gönderdiler. Fuat Balkan, burda bir eski tanıdıkla karşılaştı. Bu, İzmit cezaevi müdürlüğü zamanında Rumlara kötü davranmakla suçlanan eski çarkçı subayı Beşiktaş kulübünden Pehlivan İrfan'dı.

Fuat Balkan, Pehlivan İrfan dolayısıyla hapisanede yataksız, yorgansız kalmaktan kurtuldu. Ancak, buraya atıldığı dakikadan sonra hemen kaçmanın yollarını aramağa başladı. Yunanlıların elinde tutsak kalmak er geç kırk katırla kırk satırdan biriyle bitecek bir serüvene boyun eğmekti. En sonra, kaçacağı uygun yeri buldu. Keneğin Derince'ye bakan duvarının altında bir tek Yunan nöbetçisi bekliyordu. Ordan denize ancak kırk elli metrelik bir aralık vardı. Nöbetçinin kafasına ağır bir şeyle vurup bayılttıktan sonra yarım dakikaya varmaz denize ulaşabiliyordu. Elbette, bu işi gecenin karanlığında yapmak gerekiyordu. Kaçış planını tasarlayıp uygulamaya geçeceği sırada Yunan Divanı Harbine götürüldü. Savcı, ona karşı çok tehlikeli bir çıkış yaptı:

«Bavulunun içinde ele geçen bu ufak paralar, ancak Karamürsel köylerinde halktan toplanmış olabilir. Şu halde yardım biçiminde toplanan bu para ile bize karşı savaşmak üzere İstanbul'a silah ve cephane almağa giderken yakalandığın anlaşıyor.»

«Hayır, bu suçlamayı kesin olarak kabul etmiyorum.

Sonra, Karamürsel'de uçan kuştan bile bilgisi olacak durumda egemen ve uyanık bulunan Yunan makamlarının, ileri sürdüğünüz gibi bir yardım toplanması işi olsaydı, bunu haber alamaması olmayacak bir şeydir. İsterseniz Karamürsel'le köylerinden sordurunuz, salt silah için değil her ne amaç için olursa olsun, herhangi bir kişiden bir tek kuruş aldığımı söyleyen bulunursa, bavulumdaki bütün paraların toplanmış olduğunu ve bana yüklenen suçu da kabul ederim. Oysa, böyle bir şey yoktur. Bavulumdaki bu beş bin lirayı İstanbul'da Kazım Emin kumpanyasından ödünç aldım. İstanbul'un et ihtiyacı öteden beri Karamürsel'den sağlandığından buraya koyun almağa geldim. Köylüye alımda çok para verir görünmek için böyle ufak paralar getirdim. Karamürsel'deki Kemalistler, beni askere almağa kalktılar. Ben de onların şerrinden kurtulmak için ticareti micareti bırakarak Karamürsel'den uzaklaşmak için kendimi motora dar attım. Torpidonuzun Karamürsel yöresinde dolaştığını gördüğümünden, bu biçimde korumanız altında bulunan motorla gitmeyi kendim için güvenli saydım. Ben, ticaretle uğraşır bir adamım. Bu sözlerime inanmazsanız, araştırmanız bitinceye dek bavulumla paralarım sizde kalsın. Sözlerimin doğruluğu anlaşıncaya paralarımı geri verirsiniz. Yoksa, ben paramı yitirmiş olurum.»

Fuat Balkan, bu kurnazca konuşmasının, gerekli etkiyi yaptığını mahkeme kurulunun durumundan hemen anladı. Tercümanlık yapan Yunanlı er, kurulun kararını şöyle bildirdi:

«Paralar burada kalmak koşuluyla sizi serbest bırakacağız, kabul ediyor musunuz?»

«Evet, hayhay, mahkeme kuruluna sonsuz güvenim vardır.»

Yargılama akşama dek sürmüştü. Fuat Balkan'a cezaevine göndermeyerek bir inzibat onbaşıyla erinin korumasında doğruca iskeleye gönderdiler. Hiç kimseyle gö-

rüşmesin diye sabahleyin kalkacak bir motora akşamdan bindirilecekti. Iskele yolunda inzibat onbaşı, şaşkın bakışlarla Fuat Balkan'ı süzüyor, bir şeyler, çok önemli bir şeyler anmak üzere belleğini cehennem gibi çalıştırıp duruyordu. Fuat Balkan, onun bu şaşkın bakışlarının altından bir domuzluk çıkacak mı diye kuşkulanıp dururken onbaşı, birden bire durup dik dik onun yüzüne bakarak şu korkunç sözleri söylemesin mi:

«Sen, Drama'da bütün Türkleri silahlandırarak Rumların canına okuyan Fuat değil misin?»

Bundan daha doğru, daha korkunç bir suçlama olmazdı. Fuat Balkan birden bire paniğe kapılır gibi oldu. Dişlerini gıcırdatarak konuşan onbaşının ağzından her suçlama ağulu bir yılan tükrüğü gibi fişkırıyordu:

«Evet, sen, işte o Fuat'sın. Şimdi, elimize geçtin. Bakalım nasıl kurtulacaksın!»

Bu onbaşıyla er, Fuat Balkan cezaevinde bulunduğu sırada buraya getirilen Drama tümeninin otuzyedinci, otuz sekizinci piyade alaylarındandılar. Fuat Balkan'ı, dünya savaşı sırasında Drama ile yöresinde yaptığı çalışmalardan tanıyorlardı. Fuat Balkan içinden: «tut kelin perçeminden» diye söylendi. Bundan daha kötü rastlantı can sağlığıydı. Iskeleye yaklaştıklarında güneş, batı ufkunu nar bahçeleri gibi kızartıp güzelleştirerek batıyordu. Bu güzelliği seyredecek hal mi kalmıştı? Onbaşı eğilip eğilip onun yüzüne bakıyor, başını sallıyor, dişlerini gıcırdatıyordu. Iskeleye varınca Fuat Balkan'ı ordaki motorun anbarına tıkıtlar.

«Sen, motoru da tutuşursun.»

Diyerek üstünü başını bir güzel aradılar. Kuşkulandıkları şeyleri bulamayarak kapıyı arkasından kapayıp uzaklaştılar.

Fuat Balkan, biraz sonra, kendisine mahkemede iyi

«davranmış olan tercüman eri motorun penceresinden görerek çağırdı. Bir iftirayla kurtuluş yolu aramaktan başka çıkaryol yoktu. Ona şu yalanı uydurdu:

«Beni buraya getiren onbaşı benden para istedi. Biliyorsunuz, bütün param Divanı Harpta duruyor. Kendisine param olmadığını söyleyince kızdı, ben sana gösteririm diye tehditlerde bulundu. Bu onbaşının bana kötülük yapmasından korkarım...»

Tercüman er:

«Boş ver, buranın kumandanı biziz. Sana hiç kimse dokunamaz.»

Dedi.

Genç subay, bütün gece gözünü kırpmadı. Her dakika gelip kendisini götürmelerini bekledi. Bundan daha korkunç bir gece güç yaşanırdı. Tanyeri atarken uzaktan piyade tüfekleriyle makinalı tüfek sesleri gelmeğe başladı. Sesler, gittikçe artarak yaklaştı. Fuat Balkan, Kuvayı Milliyecilerin Bahçecik ile Yuvacılar köylerine baskın yaparak Yunanlılarla çarpıştıkları belkisi üzerinde durdu. Bu sırada iskeleye gelen bir Yunan subayı, motorun boşaltılmasını buyurdu. Boşaltılan motorla Simen iskelesine ivedi yardım götürülecekti. Bu arada Fuat Balkan da motordan dışarı fırladı. Herkes, bu kargaşalıkta başının çaresine baktığından Fuat Balkan, hemen yeni bir kurtuluş yolu aramak üzere şimşek gibi düşündü. Baktı, biraz ötede İstanbul'a kalkmak üzere sığır yüklü bir römorkör duruyordu. Kaşla göz arasında kendisini bunun içinde buldu. Silah sesleri yaklaştıkça şaşkınlık artmıştı. Römorkördeki hayvan götürücüler de Fuat Balkan'ı ayırt edecek durumda değildiler. Römorkör, bir ayak önce bu tehlikeli bölgeden uzaklaşmak amacıyla hemen kalkmış, olay yerinden hızla uzaklaşıyordu. Fuat Balkan, son kerte işkilliydi. Onu hatırlayıp Römorkörü izleyeceklerinden haklı olarak çok korkuyor, gözlerini dikmiş, hep gerileri kolluyordu. Yol da

bir türlü bitmek, tükenmek bilmiyordu. En sonra, insanı yeyip bitiren bu korkunç kuşku fırtınası, ayağını İstanbul toprağına bastıktan sonra birden bire diniverdi. Dramalı Rum delikanlısına avuçlarını yalamaktan başka yapacak iş kalmıyordu.

Galata rıhtımına ayak bastıktan sonra yüzde yüz bir ölümden kurtuluşun sonsuz sevincine kapıldı. Bundan sonra daha hızlı çalışmağına karar verdi. Nevarki Ankara'dan getirdiğı çok önemli kimi evrakla Mustafa Sağır dosyasını, bir de beş bin lirayı bir daha ele geçmemek üzere yitirmişti. Epeyce sersemiemişti. Yeni bir çıkış yolu bulunca ya dek biraz bocalayacaktı. Bu sırada İstanbul'un Kuvayı Milliyeci polis müdürü albay Esat'ın kendisini arattığını işitti. O zaman, torpidonun tutsak aldığı motorda birçok evrakla birlikte denize attığı Mustafa Kemal'den polis müdürü Esat beye getirdiğı gizli mektupla direktifleri andı. Hemen kendisini arattığını öğrendiğı Albay Esat'ı polis müdüriyetinde gidip gördü. Albay Esat, onu böyle sağ salım karşısında görünce çok sevindi. Ankara, Fuat Balkan'ın Yunanlılarca tutsak edildiğı haberini hemen almıştı. Mustafa Kemal'le Fevzi paşanın verdiğı direktiflerin, polis müdürüne giden evrakın ele geçmiş olması belkisi Ankara'da haklı bir heyecan uyandırmıştı. Albay Esat, hemen paralarından başka bütün evrakını Yunanlıların eline geçmeden yok edilmiş olduğunu telgrafıla Ankara'ya bildirdi. Genel kurmay Başkanı Fevzi paşadan gelen karşılık, çok sevindirdiydi. Fuat Balkan'a İstanbul'da saklanmasını, parayı direktiflerin yeniden yola çıkarıldığını, bunları alır almaz hiç vakit yitirmeden hemen yeni görevinin başına koşup işe başlamasını buyuruyordu.

Fuat Balkan, Ankara'dan gelecek yeni direktiflerle parayı bekleyedursun bir yandan da oturup Ankara'dan ayrıldıktan sonra başından geçenlerin hepsini bir rapor olarak yazdı, Muharip Grup eliyle Ankara'ya gönderdi. Bu

sırada albay Esat'ın polis kadrosunda çalışan Kuvayı Milliyeci subaylardan arkadaşı Razi Yalkın'a serüvenlerini anlatarak paraları ele geçirip geçiremeyeceklerini sordu. Razi Yalkın, bu iş için çalışacağını söyledi. Çalışacağını söylerken de usu İngiliz İstihbaratında çalışan ünlü Ermeni Casusu Pandikyan'ı anmıştı. Pandikyan, İngilizler hesabına Bulgaristan'la Türkiye'de çalışmaktaydı. Mim-Mim gruplarına da ara sıra göz kırptıyor, Türk dostu görünerek kimi istihbarat işlerinde bizimkilerin önüne birkaç kırıntı atıyordu. Bunlar dahi hesaplıydı, onun şeflerince biliniyordu. Daha doğrusu, bütün bu dostluk gösterileri İngilizler hesabına yaptığı dev çalışmaları maskelemek uğrunaydı. Razi Yalkın, Pandikyan'a başvurarak, onun Türk dostu görünmek taktiğinden yararlanacaktı. Yunanlıların ele geçirdiği beş bin lira Pandikyandan ödünç alınmış bir para olarak bildirilecekti. Razi Yalkın, gerçekten de Pandikyan'a başvurdu, onun yardımını diledi Pandikyan, hemen İstanbul'daki Yunan komutanıyla görüştü. Pazarlık sonucunda beş bin liranın bin lirası komutanın yaverine verilmek üzere anlaşmaya varıldı. İzmit'teki on birinci Yunan tümeninin işesi İstanbul'dan yönetiliyordu. Yaver, Fuat Balkan'ın dört bin liralık alacağını tümenin işe hesabından kestirdi. Pandikyan, bu işin hiçbir biçimde sızıltıya meydan verilmeden yapılması için etekleri zil çalarak öteye beriye koşar göründü.

Fuat Balkan, ele geçirdikleri beş bin lirayı geri vermek üzere İzmit'teki Yunan tümeninin istediği dilekçeyi yazıp İstanbul'daki Yunan komutanlığına bıraktı. Ancak, İzmit'teki Yunan tümeninde bu sırada çok önemli şeyler geçmişti. Fuat Balkan'ı iskeleye götürürken onun Makedonya'yı bir birine katan adam olduğunu tanıyan Dramalı Yunan onbaşı, kaçış olayı üzerine tehlikeli gürültüler koparmış, bunlar da yankı yapmaktan uzak kalmamıştı. Fuat Balkan'ı para yiyerek serbest bıraktılar diye tümen karar-

gahi subaylarından birkaçı tutuklanmış. Divanı Harbe verilmişti. Bu sırada İstanbul'da saklanan Fuat Balkan'ının tutuklanması için de ordaki Yunan komutanlığına buyruk verilmişti. Fuat Balkan, parasını geri almak üzere dilekçe verdiği gün, İzmit'teki Yunan makamlarından onun tutuklanması buyruğu İstanbul Yunan komutanlığına erişmişti. Komutanlık, avın, ayağına gelmesi için, yaverle Fuat Balkan'ı çağırmağa gönderdi. Hiçbir şeyden haberi olmayan yaver, gidip Pandikyan'ı buldu. Pandikyan da Razi Yalkın'ı buldu:

«Çabuk, Fuat'ı bul, gidip parayı alacağız, bekliyorlar» dedi.

Razi Yalkın, Fuat Balkan'ı sporcu Vildan Aşır'ın babası Hafız Aşır efendinin Sirkeci'deki dükkânında buldu:

«Pandikyan seni bekliyor, para hazırmış, haydi, almağa gideceksiniz» dedi.

Bu söz birden bire Fuat Balkan'ı şimşek gibi uyardı. Razi Yalkın'a:

«Yahu, sabahleyin verdiğim dilekçe öğleye dek nasıl tekemmül edebilir ki para verilsin? Mutlaka İzmit olayı İstanbul'a yansımıştır. Varsın para mara onların olsun» diyerek gitmekten vazgeçti. Tehlikenin, çenberini daraltarak kendisine yaklaştığını, tehlikeler içinde yaşayan bir adam olarak iyice sezmişti. Şimdi, yapılacak iş, bir güzel saklanmaktı. O da tehlikenin, kendisine buyurduğu bu işi yapmak için hemen davrandı.

Onun kendi ayağıyla tıptış tıptış komutanlığa gelmesini bekleyen Yunanlılar, gelmediğini görünce şöyle bir yazı ile İngiliz işgal Komutanlığına başvurdular:

«Balkan savaşından sonra, ve genel savaş sırasında Batı Trakya'da son olaylarda, Edirne'de Cafer Tayyar'ın komutasında birçok olumsuz eylemlerde bulunarak Trakya devrim komitesiyle ilişki kurduğu esasen saptanan ve Balkan savaşından sonra yine uğursuz eylemini sürdür-

mek üzere İttihat ve Terakki hükûmetinin buyruk ve tensibiyle askerlikten İstifa etmiş gibi gösterilerek» Kavala Osmanlı konsolosluğu kâtipliğine atanan ve Genel Savaş içinde Türk ve Alman Genel karargâhları nam ve hesabına geniş yetki ile Makedonya cephesindeki örgüt ile eylemde bulunan ve o sıradaki çalışmalarına ödül olarak başkumandan vekili Enver paşaca ihtiyat binbaşılığına terfi ettirilen ve daha önce örgütlenen Trakya Geçici Hükûmeti işlerinde pek önemli rolleri görülen ve Batı Trakya'daki tüyleri ürpertecek davranışları ile tanınmış bulunan Fuat beyin, Ankara hükûmetince Trakya'da yapılması istenen ayaklanma ve sabotaj işleri üstüne görüşmek üzere bir ay önce Ankara'ya çağrıldığı ve yine yapılan çağrı üzerine Bulgar mebuslarından Gorgiyef ile yüzbaşı Atanasof'un Ankara'ya gittikleri ve gereken düzenler kararlaştırıldıktan sonra adı geçen Fuat beyin, geniş yetki ve önemli ölçekte parayı alarak Karamürsel yoluyla İstanbul'a gelirken devriye gezen Yunan torpidosunca yaklanıp İzmit'e götürüldüğü, ne varki İzmit'te birkaç gün tutuklu kaldıktan sonra on birinci tümen karargâhı subaylarından yüzbaşı Anastiyadis ile üsteğmen Petrakis'e beş bin Osmanlı lirası verip kurtulmayı başarak üzerindeki on altı bin lira ile İstanbul'a kaçtığı haber alınmıştır. Doğu ve Batı İslamları üzerindeki büyük etkisinin önemi beyandan müstağni olan Fuat beyin, Trakya'ya girmesine göz yummak, Elenizm çıkarına uymayacağı gibi, aylardan beri birtürlü gerçekleştirilemeyen Doğu barışının büsbütün uzamasına yol açacaktır. Bundan dolayı Fuat beyin yakalanması için çalışmakta olan Yunan makamlarına eylemce yardımda bulunması gereğinin gerekenlere buyurulması...»

Fuat Balkan, bu bildirideki para konusundan başka her şeyin doğru olduğunu gördü. Bu bildiri, çok tehlikeliydi. Şimdi, Damat Ferit hükûmetinin polis örgütü, İngiliz muhipleri cemiyeti'in adamları, İstanbul'da ağını kurmuş olan

Yunan istihbaratı, İngiliz işgal güçlerinin en tehlikeli adamı albay Ballar, hep onun arkasına düşecekti. Terslik şurdaydı ki beş bin lirayı ele geçiren Yunanlılar, onu beş parasız bırakmışlardı. İnsan avcılarının elinden kurtulmak uğruna köşe bucak kaçarak saklanabilme olanakları arayan binbaşı Fuat, Sofya eski Belediye başkanı Radek'in kendisini aradığını öğrendi. Eski Bulgar başvekili Radoslavof Almanya'ya kaçmış, birçok adamı da İstanbul'a sığınmıştı. Radek de işte bunlardan biriydi. Onunla buluşunca eski günleri andılar. Radek'le arkadaşları Üsküdar'da Paşalıman'ında bir evde oturuyorlardı. Radek, onu bulmasının onuruna yalıda bir şölen verdi. Yalıda o gece pek çok Bulgar toplandı. Bu da işgalcilerin dikkatini çekmekten uzak kalmadı. Şölenin en hararetili bir saatinde Türk polisini de desteğine alan İtalyan polisleri, baskın yaptılar. Binbaşı Fuat, yağmurdan kaçarken doluya tutulduğunu görerek gerçekten heyecanlı dakikalar geçirdi. Bu kapana kendi ayağıyla gitmişti. Nevarki bu baskın tehlikesizce atlatıldı. İtalyan polisleri, orda toplananların çoğunun Bulgar olduğunu görerek baskını yarıda bıraktılar. Bulgarlara karşı sempati beslediklerinden, birkaç Bulgarla birkaç Türkün bir araya gelip eğlenmesinde bir sakınca görmeyerek çekip gittiler.

Fuat Balkan, bu tehlikeyi atlattıktan sonra daha dikkatli olmağa çalışarak polis müdürlüğünde çalışan emekli subay arkadaşı Razi Yalkın'ın evine yerleşti. Yakın akrabasından Yusuf Ziya ile içli dışlı olan Razi Yalkın, hem onun hem de Ankara'nın adamı olan polis müdürü albay Esat'ın salığıyla bu büyük tehlikeyi canla başla benimsemişti. Nevarki birinci sınıf İngiliz casusu Pandikyan, bir sabah Razi Yalkın'ı bularak ona şunları söyledi:

«Kroker otelindeki İngiliz karargâhına Üsküdarlı terzi Mehmet Ali başvurarak Fuat'ın senin evinde saklı olduğunu

nu haber verdi. Bu gece senin evini aramağa gelecekler. Şimdiden tedbir al. Çok dikkatli ol.»

Razi, bunun olmayacak bir iş olduğunu söyleyerek Pandikyan'dan ayrıldı. Ancak, bunu Fuat Balkan'a anlatmaktan da kendini alamadı. Fuat Balkan, bu haberi önemli bir tehlike işareti sayarak hemen o gün arkadaşının Nuhkuyusun'daki evinden ayrılıp kendi akrabalarından İbrahim'in Selimiye'deki evine yerleşti. Gerçekten de o gece, Razi Yalkın'ın evi İngiliz, Yunan polislerince basılıp arandı. Türk soyundan İngiliz casusları, bu sırada gemi azıya alarak Fuat Balkan üstüne bir sürü yeni ihbarda bulundular. Hele Fevzi Robenson adlı hafiyenin verdiği haber ilginçti: Fuat Balkan Sirkeci'de bir otelde gizleniyordu. komutasında da bir müfreze vardı. İnsan avı böyle bir şiddet alınca, arkadaşları Fuat Balkan'ı gözden daha ırak bir yere saklamayı kararlaştırdılar. Kocamustafapaşa ile Samatya arasındaki Hafız Aşir efendinin bostanı bu iş için biçilmiş kaftandı. Burda zebzelerin yeşilliği arası'nda tekbaşına diki-len kulübe Fuat Balkan'ı daha çok ürküttü:

«Bu gibi gözden uzak, ıssız yerler, bence daha tehlikelidir» diyerek oraya gitmek istemedi. Bu sırada albay Ballar, bütün gücüyle davranmış, av köpeklerinin hepsini birden ortalığa salmış, onu aramağa başlamıştı. Polis müdürüyle şube müdürlerinden Hidayet'i de yanına çağırarak Fuat Balkan'ın çoğaltılmış fotoğraflarını gösterip şiddetle izlenmesi buyruğunu verdi. Durumu yakından kollayan Pandikyan, hemen Razi Yalkın'a bildirdi. Bu habere göre albay Ballar Fuat Balkan'ın ele geçirilmesi için şube müdürü Hidayet'i sıkıştırmağa başlamıştı. Oysa, Hidayet (Demircan), Anadolu'nun en güvenilir adamlarından biriydi.

Razi Yalkın, çok içten arkadaşı olan polis müdürlüğü sicil kalemi mümeyyizi Macit'le onun çok içten arkadaşı olan Hidayet'in kardeşi Ethem'le anlaştı, ufak bir sürpriz

hazırladı: Macit'le Ethem, Hidayet'i kendilerine bir akşam yemeği vermesi için zorladılar. Onlar, giderken Razi Yal-
kın'ı da konuğunun konuğu olarak götürdüler. Bu arada
Razi Yalkın da kendi konuğu olan Fuat Balkan'ı konuğun
konuğunun konuğu olarak alıp akşam yemeğine götürdü.
İçlerinde bir iki de çağrısız konuk bulunan konukları Hi-
dayet çok hoş, dostça karşıladı. Hidayete ilkin Razi Yal-
kın'ı tanıttılar. Sonra, Fuat Balkan'ı tanıtmayarak, onu ken-
disinin tanımasını söylediler. Hidayet, kemküm ettiyse de
tanıyamayacağını söyledi. En sonra Macit:

«Kolonel Ballar'ın yakalanması için fotoğrafını verdiği
Fuat beydir» diye tanıttınca Hidayet'in gözleri faltaşı gibi
açıldı, büyük bir dostluk gösterisiyle onun boynuna sarıldı.

Fuat Balkan o gece Hidayet'in evinde yattı.

Hidayet, Fuat Balkan'ın izlenmesinin hızını kesmek
üzere onun Ankara'ya kaçtığı söylentisini çıkardı. İyi bir
raslantı olarak bu sırada Ankara'dan beklenen direktifle
para da gelmişti. Hemen akrabasından yüzbaşı Yusuf Zi-
ya'yı Harbiye Mektebi komutanı Filibeli binbaşı Rüştü'ye
gönderdi. Harbiye okulunu İngiliz işgal komutanlığı işgal
ettiğinden okul geçici olarak üç beş öğrencisiyle Maçka
silühhanesi yanındaki küçük kışlaya sığınmıştı. Komutan
Filibeli kurmay binbaşı Rüştü ise, eski birinci kolordu ko-
mutanı Cafer Tayyar paşanın akıncı müfrezesinin başında
Batı Trakya'ya gönderdiği, ordan da Bulgaristan'a sığın-
mak zorunda kalan kişiydi. Rüştü, Fuat Balkan'ın Har-
biye'den sınıf arkadaşaydı.

Fuat Balkan'ın dileğini götüren yüzbaşı Yusuf Ziya'
ya:

«Hay hay, memnuniyetle. Buyursun, gelsin» karşılığı-
nı verdi.

Hidayet, sırtına bir asker giyneği giydirdiği Fuat Bal-
kan'ı Salacak'tan bir sandala bindirip Dolmabahçe'ye doğ-

ru yolcu etti. Bu, onun için çok tehlikeli bir yoldu. Bu-
nu tehlikesizce kestirerek eski Jandarma okulu şimdi de
Harbiye olan, bir muhafız İngiliz birliğinin de barındığı
kışlaya vardı. Fuat Balkan, okulun bir bölümünün İngi-
liz askerlerince tutulmakta oluşuna bir yandan da sevindi.
Böyle bir yerde bir Kuvayı Milliyecinin saklanabileceği hiç
kimsenin usuna gelmezdi. Bulgaristan'a geçeceği güne
dek burda saklanabilmesinde hiç bir sakınca görmüyordu.
Evet, bu durumda İngilizler onun da koruyucusu sayılırdı.
Şimdi, Ankara'dan gelen yeni direktifle parayı almak için
Mim-Mim grubu şefi kurmay albay Seyfi'yi bulması gereki-
yordu. Randevulaşarak İhlamur'dan Yıldız'a giden ıssız
yolda buluştular. Yeni bir beş bin lira ile denize attığı di-
rektiflerin kopyasını alarak Harbiye'ye döndü. Yine rande-
vulaşarak kaptan Angelof'la Taşlık denen ıssız yerde bu-
luştı. Bulgaristan yolculuğunu bütün ayrıntılarıyla planla-
dılar. Bulgar dostu ile orda görüşürken sırtında bir kat as-
ker giyneği, elinde de bir küçük çanta vardı. Oradaki ko-
caman kocaman cami temel taşları arasında, Angelof'un
getirdiği bir kat denizci giyneğini giyerek kılık değiştirdi.
Başına da şapkayı geçirdikten sonra sıradan bir Avrupalı
denizci kılığında kaptan Angelof'la yanyana Dolmabahçe'
ye yollandı. Rıhtımda «Ferdinand» vapurunun üçüncü kap-
tanının filikasıyla kendilerini beklediğini gördüler. Fuat Bal-
kan, kaptan Angelof'a çok teşekkür ederek filikaya atla-
dı. Üçüncü kaptan, altı yüz metre açıkta demirlemiş olan
vapura ulaşmak üzere küreklere asıldı. Fuat Balkan'ı kaçı-
ran bu Bulgarlar, bu işi salt bir iyilik olmak üzere beş pa-
rasız yapıyorlardı. Fuat Balkan, üçüncü kaptan'ın kama-
rasına yerleşti. Angelof'un giyneklerini de geri gönderdi.

Ertesi gün, kalkan «Ferdinand», hiçbir engele rastla-
maksızın, Türk sularını geride bıraktı. Ancak, Varna'ya va-
rıldığında, limanda sağlık kontrolü duvarıyla karşılaştılar.
Üçüncü kaptan, bunun için de bir çıkaryol buldu. Onu, çı-

kiş merdivenine en yakın kamaraya kapadı, geceleyin, merdiven başında nöbet bekleyen sıhhiyecileri ayak üstü birer kadeh konyak atmak üzere içeri salona çağırdı. Fuat Balkan da kararlaştırıldığı gibi bu sırada kamaradan fırlayarak bütün hızıyla merdivenleri indi. Ayaklarını ritmin taşları üzerinde duyar duymaz bu belâlı yerden koşarak uzaklaştı.

Bütün milliyetçi Bulgar subayları, İstanbulskinin Çiftçi Partisine dirsek çevirmişti. Bunlar, Bulgar silâhlarıyla cephanesinin İngilizlere teslim edilmesini korkunç bir öfkeyle karşıyorlardı. Pek az da olsa ellerine geçirebildikleri silâhları gömerek saklamağa çalışıyorlardı. Akçof, Fuat Balkan'ı «Subaylar Derneği» başkanı general Lazarof'la tanıştırdı. Generalin evinde yapılan bu görüşmede Fuat Balkan, Yunanlılara indirilecek her vuruşun Türkiye'ye olduğu gibi Bulgaristana'da yararlı olacağını, yoksa çökertilmiş bir Türkiye'den sonra Yunanlıların Bulgarlardan ne gibi istemlerde bulunacağını ancak tanrı bilirdi.

General Lazarof, bütün çalışmalarında kendisine her türlü yardımı yapacağına söz verdi. Bu yardımlar, silâh, cephane bulmakta olduğu gibi sınır boylarındaki gerilla trafiğinde de olacaktı. General Lazarof, ayrıntılar üzerinde görüşmek üzere Filibe Bulgar subayları komitesi başkanı albay Likomanof'a direktif vereceğini de söyledi.

Fuat Balkan, en önemli iş olarak Makedonya komitesiyle anlaşmak gerektiğini düşünüyordu. Makedonya Komitesi, şimdi bile Bulgaristan'a egemen bir güç olarak görünüyordu. Neuilly anlaşması Bulgaristan'ın kolunu kanadını kırmıştı. Silâh altında ancak simgesel bir güç olarak on bin asker bulunduruyordu. Bu asker azlığı yüzünden hükümetin borusu her yanda ötmüyordu. Bunun sonucu olarak da Makedonya Komitesi, daha çok Köstendil, Ustrumca, Petriç, Cumali Bala, Nevrekop bölgelerinde egemen durumdaydı.

Fuat Balkan, Dimitri Akçof aracılığıyla Makedonya Komitesi başkanı Todor Aleksandrof'la Cumali Bala'daki karargâhında görüştü. Onunla gerek birinci dünya savaşından önce gerekse bu savaş içinde ortak çalışmıştı. Fuat Balkan, karargaha Komite üyelerinden Perlipeli Marko Tomof'la birlikte gitmişti. Makedonya Komitesinin çalışma alanları Bulgaristan'ın sınırlarından dışarı taşıyordu. Bulgaristan'ın yakın komşularıyla olan bütün anlaşmazlıklarında, toprak istemlerinde Komitenin parmağı vardı. Bu yüzden Fuat Balkan, görüşmede ancak komita yönetmeliğindeki kendi işine yarayan maddeleri ele aldı. Elbette, o, Komita'nın bunca geniş alanlardaki çalışmalarına katılamazdı. Bunları düşünerek Todor Aleksandrof'a şunları söyledi:

«Türklerin size yardımını bekliyorsanız, çalışma bölgenizi açık olarak gösteriniz. Çalışma alanınıza Trakya girerse hiçbir Türk size yardımdan kaçınmaz. Eski Osmanlı imparatorluğu yönetiminde Makedonya üç vilâyete ayrılmıştır (Selânik-Manastır-Kosova). Bugün de bu temel benimsenerek Trakya'yı Trakyalılardan kurulacak bir komitanın yönetimine bırakmalı ve bu ilkeler sizin aracılığınızla hemen Trakyalılara bildirilmelidir.»

«Evet, bunun böyle olması pek doğrudur.»

Fuat Balkan, bu önerisinin benimsendiğini görerek Köstendil bölgesindeki yoğun Türk kalabalığının, Komitanın buyruğunda çalışmaya hazır olduğunu söyledi. Batı Trakya Makedonyasında bulunan Makedonyalıların da kendisiyle çalışmalarına müsaade edilmesi dileğinde bulundu. Komita başkanı, bunu benimseyerek Karacali'deki delegesi Boris Munçef'e direktif vereceğini söyledi. Fuat Balkan yine Komitenin salığıyla Sofya yöresindeki Budefski'nin imalâthanesinden patlayıcı maddeler edinebilecekti.

Başkan, Fuat Balkan'a Makedonya Komitasının Türk hükûmeti katında temsil yetkisi veren bir belge verdi. Bu

belge, bir bez parçası üzerine yazılmış, buna fotoğrafı da yapıştırılmıştı. Belgenin bir kenarında da şunlar yazılıydı: «Her Makedonyalı bana yardımla yükümlüdür.»

Fuat Balkan, işi bittikten sonra kalkıp ayrılacağı sırada Komita başkanı şöyle konuştu:

«Bak, Fuat bey, seninle ne çabuk, ne güzel anlaştık. Oysa, senden önce Hırvat lideri Maçek, delege olarak bizimle görüşmeye Anti Pavliç'i göndermişti. Onu inandırın-caya dek günlerce dil dökmek, çene çalmak zorunda kaldık. Biz, Sırplarla ne kerte düşmansak Hırvatların da tıpkı bizim gibi, onlardan yakınıcı, onlara düşman olmaları gerekir ki bağımsızlıklarına kavuşabilsinler. Yoksa, silâh kullanmadan, hak ve hukuktan, adaletten, kanundan sözederek uygar savaş yoluyla bağımsızlık arkasında koşarak hiçbir şey elde edilemeyeceğine kendilerini güçlülkle inandırabilirdim. Suikastlar hazırlamak üzere yetişmiş Bulgar elemanlar vereceğimiz gibi silâh vb. işinde de hertürlü yardımda bulunacağıma da söz vermiştim.»

Makedonya Komitası başkanıyla böylece görüşüp anlaşılan Fuat Balkan, birlikte geldiği Perlipeli Marko Tomof'un kılavuzluğuyla Cumali Bala'dan Sofya'ya döndü. Doğruca Dimitri Akçof'un yanına vardı. Görüşmenin sonucunu anlattı. O da buna çok sevindi.

Ancak, bu sırada Komitanın içinde görüş ayrılıkları belirmeğe, bunlar kanlı bir renk almağa başladı. Komitanın içinde komünistler de büyük rol oynuyordu. En sonra, komitanın eylemce ikiye ayrıldığı görüldü. Eski Komita üyeleri birbirlerini temizlemeğe başladılar. Komünistlerin Komita içinde kurmağa çalıştığı hegemonya, Subaylar derneğinin Mihaliuf'u tutması sonucunda, suya düştü, hepsi Viyana'ya kaçmak zorunda kaldı. Sarafof'u öldüren Paviç de komünist grupunu destekleyenlerin başı olarak onlarla birlikte canını kurtarmak üzere Viyana'ya kaçtı. Sofya'dan ayrılan Fuat Balkan da bu kanlı boğuşmanın ötesinde ken-

di işlerine başlamak üzere Türklerin yoğun olarak yaşadığı Filibe'ye döndü. Silâhlı terör çalışmalarına başlayacaktı. İlk püskürtmeyi Yunan Meclisine giren Türk-Rum mebusları vermeyi düşündü. Doğu Trakya'yı işgal eden Yunanlılar, burada bir seçim yaparak Türklerle Rumlardan birkaç mebus çıkarıp Yunan Meclisine göndermişlerdi. Böylece buraları da Yunanistan'a katılmış sayıyorlardı.

Fuat Balkan, Hasköy'deki Çomurluhan'da arkadaşlarını bularak bunlara Rumca-Türkçe bildiriler hazırlattı. Bu bildirilerde Edirne'nin hiçbir zaman Yunan egemenliği altına girmeyeceğinden, buna çalışanların, suçlarının cezasını kanlarıyla ödeyeceklerinden söz ediliyordu. Bu bildiriler türlü ellerle yazılmıştı. Fuat Balkan, Edirne yedek subay polis komiseri Çolak Sabri'nin kılavuzluğunda bunları taşıyan dört kişiyi gizlice Meriç'ten geçirip Edirne'ye yolladı. Gidenler, Sabri'nin ordaki akrabalarından birinin evinde saklandılar. Güvenilir çarşafılı kadınlar eliyle zarflanmış, adreslenmiş olan bildiriler, hep birden türlü posta kutularına atıldı. Gidenler, yine gece yarısı Bulgar toprağına dönüp Gahdahuv köyünde silâhlarla gereçlerini sakladılar. Sonra, Koşkvak, Kırçalı, Hasköy, üzerinden çıkış yerleri olan Filibe'ye vardılar. Bu ilk başarılı eylem, Fuat Balkan'ı daha çok umutlandırmıştı. On dokuz bin kilometre karelik bir bölgede çalışması gerekiyordu. Buralarda beş yüz bin Türk, yüz yirmi bin Rum, bir o sayıda da Bulgar yaşıyordu. Yunanlılar, buraya kene gibi yapışmışlardı. Makedonya Komitesi, Bulgar Subayları Derneği gibi değerli yardımcılarla bile burda başarılı bir çalışma yapılabileceğini anlayan Fuat Balkan, kendisine daha büyük işbirlikçileri aramayı düşündü. İstanbulski'nin İngilizci Çiftçi Hükûmeti onun Bulgaristan sınırları içindeki çalışmalarını engelleyip duruyordu. Meşrutiyet döneminde doğu Trakyanın köylük bölgelerinde yaşayan bütün Bulgarlar, sınırdışı edilmiş, Edirne'den uzaklaştırılmış, sınır bölgeleri-

ne yerleştirilmişlerdi. Bu yüzden hepsi de koyu Türk dūřmanıydı. Onlarla işbirliği yapmak çok zordu. Batı Trakya'da yaşayan Yunanistan Bulgarları, Fuat Balkan'ın dūřuncelerine ortak oldular. Onlar da geleceklelerinden gūvenli değildiler. Fuat Balkan, alttan alta iskandil ederek doęu, batı Trakyalıların bir toplantı yapmalarının gerekliliği üzerinde bir dūřünce birliği yarattı. Delegelerin ortak kararıyla Filibe'deki Otel Moller'de gizli olarak yapılan kongreye çok ünlü kişiler katıldı. nl Bulgar devrimcisi Gurcikov, ete reisi Tanek Nikolof, eski Bulgar elçilerinden Mihalef, tütün tüccarı Gavril Volef, eski mebuslardan Yani Paltov, Yorgi Minikov bunlar arasındaydı. Kongreye yüz kiři katılmıştı. Türk delegesi olarak yalnız Fuat Balkan'la işkeelli Kemal vardı. Eski elçi Mihalef başkan seçildi. Bařkan, ilk sözü Fuat Balkan'a verdi:

«Buyurunuz, Fuat bey, söz sizindir, durumu lütfen açıklayınız. neriniz neyse söyleyiniz.» Kongredeki Bulgarların hemen hepsi iyi Türkçe bildiğinden hatip doğrudan doğruya Türkçe konuşmağa başladı:

«Dönem dönem acılar çekmiş mutsuz Trakya halkının delegelerisiniz. Uzun boylu konuşup bildiğiniz şeyleri yineleyerek zamanınızı çarçur etmek istemem. Geçmişi bırakarak bugün ne haldeyiz ve ne olacağız diyecek durumdayız. atalca-Kabaka çizgisine dek bütün Trakya'yı işgal eden Yunanlılar, bu işgali bütün uygar dünyaya da kabul ettirmek amacıyla seçim yaptırarak Trakya'dan çıkarttığı mebusları Atina parlmentosuna gönderdi. Anadolu'nun önemli bir bölümünü, bildiğiniz gibi ele geçirip İzmir'le doğlaylarını ilhak arzusunda olduktan başka Trakya ile de doğmayan Yunan Emperyalizminin, evvel Allah, hakkından yine Türkiye'nin geleceğinden ve pek kısa bir zamanda İngilizleri de yaptıklarına, ettiklerine pişman ederek, Yunanlıları bütün hulyalarıyla birlikte Anadolu'dan da, Trakya'dan da denize döküp yokedeceğinden hiç kuşkunuz olma-

sin. Esasen Yunanistan denen ülkeyle Türkiye denen ülkenin tarihlerini ve bugünkü durumlarını iyice inceleyen her akıllı başında asker, bunun böyle olacağını ve başka türlü olamayacağını benden iyi bilir. Şimdi, yaklaştığını görür gibi olduğum bizim gibi siz Bulgarlar için de o mutlu günün gerçekleşeceği ana dek ne yapmamızın gerektiğini düşünmeliyiz. Evet, bugünkü koşullar altında ortak çıkarlarımızın gereğine uyularak yapılması gereken nedir? Batı ve doğu Trakya'yı hatta Bulgar yönetimindeki batı Trakya bölümünü de bunlara ekleyerek özerk bir Trakya yaratmaktan başka çıkaryol var mıdır? Yunanlılar, bugün, olanca güçleriyle Anadolu'ya yüklenmiş olduklarında bu yarlarda uğraşacak durumda değildirler. Bundan dolayı onların burada en zayıf bulundukları andan yararlanarak haklarından gelmek, en uygun davranış olmaz mı? Yunanlılar Türkleri barış yapmağa zorlar da bu savaştan güçlü çıkarlarsa biz, hatta siz, onlarla burada didişmeyi bırakıp her buyruklarının kulu olmaktan başka ne yapabiliriz? Allah, bizim önümüze, Yunanlılara Trakya'da istemlerimize boyun eğdirecek en büyük olanağı ve fırsatı vermiş bulunuyor. Bu fırsattan yararlanmasını bilemezsek bizi ne uluslarımız ne de tarih bağışlar. İyi düşünelim, yitirecek zamanımız yoktur.» Bütün delegeler, Fuat Balkan'ın konuşmasını çok sempatik karşıladılar. Bundan sonra Yunanlılara karşı yapılacak savaşın biçimi üstüne görüşmeye geçtiler. Gurcikof Doğu Trakya. Fuat Balkan da Batı Trakya komutanı seçildi. «Trakya, Trakyalılarındır» parolasını taşıyan bir de bayrak yapıldı. Yunanlıların silâh altına aldığı Bulgarların ordudan kaçması sağlanacak, bunun için de Bulgarca bildiriler hazırlanacaktı. Bütün o bölgelerdeki Bulgar voyvodolarıyla Bulgar çeteleri, Fuat Balkan'la onun yardımcısı Tane Nikolof'un komutasına verilecekti. Hazırlanacak güçleri, Türk-Bulgar halkı besleyip giydirecekti. Bununla da doğrudan doğruya Fuat Balkan uğraşacaktı.

Kongre, böylece başarılı bir sonuca erdirilmiş, İngilizci İstanbulski iktidarının ruhu bile duymamıştı.

Kongrenin bitiminden hemen sonra, gerek Türkler, gerekse Bulgarlar, Yunanlılara karşı acımasızca bir kavgaya giriştiler. Bu kavga, Anadolu'daki ulusal kurtuluş savaşının sonuna dek yiğitçe sürdü. Bulgar çeteleri, Fuat Balkan'ın çeteleri yanısıra Dedeağaç-Kuleli Burgaz-Karaağaç arasındaki demiryolları ulaşımını, köprüleri atarak, telgraf, telefon tellerini kesip yok ederek sonuna dek canlarını dışlerine takarak çalıştılar. Bu arada sık sık yapılan çarpışmalar da da canlarını vermekten geri durmadılar.

Fuat Balkan'ın bütün Türk gerilla güçleri, altı yüz tüfek üzerinden kurulmuştu. Gerilla güçlerinin komutanları şunlardı: Teğmen Abdülgani, üsteğmen Sabri, Çolak Sabri, Edirneli Kara Bekir, Edirneli Ali Çavuş, Tekirdağlı Osman, İskeçeli Ömer çavuş, İskeçeli Küçük İsmail, Darıdere İbrahim çavuş, Ankaralı İsmail çavuş, Dramalı Mustafa çavuş, Sarışabanlı İsmail çavuş, Meto, Dramalı topal Osman, Pomak Adem ağa.

Fuat Balkan, yardımcısı Tane Nikolof'la birlikte Kırcaali şosesi boyunca, ancak, yoldan iki kilometre ötede ki Bektaşlar köyünü genel karargâh olarak benimsedi. Burası, Bulgaristan sınırları içinde, Yunanistan sınırının da yanbaşıdaydı. Hem Bulgar, hem de Yunan hükümetinin istemediği bu adamlar, hemen iki gün içinde bu köye iki yüz silahlı topladılar. Bütün silahlı güçleri üç postaya ayıran gerilla komutanlığı, birinci postayı Yunan toprakları içinde sabotaja yolluyor, yirmi gün orda görev yaparak geri dönen bu postanın yerine ikinci, sonra da üçüncü postayı gönderiyordu. Ötekiler, bu süre içinde dinleniyor, yeni hazırlıklar yapıyorlardı. Gerilla güçleri, çok iyi kamufle edilmişti. Hemen hepsi, bütün fabrikalarında işçi olarak çalışıyordu. Böylece hem ordan gündeliklerini alıyor, hem

de kentte serbestçe gezip dolaşabiliyorlardı. Burdaki bütün tütün fabrikalarını eskiden beri bu gerilla yöntemine sokan, Makedonya komitesiydi. Fuat Balkan da bunu elverişli bulduğundan Türk çetelerini bu düzene sokarak gözden yitirmişti. Tütün işçisi olarak yazılı olmayan gerilla erati da inşaat vb. işlerinde çalışır görünüyordu.

Fuat Balkan, silâh cephane gereksinimini şöyle böyle bütünüledikten sonra, patlayıcı madde sağlanması için Makedonya komitasına başvurdu. Sofya yöresinde patlayıcı maddeler yapan Makedonyalı Budeviski kendisine saltıklardı. Eski Sobranyadaki Türk mebuslarından Zümrezade Şakir'in aracılığıyla gerektiğinde patlayıcı madde elde edildi.

Fuat Balkan, bu işi de bitirdikten sonra, sınır boyunda sıralanan bütün Yunan karakollarına şu bildiriği yayımladı: «En aşağı onar kilometre aralıkla dağıtılmış yedişer erlik bu sınır kulesini yoketmeyi bir başarı saymıyorum. Size hiç ilismeyeceğim. Ancak, bir müfrezeme ateş açarsanız misilleme olarak hiçbirinizi sağ bırakmam.»

Yunanca yazılmış olan bu bildirilerden sonra, Yunan-Türk savaşı boyunca hiçbir sınır kulesinden Yunan top- raklarına giren Türk çetelerine bir tek kez bile ateş edil- memiştir. Yunan nöbetçileri, ayrıca ellerindeki kurt köpek- lerini de geceleri kulelere kapayarak bir olay çıkmaması- nı sağlamışlardır.

Fuat Balkan, İstanbul muharip grubu kanaliyle Anka- ra'dan ancak, bin beş, yüz lira para almaktaydı. Oysa, dev gibi çalışmalar, örgütler, usa gelmeyecek paralar yutuyordu. Yunan yönetimi altındaki Türkler, gerilla güçle- rinin ekmeğini sırtlarına vurup bedava olarak getiriyordu. Burdaki halk zulüm gördüğü ulusun egemenliğinden kur- tulmak uğruna dört yıl, olanaksızlıkları yenerek böyle fe- dakârlıklar yaptı.

Bektaşlar köyü karargâhında bütün hazırlığını bitiren

Fuat Balkan, ilk gerilla birliğini yola çıkardı: Türklerle Bulgarlardan oluşan takım, Edirneli Karabekir'in komutasındaydı. Kuleburgaz Karaağaç arasındaki köprüden geçilerek Yunan treni havaya uçurulacaktı. Gerilla birliği, Koşıkvak-Balcıyok-Galaşlı-Akalan-Bulgarlar köylerinden geçerek Yunan topraklarına girdi... Gerilla komutanı Karabekir, araziye çok iyi biliyordu. Onun kılavuzluğunda Ahırköy yönünde Meriç'e doğru ilerleyen gerilla birliği, dinamit kalıplarını gerekli yerlere yerleştirdi. Tren, Emirler deresi üstündeki köprüye otuz kırk metre yaklaştığı sırada on kiloluk bir dinamit grupunu ateşledi. Bir lokomotifle sekiz vagon dereye uçtu, köprü de yıkıldı. Bu arada o yöredeki bütün telgraf tellerini de koparan çete, sağsalım karargaha döndü. Ankara'nın direktifiyle yapılan bu sabotaj, Fuat Balkan, Ankara'dan döndükten iki ay sonra yapılabiliyordu. Takvim, 1 ekim 1921'i gösteriyordu.

Fuat Balkan, bu ilk sabotajın başarılı geçmesinden esinlenerek daha geniş bir sabotaj planı üzerinde kafa yormağa başladı: Makedonya-İskeçe-Drama-Serez bölgesini kapsayan geniş alandaki bütün telgraf, telefon, demiryolu, köprü, tünel gibi ulaşım olanaklarını ortadan kaldırmağa karar verdi.

1 ekim 1921 günü, Sarışabanlı İsmail çavuş'la Adem ağa komutasındaki gerilla birliğini Mesta-Karasu ırmağına dökülen dereler üzerinde kurulmuş demiryolu köprüsünü atmağa gönderdi. Birlik, sekiz metrelik köprüyü atıp o yöredeki bütün telgraf, telefon tellerini keserek sapa sağlam üssüne döndü.

10 ekimde yola çıkan Dramalı Topal Osman komutasındaki gerilla birliği, Drama-Nusretli köyü arasındaki demiryolu köprüsüyle telgraf ulaşımını yoketti. Yine ekim ayının yirmi beşinde Adem ağa komutasındaki çete, Mesta Karasu ırmağı üzerindeki demiryolunun birinci tüneline dinamitle yıktı. Dedeagaç-Sofulu bölgesindeki ulaşım sis-

temini yoketmek üzere davranan Fuat Balkan, buraya Bulgarların çok iyi bildiği bir arazi olduğundan Türk-Bulgar karması bir gerilla birliği gönderdi. Birliğin başında Edirneli Karabekir'le Kaptan Marof vardı.

Fuat Balkan, sabotaj bölgelerini daha etkili biçimde vurmak amacıyla Koşikvak'ın güneyinde, buraya otuz kilometre çeken Çukurköy'le Yunanistan sınırı içindeki Küçük köyünü merkez olarak kullanmağa karar verdi. Buradaki örgütün başına teğmen Sabri'yi koydu. Fuat Balkan, bu yeni planında şu amacı da güdüüyordu: Bulgar köyllerine yakın yerlerde yapılacak sabotajlar, hep Makedonya komitasına yüklenerek Yunanlıları çok korkutacak, hem de böylece Yunanistan içindeki Türk köylüleri Yunan hükümetince tedirgin edilmeyecekti.

Ancak, Trakya-Makedonya bölgesinde başlayan bu bir sıra eylem, Fuat Balkan'ın izini İstanbul'da yitiren Yunanlılarla İngilizleri uyardı. İngilizler, kendi kuklaları saydıkları Bulgar başvekili İstanbulski'yi sıkıştırmağa başladılar. Bunun üzerine o da Fuat Balkan'ın Bulgaristan'ın neresinde görülürse görülsün hemen tutuklanmasını buyurdu.

Bu sıralarda Fuat Balkan, özellikle sabotajlar için son kerte gerekli olan patlayıcı maddeleri elde etmek uğruna durmadan tehlikeli olabilecek yolculuklar yapmak zorunda kalıyordu.

Sabotajlarla, patlayıcı maddelerle en çok uğraştığı bugünlerde bu maddelerden Yunanlıları heyecana düşürecek biçimlerde yararlanmayı düşündü. Bulgar ziraatında ekinleri yokeden dolu bulutlarını dağıtmağa yarayan Bulgar tekniğini savaş için kullanmayı denedi. Bulgarlar, hasar verici dolu bulutlarını, her zaman olduğu gibi bin metreye inince hava fişeklerinin içine dinamit kalıpları koyup o yükseklikte patlatıyor, zararlı bulutları darmadağın ediyorlardı. Birer ikişer- kiloluk Dinamit taşıyan uzun kuyruklu hava fişekleri bu kez, Fuat Balkan'ın elinde yatay

olarak Yunan köylerine doğru uçmağa, gürültüsüyle ortalığı allak bullak etmeğe başladı. Fuat Balkan, her zaman olduğu gibi bunun malzemesini Şakir Zümre aracılığıyla sağladı. Rilo balkanındaki cephanele fabrikası sahibi Gançobudefski'ye yaptırdı. Bu kuyruklu hava fişekleri herhangî bir eve rastlayınca yıkıyor, daha çok yıkım için değil de köylerin üzerinde patlayarak halkın moralini bozmak üzere kullanılıyordu.

2 kasım 1921 de Türk-Bulgar karması bir gerilla birliği, Kuleburgaz yöresinde sekiz on metre boyunda bir demiryolu köprüsünü, attı, telgraf tellerini yoketti, Yunan birliklerinin ipe kollarını dağıttı, telefon tellerinin de birçok yerde kesin iç haberleşmeyi felce uğratan bu güçlü gerilla birliği, dinamitli hava fişekleriyle o yöredeki düşman köylerine çok heyecanlı, bunalımlı günler yaşattı. Yunan hükûmeti hemen bu bölgeye güçlü asker birlikleri gönderdi. Köy halkı, geceleri, ellerinde fenerlerle köy sokaklarında devriye gezmeğe başladı. Köylerde elverişsiz bir durum alan gerilla çalışmaları, kasabalara kaydırıldı. Buraların yörelerindeki telefon, telgraf telleri kesilip kırıldığı gibi karayolları ulaşımı da engellenmeğe başladı.

Demiryolu sabotajlarına bir süre ara veren Fuat Balkan 29 ocak 1922 de mesta ırmağı üzerinde, İskeçe'nin batısında Okçular'la Hüseyinköy arasındaki demiryolu köprüsünü attırdı, o yöredeki bütün telefon, telgraf tellerini parçalattı. Bu sabotaj, Yunanistan'da önemli bir heyecan dalgası yarattı. Bütün bu bilinçli, hesaplı sabotajların, Ankara'nın adamı olan Fuat Balkan'ın başının altından çıktığını anlayan Yunan hükûmeti, onun kellesine armağan koydu. Bunu heryana bildirdiler. Bu bildiri, İstanbul gazetelerinde bile çıktı.

Bir gerilla birliği daha 19 mart 1922 de bir kez daha Mesta ırmağı üzerindeki bir demiryolu köprüsünü attı. Telgraf ulaşımını altüst etti. Demiryolu ulaşımını felce uğrat-

mayı erek alan sabotajlar, ertesi gün, Drama ile Nusretliköy arasındaki demiryolu köprüsünü yıktığı gibi 6 haziran 1922 de de Drama ile Bük istasyonu arasındaki demiryolu köprüsünü kullanılmaz duruma getirdi. Sürekli sabotajlarla Yunan güçlerini bu bölgeye çeken Fuat Balkan, çalışmalarını Batı Trakya'ya götürdü. 4 ağustos 1922'de Badumescit Kösemescit arasında giden bir asker trenine tüfekle ateş açtırdı. Ufak bir köprü, yıktırıldı, telgraf telleri koparıldı. 15 ağustos 1922 de otmaören balkanında bir Yunan izleme birliği pusuya düşürüldü, dört er öldürölüp sekiz mekare hayvanı ele geçirildi.

Fuat Balkan'ın bu sürekli sabotaj çalışmaları, Yunanlıları iyice tedirgin ettiğinden, onların yanısıra Sırp lar, İngilizler, Bulgaristan'da iktidarda bulunan çiftçi partisi hükümetini adamakıllı sıkıştırarak Fuat Balkan işine bir son vermesini istediler. Onun Bulgaristan topraklarından, buranın siyasal örgütlerinden yararlandığı artık iyice anlaşılmıştı. Bu baskı, salt İstanbulliski iktidarı üzerinde değil, Fuat Balkan'ın İstanbul'daki aile çevresi üzerinde de sürdürölmeğe başlamıştı. Yine bu sıralarda, sözde İzmit'te Fuat Balkan'dan para alarak onu kaçırdıkları bahanesiyle 11. Yunan tümeni subaylarından yüzbaşı Anastiyadis ile teğmen Petrakis, asker mahkemesince kurşuna dizilmişti. İngilizlerin baskısıyla Bulgar hükümeti, Fuat Balkan'ı köşeye bucak kovalamağa başladı. Hele başına para konmuş olması, bütün haşerati canlandırdı. Artık, Türk'ten özke bütün yerli ulus, halk döküntülerinden birçok kişi, armağanı elde etmek üzere, Fuat Balkan'ın arkasındaydı. Gerilla birliklerinin içine sızan muhbirler de büyük tehlikeler yaratıyordu. İngilizler, Fuat Balkan'ın İstanbul'da Beşiktaş'da oturan aile yuvasına bile espion sokmuş, onun mektuplarını, bulunduğu yeri öğrenmeğe çalışıyordu. Filistin savaşlarında kendi isteğiyle düşmana teslim olmuş bir yedek subay öğretmen A... para yetiremedeği içkisine bir kaynak bul-

mak üzere bir kez daha İngilizlerle elele verip Fuat Balkan'ın aile çevresine sokuldu, onun eve adressiz olarak gönderdiği mektupları elde ederek Kroker otelindeki İngiliz istihbarat örgütü merkezine koştı. İstihbarat örgütü başkanı albay Ballar, mektupları alıp baktığında bunlarda açık bir adres görememişse de bunların Filibe yada Varna kentlerindeki bilinmeyen adreslerle ilişkili olduğunu görmüştü. Ballar, hemen buyruklarında çalışan Sırp ataşemiliterini, Pandikyan'ı, bir de İngiliz Muhipleri derneği üyelerinden yüzü benli bir Türk avukatı Sofya'ya saldı. İngiliz casusları, Fuat Balkan'ın izi üzerinde olduklarını, hemen yakalanması için emir verilmesini, tertibat alınmasını isteyerek başvekil İstanbulski'ye başvurdular. O da onlara şunları söyledi:

«Fuat beyin yakalanması uğruna alacağınız düzen üstüne ne istiyorsanız hepsi yapılacaktır. Buna güveniniz. Ancak, şunu da iyi biliniz ki Fuat gibi birçoklarına kendini sevdirmiş, bundan dolayı geniş ölçüde korunmakta olan, kendisi de o kerte kurnazca davranan bir komiteci az bulunur. Adam, civa gibidir. Yakaladım sandığınız sırada bir de bakarsınız, eliniz boştur. O, bir anda sır olmuştur. Size daha garibini söyleyeyim: Bugün, burada bütün telefonlardaki konuşmalar, hemen Fuat'ın kulağındadır. Onun üstüne telefonla bir buyruk verin, o dakikada o buyruğu alana birlikte Fuat da ıhtir. Bundan dolayı, sizin buyruğunuza Emniyet genel müdürünü vereceğim. Birlikte gidin, alınacak düzeni birlikte yerinde alın.» Bulgar genel emniyet müdürünü yedekleyen İngiliz casusları, trene atlayarak sabahleyin gün ışıırken Filibe'ye vardılar. Tersliğe bakınız ki bu sırada Fuat Balkan gerçekten de Filibe'de bulunmuyormuydu? Orda bir Yahudi ailesinin yanından pansiyoner bir tüccar olarak oturmaktaydı. Bundan başka, onu bu kentte biri bağımsız, biri de Bulgar komitacılarından birine özgü olan iki evi daha vardı. Bunlar, yedek evlerdi. Sabahın

latlı uykusunda birden bire sanki birinin eliyle dürtülen Fuat Balkan, bir tehlike sinyali almışçasına yerinden fırladı. Hemen, üzerindeki kâğıtları ivedi ve şöyle bir gözden geçirdi. Tehlikelilerin hemen hepsini buruşturup lavabonun kirli suyuna attı. Çabucak giyindi, sokağa fırlamak üzere hazırlanmıştı ki Filibe'deki en yakın sırdaşı, eski konsolosluk başkatiplerinden Ahmet Şazi onunla burun buruna geldi:

«Şimdi, Filibe'nin merkezi olduğunu bildiğiniz Cuma kahvesinden çıkarken yanıma biri geldi. Türkçe olarak Fuat beyi görmek istiyoruz, nerde bulunur acaba? dedi. Ben de «bilmiyorum» karşılığını verdim. Başka bir şey söylemeden gitti.»

«Niye izlemediniz? İyi türkçe konuştuğuna göre sizin Makedonya komitasından olmasın? Git, izlettir. Bana da haber getir.

Aradan on dakika geçmemişti ki Şazi'nin kardeşi heyecan içinde çıkageldi:

«Durum kötü. Sabahtan beri seni arıyorlar. Ele geçirdikleri bütün Türkleri tutuklayıp hapsediyorlar. Beni de yakaladılar. Karakolun penceresinden atlayarak kaçtım.»

Fuat Balkan için artık düşünecek zaman da yoktu. Hemen çantasını kaptığı gibi biraz ötedeki bir evin kapısını çalarken kapıya çıkan adama: «Size konuk geldim» dedi.

Burası, Filibe'deki Makedonya komitasının reisi Köprühülü Anko Popof'un eviydi. Karşısındaki adam da Anko Popof'un ta kendisiydi. Bu ev, Fuat Balkan için konsolosluk kartesinde güvenliydi. Bulgar Emniyet makamları, Fuat Balkan'ın oturduğu pansiyonu öğrenmiş, Şazi'yi de hırpalayarak oraya götürmüştü. Kapıyı pansiyon sahibi kadın açmıştı. Evi inceden inceye arayıp tarayan polisler, Fuat Balkan'ın buruşturarak lavabodaki suyun içine attığı kâğıtları buldularsa da artık işe yaramayacaklarını görünce kızıp köpürdüler. Hepsinin hıncını Şazi'den aldılar. Fili-

be'deki bütün Türk evlerini arayıp tarayarak hepsini tedirgin ettiler. Bu sırada Fuat Balkan'ın İstanbul'daki çoluk çocuğu da İngilizlerce hergün Galata'daki İngiliz karargâhında sorguya çekilerek tedirgin edilmekteydi. Bundan bıkip usanan kadıncağız, en sonra kocasının eski arkadaşısı Bulgar kaptan Angelof'a başvurarak kendilerini Bulgaristan'a kaçırmasını istedi. Angelof, hemen davranarak onu çocuğuyla birlikte Bulgaristan'ın Burgaz kentine kaçırdı. Fuat Balkan'ın, Anko Popof'un evinde saklı olduğu bunalımlı bir zamanda Burgaz'a çıkan kadınla çocuğu yeni bir sorun yaratmıştı. Fuat Balkan, haberleşmelerine aracılık eden tüccar Kalyanof'tan şu şaşırtıcı telgrafı aldı:

«Burgaz'da Balkan otelindeyiz. Acele Filibe'ye aldırınız.»

Bunun üzerine hemen bir adamına şunları söyleyerek ivedi Burgaz'a gönderdi:

«Hemen Burgaz'a Balkan oteline gidecek, karımla çocuğuma Filibe'ye gelmelerindeki tehlikeyi uygun biçimde anlatacaksınız. Mutlaka geri dönmelidirler. Bu konuda onları kandır, dönsünler. İleride durumun alacağı biçime göre ben kendilerine bilgi veririm.»

Nevarki, eşi Faik'in dediklerini dinlemeyerek kocasının uyarısına şu karşılığı verdi:

«İstanbul'da İngilizlerin sıkıştırmalarından öyle tedirgin oldum ki burda ne olursa olsun, katlanırım.»

Kadıncağız, böyle diyerek Faik'in yanına katılıp Filibe'ye vardı.

Fuat Balkan, bu oldubittiği benimsemek zorunda kalarak onları yedek evine yerleştirdi. Sonra, hemen Sofya'daki Dimitri Açkof'a bir haber uçurarak durumun nazikliğini anlattı, karısının, çocuğunun, hizmetçisinin İngilizlerin elinden kurtulmak üzere Filibe'ye geldiklerini, burda ise tehlike içinde bulunduklarını, Sofya'da çoluk çocuk hep birlikte oturmalarını sağlayacak bir yer bulmalarını bildirdi. Sofya'

ya gidebilmeleri için de güvenilir bir araç istedi. Dimitri Açkof, hemen ertesi gün, oğlu İlyas Açkof'u otomobiliyle Filibe'ye göndererek onları aldirdı. Fuat Balkan, Çoluk çocuğuyula birlikte Sofya'da Dimitri Açkof'nun damadı Hristo Istafen'in apartmanına yerleşti. Hristo Istafen, Bulgar yedek subaylar derneğı temsilcisiydi. Bulgar dostları, bu sırada İngilizlerle ortaklarının Bulgar hükûmeti üzerine yaptıkları baskının azaltılmasını sağlamak düşüncesiyle, Fuat Balkan'a Yunanistan'daki sabotajlara bir süre ara vermesini salıkladılar. Fuat Balkan, dostlarının salıklarına uyarak baskınlarını geçici olarak durdurdu. Hemen bundan yararlanarak gelecek baskınlar için patlayıcı maddeler sağlanması işine girişti. Bu sırada oturduğu yeri değiştirerek Sofya'nın banliyösünden Kınazova'da bir köşke taşındı. Böylece göz önünden de biraz uzaklaşmak istedi. Burda köşkün sahibi altta, kendisi de çoluk çocuğuyula üst katta oturmağa başladı. Zümrezade Şakir, burda da yardımlarına koşarak onlara yatacak kalkacak yiyecek içecek için gereken eşyayı sağladı. Ancak, Fuat Balkan, kendisini burda da güvende bulmayarak Bulgar meclisi mebuslarından Salim Nuri'nin evine taşındı. Bulgar hükûmetinin kendisine karşı açtığı şiddetli kampanyanın hızını kesmenin yollarını aramağa başladı. Makedonya komitesi, Fuat Balkan'ın arkasına düşen Genel Emniyet müdürünün Makedonyalı oluşundan yararlanarak bu konuda onun kulağını bükte. Böylece, Fuat Balkan'ın üzerindeki baskı oldukça azaldı, biraz soluk aldı. Bu sırada Avrupa'da bir geziye çıkmış olan Türk dışişleri bakanı Yusuf Kemal Tengirşek, Salim Nuri beyin evinde onuruna verilen şölene geldi. Bu şölende yer alan Fuat Balkan, birçok gerekli konuda Yusuf Kemal'den bilgi aldı. İşler, hâlâ bitmemişti. Paçaları sıvayıp yeni yeni savaş alanlarının ateşleri içine atılmak gerekiyordu. Yunanlılarla İngilizler, hâlâ dipdiri birer düşman olarak karşılarında yer alıyordu.

Makedonya komitasının arabuluculuğu etkisini göstermişti. Fuat Balkan, biraz soluk aldı, bu sırada müttefiklerin Bulgar hükûmeti üzerindeki baskısının azalması için de bir program değişikliği yaptı. Eski Sobranya meclisinde mebus olan Sabrinin Kuzey Bulgaristan'da Pravida'daki evine taşındı. Bir süre sonra ordan kaçıp Şakir Zümre'nin Varna'daki akrabalarının evine yerleşti. Böylece onu izleyen güvenlik güçlerinin çalışma alanı son kerte genişlemiş bulunuyordu. Ordan da gizlice Filibe yoluyla Kırcaali'ye geçti. Yine Bektaşlar karargâhına yerleşti. İşte, orada Genel Kurmay Başkanı Fevzi paşadan doğrudan doğruya kendine ünleyen şu sevinçli telgrafı aldı: «10 eylül 1338. Anadolu'da düşmanı mağlûp ve perişan ettik. Bursa yönünde genel saldırımız sürüyor. Yunanistan'ın yıkılması için daha önce size yazdığım gibi aşırı çalışmaya geçmeniz gereklidir. Ağustos tahsisatınız da içinde olarak, bütün tahsisatınızı gönderdim. Hemen batı Trakya'da ve Makedonya'da her yanda düşmanın demiryollarına, birliklerine saldırılara, baskınlara ve aşırı çalışmaya başlayınız. Ve şimdiye dek neler yaptınız, neler yapmak üzeresiniz, hemen bildiriniz. Bundan sonra, çalışmalarınızdan günü gününe ayrıntılı bilgi isterim.»

10 eylül 1922 tarihinde yine Fevzi paşadan gelen şu telgraf, Fuat Balkan'ı sevinçten çıldırma kertelerine getirdi:

«Fuat beye:

Madde 1 — 9 eylül cumartesi saat 4,5 da atlılarımızın İzmir'i ele geçirdiklerini muştularım. Bursa ve Mudanya geri alınmak üzeredir.

«Madde 2 — Trakya'da toplanmış olan Yunan güçleri Midye-Inoz çizgisinin batısına çekilmektedir.»

Fuat Balkan, çevresini alan gerilla eratine bu telgrafı okuyunca çılgınca sevinç nağraları atıldı. Bu bir avuç insan, Yunanlıları bir kaşık suda boğmak hırsıyla ileri atıl-

mak üzere silkindi. Başlarındaki komutan da onlar kertesinde çılgınca zafer hulyalarına kapılarak ivedi hazırlık buyruğunu verdi. Bütün dinlenmekte olan erati da çağırarak küçük gerilla birlikleri haline getirip basılacak yerlere doğru yola çıkardı. Sofulu-Dedeagaç-Gümölcine-Iskeçe-Bük-Nusretli-Drama bölgelerinden düşman içlerine saldırdığı küçük gerilla grupları, ulaşım sistemine saldırdılar, o bölgedeki Yunanlıların moralini paçavraya çeviren bir terör havası yarattılar. Fuat Balkan, bu sırada bir başka iş daha yaptı: Türk ordusunun Anadolu'da kazandığı paha biçilmez yengiyi anlatan, Yunan ordusunda askerlik eden Makedonyalı Bulgarların ordudan kaçmalarını salıklayan güzel bir Bulgarca bildiri yayımladı. Bu bildiriyi okuyan bütün Bulgarlar, Yunan ordu saflarından silâhlariyle birlikte kaçmağa başladılar. Fuat Balkan, bu tür propaganda çalışmasını eylülün on beşinden ekim ayının sonuna dek bütün şiddetiyle sürdürdü. Bu sırada çalışma alanını daha da genişleterek gerilla güçlerini daha büyük birlikler olarak saldırıya kaldırmak üzere hazırlandı. Sonra, Balkan savaşından beri Bulgar yönetimine boyun eğmeyerek dağlarda dolaşan bütün Türkleri çevresine toplamağa çalıştı. Kışıkvak'ta Topal Kadir, Eğridere'de Kopuk Sait, Yaşmaklı'da Kara Cehennem adıyla yıllardır dağlarda dolaşan üç önemli çete grupunu, dolaştıkları dağlara giderek kendi örgütüne bağladı. Hertürlü hükümet gücüne karşı başkaldırmış olan bu adamlar, Türk ulusunun kurtuluşu uğruna çarpışmak sözkonusu olunca hemen bütün varlıklariyle bu uğurda savaşmağa hazır olduklarını söylediler: «Vatana canımız kurban.»

Fuat Balkan'ın Yunanlılara karşı yürüttüğü savaşa amatörce katılmak isteyen Bulgar aydınları da eksik değildi. Onun saflarında dövüşmek isteyenlerden biri de Filibe polis müdürünün oğlu Kazan Lif'ti. Son kesin sonuçlu savaşın başlayacağını anlayan Fuat Balkan, bu Bulgar genç-

lerini de akınlara katılmağa çağırırdı. Onlar da silâhlarını, gereçlerini kuşanıp onun komutasına girdiler. Küçük Dere köyünde teğmen Abdülgani komutasında iki yüz kişilik bir gerilla birliği, İpdere köyünde Fuat Balkan komutasında yüz kişilik bir gerilla birliği üç eşkiya çetesi, İskeçe kuzeyinde Şahinköy-Çalapedi yönünde gerekince yürüyüşe geçmek üzere örgütlendi.

İki birlik, 21 Kasım 1922 gecesı yürüyüşe geçti. Tanyeri atarken Şahin, Mahkova, Çalapedi köyleri sarıldı, üçüncü tümenin altıncı alayının üslendiğı bölge, basıldı. Şahin köyünde yüzü aşkın Yunan askeri öldürölüp kışla olarak kullanılan barakalar yakıldı. Mahkova, Ilıca köylerinde subaylarla birlikte altı er yakalandı. Çalepedi köyündeki bütün bölük yok edildi. Köyün çevresi sıkıca kuşatıldığından hiçbirisi kaçamadı. Köyde mevzilenmiş Yunan bölüğünün bir evin penceresinden ateş eden makinalı tüfeğı, Ömer çavuşla İskeçeli İsmail, pencerenin dibine sokularak el bombalarıyla yok ettiler. Yok edilen Yunan bölüğünün iki hoçkis makinalı tüfeğıyle cephanesi, bir bomba tüfeğı, piyade tüfekleri, on altı mekkaresi, bütün savaş malzemesi, ganimet olarak alınıp hayvanlara yüklendi. Ancak, çarpışma sırasında teğmen Abdülgani ile eşkiya çetelerinden birinin reisi olan Topal Kadir, vurularak şehit düştü. Bunların yanı sıra on da er şehit oldu.

Çarpışmadan sonra, birlik, ordan ayrılmak üzereyken dere içinden silâhlı bir adamın geldiğı görüldü. Yakalandığında:

«Size yardıma geldim, bir buyruğunuz var mı?» diye sordu. Adam sarhoştı, silâhını alıp üstünü aradıklarında bir casus olduğı anlaşıldı. Üzerinde Yunan alay komutanından bölük komutanına gönderilmiş bir yazı çıktı. Bunda:

«Çarpışarak geri çekilin, yardım güçleri yola çıkarılmıştır» diye yazıyordu.

Casus, sorguya çekildi: Yunan ordusu buyruğunda çalışan sadık çetesinden biri olduğu anlaşıldı. Verdiği bilgiye göre, İskeçe'de ulusal güçlere karşı çarpışmak üzere üç müfreze örgütlendirilmişti. Bunlardan biri sadık çetesi, ötekiler de Usturalılar'la kafalı çeteleriydi. Bunları örgütlendiren kişi de Pomak Hakkı idi.

Kendisinden öğrenilecekler öğrenildikten sonra, casus, hemen oracıkta kurşuna dizilip ölüsü olduğu yerde bırakıldı. Bu sırada on vatan şehidi köyün mezarlığına gömüldü.

Akşama dek köyde kalan gerilla birliği, karanlıkta ganimetleri mekkarelere yükleyerek üssüne dönmek üzere yola dizildi.

Yunanlılarla elele veren Pomak Hakkı alçağı Fuat Balkan'ın kafasına fena takılmıştı. Onun ulusal çetelere karşı kurmakta olduğu çeteleri kendisiyle birlikte yoketmek gerekiyordu. İskeçeli Pomak Hakkı, Cemaatı İslâmiye başkanı Hamdi'nin, icra aracı olarak kullandığı aşağılık bir adamdı. Onunla onun gibileri Türklüğe karşı kullanan Hakkı ise İskeçe eşrafındandı. İstanbul Sultanisinde eğitim yapmış, sonra, İskeçe'ye dönerek Cemaatı İslâmiye başkanlığını elde edip Türklerin Yunanistan'daki hukukunu, Yunan hükûmetinin çıkarlarına göre yönetmeğe başlamıştı. İşte, bu adamın buyruğunda çalışan Pomak Hakkı, Mustafa Kemal'in Millî Misakla çizdiği sınırları Yunanlıların çıkarlarına göre çürütmek uğruna var gücüyle çalışıyordu. Batı Trakya'da Plebisit yapılmasına karşı çıkıyor, düşmandan daha düşmanca Türk çıkarlarını baltalıyordu. Fuat Balkan, Ankara'ya da danışarak bu zararlı adamı ortadan kaldırmağa karar verdi. Ancak, Pomak Hakkı, göğsündeki çapraz fişekliklerle, mavzeriyle kentin sokaklarında çalın satıyor, oradan dışarı adım atmıyor, bu yüzden de ölüm hükmü yerine getirilemiyordu.

Pomak Hakkı ile Cemaatı İslâmiye başkanı Hamdi'nin.

başka marifetleri de vardı: Batı Trakya ile Doğu Makedonya bölgesinde yaşayan üç yüz bin Pomak Türk'ü, Balkan savaşında Bulgar milliyetçilerinin korkunç baskısına uğramış, Hristiyanlığa geçirilerek dinlerini değiştirmek zorunda bırakılmışlardı. Ancak, Balkan savaşı sonunda geçici bir Batı Trakya hükûmeti kurulmuş, zorla Hristiyanlığa sokulan yüzbinlerce insan, yine müslümanlığa dönmüştü. Daha sonra Yunan yönetimine geçen bu bölge halkı, bu kez de başlarında Pomak Hakkı ile Hamdi'nin ekşidiğini gördüler. Bulgarların, Bulgardan dönme olarak kabul ettikleri bu halkı bu kez, Yunanlılara şöyle tanıtmaya kalkıştılar:

«Pomaklar, Türk olmadıkları gibi Bulgar ırkından da değildiler. Yunan ırkının Ağriyen dalından gelmektedirler.» Sonra da bu iddialarını ispatlamak üzere; Yunan politikacılarının yanına katılarak New York'a gidip Birleşmiş Milletler katında tezlerini savunmaya çalışmışlardı.

İşte, Yunan hükûmeti, Batı Trakya'daki sabotajları yapan Türk gerilla güçleriyle başa çıkamayacağını anlayınca bu iki adama başvurarak onlara karşı hain çete grupları kurulmasına çalıştı. Pomak Hakkı'nın kurduğu bu çeteler, yukarıda da anlattığımız gibi Azılı Sadık, Usturalılar, Kafalıları'dı.

Bu çetelerin kuruluşunu öğrenen Fuat Balkan, hemen, ünlü Darıdereli İbrahim Çavuş, Mahkovalı Resuloğlu Kadir, Kayhaoğlu Şevket komutasında görevlendirdiği gerilla birliğini onların üzerine yürüttü. Azılı Sadık çetesini bütünüyle yokeden gerillacılar, Sadık'ın kulağını da keserek genel komutana gönderdiler. Sonra, Kafalılarla Usturalıları da Şeremetogulları adlı üç kardeşten oluşan küçük gerilla birliği yoketmekte gecikmedi.

Düşmanın cephe gerisinde sabotaj, terör yoluyla tedirginlik yaratarak düzeni bozmak üzere çalışmasını sürdüren Fuat Balkan, bugünkü balistik füzelerin bebek biçimi olan dinamitli yatay hava fişekleriyle bir zaman Yunan

köylerini korkuttuysa da sonradan etkisini yitiren bu yöntemin yerine daha etkilisini düşünmek zorunda kaldı. Aca-
ba, bu alanda uzun atışlı gemi topları kullanılamaz mı-
ydı? Hem uzaklara dek terör saçar, hem de taşınması
kolay olurdu. Bu düşüncesini gerçekleştirmek üzere he-
men davrandı. Genel Kurmay başkanı Fevzi Paşaya iste-
ğini bildirdi. Fevzi paşadan gelen karşılık şuydu.

«Gemi topları karada kullanılmaz. Boşuna istiyorsun.»

Fuat Balkan, geniş geniş alanları ateş altında bulun-
durabilecek güçte olan bu toplardan ikisinin karada kulla-
nılabilecek biçimde değiştirilerek kendisine gönderilmesini
diledi. Onun direterek istediği topları Fevzi paşaya gön-
dermekten geri durmadı. İstanbul'dan Anadolu'ya silahla
cephane gönderme işini yöneten albay Eyüp Durukan'a
Fevzi paşadan şöyle bir buyruk geldi:

«İki tane hızlı ateşli, uzun çaplı 3,7 gemi toplarından
900 mermiyle karada kullanılacak biçimde anbalaj yapıla-
rak hazırlandığını Fuat'a bildirin. O kendi örgütüyle Bul-
garistan yoluyla Yunanistan'daki müfrezelerine aldırın.»

Toplar, eski Ahırkapı, şimdiki Cankurtaran asker de-
polarında hazırlanmış, Fuat Balkan'ı bekliyordu. Albay Eyüp'
ten alınan haber bunu bildiriyordu. Fuat Balkan, topların
Kırcaali'ye taşınması için Bulgar Subayları derneği baş-
kanı Lazarof'la Makedonya komitesi başkanlığına başvurdu.
General Lazarof, topların Bulgaristandan güvenle geçiril-
mesi için bütün tedbirleri aldırdı. Sınır komutanı yarbay
Totev'in yaveri yüzbaşı Hristof, bu işi üzerine aldı. Fuat Bal-
kan, uğruna bütün ayrıntıları saptadılar.

Üsteğmen Hayri, topları, Ahırkapı'dan bir motora yük-
leyerek Silivri'ye götürdü. Ordan dört öküz arabasına yük-
leyerek Edirne'ye doğru yola düştü. Hergün araba de-
ğiştirilerek birkaç gün sonra Edirne'ye vardı. En sonra, sınırı
geçen toplar Bulgaristan içindeki Mustafapaşa istasyonuna
vardı. Doğu Trakya boyunca arabalarını veren hiçbir Türk

köylüsü bunun için para almağa yanaşmamıştı. Bu hal, Fuat Balkan'ın gözlerini yaşarttı. Toplar, Bulgaristan sınırları içinde de güvenle yolculuk ederek en sonra Kırcaali kargâhına ulaştı.

Karargahta ilk atışı sevinç içinde yapan komutan, bir vızıltıyla çıkıp giden merminin nereye gittiğini bile anlayamadı. O zaman Fevzi Paşaya hak verir gibi olduysa da topların kuruluş sisteminde kimi değişiklikler yaparak bunları işe yarar duruma getirebileceğini düşündü, bunları yaptı. Sonra, uzak Yunan köylerine nerden geldiğini bir türlü anlayamayacakları ilk mermilerini savurmağa başladı.

Fuat Balkan'ın gerilla güçleri, 6 aralık 1922 de Drama'nın kuzeyindeki Delibaş köyünde yerleşen Yunan birliklerine başarılı baskınlar yaparak telefon, telgraf tellerini altüst etti. Hemen o günlerde Dedeağaç-Gümölcine demiryolu üzerindeki Demirbeyli istasyonuna ağır bir baskın yapılarak ordaki jandarma birliği yok edildi. 15 aralık 1922 Dedeağaç bölgesinde Baduma-Hırka demiryolu üzerindeki demiryolu muhafızlarına baskın yapılarak gelen tren üzerine de ateş edildi. Fuat Balkan'ın gerilla güçleri, Batı Trakya'da Yunanlıları uğraştırırken Makedonya komitesi komutasındaki Cafer Tayyar kolordusundan Bulgaristan'a sığınmış yüzbaşı Eczacı Nuri'nin gerilla birliği de Serez bölgesindeki Yunan birliklerini şiddetle tedirgin ediyordu. Öteki gerilla birliği de genellikle ulaşım sistemini baltalamağa çalışıyordu. Yunanistan'a karşı yapılan bu ardı arkası kesilmeyen sabotajlar, Yunanistan'ı birkez daha İngilizlerin ayağına düşürdü. İngilizler de bir kez daha Bulgar başvekili İstanbulliskî'ye gözdağı vermeğe başladılar.

İstanbulliskî, bu baskı sonucunda Bulgaristan'a sığınmış bulunan Sırbistan Makedonya komitesi üyelerini sözügeçen devlete teslim etmeyi benimsedi. Dahiliye Nazırı Dimitrof, bu işle görevli olarak davrandığı sırada Makedonya komitesince ölüme mahkum edildi, otomobiliyle Petriç'e

giderken şoförüyle birlikte öldürüldü. Makedonya komitesinin kurallarına göre bir Bulgar yurttaşını yabancı bir devletin mahkemelerinde yargılatmağa kalkışan bir devlet memuru, ölüme hüküm giymiş demektir. Böylece Bulgar hükümeti sorumluları, Makedonya komitesinin terörü karşısında pıstı. Fuat Balkan da bu olumlu terörün demir kanatları altında rahat bir soluk aldı.

Fuat Balkan'ın gerilla savaşları, İngiliz Avam kamerasında bile yankılanıyordu. İngiltere dışişleri müsteşarı, bir sözlü soruya şu karşılığı vermişti:

«Batı Trakya'da bir ayaklanış çıktığına ve bir geçici hükümet kurulduğuna ilişkin Türk kaynaklarından verilen haberler abartmalıdır. Yunan hükümeti, Türk subaylarının yönetimi altındaki birtakım gerillaları, Bulgaristan'a kaçmak zorunda bıraktığını ileri sürmüştür. Gerilla örgütleriyle ün salmış olan Fuat bey de bu aradadır. Müttefiklerin istemi üzerine Bulgaristan, Fuat beyi sınır dışı etmişse de yine Bulgaristan'a geldiği söylenmektedir. Bizim Trakya'da temsilcimiz yoktur. Ancak, İstanbul, Sofya, Atina'daki temsilcilerimiz aracılığıyla olayları izliyoruz.»

Bu sırada Fuat Balkan'ı Bulgaristan'da bir başka sürpriz daha bekliyordu. Türk ordusu, Anadolu'da Yunan ordusuna öldürücü vuruşu vurduktan sonra, Fuat Balkan'ın gerilla birlikleriyle birlikte Yunanlılara karşı savaşan Doğu Trakyalı Bulgar örgütü, artık Doğu Trakya'nın temelli Türklerin eline düşeceğini anlayarak ona karşı cephe aldı. Doğu Trakya Bulgarları, Balkan savaşından sonra Bulgaristan'a göçetmek zorunda bırakılmış eski doğu Trakyalı Türk yurttaşlarıydı. Şimdi, eski yurtlarının sonsuz yitirilişi belkisi, yine birden bire eski hınçlarının tepmesine yol açmıştı. Batı Trakyalı Bulgarlarsa, hâlâ Fuat Balkan'ın örgütlerinde çalışmayı sürdürüyorlardı.

Fuat Balkan, bu günlerde Türk gerilla örgütlerinin topluca bulundukları bir yer olan Hasköy'de Çamurluhan'da

bulunduğu sırada Kâzım Emin Tütün kumpanyasında eksper Boz Salih'in evinde saklanıyordu. Bir gün, Doğu Trakyalı Bulgar örgütünden iki delegenin kendisiyle görüşmek istediği bildirildi. Nevarki o, yalnız başına değildi. Yanında komitacı Nikolof'la Doğan Hisarlı, son kerte kendisine bağlı bir komitacı olan Istoyan Kalyanof da vardı. Kosti Yorgiyef'le yüzbaşı Lazarof, Fuat Balkan'la konuşmak istemeyerek evdeki Batı Trakyalı komitacıların delegeleri olan Tane Nikolofla Kalyanof'u alarak başka bir odaya çektiler. Orda saatlarca gürültülü patırtılı konuşmalar yaptılar. Onların ileri sürdüğüne göre, Fuat Balkan, yapılan büyük kongreden beri Bulgarları aldatmaktaydı. Türklerle yapılan bu anlaşma, Bulgarlara salt zarar vermekteydi. Buna bir son vermek üzere «Bu dava, bu gece çözülmeliydi.» Öbür odada, sinirden titreyerek oturup bu çekişmeye kulak veren Fuat Balkan, en sonra işin silaha döküldüğünü de görerek üzüldü. Tane Nikolof'la Kalyanof, Fuat Balkan'ın kendilerine teslim edilmesini isteyen öbür delegeleri, tabancalarının namlularıyla yol göstererek evden uzaklaştırdılar.

Geç vakit, Doğu Trakyalıları savarak Fuat Balkan'ın yanına dönen Nikolof, şunları söyledi :

«Konuşmamızdaki gürültüyü herhalde işitmişsinizdir. Bulgar'lık adına seni kendileriyle başbaşa bırakmamızı istediler. Bunun olmayacağını anlatmağa çalıştık. Bu biçimde bozuşarak ayrıldık. Haydi, şimdi, kendi işimize bakalım.»

Ordan ayrılarak Kırcaali yoluyla karargâha döndüler.

Anadolu'daki Türk yengisi sonucunda doğu Trakya Rumları, Batı Trakya'ya kaçmağa başlamış, burası bayağı tıkanmıştı. Düşman insan yoğunluğu birden bire artmış, bundan gerek Batı Trakyalı Türkler gerekse Bulgarlar, kayguya düşmüşlerdi. Meriç cephesinin çok önem kazanması üzerine, Fuat Balkan, çevreye korku salan gemi toplar-

rını da birlikte alarak Kütükler'deki yeni karargahına gitti. Topları, yüz tüfekli gerilla gücünün komutanı üsteğmen Hayri'ye vererek onu Dedeagaç yönünde yola çıkardı. Toplar, ovalara indirilmeyip dağlık bölgelerde kullanılacak, rastgelen bütün düşman köylerine ateş edilerek korku salınacak, panik yaratılacaktı. Sonra toplar, ayrılan bir güçle karargaha gönderilecek, ana gerilla gücü, Dedeagaç'a sokulup moral kırıcı baskınlar yapacaktı.

10 Ocak 1923 günü, Buyruk gereğince dağlarda korku yaratarak Dedeagaç'a dek sokulmuş ordaki çadırılı asker kampına, sonra giden bir trene ateş açılarak birçok yitik verdirilmişti. Bu sırada paniğe kapılmış olan doğu Trakya Rumları, akın akın Yunanistan'a kaçıyor. Batı Trakya ile Yunanistan Makedonya'sına yığılıyordu. Buralardaki yoğun Bulgar halkı, kendi köylerini kaplayan bu insan seli karşısında, davrandı, yeni gelenlere karşı dikildi. Böylece, Türk-Yunan çekişmesi az zamanda Bulgar-Yunan çekişmesine döndü.

15 Ocak 1923 de' Fuat Balkan'ın gönderdiği Türk-Bulgar karması gerilla birliği, Dedeagaç yöresindeki Durmuşlu köyüne baskın yaparak buraya yerleşmeğe çalışan Rumları kaçmağa zorladı. 24 ocak 1923 günü de Gümülçine Bademliköy yöresindeki asker barakalarına yapılan baskında bu barakalar yıkıldığı gibi birçok asker öldürüldü. Yine o gece, bir başka gerilla birliği, Kara kasabasındaki on ikinci Yunan tümeni karargahına el bombalarıyla saldırarak karışıklıklar çıkardı. Yine bu ayın 28'inde de Demirebeyli istasyonu yöresindeki bütün telefon, telgraf telleri kesildi.

Bu arada, Rafet paşa, komutasındaki sembolik jandarma gücüyle Tekirdağı'na yerleşmiş bulunuyordu. Bunun üzerine Genel Kurmay başkanı Fevzi paşadan bir buyruk geldi. Buna göre, Fuat Balkan, bundan sonra, Ankara'ya

gidecek raporları Rafet paşaya göndermek zorundaydı. Fevzi paşanın bildirdiğine göre, Edirne valiliğine de Şakir (Kesebir) atanmıştı.

Rafet Paşadan Fuat Balkan'a şöyle bir buyruk geldi:

« 10 şubat 1923

Fuat beye :

«İskeçe ile Drama bölgesinde toplanan üçüncü Yunan kolordusuna bağlı 4 üncü, 9uncu Yunan piyade tümenleriyle atlı tümenin 5 şubat 1923'de doğuya doğru yürüyüşe başladıkları haber alınmıştır. Bu davranış, Yunan ordusunun Meriç bölgesindeki genel yığınağının başlangıcı olabilir. Bu bakımdan bir an önce, bir bölüm güçlerle batı Trakya'da eyleme geçmek ve eylem alanını yavaş yavaş Meriç bölgesine yaklaştırmak gerekiyor. Batı Trakya'da bulunan üçüncü ile onuncu tümenlerin de doğuya doğru yürüyüşe başlayıp başlamadıklarının yeniden saptanması gerekmektedir. Bir ayak önce eyleme geçilmekle birlikte en azdan haftada bir kez rapor gönderilmesi işinin de sağlanmasını rica ederim.

Rafet»

Fuat Balkan, Rafet paşadan on gün sonra şöyle bir buyruk daha aldı:

« 20 şubat 1922

Fuat beye,

«Selanik-Serez-Drama-İskeçe-Gümülcine'de bulunan Yunan birliklerinin, son günlerde Meriç batısına yaklaştırılmakta olduğu üstüne türlü haberler alınmaktadır. Yunan asker hareketlerinin en yüksek dönemi olan bugünlerde bu birliklerin davranışlarıyla örgütleri üstüne temelli bilgi edinme, öbür eylem girişimlerinden daha çok, doğru, yararlı ve değerlidir. Durum ivedi incelettirilerek az zamanda bilgi verilmesine çalışılmasını rica ederim.

Rafet

Bunun üzerine davranan Fuat Balkan, bütün gerilla

birliklerine zora gelmedikçe silâh patlatmamalarını, Meriç bölgesine yığılan birliklerin üstüne bilgi almalarını, bu konuda asker kaçaklarından yararlanabilecekleri gibi, birliklerden tutsak avına da çıkılarak sağlam bilgiler edinilmesini bildirdi. Ayrıca, doğu Trakya'dan göçen Rum halkının Türk köylerine yerleşmelerine engel olunması üstüne şiddetli uyarıda bulundu. Türk köylerinde göçmenleri barındırmak üzere yapılan bütün yapıların hemen yıktırılması için verilen buyruk da bu aradaydı.

DÜNYA EVİNE DOĞRU

Ey kahraman Türk kadını, sen yerde
sürünmeye değil, eller üzerinde gök-
lere yükselmeye lâyıksın.

MUSTAFA KEMAL

Anglosakson gazeteci kadın, Çankaya köşkünün küçük salonunda Mustafa Kemal'in karşısına oturmuş, hem tarihe birkaç ay önce çizmelerinin demir izlerini bırakmış olan yakışıklı adamı biraz da kadın olarak seyrediyor, hem onun konuşmasını dinliyor, hem de yepyeni kahramanlık havalarının soluk aldığı bu odada gözlerini dolastırarak ilginç kimi noktalar araştırıyordu. En sonra, bunu da bulmuştu: Konsolun üzerinde ak başörtülü, gözlüklü, altmışını aşkın güzel yüzlü bir kadın resmi duruyordu. İşin ilginç yanı, bu resim bir İngiliz ya da Alman sarışınlığını taşıyan karşısındaki genç başkomütana son kerte benziyordu. Biraz da bunu sezen Grace Ellison, yeni bir güzellik keşfetmiş bir araştırmacı gibi:

«Ne güzel yüz» diye haykırdı.

«Anam.»

Grace Ellison, bir süre ana ile oğlu araştırıcı göz-
lerle süzdükten sonra sordu:

«Onu görmenin büyük sevincine varabilir miyim?»

«Çok hastadır. Doktorlar, gece gündüz yanındadır. Ne yazık, korkuyorum ki artık iyi olmayacak.»

Merdivenlerden yukarı çıkıp Zübeyde'nin yatak odası-
na vardıklarında onu divanın üzerinde kaba yastıklara
davanmış kendilerini bekler buldular. Fikriye, daha önce
aldığı haber üzerine onu hazırlamış, yataktan kaldırıp di-
vana oturtmuştu. Zübeyde yabancı bir Avrupalı kadın bi-
yana oğlunun kendisini ziyaretinden önce de böyle tören-
sel bir hazırlıkta bulunur, giyinir, kuşanırdı. Mustafa Kemal,
alçak sesle Grace Ellison'a:

«Onun acı çekmesi hep benim yüzümdendir, dedi, be-
nim sürgün kaldığım yıllarda çektiği acının, döktüğü göz-
yaşlarının hesabını şimdi veriyor.»

Mustafa Kemal, gazeteci kadını annesiyle tanıştırdı.
Onun karşısında oturan Ellison şöyle konuştu :

«Şimdi, siz de oğlunuzun zaferine ortak olabilirsiniz.
Oğlunuzla kimbilir ne kadar övünüyorsunuzdur. Yap-
tıkları olağanüstüdür. Ben ,salt onun eserlerini görmüş ol-
mak, onunla konuşmuş olmakla övünüyorum.»

Bu sözler, Zübeyde'yi coşturmuş, duygulandırmıştı.
Gazeteci kadına teşekkür ettikten sonra şunları söyledi:

«Tanrının bana bu oğlu vatani kurtarmak için gön-
derdiğine inanıyorum. Oğlum bana karşı her zaman şef-
katli davranmıştır.»

Yaşı altmışın epey üstünde olan Zübeyde, gerçek-
ten yaşayışının en bunalımlı günlerini geçiriyordu. Oğluy-
la gazeteci kadın, çekilip gittikten sonra, göğsünde yük-
selen korkunç ağırlığa bakmadan tatlı rüyalara daldı. Tan-
rı, oğlunun mürüvetini göstermeden canını almayacaktı.
Oğlu, o Fikriye karısıyla evlenecek diye ne kahırlı düşünce-
lerle boğuşmuş, ne yıpratıcı günler, geceler geçirmişti.

Çok şükür ki oğlu, sağduyusuyla kendisine çok iyi bir eş adayı seçmişti de onu da, Makbule'yi de o kahırlı düşüncelerinden kurtarmıştı. Güzel İzmir kızı Latife, Fikriye şıfırtısının pabucunu kesin olarak dama atmıştı. Oğlunun yatağında birkaç yıl yatıp kalkmış olması, onun neyine yetmiyordu. Davul bile dengi dengine vururdu. Hiç, bir mısırlı Arap zengininin dulu olan Fikriye, oğluna eş olacak kıratla mıydı? Bunu nasıl düşünmüş, nasıl yapmış, İstanbul'dan erkek giyneği giyerek nasıl kaçıp Ankara'ya gitmiş, en sonra oğlunun yatağına girmiş, Çankaya köşkünün bile sahibi kesilmişti? Ama, o saltanatın yerinde şimdi, yeller esiyordu. Uşşakizade Muammer'in güzel, bakire, okumuş kızı, paşanın aklını çeldi çeleli Fikriye şıfırtısı, odasının karanlığına çekilip nasıl sabahlara dek gözyaşı dökmeğe başlamıştı. Bir insan, dengine el atmadı mı sonu elbette böyle olacaktı.

Zübeyde hanım, böyle düşünerek, yıllarca kendisini, kızını üzmüş olan Fikriye'den bayağı öğ alıyordu. Mustafa Kemal, gazeteci kadınla odadan çıkıp aşağı inince, Fikriye, yine Zübeyde'yi tören kılığından soyarak yatağına yatırdı. Sonra, odasına çekilerek küçük, güzel burnunu çeke çeke yine ağlamağa başladı.

O, bir zamandır hep odasında yalnız kaldıkça böyle ağlıyordu, Mustafa Kemal, İzmir kızı Latife'yle evlenmeye karar verdiği günden beri, alleden serpmeye verem belası, akciğerlerinde cirit oynamağa başlamıştı. Sultanahmet'teki evlerinde güzel kızkardeşi Julide de bu uğursuz hastalıktan öksüre öksüre geçip gitmişti. Şimdi, yine o kızkardeşinin kanlı katili ince hastalık, kendisini de onun yanına götürmek üzere işe girişmişti. Sık sık, kesik kesik öksürerek köşkün sessiz havasını çin çin öttürürken göğsünün altındaki hasta ciğerlerini kendi elleriyle söküp atacağı geliyordu. O, artık eski sağlıklı genç kadın olmadıktan başka paşa da, onun yatağını ziyaret etmez olmuştu. Köşkte her-

kes ona artık dalından düşmüş bir sarı güz yaprağına bakar gibi acıyarak bakıyordu. Fikriye, bunu sezdikçe daha derinden üzüldü, kahroluyordu. O, direksiyon yapısındaki yaşayışından beri başkomutan Mustafa Kemal'in karısıydı. Bir süre, en kahrılı günlerde Çankaya köşkünün de biricik kadın egemeni olmuştu. Ne yazık ki Türkiye'nin kurtuluşunu sağlayan büyük yengi, onun mutluluğuna son vermişti. Mustafa Kemal'in otomobilinin önüne yatan güzel, kültürlü İzmir kızı, onun mavi gözlü tanrısını elinden almıştı. Köşkten hiç kimse kendisine bir şey söylememekle birlikte o, her şeyi anlıyordu. Mustafa Kemal'le Latife'nin evlenmeleri artık gün sorunuydu. Onların törenle evlenecekleri gün, artık, nasıl yaşayacağını düşünüyor, birtürlü bunun içinden çıkamıyordu. Keşke, uzaktan uzağa özlemine çekip dursaydı da Ankara'ya hiç gelmezse, bu çetrefil gönül işinin derinliklerine böyle batmasaydı. Uzun geceler, gözünü kırpmadan ağlayarak düşünüyor, bu evlilik karşısında ne durum takınacağını, buna nasıl katlanacağını birtürlü kestiremiyordu. Keşke birkaç yıl önce İstanbul'da aşkının ateşinde bir mum gibi eriyip gitseydi de Mithat bey kendisini alıp Ankara'ya getirmeseydi! Mustafa Kemal'in de onun da akrabasından Mithat, Ankara'yla İstanbul'u komşu kapısı yapanlardan biriydi. Bir gün, Sultanahmet'teki evlerine geldiğinde ona, kendisini mutluluğun ışıklı göklerine uçuran bir muştı getirmişti: onu alıp Ankara'ya, Mustafa Kemal'in yanına götürecekti. Yaşayışının en büyük muştusu bu olmuştu. Mithat, haberi evdekilere şöyle bildirmişti:

«Mustafa Kemal paşa, çok iyi. Ancak, tam bir bekar yaşayışı sürüyor. Sivas'tan beri kendisine bakan bir emiri var: Bekir çavuş. Mustafa Kemal paşa ile evi, bayağı Bekir çavuşun elinde. Bekir çavuş, çok iyi adam, çok sadık adam, çok vefalı adam ama, köşkte bir kadının bulunmadığı her şeyden, her köşeden belli. Bu işe bir çıkaryol bulmalıyız.»

Mithat, bu konuda birçok konuşmuş, en sonra da anlatmak istediklerini şu sözlerle açığa vurmuştu:

«Ben, Fikriye'yi Ankara'ya göndermeyi düşünüyorum Mustafa Kemal paşanın yanına.»

Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçtiği gündenberi korkunç bir özlem içinde yaşayan genç kadın, bu sözler karşısında ne diyeceğini şaşırarak kanatlanıp bir an önce Ankara'ya uçmak istemişti. Bu düşünce, hiç de Mithat'ın düşüncesi değildi. Onu onun kafasına sokan, güzel paşanın ta kendisiydi. Demek ki kendisine verdiği sözü tutuyordu. Anadolu'da işler biraz düzelir düzelmez kendisini yanına aldirmek üzere verdiği sözü tutuyordu.

Mithat, muştuyu verdikten sonra da şöyle konuşmuştu:

«Biliyorum, bu çok zor iş, erkeklerin bile Anadolu'ya geçmelerinin tehlikelerle dolu olduğu bir zamanda...»

Buna da bir çıkaryol bulunmuş, ufaktefek, fındık kurdu gibi bir kadın olan Fikriye, bir genç erkek kılığına girerek Ankara'ya doğru Mithat'la birlikte yola çıkmıştı. Yolda iki kez ölüm tehlikesi atlatmış, zar zor kendisini Ankara'ya atmıştı. Mustafa Kemal'in karşısına yakışıklı bir delikanlı kıılığında çıkan Fikriye paşayı epeyce güldürmüş, eğlendirmişti.

Mustafa Kemal, o günlerde Ziraat Mektebi'ndeki bekar odasını boşaltarak istasyon yapısının yanbaşındaki güzel kagir Direksiyon yapısına taşınmıştı. Burası, Ankara'nın öbür evlerine göre bütün anlamıyla sağlam, güzel bir konaktı. Bunun bir adı da villaydı. Fikriye, burda güzel paşasıyla karşılaştığı sırada yirmi dört yaşındaydı. Paşa da kırkını sürüyordu. Fikriye, Direksiyon'da kendisine ayrılan bir odada yatıp kalkıyordu. Ancak, burda büsbütün de yalnız sayılmazdı. Gazeteci Ruşen Eşref'in karısı Salih ile İstanbul'dan Ankara'ya sığınmış olan Salih Fansa'nın ka-

risi madam Fansa, onu sık sık ziyaret ediyor, birlikte kent içinde atlı, arabalı gezintiler yapıyorlardı. Ancak Direksiyon konağının bir kötü yanı vardı: Düşman uçakları istasyondaki asker trenlerini bombalamak üzere ara sıra buraya akınlar yapıyor, trenlere atılan bombaların gürültüsüyle yanan vagonların acıklı durumu, sinirlerini bozuyordu. Anadolu'nun yazgısı üzerinde zarların atıldığı korkunç günler yaşıyordu. Yunan orduları, kral Konstantin' in itişiyile Türk ordusunun zayıf döküntülerini izleyerek Sakarya ırmağına doğru ilerliyor, birçok yerden bunu geçerek Haymana ovasında Ankara'yı alma hazırlıklarına girişiyordu. Böyle de olsa Fikriye, paşasıyle kaçamak maçamak mutlu saatlar yaşamaktan uzak kalmıyordu. Fikriye'nin burda mutlu eden şeylerden biri de salonun bir köşesinde bir eski piyanonun bulunuşuydu. Vaktiyle ilk genç kızlık çağlarında piyano dersi almış olan Fikriye piyanonun tuşlarıyla eski arkadaşlığını sürdürmek fırsatını yine elde edince çok sevinmişti. Ancak, o zamana dek salt alafranga müzik üzerine eğilen genç kadın, artık, konağın akşamlarını şöyle alaturka Rumeli türkûleri, şarkılarıyle büyülemeğe başlamıştı. Bununda bir tek nedeni vardı: Bunlar, paşanın sevdiği türkûler, şarkılardı.

«Pencere açıldı Bilal oğlan, piştöf patladı,
Varın, bakın, Bilal oğlan, yine kimi hakladı?»

Bundan başka:

«Manastırı'nın ortasında var bir havuz»

«Vardar ovası»

«Canan, rakibi handan edersin»

«Bir perişan halin gördüm unuttum ahvalini»

«Kimseye etmem şikayet»

«Mani oluyor halimi takrîre hicabım.»

gibi alaturka şarkılar, eski piyanonun tuşlarından geçerek kimbilir nice batı müziği parçalarını konuk etmiş telleri uzun uzun inletiyordu. Piyano, eski alafranga geleneğinden

ayrılıp böyle üzgün aşk şarkıları ile inerken, Fikriye'nin çevresinde çoğu zaman Selma Fansa ile Ruşen Eşref'in eşi Saliha, birer dost dinleyici olarak yer alıyordu. Bu iki aile hemen istasyon yöresinde bir yerde oturuyordu. Ancak, konağın bu seçkin konukları gibi Fikriye de buranın çok dar olduğundan yakınıyordu. İlk katta Özel Kalemle kâtipler yer almıştı. Yukarı salonun altındaki odalarından biri paşanın yemek odasına olarak ayrılmıştı.

Evin darlığı üzerine sık sık yakınılıp durulduğu sıralardaydı. Bir gün, Ankara'nın yöresini gezip dolaşan Ruşen Eşref'in eşi Saliha, o akşam, Fikriye'nin piyanosunun başında toplanıldığı sırada bombayı patlattı: Çankaya denen karşı tepede çok güzel bir köşk vardı. Hemen tutulmalıydı. Buna çok sevinen paşa, Saliha'ya:

«Zahmet olmazsa, yarın lütfetseniz de Fikriye hanımla birlikte bahis buyurduğunuz köşkü bir gezseniz» demiş, hepsini çok sevindirmişti.

Ertesi gün, yaver Salih (Bozok) üstü açık faytonu koşturdu. Ankara'da yalnız iki fayton vardı. Bunlardan biri paşanıydı. Yaver Salih'in eşliğinde Ankara'nın yöresinde yapılan fayton gezisinde arabayı genellikle Ruşen Eşref'in eşi Saliha sürüyordu.

Çankaya'da Papazın bağı denen yerdeki köşke vardıklarında Ankara'da böyle güzel bir yerin bulunmasına şaşıtılar. Köşkün büyük salonunun ortasında sekiz köşeli mermer bir havuz vardı. Fikriye,

«Burası ne kadar güzel düzenlenir, süslenir» dedi.

Havuzun üst yanında keşfettikleri şey de bir hayli güzeldi. Tavanı, tıpkı havuzun biçimine oyulmuş bir sundurma, insanı oturup dinlenmeye, hulya kurmağa çağırıyordu. Sundurmaya çıkıp havuzla fışkıran suların üzerinden salonu gözden geçirdiler. Sundurmanın merdivenlerinden çıkarken kendisini bir masal ülkesinin güzellikleri içinde

geziyor sanan Fikriye, havuzun tepesinde ellerini çırparak şöyle demişti:

«Kendimi bayram günü kayık salıncağına binmiş sanıyorum.»

İşin ilginç olan yanı şuydu ki bu bağla bu köşk, İstanbul'da Şişli'de Mustafa Kemal'in bırakışma yıllarında kiralarak annesi kızkardeşiyle oturduğu, içinde devrim planlarını yaptığı evin sahibi Madam Kasapyan'ındı. (Madam Kasapyan, sonradan bu bağı Mustafa Kemal'e armağan edektir.)

O gece, Direksiyon'nun yemek salonunda toplanan Mustafa Kemal'le bu yakın insan grubu, köşkün keşfi dolayısıyla tatlı saatler yaşadılar. Savaş, felaket gürültüleri arasında bir masal cenneti gibi yükselen köşkle yöresini şiir okur gibi uzun boylu anlatıp durdular. Tren gürültülerinden İstasyonun, vagonlar üzerine düşen düşman bombalarından artık temelli kurtulacaklardı. Yaşayışının en bunalmış günlerini süren Mustafa Kemal de çevresinin bu sevimli insanları gibi biraz kafasını dinlendirmek olanağına kavuşacağını düşünerek seviniyordu. Bunun onuruna kıyıda köşede önemli günler için titizlikle saklanan şampanya şişelerinden birini açtı. O gece tadılan şampanya, Mustafa Kemal'in de konuklarının da kafasından bir iki saatçik için olsun uğursuz savaş gürültülerini koğmuş, düşüncelerinin altına yemyeşil bir cennet çayırı sermişti.

Ancak şu varki Yunanlıların döldizgin ilerlemesi sonucu, Ankara'nın dahi boşaltılması, hükümet dairelerinin Kayseri'ye taşınması düşünülmüş, şimdiden Kayseri yolu, bir göç ırmağı haline gelmişti. Ankara mapusananesinin yüzlerce mahpusu zincire vurularak göç kabilelerinin arasına katılmıştı. Bu göç havası, çevrede pek çok umutsuzluk uyandırdıysa da Mustafa Kemal'le çevresi, öyle düşünmüyordu. Savaş dalgaları, karşılıklı uzar, çekilirdi. Erzurum'daki en son kayanın üstünde Kâzım Karabekir'le omuz

omuza verip dövüşmeğe ant içen bir Mustafa Kemal için şu sırada ancak Türk-Yunan savaşının bir aşaması yaşanıyor-
du. Bu yüzden, herkesin gözü Anadolu'nun daha içerilerine kaçmaktayken, Mustafa Kemal, köşkün kiralınmasına karar verdi. Köşte yapılan genel temizlikten sonra, oraya taşınmakta ivedi davrandılar. Fikriye, buranın, ölümsüz aşkına adanmış bir cennet bağı olduğuna inandığından hamaratça işe girişerek köşkü oturulacak duruma getirmeğe, süsleyip püslemeğe çalıştı. Fotoğraf subayı Esat Nedim, köşte ilk resimleri çekti. Kimi anıları ölümsüzleştirdi. Fikriye, Kayseri'ye gönderilmeyerek Direksiyon'da bırakılan güzel karacayı da köşke aldırıp bahçede rahat bir köşeye yerleştirdi. Albay Arif'in ayısı ise çoktan bir atlı arabanın üzerinde homurdana homurdana Kayseri'yi boylandı.

Fikriye, köşke taşındıklarının ilk günü, köştekililerle içten komşularına bir şölen verdi. Güz güneşinin parlattığı çimenler üzerine büyük bir halı serdirerek yemeğin bunun üstünde yenmesini istedi. Etli yağlı yemeklerin arkasından tabaklara irmik helvasını kendi elleriyle dağıtırken yüzlerinden mutluluk ışıkları saçılıyordu.

Fikriye, Çankaya'ya yerleştikten sonra, artık, yolun yüzde seksenini kestirdiğini, genel yengiden sonra, paşayla bir tören yapılarak evleneceğini düşünüyordu. Ancak, onun büyük bir korkusu vardı: Paşanın annesi Zübeyde ile kız kardeşi Makbule de günün birinde (nikâh yapılmadan önce) buraya gelip yerleşecek olurlarsa bütün işler suya düşebilir. Şimdilik, İstanbul'dan kımıldamayan bu iki kadın, bayağı onun yazgısını ellerinde tutuyor gibiydiler. Onların kendisine düşman gibi davranışı, paşayı ister istemez etkiliyordu. Fikriye'ye ne olduysa o gece oldu: Yemekten sonra büyük salonda toplanıp gevezelik eden, savaş işlerinden konuşan konuklar arasında İstanbul'dan en taze haberlerle yüklü gelen Mustafa Kemal'in yakınlarından biri, Zü-

beyde'nin Ankara'ya gelmek istediği haberini getirmişti. Bu haber, periler padişahının köşkünə taşındığı bir sırada zavallı genç kadının kafasına bir yıldırım gibi düştü. Zübeyde, Ankara'ya gelirse, mutlaka ne edip edecek, paşayla arasına dikenli teller, kara kediler sokacaktı. Yaşlı kadın, kendisinin Mustafa Kemal'le evlenmemesi uğruna elinden geleni ardına komayacaktı.

Fikriye'nin, bayağı bir serüven yaşarcasına kalkıp Mithat'la Ankara'ya, Mustafa Kemal'in yanına gidişi, hâlâ Akaretler'deki 76 numaralı evlerinde oturan Zübeyde ile Makbule'yi çok kaygulandırmıştı. Bu kadın, en sonra paşayı ellerinden çekip alacak mıydı? Fikriye, Ankara'ya gittikten sonra, gerek Zübeyde gerekse kızı İstanbul'a sığamamağa durmadan Ankara'nın sözünü etmeğe başlamışlardı. Bunda biraz da İstanbul'daki işgal güçlerinin kendilerine karşı oynayıp durduğu tedirgin edici oyunların da etkisi vardı.

Zübeyde, damadı Mustafa Mecdi'nin kulağına değen haberleri aldıktan sonra büsbütün İstanbul'da duramaz olmuştu. Kadının, bir oldubittiye getirerek paşayla evlenmesi belkisi, onu çileden çıkarıyordu. İstanbul'dan Ankara'ya giderken yolunun üstündeki Kastamonu'ya da uğrayan Mustafa Mecdi, konuğu olduğu ora posta-telgraf müdüründen ilginç haberler almıştı. Ankara'ya giderken Mithat'la Fikriye de Posta-telgraf müdürünün evinde konuk edilmişlerdi. Bu sıradada Fikriye, açıkça kimi laflar etmişti:

«Ben, Ankara'ya Mustafa Kemal paşa ile evlenmeye gidiyorum» demişti. Mustafa Mecdi, bu haberi hemen Zübeyde'ye yetiştirince zaten hasta olan kadıncağızı ateşler içine atmıştı. Hele Fikriye'nin şu sözleri, Zübeyde hanımla kızını çileden çıkarmıştı:

«Paşayla evlenmeme annesiyle kızı her ne kadar karşı duruyorlarsa da artık, şerlerinden kurtuldum. Ne olursa olsun paşayla evleneceğim.»

Mustafa Mecdi, Posta-Telgraf müdürüne şöyle demişti:

«Fikriye, gerçekten böyle söylemişse kendi kendine gelin güvey olmak hevesine kapılmış demektir. Herhalde aklından zoru olmalıdır. Mustafa Kemal paşanın hele bu zamanda evlenmek aklının köşesinden bile geçmez. Böyle bir şey yok. Sizden de rica ederim, bana bu sözleri söylememiş olun. Hiç kimseye de bunun sözünü etmeyin.»

Bu tehlikeli sözleri dinleyerek Ankara'ya varan Mustafa Mecdi, köşkte Mustafa Kemal'e konuk olmuş, Fikriye ile paşanın ilişkilerini incelemiş, aralarında bir aralık olduğunu görmüştü. Mustafa Mecdi, kaçak savaş malzemesi edinecek Anadolu'ya taşıyan kişilerden biriydi. Bu kez de Çankaya'dan ayrılarak Mersin'e gitmişti. Orda iş arkasında koşup durduğu sırada Mustafa Kemal'den bir telgraf almıştı. Paşa, kendisini ivedi Ankara'ya çağırıyordu. Hemen Ankara'ya koştu. Mustafa Kemal, bu sırada Claude Farrere'le görüşmek üzere İzmit'e gitmeğe hazırlanıyordu. Eniştesine ayaküzeri denilebilecek biçimde şunları söyledi:

«Mustafa, valide ile hemşireyi buraya getirmeğe karar verdim. Hep birlikte oturalım artık. Sen, hemen İstanbul'a git, onları al, İzmit'e getir. Claude Farrere ile görüştükten sonra hep birlikte buraya geliriz.»

Mustafa Mecdi, Mustafa Kemal'in bu isteğine uymak istemediğini anlatmak üzere mırın kırın edip onu bundan vazgeçirmeğe çalışmıştı. Ana Kız, İstanbul'dan Ankara'ya geldiklerinde mutlaka Fikriye ile aralarında bir çingar çıkacak, hepsinin ayrı ayrı başı ağrıyacaktı. Eniştesinin dilinin altında bir şeyler saklamağa çalıştığını anlayan Mustafa Kemal düşüncesini açıklamasını istedi. Bunun üzerine, eniştesi şunları söyledi:

«Validenizle hemşireniz, herhalde siz de sezmiş olacaksınız ki, Fikriye'ye karşı çekingen, güceniktirler. Buraya hep birlikte gelirsek rahatınız kaçır. İsterseniz, yalnız valide hanımı getireyim.»

«Emrediyorum, dediğim gibi yapacaksınız.»

«Valide ve hemşire hanımlar hakkındaki emrinizi yerine getirir, onları alır, Ankara'ya getiririm. Ancak, mûsade buyurursanız bendeniz İstanbul'da kalırım.»

«Yorgun görünüyorsun, içmişsin. Haydi, şimdi dinlen, bunu sonra görüyoruz.»

O gece odasına çekilip yatan Mustafa Mecdi, işlerinin çokluğu yüzünden üstüste birkaç gün yemeğe gelememişti. Bir gece saat ikide gürültüyle uyandırıldı:

«Kalk, paşa seni istiyor.»

Yaver Silirtli Mahmut, yaver Muzaffer, Salih Bozok, başucuna dikilmişlerdi. Mustafa Mecdi, çokça nazın para etmeyeceğini anlayarak işi uygun yerinde kesip yemek sofrasına inmek zorunda kaldı. Sofra, kalabalıktaydı. İlk göze çarpanlar, paşadan sonra, Fikriye, Ruşen Eşref, Kılıç Ali, Fuat (Bulca) idi. Mustafa Kemal, Mustafa Mecdi'ye bir bardak dolusu viski sundu.

«Seninle görüşmemiz yarıda kalmıştı. Biz, Fikriye ile görüştük. O da senin fikrinde. Bundan dolayı, valideyle hemşireyi İzmit'e getir. Ben, Claude Farrere'le görüştüğümüzden sonra valideyle Ankara'ya gelirim. Siz de hemşireyle İstanbul'a dönersiniz.»

Mustafa Mecdi, hemen İstanbul'a yollandı. Zübeyde ile Makbule yola çıkmak üzere hazırlandı. Ancak, bu sırada Ankara'ya gidecek kaçak silah işi çıktığından, Mustafa Mecdi'nin İzmit'e gitme işi suya düştü. Bunun üzerine Mustafa Mecdi, Salih (Bozok) beyin eniştesi Ali Saip'i bu işe koşarak kendisi İstanbul'da kaldı.

Fuat (Bulca), Mustafa Kemal'in güvenliği, rahatlığı için paşayla İzmit'e giderken yeğeni olan Fikriye'yi de birlikte götürmüştü. Fuat (Bulca) Fikriye'nin olduğu gibi Mustafa Kemal'in de halasının oğluydu.

Koçaeli grubu askerî polisi, genel kurmay başkanlığından aldığı bir şifre telgraf üzerine hemen alarma geçmişti.

ti: İzmit bölgesi, bu bir iki gün içinde önemli ziyaretlerin merkezla olcağı: Ankara'dan Mustafa Kemal, İstanbul'dan da ünlü Türk dostu Fransız yazarı Claude Farrere, ayrıca da Paşanın annesi Zübeyde ile kızkardeşi Makbule gelecekti. Toplantının merkezi de Adapazarı olacaktı. Ancak, paşa, Kocaeli cephesini denetlemek bahanesiyle geliyor-du. Bu arada hem Türk dostu Fransız yazarını, hem de annesini karşılayacaktı.

Kocaeli Grubu askeri polisinin beklediğı ilk konuklar, binbaşı İsmail Hakkı'nın (general Tekçe) komutasındaki muhafız taburu Geyve istasyonuna vardı. Bu arada Mustafa Kemal'in çok içten arkadaşı, on birinci tümen komutanı kurmay albay Arif'in (Ayıcı) yavruyken bulup yetiştirdiğı ünlü Bozoğlan adlı ayıyı da birlikte getirmişlerdi. O, Mustafa Kemal'in karargâhının maskotu gibiydi. Bu sırada Ankara'ya geçmek üzere Geyve'ye uğrayan (Pöti parizyen gazetesinin yazarı Jan Şiliklen de orda bulunmaktaydı.) Albay Arif Bozoğlanı daha daha yavruyken askerlerle güreşe alıştırmıştı, şimdi doğal iriliğe ulaşan hayvan, hala askerlerle güreş edip duruyor, onları eğlendiriyordu. Geyve'de moia veren Pöti Parizyen gazetesinin yazarı Bozoğlan'ın bu güreşlerini gülmekten kırılarak seyrediyordu. Güreşten Bozoğlan, onları yenmek üzereyken karnını gıdıklayan güreşçi erlerin düzeniyle kendinden geçiyor, güreşi bırakıyordu. Bozoğlanı eşeklerle de güreştiriyorlardı. Ancak, düzenle yenilen Bozoğlan çok kızıyor, avaz avaz homurdanarak yenilgiyi benimsemediğini anlatmaya çalışıyordu. Jan Şiliklen, Bozoğlanın güreşlerini saptayan birçok resim çekip askeri polisten Muharrem (Giray)a da vermişse de bunlar hiç de iyi çıkmamıştı. İsmail Hakkı'nın komutasındaki muhafız birliğinin Adapazarı'na doğru yola çıkışının ertesi günü, Mustafa Kemal'in de Beypazarı-Nallıhan-Göynük yoluyla Geyve'ye doğru yola çıktığı bildirildi. Geyve grup komutanı albay Halit (Deli) yaveri Şadi'yi birlikte alarak paşayı

Göynük'te karşılamağa gitti. Grup personeli Sakarya köprüsünün başında hazırlanıp beklemeye başladı. Her dakika paşanın ilerleyişini telgraflarla, telefonlarla izliyorlardı. Vardığı yerden varış, ayrılış saatini hemen öğreniyorlardı. Ancak, Göynük'e varan paşanın orda iki buçuk saat gibi bir gecikme göstermesi grubu bayağı tedirgin etmişti. Acaba, neyin nesiydi bu? Bunun nedenini ancak daha sonra Yaver Şadi'den öğrendiler. Orda iç ayaklanışlar dolayısıyla haklı haksız hapsedilmiş birçok kişi vardı. Bunlar, paşaya başvurarak haksız yere tutuklandıklarını bildirmişler, bunun üzerinde de paşa, yaptığı incelemeler sonucunda bu yurttaşların haklı olduklarını anlamış, hemen telgrafhaneye giderek adliye vekiliyle makina başında görüşmüş, bu işin iyice incelenmesini, suçsuz olanların hemen salıverilmesini buyurmuştu. İşte, tedirginlik yaratan gecikmenin nedeni buydu. Paşa, sonucu öğrenmeden Göynükten ayrılmamıştı.

İki buçuk saatlık bir gecikme, paşanın gelişini gecenin karanlığına bırakmıştı. Sınır kapısındaki subaylarla erler, büyük bir sabırsızlık içinde Sakarya köprüsünün başında meşaleleri yakarak beklemeye başladılar. Gecenin koyu karanlığı içinde parlayan farların ışığı paşanın sağsalım ulaştığını bildiriyordu. Farların ışığı görünür görünmez onlar da ellerindeki meşaleleri yakarak karşılama yerini gündüze çevirdiler. Köprünün altından çağıldiyarak geçen gazi Sakarya, ünlü Sakarya meydan savaşından sonra bir kez daha kızardı. Aradan iki dakika geçmiş geçmemişti ki paşanın otomobili, Kocaeli grubu subaylarının dizildiği sıranın önünde durdu. Mustafa Kemal'le Halit paşa, Şadi; otomobilden indiler. Halit (paşa) karargahının bütün subaylarını paşaya tanıttı. Törenden sonra Mustafa Kemal'le yaverleri, hazırlanan büfeye götürüldü. Paşa, geniş sofradırında akşam yemeği hazırlanıncaya dek büfede eğlendi. Tatlı, coşkun konuşmalarla başlayan yemek, geceyarısına dek sür-

dü. Mustafa Kemal, kendisini son kerte dikkatle, sevgiyle dinleyen genç subaylara yaşayışını türlü askerlik olaylarını anlatırken sıgarasının birini yakıp birini söndürüyordu. Muharrem Giray, bu sırada paşanın dondurmasını taze liyordu. Paşa durmadan konuştuğundan, dondurması eriyor, yenilenmesi gerekiyordu. Dondurma, çocukluğundan beri paşanın en çok sevdiği yiyeceklerden biriydi.

Paşa, konuşmalarına öyle dalmıştı ki Muharrem (Giray) saatine baktığında vaktin geceyarısını geçtiğini anladı. Akşamdan gaz doldurarak yakılmış olan lüks lambalarının gazları bitmiş, sönmek üzereydiler. Yedek lüks lambalarını yaktırdı. Hâlâ bütün kolordu karargahı subayları göz kırpmadan dinleniyorlar, o da anlatıyordu. İçerde bir sinek kanat çırpısa işitebilirdi. Bir paşanın sesi birde lükslerin tıslaması, sessizliğe egemen oluyor, uzaktan uzağada Sakarya ırmağının gürbüz çağıltısı işitiliyordu. Bu sırada telgrafçı, kapıda göründü. Muharrem, hemen yerinden fırlayarak iki üç telgrafı aldı. Kordonunda bağlı altın kalemi alıp makbuzlarla birlikte yemek tabağının yanına koydu. Mustafa Kemal, başını kaldırıp genç subayın yüzüne baktı. Güldü. Kalemi alıp ona uzattı:

«Lütfen, Muzaffer beye veriniz» dedi.

Genç subayın anı olarak alıp saklamak istediği kalemle makbuzlar da böylece elden gitti.

Mustafa Kemal, pek az bir şekerleme kestirdikten sonra ertesi gün, Gurup komutanı Halit'ide (paşa) yanına alarak Adapazarı'na yollandı.

İstanbul'da önemli silah alışverişi işleri çıkan Mustafa Mecdi, Zübeyde ile kızını Ali Saip'in yanına katarak Adapazarına yollamak zorunda kalmıştı. İstanbul'dan beri epeyce yorucu bir yolculuk yapan Zübeyde ile Makbule, Adapazarı askerlik şubesi başkanı Baha'nın istasyondaki evine indiklerinde şaşkınlıktan ağızları bir karış açık kaldı. Burda san-

ki ev sahibiymiş gibi kendilerini Fikriye karşılamıştı. O, onlardan bir gün önce buraya Fuat Bulca'yla birlikte gelmişti. Ana kız, çok sinirlendiler. Ancak Zübeyde yaşının başının gereğince içindekilerini dışarı dökmekten kendini alıkoyduysada Makbulu, gençliğinin verdiği hızla açtı ağzını yumdu gözünü, Fikriye'yi baştan aşağı bir güzel donattı.

Ortalığı çın çın öttürerek Fuat Bulca'ya bağırdı:

«Neden getirdiniz Fikriye'yi buralara?»

Sinirleri boşandığından saatlarca bağırdı çağırdı durdu.

Mustafa Kemal'in otomobil kafilesi, Adapazarı'na girince bir zamanlar, onu bir kaşık suda boğmak isteyenlerin karargâh kurduğu bu güzel kentin iyi insanları, sel gibi sokaklara dökülerek onu candan karşıladılar. Halkın bu coşkun gösterisinden çok duygulanan paşa, otomobilinden inerek onların arasından yayan ilerlemeğe başladı. Bu sırada Zübeyde ile kızı Makbule, balkona çıkmış, bu coşkun görünüşü seyrediyordu. Yıllardır oğlunu görmeyen ana ise onun sarışın yüzünü kalabalık arasında gördükçe baygınlıklar geçiriyordu. Mustafa Kemal annesinin balkonda mendille gözlerini sildiğini görünce kadıncağıza bir şey olmasın diye adımlarını biraz daha açtı. Biraz sonra balkona çıkan Mustafa Kemal, annesinin özlemleri arasına atıldı. Bütün halk, bu duygulandırıcı görünüş karşısında kendinden geçerek haykırdı:

«Yaşşa!»

«Var ol!»

«Allah, ayırmasın!»

Balkonda özlemleri ana, göz yaşlarıyla oğlunun altın yanaklarını ıslatırken öbür yanda da halk kadınları, bu görünüş karşısında hüngür hüngür ağlamağa başlamışlardı. Mustafa Kemal, o gün, o gece, o evde annesiyle birlikte kaldı. Yılların aralarına yığıldığı kum yığınları gibi olayları anlatmakla, saymakla bitiremediler.

Ertesi gün, erken saatlerde yerleri süpüren, çatıları

uçuran şiddetli bir fırtına çıktı, arkasından göz açtırmayan bir sağnak boşandı. İstasyon caddesindeki akasyalarla çınarların bir bölümü yıkılarak yerlere serildi. Ancak, fırtınanın devirdiği ağaçlar, sonra yerlerden kaldırılarak ortalık temizlendiyse de Mustafa Kemal'in konuk olduğu evde dün kadınlar arasında kopan fırtına, etkisini sürdürüyordu. Makbule'nin de, Fikriye'nin de suratı bir karıştı. Zübeyde içindekileri saklamasını bildiğinden durgundu. Salt oğluyla ilgilieniyordu. Mustafa Kemal, daha eve adımını atar atmaz, Makbule ile Fikriye arasında geçmiş olan kapışmayı hemen anlamıştı. Makbule'nin yüzünde saldırgan bir öfke Fikriye'nin yüzünde de sahipsiz bir kahrılanma, üzüntü göze çarpıyordu. Paşa, o zaman, Mustafa Mecdi'nin, Makbule'yi neden Zübeyde ile birlikte getirmek istemediğini anlamıştı. Paşa, yıllardır ayrı kaldığı annesiyle buluştuğu bu güzel günde yapılan bu kavgayı çok çirkin bulmakla birlikte kime ne diyeceğini bilemediğinden susmaktan başka bir şey yapamadı. Sevgili annesi, veremin pençesinde inliyen, Fikriye de ince hastalık denen o belalı hastalığın sarı güz yaprakları yağan bahçesinde geniş adımlar atıyordu.

Ertesi gün, şiddetli sağnağın yıkayıp temizlediği Adapazarı'nın caddelerini sıcak bir yaz güneşi parlatıyordu. Paşa birkaç saatlik uykusunu arkada bıraktıktan sonra, Claude Farrère'i karşılamak üzere hazırlanmağa başlamıştı. Dost Fransız yazarı, o geceyi İzmit'te çok yaşlı bir İzmitli zengin'in konağında geçirmiş, şimdi de paşayla görüşmek üzere trenle Adapazarı'na geliyordu. Trenin gelmesine beş dakika kala paşa sırtında şık bir caketatay, başında üst yanları dışarlık astragan kara bir kalpakla evden çıkarak evle istasyon arasına iki sıra dizilen muhafız taburunun arasından geçti, istasyona vardı. Tren, istasyona girer girmez, başkumandan istasyondan çıkarak perona ilerledi. Uzun boylu, geniş alınlı, tatlı bakışlı, ak sakal-

lı, sert kolalı yakalı, kır saçlı Fransız yazarı trenden inerek Mustafa Kemal'e doğru ilerledi. Paşaya üç adım kala kollarını ileri doğru uzatıp belini bükerek o saygı biçiminde durup bekledi. Bu kez, paşa ona doğru birkaç adım attı, onu ileri uzanmış kollarından tuttu, doğrultup sağına almak istedi. Ancak, Fransız yazarı, paşanın solunda yürümekte direttiğinden paşa da ona uymak zorunda kaldı. İstasyondan eve dek sıralanmış askeri denetlemeğe başladıklarında Claude Farrère, Fransız aksanına çalan türkçesiyle askeri selamladı:

«Merhaba, asker!»

Fransız aksaniyle söylenen bu sözler, çevreyi dolduran kalabalığın pek hoşuna gitti, hepsini gülümsetti. Paşa, asker safları arasından geçirdiği konuğunu, kendi konuk kaldığı eve götürdü. Öğle yemeğini paşayla birlikte yiyen has konuk, öğleden sonra, yanında Hamit Hasancan, mutasarrıf Sadettin, Ercüment Ekrem (Talu), daha birçok kişi olarak ilk, ortalakulları gezip gördü, öğretmenlerle görüştü, birçok resim çekti. Sonra Fransız yazarı, yine geldiği trenle akşama doğru İzmit'e dönerek ilk konuk edildiği Türk evinde bir gece daha konukluk yapıp ertesi gün, İzmit'teki karargahına gelecek olan paşayı bir kez daha görecekti, ona kimi sorular soracak, ondan kimi nazik konular üzerinde açıklamalar isteyecekti.

Mustafa Kemal, ertesi gün, İzmit'e gitti. Genel karargahında toplanan İstanbullu birçok Türk gazetecisiyle birlikte Claude Farrère'i beklemeğe başladı. İzmitli zenginlerin konağından Fransız yazarını aldırmaq üzere arabasına göndermişti.

Fransız yazarı, arabaya binerek İzmit kentinin dört bir yana egemen bir tepesindeki karargaha vardığında buradan çok hoşlandı. Bu konak, Sultan Abdülaziz'in av köşküydü. Salt bu iş için yaptırılmıştı. Kiraz ağaçlarıyla gölge-

lenmiş zarif terasıyla, yazarın çok hoşuna gitti. Kasra girmeden önce yol üzerinde iki piyade bölüğüyle sıyrılmış kılıçları güneşte parlayan yüz kişilik bir atlı birliğince karşılandı. Karşısına çıkan birçok subay, yaver, bir de başkatip derken Sakarya yenicisiyle bir kez daha yüz yüze geldi. «Açık sarı saçları tayyareciler gibi arkaya taranmış, bıyıkları kısa kesilmiş, son kerte işleyici ve her baktığı yeri şimşek gibi dellip geçen mavi gözleriyle «Bu seçkin kişi», Sakarya'yı kazanmıştı. Daha da kazanacak, barışı da ancak o yapacaktı. «Bir hoşgeldin jesti, berrak bir Fransızca ve tatlı sözler.»

Mustafa Kemal, konuşunu alıp içeri götürdü, onu orda daha önce gelmiş bir yığın Türk gazeteciyle tanıştırdı. Claude Farrère, Ahmet Emin (Yalman), Velit Ebuuzziya, Hakkı Tarık (Us) ile daha birçok gazetecinin arasında çok yakından tanıdığı bir politikacı yüzü de seçti. Bu, paşanın kişisel dostu durumuna gelmiş olan Franklin Bouillon'dan başkası değildi. Başkomutan burda Türk gazetecileriyle uzun boylu konuşup dertleşecekti. Ancak, hepsinden önce biraz da Avrupa kamuoyunu uzun zamandan beridir dalgalandırıp duran bir misyonla gelmiş olan Türk dostu Claude Farrère ile şöyle bir başbaşa görüşüp konuşmalıydı.

Claude Farrère öbür ulusdaşı Türk dostu Pierre Loti gibi deniz subaylığından yetişmeydi. Başlangıçta Avrupa'da Türkler üstüne dolaşıp duran türlü amaçlı propagandalara kapılarak koyu bir Türk düşmanı kesilen yazar, sonra, İstanbul Fransız elçiliği katında uzun süre görevli olarak bulunmuş, böylece Türkleri daha yakından tanımış, onları sevmekten uzak kalmamıştı. Başkomutan, değerli konuşuyla başbaşa konuştuktan sonra köşkün geniş salonunda Türk gazetecileriyle şu konuşmayı yaptı:

«(...) İstanbul'un değerli basın delegeleriyle karşılaştığımdan dolayı özellikle sevinçliyim. Sevincimin asıl önemli nedeni, benim ve bütün çalışma arkadaşlarımdan iç ve dış du-

rumu nasıl görmekte olduğumuzu ve geleceğe ilişkin ulusal sorunlarımızın nasıl olması üzerindeki tasarılarımızı bütün ulusun ve dünyanın bilmesidir. Bunu sağlamakta bütün basının, çok önemli olan İstanbul basınının da göreceği hizmetin derecesi kolaylıkla anlaşılabilir. Yaptığımız konuşmalarda üç temelli konuda çok ayrıntılı, tartışmalı olarak duruldu. Ve benim istediğimi dinlediniz. Böylece konuştuğumuz işlerin birkaç sözcükle özetini yapmak gerekirse denebilir ki:

1. Ulus, üç buçuk yıldan beridir katlandığı güçlüklerle fedakârlığın belirli ve olumlu sonuçlarını görmekle izlenen davranış biçiminin mutlaka mutlu ereklere ulaşacağına inanmıştır. Bugünkü başarıları elde tutmak ve iyice yerleştirmek uğruna gerekirse şimdiye dek olduğundan daha geniş bir direniş ve güvenle fedakârlığını ve çabasını sürdürmeye hazır durumdadır. Ulusun mutlaka barış yada mutlaka savaş isteği gibi başlıbaşına kesin bir kararı yoktur. Ulus, geleneklerinin çok belirli bir temel görüşünün anlatımını kullanmaktadır. «Hayırlı olanı isteriz.» Hayırlı olan, bizi şimdiye dek hayıra ve kurtuluşa götürenlerin hükmedeceği biçimdir. Ulusun bu anlatımla anlatmak istediği Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükûmetidir. Bunların düşündüğü de barışı elde etmektir.

«Bunu ulus ve ülke gereksediği gibi batı uygarlık dünyası da kesin olarak gerekirse bir kez savaş durumunu sürdürmekle önce ulusal isteği yerine getirmemek, sonra da uygarlık dünyasının huzur ve sükununa engel olmak gibi büyük sorumluların eylemcisi olmanın doğru olmadığı içten kanısını taşımaktadır. Şimdiye dek olduğu gibi, özellikle bugün, çabası, içtenlikle barışı elde etmek uğruna her türlü tedbirlere başvurmaktır. Ve bütün kalbini eksiksiz bütün dünyaya açık olarak göstermeye çalışmaktadır. İtilâf devletlerinin bu gerçeği anlamlarına ihtimal vermemektedir. Eğer devletlerin ve ulusların konferanstaki delegeleri, bu-

na aykırı davranışta diretilir ve uygarlık ve insanlık dünyasının istekle beklediği barışın kurulmasını olanaksız bırakırlarsa, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükûmeti bundan çok üzülecektir. Bu insancıl üzüntü, kendisini elbette kalp zayıflığına ve ikirciğe düşüremez. Üçbuçuk yıldan beri elde edilmesi uğrunda katlanılmadık fedakârlık kalmayan temel ulusal haklarını mutlaka sağlamak olan ödününü, yine bütün ulusun yeteneğine, gücüne, direncine ve kendisine olan güvenine dayanarak şimdiye dek olduğundan daha büyük çalışmayla yapmayı sürdürecektir.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin yenmiş orduları, yeni yengiler elde etmek aşkından kurtulmuş değildirler. Ancak bu yengi aşkı, ulusun kurtuluş ve mutluluğunu sağlamak aşkından doğmaktadır.

«2. Hükûmet, savaş bekleme durumunun sürmesine bakmadan ulusu, şimdiden yeni yöntemimizle yönetmenin sağlayacağı gerçek çıkarlardan yararlandırabilmek uğruna gerektiği biçimde çalışmakta, her gün yeni bir girişime atılmakta yada yeni bir girişimin temellerini düşünmektedir. Ülkenin en kuytu köşelerinde bile halka huzur ve güven o ölçüde sağlanmıştır ki, bu, eski yönetimin en durgun bir dönemindeki durumla karşılaştırılmaz. Herkes, güvenle ve özellikle çok büyük umutlarla tarlalarda yada sanatları başında çalışmalara geçmiş bulunuyor. Ve çalışmalarının kendilerinden alınmayacak yemişlerini elde edeceklerine inanmaktadırlar. Ekonomi, eğitim işleri, sosyal yardım çabaları, şimdiden sözkonusu edilecek yeni sonuçlar vermiştir. Ziraat okulları, var olanlardan başka, Bursa'da Balıkesir'de - İzmir'de, Adana'da - Erzincan'da, beş yeni okulla çoğaltılmıştır. Savaşın ve değişmelerin kötürüm ettiği ziraat bankaları, yeniden çalıştırılmağa birçok yeni şubeler kurularak halkın yardımına yetiştirmeye başlanmıştır. Birçok sığıntı ve göçmen, uygun yerlere götürülüp yerleştirilmiştir. Bunun daha iyi yürütülmesi için özel yardım ban-

kaları kurulmak üzeredir. Köylülere ikibuçuk milyon lira-
lık tarım aygıt ve araçları dağıtılmış, bu husustaki dağıtımlar sürdürülmektedir. Ayrıca, köylülere tarım sermayesinin yüzde yetmişine katıldığımız bir şirketle anlaşma yapılmak üzeredir. Bu, çiftçilerin çok işine yarayacaktır. Bayındırlık girişimleri ise yakında iş alanına dökülecektir. Bunun sonucunda ülkenin bütün önemli merkezleri az zamanda birbirine demiryolu ile bağlanmış olacaktır. Önemli maden hazineleri açılacaktır. Ülkemizin baştanbaşa harap görünüşünü bayındırlığa çevirmek olan amacımızın temelttaşları, her yerde gözleri sevinçle parlatacaktır. Çalışmayı ve mutlu olmayı gerekseyen bütün halkımız için, işçiler için geniş ve güvenli çalışma alanları ortaya çıkmakta gecikmeyecektir. Tüccarlarımız, yüzlerinin güleceği günden uzak değildirler. Ülkeyi bayındır ve ulusu mutlu etmek uğruna tasarlanan ve girilen bütün bu işlerde izlenecek programın ana noktalarına eylem olarak el atılmış sayılabilir. Bu başlangıcın gelişmiş çizgileri, derin araştırmalarla çizilecektir. Özellikle ekonomik çalışmaları dayandıracığımız temeller, her türlü bilgiyle birlikte, özellikle doğrudan doğruya ülkemizin topraklarını koklayarak ve bu topraklarda çalışan insanların sözlerini işiterek saptanacaktır. Endüstri ve ticaretimiz için de aynı yoldan gidilecektir. Bundan dolayıdır ki şubatın on beşinde, İzmirde belki beş bin kişinin toplanabileceği bir kongre yapılacaktır. Bu kongre, ulusa, bir yandan da öbür devletlere anlatacaktır ki, yeni Türkiye, temellerini süngüyle değil, süngünün de dayanağı olan ekonomiyle kuracaktır. Yeni Türkiye devleti, emperyalist bir devlet olmayacaktır.

Yeni Türkiye devleti, iktisada dayanan bir devlet olacaktır. Bu devleti en güçlü temeller üzerinde çok az zamanda kurmak içinde Japonlardan daha az yetenekli olmadığını gösterecektir.

«Hindistan ile Türkiye arasındaki iktisat yolları, Süveys-

ten, Boğazlar ve Kafkasya'dan geçen yolları, elinde bulundurmakla ancak dirimsel yeteneğinin süreceğine eski Osmanlı imparatorluğu ile bu yolları bırakmış olan ve yaşamak yeteneğini göstermek ve ispatlamak için bu yolları gereksemediğini bildiren yeni Türkiye arasındaki ayrımı görmek üzere dünya çok zaman bekletilmeyecektir.

«Bu saydığım iktisat ve endüstri girişimleri içinde sözünü ettiğim şirketlerin, bağımsızlık ve ulusal egemenliğimize saygı besleyen ulusların güvenle hükümetimizle ilişki kurmaları ve kanunlarımız çerçevesinde anlaşmayla yok olmasına yol açan yönetim biçimlerinin artık ülkemizde uygulama yeri kalmadığını göstermiştir. Ulus, egemenliğini değil, egemenliğinin bir kırıntısını bile başkalarına bırakmanın yolaçabileceği felâketin, yıkılışın acısını her an yürek ve vicdanında duymaktadır.

«Zaten direncine ve egemenliğin bölünmez olduğunu, bilimsel olarak ve gerçekten düşündükten sonra böyle bir kuramın uygulanması, ancak yapmacık bir işe zor altında girişmekten başka bir anlama gelmez. Ulus ve ülke içinde bu zorunluluk, artık ortadan kalkmıştır. Egemenliğinden yoksun eden engel, ulusun öfkesi ve ayaklanmasıyla biraz çetin ve nevarki başarılı bir biçimde ortadan kaldırılmıştır. Yıkılmış olanın yeniden canlandırılmasına çalışmaksa elde olmayanın yapılmasında diretme gibidir. Bu yolda ayak direyenlerin -ki bilerek bilmiyerek ulusun felâketine yolaçıyorlar- pişmanlıklarına yolaçmaktan başka sonuç vermez.

«Artık, ulusa karşı namusluca, kesin olarak gerçekleri bildirenler çoktur. Ulusumuz ise, gerçekleri benimsemeye, hoş karşılamaya, gereklerini uygulamaya çok yatkın ve yeteneklidir. Bu yeteneği ispatlamak üzere tarihin bile vereceği örnekler boldur. Felâketini anlayan ulusumuz, şeyhülislâmların «dinin gereği budur» diyerek gericillığe çağıran fetvalarına, halife ve padişah hilâfet ordularına, ne de ulusal kavgayı sürdürmekle hiçbir şey elde edilemedikten

başka yokoluşa, yıkılışa yolaçacağını söyleyerek ulusal egemenlik ve bağımsızlık yolunda hoşgörülü kılmağa çabalayan Babiâli kodamanlarının gafilce ve bilgisizcesine çalışmalarına, en sonra, uçaklariyle halifenin bildirilerini ordumuz saflarına atan ve halife adına davrandığını söyleyen Yunan ordusunun aldatmacalarına zerrece güleryüz göstermedi ve göstermeyecektir. Şundan ki ulus, yüzyıllardan beri bu gibi gericilerin, cahillerin, ikiyüzlülerin, çıkarıcıların, serserilerin sözlerine inanmak saflığını gösterdiğinden dolaydır ki bugün çamurdan ve sazdan izbelerde oturmağa mahkûm, yalınayaklariyle ve çıplak gövdeleriyle çamurların, karların, yağmurların amansız şamarları altında yeniden usunu başına toplamak zorunda kalmıştır.

«4. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti, ülkenin bütün namuslu, vicdanlı aydınlarına karşı, kendilerine düşen ödevin, ülkeyi ulusu, bugünkü uygarlığın zorunlu kıldığı olgunluk derecesine ulaştırmak uğruna hertürlü çalışma kollarında en doğru yolları aramak, bulmak ve bunun doğru olduğunu ulusa anlatmak, bu yolda, ulusu hızlı adımlarla yürütmek görevini almıştır. Bunda başarının gerektirdiği nitelikler: düşünürsek, bu niteliklerden var olanlarını yararlı yolda kullanmak, olmayanlarını elde etmeğe çalışmak yönündeki çabanın ne kerte geniş, ne kerte ağır olması gerekeceğini anlarız. Ulusal erekler belli olmuştur. Ona götürecek yolları bulmak güç değildir. Önemli olan, yetin olan o yollar üzerinde çalışmaktır. Denebilir ki, hiçbir şeyi gereksemiyoruz, ancak bir tek şeyi gerektiriyoruz: Çalışkan olmak. Sosyal hastalıklarımızı incelersek asıl olarak bundan başka, bundan önemli bir hastalık bulamayız. Hastalık, budur. O halde ilk iş bu hastalığı kökünden iyileştirmektir. Ulusu çalışkan yapmaktır. Zenginlik ve onun doğal sonucu olan rahatlık ve mutluluk, yalnız ve ancak çalışkanların hakkıdır.

«5. Bizim ulusumuzun hemen bütün bireyleri çalışma-

ya isteklidir. Nevarki çalışmadan en çok yarar sağlamak, çalışmaya uygulanan yöntemle orantılıdır. Önce, yöntem-
lerimizi en çok yemiş verecek uygar yöntemlere saptama-
lıyız. Bir de çalışmalar dağınık olursa sonucu, o çalışma-
nın bileşim halinde vereceği sonuçtan çok aşağıda kalır.
Budandır ulusun sosyal gereksinimlerini doyuracak, ve
geçmişteki zararlarını giderebilecek en akıllıca programı
saptamak zorundayız. Program, bütün ulusça uygulanma-
lıdır. Bu ise ancak bir siyasal örgütle olabilir.

«İşte, bu gerçeğin gerek ve zorlaması üzerinedir ki
bütün sınıfları birbirine ayrılmaz ölçüde gerekli olan, çı-
karları da birbirinden ayrılmı olmayan halkımızın birleşik
ve genel olan çıkarlarını ve mutluluğunu sağlamak uğruna
Halk Fırkası adı altında bir parti kurulması tasarlanmakta-
dır. Ancak, ulusal çıkarlardan çok kişisel çıkarlar ilkesine
dayanan siyasal örgütlerden ve bunların kandırmacaların-
dan, çatışmalarından doğmuş olan gidişlerin şimdi bile ce-
zasını çekmekte olan ulusu aynı yolda birtakım yararsız
uğraşmalara, didişmelere götürmekten daha büyük günah
olamaz.

«Bu anlatımla anlatılmak istenen şudur ki adı parti
olan halk örgütünden amaç, ulusun çocuklarından bir bölü-
münün, halk sınıflarından kimilerinin öbür devlet ve sınıf-
ların zararına çıkarlarını sağlamak demek değildir. Belki,
birbirinden ayrı ve dışında olmayıp Halk adı altında bulunan
bütün ulusu birleşik bir biçimde gerçek kalkınmaya götür-
mektir.

«Yapılması gereken çalışmaların biçim ve derecesi, do-
ğal yolunu bulmuş, herhangi bir ulusun güven ve huzur
içindeki biçim ve derecesinden başkadır, çoktur. Şundan ki
ulus ve ülkemiz, en büyük ve bütün dünyada şaşkınlık uyan-
dıran yengilerinden sonra bile kendini güven ve huzur için-
de görememek mutsuzluğuna mahkûmdur. Geçmiş, karanlık
ve uğursuz geçmiş, ulusa böyle bir miras bırakmıştır.

«Mondros bırakışma hükümlerinin haksız ve adaletsiz bir biçimde eylemce bozulmuş olmasından bütün ülke için birçok felâketler doğmuştur. Bu felâketlerin en acıklısına sahne olan yerlerden biri de İstanbul'dur. İstanbul, salt yabancıların saldırılarına, baskılarına, aşağılıklarına göğüs germemiştir. İstanbul, aynı zamanda yüzyıllardan beri ulusun başında taşıdığı bir taç sahibinin ve ona araç olanların dahi verdiği acılarla ağlamaklı olmuştur.»

Claude Farrère'le görüşmesini bitiren paşa, Fikriye ile yaptığı kavga yüzünden kızkardeşi Makbule'yi yine Ali Saip'le İstanbul'a geri göndererek annesini alıp Ankara'ya götürdü. Ancak, aradan çok geçmeden hem ağbisinin, hem annesinin özlemiyle, hem de Fikriye'ye karşı duyduğu tiksintinin etkisiyle perişan olan Makbule, kocasının başının etini yiyerek kendisini mutlaka Ankara'ya götürmesi için ağlayıp dövünmeğe başladı. Her sabah, kocasına gördüğü kötü, uğursuz düşleri anlatıyordu. Bu düşlerin, ancak Ankara'da son bulacağına inanıyordu. Uzun zaman kaprislerine, ağlayıp sızlanmalarına katlanan Mustafa Mecdi, en sonra onun karşısında bir duvar gibi yıkıldı:

«Fikriye ile kavga etmeyeceğine Kuran'a el basarak ant içersen ancak bu koşulla seni Ankara'ya götürebilirim. Bu koşula uymaz da andını bozarsan sonra seni boşarım» dedi.

Mustafa Mecdi, Makbule'yi bu koşulla alıp Ankara'ya götürdü. Çankaya'ya vardıklarında, Fikriye, onları hiçbir şey olmamış gibi karşıladı.

«Paşa, burda değil, cephede, dedi. Siz, yabancı değilsiniz. Fuat Bulca ile Cevat Abbas beylerin hanımları da burada. Buyurun, hep birlikte yemek yiyelim.» Sofra da hazır olduğundan hep birlikte oturdular. Sofrada rakı da vardı. Ancak, aperitif olarak alınıyordu. Herkesin önündeki mini mini kadehlerde gözyaşı damlaları gibi dupduru rakı parlıyordu. Fikriye, Makbule'ye:

«Abla, sen niye içmiyorsun?» diye olmayacak bir soru sordu. Şimdiye dek ağzına bir damla içki koymamış olan Makbule, bunun üzerine karmakarışık oldu, sofradakilerin yüzüne baktı. Bir de Fikriye'nin bunu hangi amaçla kendisine sorduğunu anlamak istercesine onun yüzüne baktı. Sora, patladı; ateş püskürmeğe başladı:

«Vay, diye bağırdı, sen benim rakı içtiğimi nerden biliyorsun da bana böyle bir soru sorabiliyorsun? Sen, beni kocamın yanında maskara mı etmek istiyorsun?»

Bu sözler, şimdiye dek Fikriye'ye karşı duymakta olduğu tiksintiye, hıncı sayıp dökmesine ancak bir başlangıç oldu. Issız bir yerde yalnız ikisi karşı karşıya bulunuyorlarmış gibi içindeki bütün kapkara duyguları, düşünceleri kustu. Sofrada neşeyle yemeğe başlamış olan kalabalık konuklar, put gibi donup kalmıştı. Hepsî, kaşıklarını, kadehlerini ellerinden bırakmış, burdan nasıl kalkıp uzaklaşacağını düşünüyordu. Sofrada en güç durumda kalanlardan biri, belki de başlıcaşı olan Mustafa Mecdi, hemen cebinden bir kalem kâğıt çıkarıp masanın üzerinde bir şeyler yazmağa başladı. Son kerte kızgın bir yüzle de karısının yüzüne bakarak şunları söyledi:

«İstanbul'dan gelirken böyle bir şey olursa seni boşarım, demiştim, sen de razı olmuşsun. İşte, boş kâğıdını yazıyorum.»

Kocasının bu uyarısı üzerine yaptığı yanlışlığı hemen anlayan Makbule, sofradan kalkarak dışarı, bahçeye kaçmak zorunda kaldı. Makbule'nin çıkardığı çingar, bütün sofra başındakileri de tedirgin etmişti. Hepsî, yemeklerini, içkilerini olduğu gibi bırakarak sofradan kalkıp neşesiz, neşesiz birer köşeye çekildi. Ancak, Mustafa Mecdi, bu işi sonradan daha soğukkanlıca düşününce, Fikriye'nin, sorusunu kasıtlı sorduğundan kuşkulandı. Bunu, Makbule'den öç almak, onu kocasının, öteki konukların yanında dü-

şürmek amacıyle sormuş olabilirdi. Hele Zübeyde, bu çın-
garın çıkmasına Fikriye'nin amaçlı olarak yol açtığına kuş-
kunun ötesinde inanıyordu.

Fikriye, Zübeyde hanımla Makbule'nin direnişlerine kar-
şı ufak tefek de olsa böyle direnip dururken yeryüzünün
mucizelerinden biri olmuş, başkomutan Mustafa Kemal'in
orduları, düşman ordularını önüne katarak darmadağın İz-
mir sularına doğru kovalamış, orda İzmir kızı Latife'nin
yıldırımıyle çarpılmıştı. Paşa, İzmir'deki yeni aşkla şimşekle-
nerek Çankaya'ya döndükten sonra, Fikriye'nin kolu kanadı
kırılmıştı. Artık, karşısında salt bir Zübeyde, bir Makbule
yoktu. Koskoca başkomutanı avucuna almış görünen bir de
Latife vardı. Genç, güzel, gülbüz, kültürlü, zengin İzmir kızı,
Fikriye'nin bütün mutluluk yollarını birden bire tıkamıştı.
Çankaya'da onun yanında Latife'den hiç konuşulmuyorsa
da o, kadınlık sezgisiyle gelecek felâketi bütün ayrıntılarıy-
le biliyordu. Ankara'nın yüksek, sert havası dolayısıyla,
vaktiyle kızkardeşini götüren verem onda da kıpırdama iz-
leri gösterince, bunu gören paşa, kendisini çılgınca sev-
diğini bildiği, Ankara'daki yaşayışına anlam veren bu gü-
zel kadına karşı daha duygulu davranmağa başlamıştı.
Nevarki büyük, şanlı Türk yengisi, onun şanlı, ünlü paşa-
sını Fikriye'nin elinden almıştı. Lâtife'yle paşanın evlen-
mesi belkisi ortaya çıkınca, Fikriye'nin ta aile yuvasından
gelen verem talihsizliği, yıldırım hızıyla gelişti. Genç kadın,
Çankaya'nın sessizliğini, boğmağa çalıştığı kesik öksürük-
leriyle doldurmağa başladı. Bir yandan da Zübeyde'nin
yatağının başucundan ayrılmıyor, ona bir hemşire gibi ba-
kıyordu. Son günlerde Zübeyde'nin yolculuğunun yaklaştı-
ğını Köşkteki herkes gibi o da biliyordu. Ancak, göğsü-
nün içinde kudurup duran iki korkunç fırtınanın kendisini
de ona yoldaş edeceğini sık sık düşünmekten kendini ala-
mıyordu. Bu iki fırtınadan biri verem, ikincisi de paşaya
karşı duyduğu umutsuz aşktı. Türk orduları, zafer yol-

larında at sürerken temelli mutluluğunun artık kapıda olduğunu sanmış, buna öyle inanmıştı ki zaferin gelişile aşkının kanıtı bir güneş gibi ufukta batışı, onu çılgına döndürmüştü. Kiminle dertleşeceğini bilmiyordu. Çiçekli bir cennet bahçesi gibi didinerek aşkı için hazırladığı güzel Çankaya, artık gözünde yoktu. Ona, uzaklarda yeni bir dişi sahip çıkmıştı. Belki de bugünlerde gelip burayı teslim alacak, kendisinin çiçekli düşleriyle süslenip, renk alan bu aşk yuvasında onun dramını belki hiç anmayarak tepine tepine mutluluk saatleri yaşayacaktı. Fikriye, bunları düşündükçe, durmadan ağlıyor, elindeki lavanta kokulu küçük mendiller, birtürlü kurumak bilmiyordu. Bütün Çankaya'da oturanların gördüğü gibi, Fikriye'nin akciğerlerine saldıran düşman, durmadan ilerliyor, kadıncağızın yüzü manolya çiçeği gibi apak güzelliğini yitirerek gittikçe soluyor, tatsız, üzgün bir renk alıyordu. Bunu Zübeyde de, Mustafa Kemal de görüyorsa da onların da yapacak bir şeyleri yoktu. Zübeyde'nin yolculuğa hazırlanır görüldüğü bugünlerde biricik, belki de son isteği, oğlunu bákire bir kızla evlenmiş görmektir. Kafası bununla öyle doluydu ki Paşanın Lâtife'yle evlenme işi uzadıkça üzüyor, kahrılanıyordu. Şu Fikriye şıfıntısının da bir ayak önce çürüğe çıktığını görmek için sanki çırpınıyordu.

Ancak, Zübeyde ile Fikriye'nin veremleri de birbiriyle yarış ediyordu sanki. Paşa, Lâtife'yle evlenmeyi salt annesinin de düğünü görmesi için hızlandırmak istiyordu. Aslında yaşlı anaya Ankara'nın kışın sert, yazın kuru olan havası iyi gelmemiş, hastalığı biraz da bu yüzden azmıştı. Doktorlar, onun yumuşak bir deniz ikliminde barınabileceğini söylemişlerdi. Böylece bir taşla iki kuş birden vurulacaktı. Paşa, annesini İzmir'e Lâtife'nin köşküne gönderecek, kendisi de arkasından bir batı Anadolu gezisine çıkar gibi yaparak oraya varacak, eğer birkaç gün daha ölümü yener de sağ kalabilirse, annesinin gözleri önünde evlenecek, böy-

iece, annesi oğlunun mürüvetini görmeden gitmemiş olacaktı.

Zübeyde, son günlerinin yaklaştığını anlamış gibiydi. Oğlunun evlenmeğe kesin olarak karar verdiği kızı görmek için can atıyordu. Bir akşam oğluna:

«Ben şu Lâtife'yi mutlaka görmeliyim» diye diretmişti. İşte, şimdi, onu görmek üzere İzmir'e gitmesi gün soru-nuydu. Paşa, bu işi yoluna koyması için Salih (Bozok)'u otomobille Konya üzerinden İzmir'e gönderdi. Orada bir otele inerek buyruğu yerine getirmeğe çalışacaktı. Ancak, istasyonda Lâtife'nin kahyası Ahmet ağa ile karşılaştı. Ankara'dan yola çıkışını hiç kimseye bildirmediklerinden şaşır-dı. Ahmet ağa orda onu bekliyordu. Lâtife hanım adına ken-disini karşılamağa geldiğini söyleyince şaşkınlığı bir kat daha arttı. Rahatsız etmemek üzere gitmek istemediyse de en sonra Ahmet ağanın yanına katılmaktan başka çıkaryol bulamadı. Lâtife, Salih'i kapkara yas giynekleri içinde, köş-kün kapısında karşıladı. Ona Ankara'ya, Mustafa Kemal'e ilişkin bir yığın soru sordu. O da bütün soruları uygun biçimlerde cevaplandırdı. Salih (Bozok), en sonra İzmir'e gelişinin gerçek nedenini anlattı. Bunun üzerine, genç ka-dının güzel yüzü, sevinçle aydınlandı, ellerini çırp-tı, şun-ları söyledi:

«Ev, hazırdır. Kendilerini karşıyaka'daki evimizde ko-nuk etmek, bizim için bulunmaz bir zevk olacaktır.»

Salih, o gece Uşşaklıgiller'de konuk oldu. Hemen ertesi gün, Karşıyaka'daki köşkü görmeğe gittiler. «Burası, bir sanatoryomda aranan bütün özellikleri kendisinde toplamış, türlü ağaçlarla, çiçeklerle süslü geniş bir bahçe ortasında çok güzel bir köşktü.»

Nevarki Salih (Bozok), Mustafa Kemal'e danışmadan kendi başına karar verecek durumda değildi. İş paşanın yakın adamlarından olan İzmir valisi Abdülhalik Renda'ya

danıştı. Sonra da telgrafla paşayı bildirdi. Paşa, Lâtife'nin önerisini uygun bulmuştu. Zübeyde'yi köşkünde konuk edeceğinden dolayı genç kız sevinçten uçuyordu. Bu, yaklaşan mutluluk günlerinin de muştusu demektir.

Genç kız, Karşıyaka'daki köşk, ferah bir sanatoryoma benzetmek uğruna geceli gündüzlü çalışmaya başladı. Salih (Bozok), her sabah genç kıza, işlere gözcülük etmek üzere köşke gidiyor, akşamleyin yine otomobille dönüyorlardı. Lâtife, durmaksızın, iki satır arasında hep paşadan söz açıyor, onun üstüne kendisine anlatılanları da bir tanrılar içkisi gibi içiyordu. Bütün ondan dinlediklerini Ankara'daki paşaya telleyen Salih, bütün anlamıyla bir çöçatan durumuna düşmüştü. Ancak, bu hayırlı işten konuşmak, bu işi tatlı bir yemiş gibi oldurmağa çalışmak onu da mutlu ediyordu. Paşanın da direterek beklediği bu mektuplardan birini bir gün merak ederek gizlice okuyan genç kız, Salih'in kendi üstüne çok iyi şeyler düşünen gerçek bir dost olduğunu anladı. Buna sonsuz sevindi. Ona:

«Salih bey, dedi, sizin, benim üstüme iyi duygular besleyen bir kişi olduğunuzu öteden beri bilirdim. Ancak son günlerde, ben sizi gerçek bir baba yerine koymaya başladım.»

Paşadan aldığı bir telgraf üzerine, Salih (Bozok), apan-sızın Ankara'ya dönmek zorunluluğuyla karşılaştı. Çantasını hazırlayıp köşkten ayrılacağı sırada, onu uğurlamağa gelen genç kız, ne anlama geleceği pek anlaşılamayan şu sözleri söyledi:

«Ben, artık, İzmir'de kalamayacağım. Paşa hazretlerine lütfen tarafımdan bildiriniz. Müsaadeleri olursa ben Avru-pa'da ufak bir geziye çıkmak istiyorum.»

Salih (Bozok), genç kızın dileğini paşaya bildirmeyi unutmadı. Paşa, hemen o günlerde annesini bir kez daha doktorlara muayene ettirerek İzmir'e gönderilmesi salığını bir kez daha aldı.

Bir geceyarısı yatağında tatlı uykularda bulunan Salih'in telefonu hırçın hırçın çaldı. Kulağındaki paşanın sesiydi:

«Salih, şu sırada ne iş yapıyorsun?»

«Yatıyordum, paşam.»

«Hemen kalk. Giyin, buraya gel.»

Paşa, onu çok üzgün bir yüzle karşıladı:

«Annem, şu sırada mutlaka İzmir'e gitmek istiyor. Onu bir an önce oraya göndermeliyiz. Sen, hemen İzmir'e gidecek durumda mısın?»

«Emrinizi yerine getirmeğe hazırım. Ancak, müsaadeniz olursa bu seferki yolculuğumda İzmir'e eşimi de birlikte götürmek istiyorum.»

Paşanın uygun bulması üzerine, Salih (Bozok), karısıyla Zübeyde'yi yanına alarak istasyona götürdü. Paşa da annesini uğurlamak üzere onlarla birlikte istasyona inmişti. Mustafa Kemal, annesini bir daha sağ göremeyeceği üstüne acı düşünceler taşıyordu. Tren, geceyarısı, pufalayarak yol hazırlığına koyulduğu sırada, paşa, peronda Salih'i bir yana çekerek kulağına şu acı sözleri fısıldadı:

«Salih, annemin hastalığı çok ağırlaştı. Korkarım ki yolda kendisine bir hâl olmasın. Son arzusunu yerine getirmek üzere yolculuğunun önüne geçmek istemedim. Bu korktuğum şey vaki olduğu takdirde yapacağın şey şudur: Ankara'ya yakınsanız Ankara'ya dönersiniz. İzmir'e yakınsanız oraya gidersiniz. Annemein cenazesi, benim her zaman ziyaret edebileceğim bir yere gömülmelidir.»

Tren, Karşıyaka'da durdu. Karşılayıcılar, orda dört gözle bekliyorlardı. Bunlar, Lâtime ile babası Muammer'di. Hemen, Zübeyde'yi trenden indirerek bir otomobile yerleştirdiler. Hasta, köşke götürülerek son kerte temiz, çiçek gibi bir odada tertemiz bir yatağa yatırıldı.

«Yurdu kurtaran kahramanın anasına bakmak, her Türk kızı gibi bana da borçtur» diyen Lâtime, hemen parça-

ları sıvayarak hasta kadına canla başla bakmağa başladı. Daha önceden kendine bir hemşire gömleği diktirmiş olan genç kız, Zübeyde'yi başucundan eksik olmayan doktorla hemşirelere bakmadan etekleri zil çalarak ordan oraya koşup duruyordu. Zalim hastalık, her türlü özene, ilâca aldırmış etmeden alabildiğine ilerliyordu. Ölüm, demir kanatlarıyla köşkün çevresinde dolaşıyordu. En sonra beklenen oldu: Zübeyde, İzmir'e varışından on yedi gün sonra çok sevdiği oğlunu, onun düğününü dünya gözüyle göremeden gözlerini kapadı. Salih, hemen acı haberi paşaya bildirdi. Ondan şöyle bir karşılık geldi:

**«Başkumandanlık başyaveri Salih beye
Makına başında**

Verdiğiniz acı haber, beni çok üzdü. Merhumenin uygun bir biçimde gömme törenini yaptırınız. Tanrı, ulusa hayat ve selâmet versin.

**Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal»**

«Dakika geciktirmek sorumu gerektirir.» Salih, Zübeyde'nin ölümünü Ankara'ya bildirirken, bir yandan da İzmir valisi Abdülhalik Renda'ya haber salmış, o da hemen güzel bir cenaze töreni hazırlanması için paçaları sıvamıştı. Lâ-tîfe, İzmir'in en tanınmış hafızlarından otuz üçünü çağırıp sabaha dek hatim indirtti, bu hatim duası üç gün sürdü.

Cenaze alayı çok kalabalık oldu. Vali ile bütün memurlar, komutanlar, subaylar, askerler, halk, tek bir getirip duran hafızlar, hocalar, başları önde uzun bir cenaze alayı halinde ananın toprağa verileceği yere doğru ilerliyordu. Alayın uzunluğu bir kilometreyi bulmuştu. Okul öğrencilerinin taşıdığı kocaman çelenklerde umut güzelliğinde çiçekler parlıyordu. Alayın en önünde, tanınmış ulusal Kurtuluş savaşı kahramanlarından Batı Cephesi kurmay baş-

kanı Asım Gündüz, Kâzım Özalp, Fahrettin Altay, Mürsel Baki, İzzettin Çalışlar, Abdürrahman Nafiz paşalar göze çarpyordu. Upuzun cenaze alayının arkasında tek başına bir fayton ilerliyordu. Bunun içinde tek başına kara mantolu, kara peçeli bir kadın oturmaktaydı. Bu, Mustafa Kemal'in nişanlısı Lâtife'ydi. Alaya katılmak istemiş, ailesiyle din adamları, müslümanlığın geleneğince kadın, cenaze alayına katılmaz diye onu önlemişlerdi. O da ancak, bu biçimde cenazeyi izleyebilmişti Lâtife, mezara dek sokuldu, yoksul kişilere yüzlerce gümüş mecidide dağıttı. Daha sonra, ölümün kırkinci günü, mevlût okutacak, elli ikinci gecesinde de aşûre yaparak yoksullara dağıtacak, Kaynasının ruhunu sevindirmek üzere birçok hatim indirtecekti.

Bir gün, doktor, operatör Emin (eski İstanbul Belediye başkanlarından) Çankaya köşküne çağrıldı. Mustafa Kemal'in yüzünde oldukça tedirgin edici bir kan çıbanı çıkmıştı. Paşa, bunun bakılmasını istedi. Operatör Emin, çıbanı yarararak değil de çekerek çıkarıp aldı. Rahatlayan paşa :

«Fikriye hanımı da muayene edeceksiniz, dedi, ateşi çıkıyor. Kaygulanıyorum.»

Lâtife'yle hemen evlenmeğe karar veren paşa, o sırada çok güç durumda kalmıştı. Yıllarca birlikte yaşadığı Fikriye, ortada koskoca bir engel gibi duruyordu. Gerçekten de hastaydı. Verem, onu da alabildiğine kemiriyordu. Mustafa Kemal'in düğünü yaklaştıkça da hastalık, azgın bir biçim almağa başlamıştı. Genç kadın sabahlara dek gözyaşı döküyor, balmumu gibi eriyordu. Paşa, en sonra, kararını vermişti: Fikriye'yi Avrupa sanatoryumlarından birine gönderip iyi olmasına çalışacak, bir yandan da ilk atılımda Lâtife'yle nikâhını kıydıracaktı. Lâtife ile Fikriye'nin Çankaya'da birlikte bulunması olacak iş değildi.

Doktor operatör Emin, paşadan sonra Fikriye'yi de bir güzel muayene etti. Bir süre önce de fenalık geçirdiğinde doktor Fikret'le birlikte genç kadını muayene etmişler on-

da ikinci derecede verem bulmuşlardı. Bu iğrenç hastalık, yeni aile durumu dolayısıyla büsbütün gemi aza almıştı. Muayenenin sonunda Fikriye'nin Almanya'ya Münih sanatoryumuna gönderilmesine karar verildi. Fikriye, ilkin gitmemek üzere direnir gibi olduysa da paşanın kararının kesin olduğunu görerek uysallaştı. Paşa, hemen o akşam, genç kadını arabasına alıp Bursa'ya doğru yola çıktı. Bir otomobil kafilesinin başında paşanın otomobili Bursa'ya vardı. Orada Ankara'ya dönmek üzere bulunan Halide Edib'e rastladılar. Paşa :

«Dönüyor musunuz, hanımefendi?» diye sordu. Sonra, yakınındaki ablak, kırmızı yüzlü, dolgun gövdeli, kuvayı millîye başlıklı generalî onunla tanıştırdı :

«Size Kâzım Karabekir paşayı tanıştırayım.»

Halide Edip, ilk kez gördüğü bu ünlü paşaya, bir ef-saneye bakar gibi baktı. «Çok vakur, iradeli bir adama benzliyordu.»

Bu tanıştırma sırasında, Halide Edip'in gözleri, paşanın arkasındaki otomobilde büzülmüş oturan bir kadın hayaletine ilişti. Bunu ayırt eden paşa :

«Ben, Fikriye hanımı sanatoryoma götürüyorum, iyi değil» dedi.

«Kendisine veda edebilir miyim?»

Paşa, arkasındaki otomobilin kapısını açarak kendisi bir iki adım geri çekildi. Kürklere bürünmüş oturan Fikriye, Halide Edip'i görünce biraz canlanır gibi oldu. Genç romancı, kadının ellerini yakaladı. Bu eller ateş gibi yanıyordu. Halide Edip, bu ateşin korkunç anlamını ruhunun içinde sıcak gözyaşı damlaları gibi duydu. Fikriye, kalın kürkünün içinde kuş gibi küçülmüş görünüyordu. Genç kadın, ne çok değişmişti. Bayağı süzülüp gitmişti. Romancı, mutsuz aşk serüvenlerinin kahramanlarına pek çok rastladığı, bunlar üstüne çok şeyler de düşünüp yazdığından, bu yeni aşk dramını bütün acılığıyla birkaç dakikada ya-

şadı. Hasta, gülümsemek istiyorsa da bunu başaramıyordu. Sanatoryoma gideceğini daha günlerce önceden öğrenen genç kadın, o anda ağlamağa başlamış, ondan sonra, gözyaşları hiç durmamıştı. Şimdi bile gözleri, hem kırmış, hem de şişmişti. Eski güzel gözlerinin ancak gölgesi kalmış gibiydi. Toparlanarak kendisini sonsuz bir acımayla süzen romancıya :

«Ben, Avrupa'da bir sanatoryoma gideceğim. Doktorlar, iyi olursun, diyorlar.»

«İnşallah. Fikriye hanım. Keşke, bu kerte uzatmasaydınız.»

«Ben, gitmek istemiyordum. Paşa diretti. Bir iki gün İstanbul'da kalacağım.»

«Ondan sonra sanatoryoma, değil mi?»

«Birkaç gün de Paris'de kalıp daha önce kendime esvap yaptırmak istiyorum.»

Onun bu karşılığı üzerine Halide Edip şöyle düşünmek zorunda kaldı : «Zavallı, nasıl bir kaygu ile yüzümü inceliyor. Paris modeli esvaplarla yine göze gireceğini umuyor.»

Böyle düşünen Halide Edip, gözpınarlarında sıcak yaşların kaynaşmağa başladığını duydu. Bunların fışkırmasını zor önledi. Fikriye'nin boynuna sarıldı :

«İyi olacaksınız» dedi.

«İnşallah» diyen hasta kadın da onun boynuna sarıldı, yanaklarından öptü. Sonra, Halide başçavuş, umutsuz kadına veda etti. Bu, onu son görüşü olacaktı.

Mustafa Kemal, her şeyi iyi hesaplamıştı. Fikriye'yi İstanbul'a Mudanya'dan kalkacak Gülnihal vapuruyla gönderecekti. Refet paşanın komutasındaki simgesel Türk jandarma takımının bindiği vapur, Mudanya rıhtımından kalkarak İstanbul'a Anadolu'nun zaferinden bir parçasını götürürken Fikriye de ufaktefek şık paşanın yanbaşıda oraya gidecek, ordan da belli kişiler onu alıp Münih sanatoryomuna götüreceklerdi. Bu sırada Mustafa Kemal, İzmir'e

doğru yolunu sürdürecektir, annesinin mezarında bir konuşma yapacak, sonra törensel olarak dünya evine girecekti.

Fikriye, Marmara'nın oynak dalgacıklarını yaparak ilerleyen Gülnihal vapurunun güvertesinde bir süre dalgın, üzgün, pırıl pırıl general giyneği içinde iyimserlik saçan Refet paşayla uzun süre yanyana oturarak gittikçe karararı Anadolu kıyılarını, Mustafa Kemal'in sarışın bir ışık yumağını andıran hayalini gözyaşlarıyla ıstalarak seyretti. Ankara'da pek az süren mutlu yaşayışı, elinde olmadan bir sinema şeridi gibi gözlerinin önünden geçiyordu. Nedense, paşanın güzel hayaliyle yanyana onun en eski, en içten arkadaşı albay Arif'i de görüyordu. El falından çok iyi anlayan albay, bir gün, hem de, düşman'ın Haymana'ya doğru doludizgin ilerlediği çok uğursuz günlerden birinde Direksiyon'a gelişini, ilk kez el falına bakışını andı. Albay, eline baktıktan sonra, ondan bir şeyler saklar gibi olmuştu, ya da ona öyle gelmişti. Sahne olduğu gibi gözlerinin önündeydi :

O sabah, villa, erken uyanmıştı. İçerde, dışarda bir gürültüdür gidiyordu. Başkomutanın karargâhından birtakım eşya, Kayseri'ye doğru yola çıkarılmak üzere, kağınlara, tatar arabalarına yükleniyordu. Fikriye, pencereden bakınca, ordan oraya koşuşan bir yığın insan gördü. Sanki, düşman, bir iki saatlik öteye gelmiş gibi bir kargaşalık göze çarpıyordu. Ankara halkının birçoğu da Yunan ordusunun ayakları altında ezilmemek için, canlı cansız bütün varlığıyla Kayseri yoluna dökülmüştü. Pencereden başını uzatan Fikriye' nin ilk gördüğü sahne şuydu : Albay Arif, dev gibi bir hayvan olan eski ufacık ayısı Bozoğlana bir yandan armut yediriyor, bir yandan da dört tekerlekli tatar arabasına bindirmeğe çalıştığı hayvanın direnmesini kırmak üzere şu tatlı sözleri söylüyordu :

«Haydi, Bozoğlan, haydi, nazlanma. Hem orda çok ka-

lacak değilsin. On beş gün sonra yine Ankara'ya döneceksin. Dua et, düşmanı bir an önce temizleyelim.»

Bozoğlanı arabaya bindirmeğe çalışan salt Arif'in kendisi değildi. Muhafız birliğinin askerleri de hayvanı kucaklamış habire uğraşıyorlardı. Bozoğlan da Ankara'dan, sahibinden ayrılmamak için bütün gücüyle direniyor, askerleri birer yana savurup duruyordu. Neyse en sonra, Bozoğlanı arabanın üzerine çıkarıp zincire vurdular. Albay, hayvanın kocaman başını göğsüne çekerek okşadı, sevdi. O da kırmızı diliyle Onun ellerini yaladı. Bozoğlan, her zaman sahibinin gelişini daha uzaklardan anlayarak hemen ulumağa, homurdanmağa koyulur, onun geldiği yöne doğru atılmak isterdi. Fikriye, hayvanın bu sabahki çığgınca ulumalarından, homurtularından kuşkulmuş, albay Arif'in gelişini anlamıştı. Gerçekten de pencereden kafasını uzatıp avluya bakınca albayın Mustafa Kemal'e tıpatıp benzeyen sarışın yüzünü görerek heyecana kapılmıştı. Albay Arif'in, Fikriye'nin katında çok büyük önemi vardı. O, elfalına bakmakta çok ustaydı. Ancak, şimdiye dek, genç kadın, fırsat bulup da avucundaki çizgilerde yazılı yazgısının kitabını ona okutamamıştı. Bütün varlığı sarışın paşayla dopdolu olduğundan bunun meydana çıkmasından dahi çekinmişti. Ne var ki paşayı her an elinden kaçıracaktı sanıyor, uykuları kaçıyordu. Albay Arif şimdiye dek Mustafa Kemal'in de, Halide Edip'in de, Fethi beyin de, daha pek çok kişinin de el falına bakmış, bu avuçlarda gördüğü birçok şeyler doğru çıkmış, herkesi şaşırtmıştı. O da artık, her ne olursa olsun el falına baktırmak istiyordu. Cepheden apansız gelmiş olan albay, belki birkaç saat sonra yine oraya dönecekti.

Albay Arif, 'Bozoğlan'ı arabanın üzerinde yola çıkarıp da doluksamış gözlerle onun arkasından uzun uzun baktıktan sonra villaya doğru yürüdü. Fikriye, onu karşılamak üzere merdivenlerden koşarak indi. Albayla kapıda yüz yüze geldi. Onu saygıyla selâmlayan albay :

«Efendim, dedi, Kayseri'ye giderken Bozoğlan'a bir veda edelim, dedik de.»

Yukarı salonda karşılıklı oturarak konuşmağa başladılar. Bir iki saate kalmaz Mustafa Kemal de cepheden gelecekti. Kahveler içilirken karşılarında oturan başyaver Salih (Bozok), Fikriye'nin işaretiyle olacak, albay Arif'e birden şöyle dedi :

«Arif, Mustafa Kemal paşadan Halide Edip hanıma dek herkesin falına baktığın halde, Fikriye hanımın falına hiç bakmadın. Bir göz at, bakalım, senin deyişinle, Fikriye hanımın avucunun içindeki dünyada neler olup bitiyor?»

Albay Arif, Fikriye'nin sol elini avuçlarının içine alarak bakmağa hazırlanırken genç kadın, heyecandan kıpkırmızı kesilmişti. Sanki, avucundan Mustafa Kemal'in sarışın başı fırlayacakmış gibi korkmuştu. Bozoğlanı Kayseriye daha yeni yolcu eden albay, bu ayrılığın üzüntüsü içinde yüzüyordu. Henüz kendine gelememişti. Dalgın gözlerle Fikriye'nin eline bakarken birden bire istemediği birşeyle karşılaşmış gibi ürpermiş, şaşırır gibi olmuştu. Bayağı kekeleyerek şunları söyleyebildi :

«Çok iyi. Çok iyi, Fikriye hanımefendi.»

Falcının yüzündeki ürpertiyle gören genç kadın, diretici bakışlarıyla bunların ne gibi iyi şeyler olduğunu öğrenmek istedi. Fikriye'nin bakışlarındaki anlamı gören Salih (Bozok) :

«İyi şeyler diyorsun, ama, Arif, ne gibi iyi şeyler bunlar?»

Bu soru üzerine büsbütün şaşırın albay :

«İyi şeyler, işte. İyi şeyler, canım. Bir genç kızın, bir genç kadının yaşayışında ne gibi iyi şeyler olur?» diyerek başka bir şey söylemekten çekindi. Gerek genç kadın, gerekse başyaver, bu faldan uğursuz bir koku almıştı. Albay, iyi şeyler, derken belki de kötü talihin ufukta çakmağa başlayan şimşeklerini görmüş olabilir, bunları bu iyimser

sözlerle gizlemeğe çalışabilirdi. Bundan bir süre önce paşanın falına bakan albay «senin parmaklarından ışık demetleri sızıyor» demişti. Bu, elbette, çok güzel bir faldı.

Fikriye, Ankara'daki mutluluğa çok yaklaşmış gibi görünen günlerinin birer kez daha böylece kafasından geçirdikten sonra karşısında bacak bacak üstüne atmış, parlak çizmeli, dost yüzlü Refet paşadan ayrılarak kamerasına girdi. Gece çok serinlemişti. Kesik kesik öksürüklerden bir salvo, gözlerinden yaşlar getiren bir duygular, acılar senfonisiyle onu yatağına sürükledi. Vapur, mutluluk günlerinin yeşil kıyılarından gittikçe uzaklaşıyor, onu yeni tattığı bir acının karanlık gecesine doğru uzaklaştırıyordu.

İstanbul'un Refet paşayı bekleyen coşkun insanları, onu kaptığı gibi omuzlarında götürürken Fikriye'yi, Mustafa Kemal'in daha önce gönderdiği buyrukla orada bekleyerek karşılayan birkaç kişi, alıp iki gün sonra Sirkeci'den kalkacak olan Avrupa trenine yerleştirmek üzere götürdüler.

Fikriye'yi de yanına alarak batı vilâyetlerine doğru bir geziye çıkan Mustafa Kemal, Eskişehir'e vardığında annesinin İzmir'de öldüğünü öğrenmişse de oraya gitmenin gereksizliğini anlamıştı. Kendisi yetişinceye dek cenaze töreni olup bitecekti. Zaman yoktu. Bu yüzden Salih'e törenin yapılması için telgraf çekerek Bilecik, İzmit üzerinden Bursa'ya yollanmıştı. 22 ocak 1923 günü Bursa'ya varan paşa, Fikriye'yi Refet paşanın yanına katarak Mudanya'ya oradan da İstanbul'a yolcu ettikten sonra, yükünü biraz daha yeğnikleştirdiğini duymuştu. Bu uçucu günlerde, Fikriye taşınmaz bir safra haline gelmişti.

Paşa, o gece Madam Brod'un otelinde Rauf ile eşi Laika'nın kendisini ağırlamak üzere hazırladığı şölene onur verdi. Çiçeklerle içkilerle güzel kadınlarla, şık erkeklerle süslü kalabalık sofrada, arkadaşlarıyla birlikte yerini alan paşa çevresine sarışın bir mutluluk heykeli gibi ışık saçıyordu. Konudan konuya geçildi. Paşa, yorulmak bilmek-

sizin savaş anılarını anlattı durdu. Gecenin son kerte değerli saatleri sanki yıldırım gibi akıp gidiyordu. Sofradakiler, onun varlığına, söyleşilerine birtürlü doymak bilmiyorlardı. Saatlerin bu hızlı geçişine en çok üzülen Laika bir pundunu getirerek paşaya şu soruyu sordu :

«Paşa hazretleri, bu geziniz dolayısıyla ortada dolaşan bir söylenti çevresinde bizleri aydınlatmanızı rica edeceğiz. Bu kez İzmir'e gidince evleneceğinizi söylüyorlar.»

Bu soru paşanın çok hoşuna gitmişti. Sofradakilere göz gezdirerek içten bir gülüşle gülmeğe başladı :

«Evet, öyledir. Evlenme tarihini bu geziye göre ayarladık» dedi. Paşa, çok keyiflenmişti. İçkisinden bir yudum alarak sofradakilerin üzerinden geçmişe doğru şöyle bir aşırıma baktıktan sonra konuştu :

«Vaktiyle ben evlenmeye karşıydım.»

Kurmay binbaşı Cevdet Kerim İncedayı .

«Affınızı dilerim, paşam, evlenmeye karşı olduğunuzu buyurdunuz. Şimdi sizi lehine çeviren etken nedir?» diye sordu.

Paşa, gülümseyişini sürdürerek :

«Muzipler, dedi, birbirinizle anlaşıp tertipler yapıyorsunuz beni konuşturmak için. Sizin Fevzi paşanız bu so-ruya karşılık vermezdi.»

Bütün sofradakilerin gözleri, onun gözlerinin içindeydi. O da bütün bu içten bakışlara sevimli bakışlarıyla birer kez karşılık verdikten sonra şöyle konuştu :

«Neden evlenmeye karşı olduğumu anlatayım.»

Bütün sofradakiler, seslerini soluklarını keserek onu dinlemeğe hazırlandılar. Hemen bu sırada dışardan :

«Yangın vaaar.» sesleri, kaygulu gürültüler işitildi. Raufi bey ve Laika hanım, paşadan müsaade isteyerek çılgınca dışarı fırladılar. Otelde bulunan çocuklarının yanma tehlikesiyle karşı karşıya olabileceklerini düşünmüşlerdi. Bu-

nun üzerine paşa sofrada oturanlara yine gülümseyerek şunları söyledi :

«Benim neden evlenmeye karşı olduğumu şu anda eylemce bu davranış ispatlamaktadır. Evli olmak, ulus ve ülke uğruna gerektiğinde büyük fedakârlıkları göze almayı kayıtlar, zincirler. İnsanın, yerine göre, enerjisini kırar. Görüyorsunuz, bir yangın haberi, bir anayla babayı nasıl kaygılandırdı. Şundan ki, çocukları var. Yavrularını korumak isterler, haklarıdır. Ben, savaş adamıyım. Hiç bir kayıt altına girmek istemedim. Şimdiyse evlenme lehine neden döndüğümü de Lâtife hanıma söyleyeceğim. O da cevap veremezse fena olur.»

Bütün sofradakiler, Lâtife adını ilk kez işitiyorlardı, kadınlardan biri, damdan düşer gibi :

«Lâtife hanımefendi güzel mi, paşam?» diye sordu.

«Hanımefendi, çok güzel olsa ben zaten almam. Ben, kıskanç bir adamım. Zekâsını, bilgisini, terbiyesini beğendim.»

Laika Raufi, yine sofraya dönmüştü. Yangın çabucak söndürülmüştü. Laika, paşaya şu soruyu sordu :

«Paşam, hiç sevdiniz mi?»

Paşanın yüzünde alaycı bir gülümseyiş gezindi. Kahırlı günlerinin etkisiyle çatılan kaşlarının altında gözleri daldı :

«Sevmek... Vakit bulduk mu ki? Bir ömür, çeşitli mücadelelerle geçti. Dağ, dere, tepe, vadi ve çadırdaki, karar-gâhlarda ömür süren bir askerin sevmeğe vakti kalır mı?»

Onun bu sözleri bir sessizlikle karşılandı. Sonra, sözlerinin sonunu şöyle getirdi :

«Hanımefendi, hanımefendi, biz de insanız, bizim de çarpan bir yüreğimiz, bizim de bir duygu yanımız var. Askeriz diye mi kuşkunuz?»

Paşanın bu sözlerinde bir iç ayaklanışın lirik tonları vardı. Sonra, bu tonlar yumuşadı :

«Haydi, çocuklar, ayağa kalkınız. Piyano bilen piyano başına. Millî havalar çalınız, türküler söyleyiniz, oynayınız» dedi.

Bunun üzerine herkes coşarak yerinden fırladı. Paşanın bu içten davranışı herkesi coşturmuştu. Mustafa Kemal, bir yandan ortada çılgınca bir neşeyle oynayanları daha çok coşturmk üzere ellerini çırpıyor, bir yandan da bu küçük barış bahçesindeki mutluluğun gözlerinden akıttığı sıcakık yaşları, hiç kimseye belli etmemeğe çalışarak ak keten mendiliyle siliyordu.

Başkomutan Mustafa Kemal, Bursa Belediye daire-sinde yapılan kabul töreninde, başında ünlü Yeniçeri başlığını andıran üst kenarları dışarlık kalpağı, sırtında marşal üniformasıyla dikiliyor, Bursa'nın bütün tanınmış kişileri, önünden geçtikçe kendilerini tanıtıyorlardı. Tek sırayla ilerleyen ziyaretçiler, kendilerini tanıtip başkamutanın elini sıkmak mutluluğuna ermenin sevinci, coşkunluğu içindeydiler. Sırada üç Bursalı gazeteci de vardı. Birbirinin ardı sıra, o sarışın elin sıcaklığını duymak üzere birbirini iterek ilerliyorlardı. En sonra, baştaki gazeteci, başkomutanın karşısına geldi :

«Yoldaş gazetesi sahibi.»

Bütün «yoldaş»ları 1920 kışı içinde dönülebilecek ya da dönülmeyecek yerlerde püskürtülmüş olan başkomutan, Yoldaş gazetesine mim koyduğu sırada ikinci gazeteci Rıza Ruşen kendini tanıttı :

«Arkadaş gazetesi sahibi.»

Onun arkasından Vasıf Necdet, paşanın önünde durarak :

«Kardeş gazetesi sahibi» deyince Paşa, birden bire ilerleyen sırayı durdurdu :

«Beyler, bir saniye lütfen!»

Üç gazeteci, şaşırarak paşaya döndü. Paşa üç gazetecinin birer birer gözlerine bakarak :

«Yoldaş, değil mi?»

«Evet, efendim.»

«Siz, arkadaş mıydı?»

«Evet, efendim.»

«Siz de kardeş dediniz.»

«Evet, efendim.»

«Bütün bunların Tavarış (yoldaş) demek olduğunu biliyor muydunuz?»

Üç gazeteci de :

«Evet, efendim» dedi.

«Peki, o halde?»

Rıza Ruşen, hemen atıldı :

«Efendim,» Arkadaş «dipten doruğa Gazi'cidir.»

Öbür iki gazeteci de tehlikeli durumu savuşturmak üzere Rıza Ruşen'in attığı halata tutundular :

«Biz de Gazi'ciyiz, efendim.»

Biraz önce yüzü asılan, kaşları çatılan paşanın yüzünde yine de suçlayan ince, anlamlı bir gülümseyiş parladı, başını biraz yana eğerek :

«Tuhaf raslantı!» dedi.

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal, Ankara'dan ayrıldığından beri yoğun olaylar geçmişti. Refet paşa, İstanbul'a Trakya'yı sigmesel de olsa teslim almağa gitmiş, hasta Fikriye Münih'e yolcu edilmiş, Zübeyde ölmüş, Mudanya çekişmesi olup bitmişti. Şimdi İzmir'e doğru yola çıkacaktı. Orda onu özlemlerin özlemiyle bekleyen güzel İzmir kızı Lâtime'ye kavuşmağa sıra gelmişe benziyordu.

Tren Karşıyaka istasyonuna girdiğinde Mustafa Kemal, hemen kendini karşılamağa gelenler arasından Salih Bozok'u çağırarak ondan Lâtime üstüne bilgi aldı. Bunun kesin bir bilgi olması gerekiyordu. Paşa herhangi bir gerek görülmesi üzerine işi yarıda bırakabilirdi. Salih Bozok'un usuna hemen son günlerde Zübeyde'nin, üzerinde dâireler durduğu bir isteği geldi: «Salih, benim gördüğüm»

göre bu kızcağızla oğlum mutlu olamazlar. Sen, hemen beni geriye götür. Mustafa'mı bu işten vazgeçirteyim.» Salih Bozok, Zübeyde'nin bu isteğini paşaya açmakta ivedi davranmamıştı. Paşanın beğendiği bir kızı annesinin beğenmemesi, paşanın katında bir değer taşımazdı. Paşa, nasıl olsa kafasına koyduğu şeyi yapacaktı. Bu yüzden ölümlün çırpınışları içinde bulunan bir ananın son dileği de olsa bunu paşaya iletmekte bir sakınca görmüştü. Böyle de olsa paşa Salih'ten yine bilgi istiyordu. Herhangi bir biçimde yaş tahtaya basmak istemiyordu.

Salih Bozok, paşaya üstüne, türlü erdemlerinden söz ederek hep olumlu bilgi verdi. O zaman paşa :

«Ben, onunla evlenmeğe karar verdim. Şimdi, babası burda mıdır?» diye sordu. Salih Bozok, o zaman «ne iyi ettim de annesinin kuruntularından ona söz etmedim» diye düşünerek paşanın sorusuna şöyle karşılık verdi :

«Evet, sizi karşılamaya geldi.»

Öyleyse hemen git, babasını bu kararımdan haberdar et. Ancak, başka hiçbir kimseye buna ilişkin bir şey söylememesini ayrıca tenbih etmeyi unutma.»

Salih Bozok, paşanın buyruğunu Muammer'e gizlice bildirdi. Gözleri sevinç yaşlarıyla dolan baba, başyaverin boynuna sarıldı. Pek çok mutluydu. Yirminci yüzyılın en büyük kahramanlarından biri, Türkiye'nin en büyük adamı olan genç, yakışıklı paşa, onun damadı oluyordu. Dünyada bundan daha büyük mutluluk mu olurdu? Elinin tersiyle gözlerindeki tatlı yaşları silerek :

«Çok teşekkür ederim, Salih Bey» dedi.

Trenden ilkin sırtında boz avcı giyneğiyle Mustafa Kemal, arkasından, uzun komutan kaputu, başında kendi yapımı kuvayı millîye başlığıyla Kâzım Karabekir, onun arkasından da yine uzun, kurşun rengi komutanlık kaputu, başında kalpağıyla genel kurmay başkanı Fevzi paşa, onun arkasından da yaverlerle kimi yönetim adamları indiler.

Mustafa Kemal'in elinde ta ilk günden beri taşımaktan hoşlandığı ince bastonu göze çarpıyordu. Başkomutan önce, ötekiler yanında yada arkasında, ordaki karşılayıcılarla birlikte Karşıyaka'da Oşmanpaşa Mescidi avlusundaki yeni mezarın başına gittiler. Mezar başıyla ayak uçlarında birer süssüz, yassı mezar taşı bulunan üzerinde küçük palmiye fidanları yükselen taze çiçekler açmış bir toprak yığınının başka bir şey değildi. Ancak, mezarın bir yanına koskoca bir kaya parçası dikilmiş, biraz yontularak düzeltilmiş yüzüne şöyle bir yazı kazınmıştı : «Mustafa Kemal'in anası Zübeyde burada gömülüdür.»

Oysa, Lâtife, kaynanası için üzerinde şöyle yazı bulunan mermer sandukalı bir mezar yaptırmıştı : «Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin validei muhteremleri Zübeyde hanımefendinin...»

Latife'nin böyle türbemsî bir mezar yaptırdığını öğrenen paşa, hemen Katip Hazan Rıza (Soyak) ya şu buyruğu vermişti :

«İlk fırsatta İzmir'e gidersin. Bu sandukayı ve kitabeyi kaldırtırsın. Dağdan iki büyük ve uzun taş getirtilsin, birini olduğu gibi temel üzerine terpit ettirir, öbürünü baş yanına diktirirsin, ve bunun bir yanını biraz düzelttirenerek Mustafa Kemal'in anası Zübeyde burda gömülüdür» diye yazdırırsın. Altına da ölüm tarihini koydurursun, yeter.»

Hasan Rıza da Başkomutan İzmir'e varmadan önce buyruğunu yerine getirmişti. Paşa, Latife'nin yaptırdığı sandukanın resmini çok uzun yıllar sonra bir albümde görecekti, beğenmeyecekti.

Mustafa Kemal, sol elini ceketinin ilk iki düğmesinin ardına sokup bastonuna dayanarak üzgün bir sesle anası için şu ağıtı söyledi :

«Zavallı annem, bütün ulus için ülkü olan İzmir'in kutlu topraklarına verilmiş bulunuyor. Arkadaşlar, ölüm, ya-

ratılışın en doğal kanunudur. Ancak, böyle olmakla birlikte kimi zaman ne üzücü durumlar gösterir. Burada yatan annem, zulmün, zorbalığın bütün ulusu bir felaket uçurumuna götüren keyfi bir yönetimin kurbanı olmuştur. Bunu açıklamak için müsaade buyurursanız acılı yaşayışının birkaç belirli noktasını anlatayım : Abdülhamit dönemindeydi. 1905 tarihinde okuldan henüz kurmay yüzbaşısı olarak çıkmıştım. Hayata ilk adımı atıyordum. Ne var ki bu adım hayata değil, zindana rastladı. Gerçekten bir gün beni aldılar ve istibdat yönetiminin zindanlarına koydular. Orada aylarca kaldım. Annem, bunu ancak ben hapisten çıktıktan sonra öğrendi. Hemen beni görmeğe koştu, İstanbul'a geldi. Ne var ki, orada ancak üç beş gün görüşmek nasip oldu. Şundan ki istibdat yönetiminin hafiyeleri, casusları, cellâtları evimizi yine sarmış, beni alıp götürmüşlerdi. Annem ağlayarak arkamdan geliyordu.

Beni sürgüne götürecek olan vapura bindirilirken benimle görüştürülmekten alıkonan annem, gözyaşlarıyla Sirkeci rıhtımında, üzüntüler, acılar içinde terkedilmiş bulunuyordu.

Sürgünde geçirdiğim tehlikeler, onun yaşayışını acılar, gözyaşları içinde geçirtmiştir. Başka bir nokta daha : Bırakışma zamanında Anadolu'ya geçtiğimde annemi acılı bir halde İstanbul'da bırakmak zorunda kalmıştım. Yanımda kendisinin verdiği bir adamım vardı. Erzurum'dan İstanbul'a gönderdiğimde annem, bu adamın yalnız olarak geldiğinden haberli olduğu dakikada benim hakkımda padişah ve halifece verilmiş olan ölüm kararının yerine getirildiğini sanmış, ve bu düşünce kendisini felce götürmüştü.

Ondan sonraki bütün savaş yılları, onun yaşayışını üzüntü, acı içinde geçirtmişti. Padişah ve hükümetinin ve bütün düşmanların sürekli baskı ve işkenceleri altında kalmıştı. Evi bin türlü neden ve bahanelerle basılır, araştırılır, kendisi tedirgin edilirdi. Annem, üç buçuk yıl içinde

bütün gece ve gündüzlerini gözyaşları içinde geçirdi. Bu gözyaşları ona gözlerini yitirtti. En sonra, pek yakın bir zamanda onu İstanbul'dan kurtarabildim ki artık maddeten ölmüştü, yalnız, manen yaşıyordu.

Annemin ölümünden, kuşkusuz, çok üzgünüm. Ancak, bu acımı azaltan ve beni avutan bir yan vardır ki o da anamız vatani yokolmaya ve yıkmaya götüren yönetimin, artık bir daha dönmek üzere mezara götürülmüş olduğunu görmektir. Annem, bu toprağın altında, ama ulusal egemenlik sonsuzluğa dek yaşasın. Beni avutan en büyük güç budur. Evet, ulusal egemenlik ölümsüzlüğe dek sürecektir. Annemin ruhuna ve bütün dedelerimizin ruhuna borçlu olduğum vicdan andını yineleyeyim. Annemin mezarı önünde ve tanrının karşısında ant içiyorum, bunca kan dökerek ulusu elde ettiği egemenliğin korunması ve savunulması uğruna gerekirse annemin yanına gitmekte asla duraksamayacağım. Ulusal egemenlik uğrunda canımı vermek benim için vicdan ve namus borcu olsun.»

Zübeyde'nin mezarı başından ayrılan Mustafa Kemal, İzmir'in seçkin kimi kişileriyle doğruca başkomutanlık kargahı olarak kullanılan Karşıyaka'daki Uşaklıgillerin köşküne gitti. Neşeli bir yemek yediler. Paşa, orda kahvelerini hüpürdeten konuklara ertesi akşam için çaya çağrılı olduklarını bildirdi. Ancak, çağrılanlar arasında İzmir kadısı da vardı.

1923 ocağının 29 uncu günü akşama doğru, eski kalabalık bir aile olan Uşaklıgillerin bütün yaşayanları erkenden konakta toplanmışlardı. Vakit gelince Latife'nin kendisinden küçük olan kızkardeşleriyle erkek kardeşi Ömer, konukları kapıdan karşılamağa başladılar. Köşkün üst katındaki geniş odalardan birine kocaman bir masa konmuştu. Çevresinde sandalyeler diziliydi. Burası nikah salonu olarak seçilmişti. Salona ilkin İzmir kadısı, onun ar-

kasından yanında Latife, başkomutan Mustafa Kemal paşa girdi. Onlardan sonra, Kazım Karabekir paşa, Fevzi paşa, üniformalı olarak girdiler. Doğruc gidip Mustafa Kemal'in yanına oturdular. İzmir valisi Abdülhalik Renda ile Salih Bozok da Latife'nin yanında yer aldılar. Bu dört kişi, paşayla Latife'nin tanıklarıydı. Paşa, sivil giyinmişti. Sırtında lacivert kruvaze bir giynek vardı. Paşanın başında her zamanki yeniçeri başlığını andıran astırağın kalpağı yükseliyordu. Koyu renkli bir rop giyen Latife ise saçlarını kara bir örtünün altında toplamıştı. Pencerenin yanında dikilen Muammer'in gözlerinde bir kez daha sevinç göze çarpıyordu. Bir an geldi ki zaten fısıltı halinde çıkan bütün sesler kesildi. Şimdi, salonda çıt çıkmıyordu. Bu sırada, Mustafa Kemal, karşısında oturan İzmir kadısına şöyle ünlledi:

«Efendi hazretleri, biz Latife hanımla evlenmeğe karar verdik. Lütfen, gereken işlemi yapar mısınız?»

Paşanın dediklerini dinleyen Kadı, Latife'ye döndü :

«Hanımefendi, on dirhem gümüş mihri müeccel ve aranızda kararlaştırılan mihri muaccel ile hazır bilmeclis Gazi Mustafa Kemal paşa hazretleriyle evlenmeyi kabul ediyor musunuz?»

«Kabul ettim.»

Kadı, bu kez de paşaya döndü :

«Paşa hazretleri, on dirhem gümüş mihri müeccel ve aranızda kararlaştırılan mihri muaccel ile bilmeclis Latife hanımefendiyle evlenmeyi kabul ediyor musunuz efendim?»

«Kabul ettim.»

Evliler, masadan kalktıktan sonra, bütün konuklarca kutlandılar.

Anadolu Ajansı, evliliği bütün yurt yüzeyine yaydı. Gece bütün konuklar, Latife'nin iki kızkardeşinin elinden demli çaylar, şerbetler, şekerlemeler aldılar. Bu evlilikten en çok

duygulanarlardan biri de Fevzi paŖa olmuŖtu. Bu iŖi yaptığından dolayı durmadan bir yandan gözlerindeki sevinç yaşlarını siliyor, bir yandan da Mustafa Kemal'in sırtını sıvazlıyordu.

Böylece 29 ocak 1923 saat on yedide Mustafa Kemal dünya evine girmiş oluyordu.

GECEYARISI TRAMVAYI

Bizim devlet yönetiminde izlediğimiz prensipleri, gökten indiği sanılan kitapların doğmalarıyla asla bir tutmamalıdır. Biz, esinlerimizi gökten ve yitikten değil, doğrudan doğruya dirdimden almış bulunuyoruz.

MUSTAFA KEMAL

Latife, yanıbaşında bir devin yattığından habersiz, sevişme faslından sonra mışıl mışıl bir mutluluk uykusunun gülbahçesinde dalıp gitmek istedikçe yatakta dönüp duran, birtürlü uyuyamayan kocasının tedirginliğinden tedirgin oluyordu. Dışarda geceyarısı horozları son şarkılarını söylüyor, yerlerini sabah horozlarına bırakmağa hazırlanıyordu. İzmir'in kuru soğuğunu yüklenen kış rüzgârı, dışardaki kuru dallarla yapraksız beşpençeleri hışırdatarak geçiriyordu. Uzaktan uzağa bekçi düdükleriyle bahçenin içinde, dışında dolaşan nöbetçilerin ayak sesleri işitiyordu.

Bu sırada Latife'nin yanında uzanan Mustafa Kemal'in kafası, cehennem gibi çalışıyordu. Açılması gün sorunu

olan İzmir iktisat kongresinin açılış nutkundan tutun da İsmet paşanın Lozan'daki emperyalist devletlerin delegele-riyle yaptığı korkunç savaştan sonra elleri boş Türkiye'ye doğru yola çıkışına, Rauf bey ile İsmet paşa arasında, görüşmeler boyunca sürüp giden anlaşmazlıklara, Cumhuriyet rejiminin Lozan Barış antlaşmasından hemen sonra -Bu, nasıl olsa yakında imzalanacaktı- ilânına, batılı devletlerle, Sovyetler birliğiyle çekişmesiz, düşmanlıksız bir ilişkiler zinciri kurmak uğruna katlanılacak zorluklara dek her şeyi, her gün her gece, düşündüğü gibi bu gece de düşünüyordu. Kafasındaki dünya cıvılcıydı. Uzun askerlik, cephe yaşayışı boyunca geceleri yaşamağa alışmış olan kafası, böyle tavuklar gibi erkenden yatağa girmeğe, öbür insanlarla birlikte geceleri ölümler gibi uyumağa alışamamıştı. Güzel, körpe karısının kolları arasında şimdiye dek pek az tadabildiği bu türlü mutluluk da bir noktada onu sıkmağa başlamıştı. Kafası bir lokomotif, daha doğrusu bir füze gibi karanlıklarda koşarak yıldız avcılığına çıktığı bir sırada, yaşayışın en anlamlı bir döneminde ölümler gibi uyumak onun karakterine uymuyordu, onun yapacağı iş değildi. Geniş savaş meydanlarına, Anafartalar tepelerine, Sakarya ovalarına, Kocatepenin yüksekliklerine bir yengi heykeli gibi dikilip durduğu o coşkun, o mutlu günler nasıl da geçip gitmişti. O da şimdi, küçük erkekler gibi bir dışının yanbaşıyla yarı ölü uzanıp sabahı etmek zorundaydı. Gürültünün, patlamalı, bombardımanlı, şimşekli savaş meydanlarının senfonik coşkunluğu, bir mutluluk senfonisi gibi nasıl da kendisinden gittikçe uzaklaşıyor, karanlığın uçsuz bucaksızlığında yitip gidiyordu. Hayır, o küçük erkekler gibi bir kadının yatağında hapsolmayı mutluluk sayacak cücelerden değildi. Koskoca, kanlı savaş destanı bitmiş, şimdi, barış destanı başlamıştı. Bu, belki de ilkinden daha güç yaratılabilecek demir mısrağlı bir destan olacaktı. Buna nereden, nasıl girileceğini iyice sap-

tamak gerekiyordu. Gündüzlerini bir sürü protokolun, törensel yaşayışın alıp götürdüğü eski asker, yeni devlet adamı, ancak, gecelerin uçsuz bucaksız yalnızlığında kendi kendisiyle başbaşa kalıyor, yeni barış döneminin kuruluşu üstüne kafasına saldıran tümen tümen düşüncayı bir sıraya koymağa çalışıyordu. Geceler, onun kutsal düşünce eviydi. Orda tapınaktaki bir inanır gibi bayağı tapınırcasına bir coşkunluk duyuyordu.

Evliliğin tatlı yanları olduğunu yeni yen keşfetmeğe başlamakla birlikte bağdaşamayacağı yanlarını da ilk kez olarak anlıyordu. Her şeyden önce bir kümes hayvanı gibi akşamdan yatağa mihlanacak insanlardan değildi. Buna, güzel Latife'nin yüzünden bir zamandan beri zorlukla katlanıyorsa da bunun çok uzun süremeyeceğini de anlıyordu. Birkaç ay sonra, Cumhuriyeti ilan etmeyi düşündükçe, bütün kafası ateş kesiliyor, düşünceleri ateşten bir cennet bahçesine doğru uçuşuyordu. Yazgısı, ona bu ülkenin en büyük adamı olmayı nasip edeceğe benziyordu. Gerçi, bugün o durumdaysa da bu ülkenin cumhurbaşkanı olunca bunu törensel olarak da saptamış olacaktı. Sorun, bu da değildi. Türkiye'yi, Yeni Türkiye'yi yeryüzünün en mutlu insanlarıyla dopdolu bir ülkeye döndürmek en büyük özlem olarak yüreğinin sıcakık bir köşesinde bir ışık yumağı, bir tatlı umut olarak yaşıyordu. İlk devrimci gençlik günlerinden beri bu ülke uğruna kurduğu düşler artık, birer mutluluk belgesi olarak uygulanmak dönemine gelip dayanmıştı. Hemen bugünlerde yapılacak işlerin listesi o kerte yoğundu ki düşünceleri o sorundan o soruna atladıkça, kafasının içi ateş kesiliyor, yatak, ona bir cendere gibi gelmeye başlıyordu. Yatağından fırlayıp insanlarla görüşüp konuşmak, yürümek, at sürmek, otomobille gitmek, uzaklıkları arkada bırakmak, devrimin ölümsüz kanunu içinde evrenin kıvıldaayan bir kırıntısı olduğunu anlamak istiyordu. Usun-

dan, başkalarına çocukça denebilecek istek kelebekleri, renkli kanatlarıyla uçuşarak geçiyordu.

Bu dakikalarda yatakta dönüp durdukça karısının da uykusu kaçıyordu. Kadın, en sonra, paşanın bir tedirginliği olduğunu anladı :

«Ne var, Kemal, bir rahatsızlığın mı var?»

«Latife, ben, şimdi, bir tramvaya binmek istiyorum.»

Genç kadın, saate baktı. Gecenin ikisiydi. Kentte bütün yaşayış durmuştu. Bu geç saatte tramvay nerden bulunacaktı :

«Şimdi, bütün tramvaylar depoya gitmiştir. Ancak sabah ezaniyle işlemeğe başlarlar.»

Tersliğe bakınız ki başkomutanın sağlığı da bugünlere öyle ahım şahım değildi. Büyük yengi günlerinde pek yıpratıcı bir yaşayıp geçirmiş, yengiden sonra doktorların dedğine göre çok durgun, dinlendirici günler geçirmesi gerekmişti. Hele, sürekli uykusuz, yemesiz içmesiz savaş gecelerinin düzensizliklerini geride bırakıp düzgün gece uykuları uyuması gerekiyordu. Onun bu düzgün uyku saatlerini düzenlemeğe de herkesten önce eşi Latife özen göstermek zorundaydı. O da bunu elinden geldiğince yapmağa çalışıyordu. Ne varki bu saat gecenin ikisinde başgösteren tramvay sevdası, Latife'yi şaşırtmıştı. Çocukça bir hevese benzeyen bu kaprisin anlamı neydi? Genç kadın ilkin bunu bir şaka sandıysa da kocasının giyinip hazırlanmağa başladığını görünce işin gerçeğe bindiğini anladı. Hemen yaverlere telefon açarak bir atlı tramvay hazırlatılmasını, paşanın tramvaya binmek istediğini bildirdi. Latife, yine de tatlı, koruyucu sesiyle onu bir sevgi, şefkat tülüne sardı :

«Dinlenseniz daha iyi olmaz mı? Vakit de oldukça geç.»

«Ben de vaktin geç olmasından yararlanarak tramvaya binmek istiyorum ya.»

«Peki, öyleyse hazırlatalım.»

Yaverlerden gelen telefon haberi, atlı tramwayın hazır olduğunu bildirdi.

Mustafa Kemal, yanında Lâtife'yle yaveri, kendisi için hazırlanan tramvaya bindi. Gece karanlıktı. İzmir, bu karanlıklar içinde yitip gitmişti. Birkaç ay önceki canavar yangınların yakıp külettiği yıkıntı yerlerinden köpek ulumaları baykuş sesleri geliyor, körfezin eski hırçın suları, başlarını bir uyum içinde kordonboyunun taşlarına çarpıp duruyordu. Paşa, birkaç ay önce buralarda kopan kıyameti, kaçak düşman ordusuyla onların yerli yadakçılarının oluşturduğu tedirgin mahşer kalabalığını andı. Bu ölü sessizlik de onu tedirgin ediyordu. O, hep en civcivli devinimin patlak verdiği yerlerde yaşamağa, sırasında bu mahşer gibi kalabalığa komuta etmeğe alışmıştı.

Sürücü, atları dehleyerek tramvayı yürütürken Mustafa Kemal yavaşça onun yanına sokuldu :

«Sen, atları kamçıyla mı yönetirsin?»

«Elbette, paşam, kamçısız yönetilir mi?»

«Neden yönetilmesin?»

«Biz, görmedik.»

Paşa, sürücünün yanına çıktı :

«Sen, şu yerini bana ver de ben, kamçısız yöneteyim.»

Dizginleri eline toparlayan paşa, atları sürmeğe koyuldu.

Bir yandan da sürücüyle yarenlik ediyordu :

«Nasıl sürebiliyor muyum?»

«Benden iyi sürüyorsunuz paşam.»

«Ben de senin gibi yöneticiyim. Ben de yüzbinlerce insanı ölüme giden yola seve seve götürdüm. Ne var ki bir tanesine bile kamçı kullanmadım.»

Latife de paşanın tramvaycılığına imrenmişti :

«Paşam, ben de biletle olsam?»

«Çok güzel olur, biletleri çaldırmazsın.»

Bu karşılıkta hiçbir şaka tonu yoktu. Paşa hemen sö-
zün arkasını şöyle getirdi :

«Kamçısız tramvay yönetiyorum, beni çok konuşturma.»

Gecenin sessizliğinde bu alışılmamış nal tıkrıtları tramvay tekerleği gıcırtiları İzmir'in karanlık, üzgün sessiz-
liği içinde bir süre öttü durdu.

Paşanın yanbaşımda kürküne bürünmüş oturup yolun karanlığında parlayan demir raylara dalan Latife; paşanın, kamçısız bir yönetimle Türkiye'yi yönetebileceğini düşünüyordu. Türkiye şu tramvaya benzer miydi? Onu çekip götüren şu zavallı atcağızlar, büyük istekleri, tutkuları bulunan Türk insanına benzetilebilir miydi?

İZMİR GAZETECİLERİYLE SÖYLEŞİ

Türkün haysiyet ve izzetinesis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır.

MUSTAFA KEMAL

30 ocak 1923 günü başkomutanlık karargahına giden «Anadolu» «Ahenk», «Sadai Hak», «Şark», «Yeni Turan» gazeteleri başyazarlarıyla yaptığı konuşmada Mustafa Kemal paşa şunları söyledi :

«İtilaf devletlerinin, henüz Türkiye'nin ve Türkiye halkının varlığının ve gelişmelerinin kesin olarak gerekli kıldığı yeni koşulları kabul ve doğrulayıcı bir anlayışa ulaşamadıkları anlaşılıyor. Bütün uygar ülkeler için hiçbir vakit söz konusu edilemeyecek olan birtakım bağımsızlığı zedeleyici hususları, Türkiye için uygun görmekte olan İtilaf devletlerinin gösterdikleri inat ve diretim bütün dünyanın şaşırarak karşıladığı bir niteliktedir. Türkiye çıkarlarına karşıt davranmakta Fransız ve İtalyan delegasyonları, İngiliz delegeleri birbirleriyle sanki yarışıyorlar. Türkiye, bütün bağımsızlığını sağlayacak bir barış istiyor. Bu, güvenlik altına alınmadıkça, insanca yaşamak için gereksediğimiz ya-

şayış ve bağımsızlık koşullarını gerçekleştirinceye dek başladığımız iş sürdürülecektir. Ulusun ağır kararı budur. Ulusumuzun bu kararını kesin olarak uygulamak uğruna her türlü tedbirler zaten güvenlikle alınmış bulunuyor. Dolaştığım yerlerde halkın çok içten ve yürekten gelen sevinçli karşılamalarına tanık oldum. Bundan son kerte duyulandım. Birkaç gün kalmak fırsatını bulduğum yerlerde doğru-
dan doğruya halkla söyleştim. Ve büsbütün anladım ki halkımız, çok uyanık bir halktır. Bir devlet bütün bağımsızlığına, ve bir ulusun kısıtsız koşulsuz egemenliğine sahip bulunmadıkça, o devlet ve ulus için yaşamak, refah ve onur olamayacağını anlayan ulusumuz, bu amaçlarını sağlamadıkça yaşanamayacağına inanmıştır.

Ulusumun bütün gerçekleri anlamakta gösterdiği olgunluk yetenek, övünmeye değer. Artık, bu ulusu tutsak ve bu ülkeyi sömürge yada çiftlik yapmak hevesinde bulunanların ne büyük gaflette bulundukları anlaşılır. Ülke nin istek ve gerçek gereksinimlerine uygun bir barış yapmak olanağı doğduktan sonra, geçmişteki zararları az zamanda kapatmak zorundayız. Özellikle ekonomi ve kültür çalışmalarına çok büyük çabalar göstermelidir. Bu çalışmaları temelli ilkelere dayandırmak ve doğru yönlerde sürekli kılabilmek uğruna bütün ulusun çalışma ve çabasını uyumlu ve verimli kılmak amacı ile barıştan sonra Halk Fırkası adı altında bir siyasal örgüte gerek olduğu kanısındayım. Bence, bizim ulusumuz, birbirinden çok ayrı çıkarları izleyecek ve bu yüzden birbirleriyle çatışma durumunda bulunan sınıflara ayrılmamıştır. Olan sınıflar da birbirlerinin yardımcısıdır. Bundan dolayı, Halk Fırkası, bütün sınıfların haklarını, gelişme ve mutluluk nedenlerini sağlamağa kendini verebilir. İzmir’de halk ile genel bir söyleşi yapmağa fırsat bulursam, bu konuda daha çok ayrıntı verebilirim.»

Bu sırada başyazarlardan biri Ulusal egemenliğin kı-

sıtlanıp kısıtlanmayacağını sordu. Paşa ona şu karşılığı verdi :

«Esas teşkilât kanunumuz, esasen bunu kefalet altına almıştır. O kanun ki şunun bunun koyduğu bayağı bir kanun, bir yazı olmayıp yazılmadan önce bir ulusun iş ve davranışıyla ve bunların sonuçlarıyla anlatılıp saptandıktan sonra üç buçuk yılı aşkın bir zamandan beri uygulanmakta olan bir kanundur. Bu kanunun temelli maddelerini bozan herhangi bir makama hak ve yetki verilemez. Esas Teşkilât Kanunu'nun birinci maddesi gereğince, egemenlik, kısıntısız koşulsuz ulusundur. Ulusumuz için hiçbir noktasının her ne biçim ve anlamda olursa olsun değiştirilmesine müsaade edilemez. Bu düstur, ulusça dirimsel bir önemdedir.»

«Yeni seçimler ne zaman yapılacaktır, paşam?»

«Barış yapmağa İtilaf devletleri engel olmazlarsa, barış koşulları Meclisçe doğrulandıktan sonra, üzerine aldığı ve büyük onur ve başarı ile yapagelmekte olduğu tarih görevini bitirmiş olacaktır. Böylece ulusal ülkü elde edilinceye dek Meclisin toplantı durumunda bulunmasını gerekli kılan geçici kanun maddesinin gereği yapılacaktır.»

İZMİR HALKIYLA SÖYLEŞİ

Yüksek Türk, senin için yüksekliğin
sınırı yoktur. İşte, parola budur.

MUSTAFA KEMAL

«Başkomutan Gazi Mustafa Kemal paşa, 31 ocak 1923 günü İzmir gümrük yapısının geniş salonunda İzmir halkıyla söyleşti. Kadınlı erkekli pek çok kişinin sorduğu sorulara elden geldiğince toplu karşılıklar vermeğe çalıştı :

«Sayın İzmir halkı, sevgili hemşerilerim! Sizi böyle yakından yüz yüze selamlamak, benim için çok büyük mutluluktur. Gerek bundan beş altı ay önce yenmiş ordumuzun içinde geldiğimde ve gerekse bu kezki gelişimde halkın bana gösterdiği içten karşılayıştan dolayı çok teşekkür ederim. Elde olsaydı teşekkürlerimi bütün İzmir halkına ayrı ayrı bildirirdim. Ne yazık ki bu maddeten olamaz. Duygularımın bütün hemşerilerime iletilmesini burada bulunanlardan rica ederim.

«Hanımlar, efendiler, İzmir, kırk yüzyıllık bir dedeler kentidir. İzmir, bu kerte derin bir tarihe sahip olmakla birlikte coğrafya durumu yüzünden ekonomik ve siyasal çok büyük bir öneme sahiptir. İşte, bundan dolayıdır ki Türki-

ye'yi yoketmek isteyen düşmanların bakışları, ilkönce bu önemli tarih bölgesine çevrilmiştir. Nitekim, düşmanlarımız, en önce burasını işgal etmişler, ondan sonra daha doguya ilerlemişlerdir. İzmir'in işgali, bütün ulusun yüreğinde derin bir yara açmıştır. Herkes, İzmir için ağlıyordu. İzmir, halkın acılarını, ağlayışlarını, direniş ve inanını anlatmak üzere bir parola olmuştu. Türlü bakımlardan çok değerli olan İzmir, elbette, düşmanların eline bırakılamazdı, nitekim, bırakılmadı da.

«Efendiler, ben şimdi burada hazırlıklı bir söylev verecek değilim. Amacım, halkça, kardeşçe söyleşmektir. Bu dakika karşınızda bulunan kişi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkomutanı Mustafa Kemal'dir. Bundan dolayı benden neler istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ederim.»

Dinleyicilerden üçü kadın olarak on dokuz kişi, Mustafa Kemal'e birçok soru sordu. Paşa da bütün bu soruları dikkatle not etti. Bunlar, otuzu aşındı. Türk devletinin bugünkü temelleri, kadının toplum yaşayışındaki yerinin ne olacağı, Lozan barış konferansındaki görüşmelerin ne aşamada bulunduğu, tarım, ticaret, endüstrinin gelişmesi, Halk Fırkasının izleyeceği temel ilkelerle birlikte daha birçok soruya paşa birer birer şöyle karşılık verdi :

« (...) insanların yaradılışına ilişkin birbirine aykırı kuramlardan söz etmeyeceğim. Sonraki dönemlerden başlayacağım. Şuna inanmak gereklidir ki yeryüzünde gördüğüm her şey, kadının eseridir. Nitekim, hepimiz, padişahlar üstüne kötü düşünceler besliyorduk. Bunlar, annelerimizin öğrettiklerinin sonuçlarıdır. Bir toplum, cinsinden salt birinin yüzyılın gereklerini elde etmesiyle yetinirse, o toplum, yarıdan çok zaaf içinde kalır. Bir ulus, gelişmek ve uygarlaşmak isterse, özellikle bu noktayı temel olarak benimsemek zorundadır. Bizim toplumumuzun başarısızlığının nedeni, kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz umursa-

mazlık ve kusurdan doğmaktadır. İnsanlar, dünyaya yazgılarınca yaşamak üzere gelmişlerdir. Yaşamak demek, çalışmak demektir. Bundan dolayı, bir toplumun bir üyesi çalışırken öbür üyesi durursa o toplum felçli olarak kalır. Bir toplumun hayatta çalışması ve başarı kazanması için çalışmanın ve başarılı olabilmenin dayandığı bütün nedenlerle koşulları benimsemesi gerekir. Bundan dolayı bizim toplumumuz için bilim ve fen gerekiyse bunları benzer alanda hem erkek hem de kadınlarımızın elde etmeleri gereklidir. Bilinmektedir ki her aşamada olduğu gibi toplum yaşayışında dahi iş bölümü vardır. Bu genel iş bölümünde kadınlar, kendilerine özgü görevleri yapacakları gibi aynı zamanda toplumun rahat yaşaması, mutluluğu uğruna gerekli olan genel çalışmalara da katılacaklardır. Kadının evdeki görevi, en ufak en önemsiz görevidir. Kadının en büyük görevi, analıktır. İlk eğitim verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse bu görevin önemi gereği gibi anlaşılır. Ulusumuz, güçlü bir ulus olmaya karar vermiştir. Bugünün gerekli işlerinden biri de kadınlarımızın her bakımdan yükselmelerini sağlamaktır. Bundan böyle kadınlarımız da bilgin olacıklar, erkeklerin geçtikleri bütün eğitim aşamalarından geçeceklerdir. Sonra kadınlar, toplum yaşayışında erkeklerle birlikte yürüyerek birbirinin yardımcısı ve desteği olacaklardır.

«Efendiler, affedersiniz, bir noktayı açıklamak üzere bir an duracağım. Efendiler, dediğim zaman hanımefendiler ve beyefendiler demek istiyorum. Kolaylık olsun ve hanımlarla efendilerin tam eşitliğini anlatsın diye bu yolda konuşmayı uygun gördüm.

«Düşmanlarımız bizi dinin etkisinde kalmış olmakla suçlamakta ve duraklama ve çöküntümüzü buna bağlamaktadırlar. Bizim dinimiz, hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını istememiştir. Tanrının buyurduğu şey, müslüman kadınla erkeğin, birlikte bilim elde etmesidir. Ka-

dınla erkek, bu bilimi aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onu elde etmek zorundadır. İslam ve Türk tarihi incelenirse görülür ki bugün kendimizi bin türlü bağlarla bağlı sandığımız şeyler yoktur. Türk toplum yaşayışında kadınlar, bilimce, kültürce ve başka bakımlardan erkeklerden kesinlikle geri kalmamışlardır. Belki daha da ileri gitmişlerdir. Bugün bu ülkeyi gözden geçirelim: Göreceğimiz iki tablo vardır. 'Birisi, tarlalarda erkeklerle birlikte çalışan, pazar yerine giden, çalışmalarında kocalarına yardım eden kadınlar... Ben, bu kadınlar arasında daha iyi işten anlayanlarına ve hesap yapanlara rastladım.

«Bir gün Akşehir yöresinde bir köye gittim. Çok yağmur yağıyordu. Soğuk da vardı. Kendimi belli etmeyerek bir evin önünde duran bir kadına :

«Hemşire, yağmur var, soğuk var, beni içeri alır mısınız?» dedim.

«Buyurun» diyerek beni bir odaya aldı. Odada ateş olmadığı ve yeni bir ateşin yakılması uzun zaman istediğinden :

«İsterseniz bizim odaya gidelim. Orada hazır ateş var.» Dedİ. Gittik. Ardından komşularından birkaç kadın ve erkek daha geldi. Burada konuşmağa başladık. Konuşurken bana en önemli soruları soranlar kadınlar oldu. Askerin durumunu, düşmanın durumunu, en önemli düşmanın hangisi olduğunu sordular. Bunları sorarken hiçbir kayguya çekinmeye gerek görmediler. İnsanca konuştularsa da sonra benim kim olduğumu anlayınca kaygulandılar. Söyledikleri şeylerden kendilerine bir zarar geleceğini sanarak korktular. Şundan ki şimdiye dek törensel bir adamla açıkça konuşmayı bir suç saymışlardı.

«Efendiler, ülkemizde bilgisizlik varsa geneldir. Salt kadınlarımız için değil, erkeklerimiz için de vardır. Başka bir görünüşe kasabalarda, kentlerde rastlıyoruz. Bu da daha çok yabancı romanlarında okunan kafes.efsaneleridir.

Kuşku yok ki bu geri göreneği ortalığa yayan, saraylar olmuştur.

«Dinin, gerektirdiği örtünme, kısaca anlatmak gerekirse kadınların çalışmalarını zorlaştırmamalı, edebe aykırı olmayacak bir basit biçimde bulunmalıdır. Örtünme, kadını yaşayışından ayıracak biçimde olmamalıdır. Bu konuda son söz olarak diyorum ki bizi analarımızın adam etmeleri gerekliydi. Onlar, edebildikleri gibi etmişlerdir. Ancak, bugünkü düzeyimiz, bugünün gerek ve gereksinimlerine yeterli değildir. Başka düşünüşte, başka olgunlukta adamları gereksemekteyiz. Bunları yetiştirecek olanlar, bundan sonraki annelerdir.

«(...) Bütün dünya görmüş ve anlamıştır ki Osmanlı imparatorluğu tarihe karışmıştır. Yeni bir devlet yaratılmıştır ki adına «Türk devleti» derler. Bu devlet, Türkiye Büyük Millet Meclisince ve onun hükümetince yönetilir.

«Unutulmamalıdır ki ulusun egemenliğini bir kişide ya da birtakım kişilerin elinde bulundurmaktan çıkar bekleyen bilgisiz ve gafil insanlar vardır. Hükümdarlar, kendilerini var olmayan gücün temsilcisi tanırırlar, bundan zevk alırlar. Ancak onların çevresindeki çıkarıcılar, bunu din kılıfına büründürerek bütün ulusu kandırmağa çalışırlar. Nitekim, şimdiye dek de çalışmışlardır. Sonunda ulusun kulağı bu öğretilerle dolar, bunları dinin ve gerçeğin gereği sanırlar. Bu gibilerine gerici ve davranışlarına gericilik derler. Yakın tarihimizin aşamalarını incelersek birçok örneklerine rastlarız. Ancak, buna bütün dünya inanmalıdır ki ulusumuz bu gibi öğretilerle artık kandırılamaz. Fetva ile ya şu yada bu biçimde ulusu gericiliğe sürüklemek isteyenlerin yeri zindan olacaktır. Kesin olarak ve çekinmeden söylerim ki ulusal egemenliğimizin her zerresini şu yada bu biçimde bağlamak isteyenler, en koyu gericilerdir. Öylelerine karşı ulusun yapacağı şey, onları parçalamaktır.»

« (...) Bu konferansa (Lozan) büyük bir iyiniyetle, ba-

riş ve suskunluğu bir ayak önce sağlamak uğrunda ki ciddi isteğimizle gittik.»

«Bu isteğimizin ciddiliğine ülkemizi onarmak, ulusumuzu mutluluğa, rahatlığa ulaştırmak yönündeki kesin inanımızdan daha büyük, daha açık bir kanıt olamaz. Savaşa girmekliğimizin nedenleri dirimimizi savunmak zorunluluğundan gelmiş ve gelmektedir. Oysa, bizimle konuşma masasına oturanlarda aynı içtenliği bulamadık. Bizim düşünüşümüzle onların arasında büyük ayrılıklar vardı. Bu kez de ayrılıkların ortadan kalkmadığını gördük. Biliyorsunuz ki batı dünyası, Osmanlı devletini yıkmak uğruna ortaya Doğu sorunu diye bir sorun çıkarmıştı. Batı, öyle sanıyordu ki Osmanlı devletini yıkmakla onu oluşturan öğeyi de yıkacaktı. Gerçi başarı kazandı, ancak, ikincisinde kazanamadı ve kazanamayacaktır. Batı dünyası şimdi bile bir gerçeği görmek ve doğrusunu söylemek istemiyor ki o da eski Osmanlı devletinin yokolduğu ve yeni Türkiye devletinin doğduğudur. Türk ulusu, kendi adına yeni bir devlet oluşturmuş, direnişi, gücüyle yeniden ortaya çıkmıştır.

« (...) Bize önerilen antlaşma katıksız bağımsızlık isteyen ulusumuz için hiçbir vakit benimsemeğe değer görülemez.

« (...) Bizde en çok göze çarpan bir nokta vardır ki o da herkesin bu gibi sorunlara dokunmaktan kaçınmasıdır. Medreseler ne olacak, vakıflar ne olacak dediğimizde hemen bir direnmeyle karşılaşsınız. Bizim dinimiz en doğal, en ulusal bir dindir. Bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bizde rahiplik sınıfı diye bir şey yoktur. Hepimiz, dinimizin dediklerini eşit olarak öğrenmek zorundayız. Her birey, bunları öğrenmek için bir yeri gerekser. Orası da okuldur. Ulusumuzun bilgi ocakları bir olmalıdır. Bütün ulus çocukları, kadın-erkek aynı eğitimle oradan çıkmalıdır. Her alanda yüksek eğitim görmüş uzmanlar yetişir-

mek gerekli ise dinimizin gerçek felsefesini incelemek inandırmaq gücüne sahip seçkin ve gerçek din bilginlerini yetiştirecek yüksek kuruluşlarımız olmalıdır.

«Ordumuz, babalarına ve dedelerine yaraşan çocuklar olduklarını gösteren kişilerden kurulmuştur. Bundan sonra, ordumuzu daha iyi bir duruma getireceğiz. Bu da ordunun rahatlık ve mutluluğunu sağlamakla olacaktır. Subaylarımızı yaşamak kaygusu içinde bırakmak hiçbir vakit uygun olamaz. Ulusumuz, subaylarının, askerlerinin ve devlet makinasını işleten memurlarının rahatlığını elbette göz önüne alacaktır. Milis subaylarına gelince, ordumuzda böyle bir subaylık sınıfı yoktur. Yalnız savaşlar sırasında bu sıfat ve yetkilerle çalışmış olan fedakrlar vardır. Bunların dlsz kalmamaları gerekir. Bunlar ya ordunun içinde görevlerini sürdürmektedirler yada ordu kurulduktan sonra ülke içinde yeteneklerine uygun olan işler bulmuşlardır. Her ne biçimde olursa olsun çalışmış olanlar, ulustan büyük armağanlar bekliyorlarsa doğru bir davranışta bulunmuş olamazlar. Ulustan çok şey istememeliyiz. Çalışanlar, namus görevlerini yapmış olmaktan başka bir şey yapmamışlardır.»

MECLİSTE İKTİSAT KONGRESİ İÇİN GÜROLTU

Yeni Türkiye devleti emperyalist bir devlet olmayacaktır. Ancak, yeni Türkiye devleti bir iktisat devleti olacaktır.

MUSTAFA KEMAL

İktisat vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Büyük Millet Meclisi kürsüsüne çıkarak şöyle konuştu :

«Efendim, Trabzon mebusu sayın Ali Şükrü beyefendinin iktisat kongresi üstüne iktisat vekaletinden ve vekiller kurulu başkanlığından bir soru önergesi vardır. Ben, İktisat bakanlığına ilişkin bölümlerine karşılık vereceğim. Esasen hepsi iktisat bakanlığıyla ilgilidir. Müsaade buyrulursa fıkra fıkra karşılık vereyim.»

Karahisarlı Sahip mebusu Mehmet Şükrü:

«Soru önergesi bir kez okunsun» diye bağırdı.

Önerge okundu :

«Yüksek başkanlığa;

«Şu günlerde İzmir'de büyük bir iktisat kongresi yapılacağını gazetelerde okuyoruz. Bu kongre, salt iktisat vekaletinin girişimiyle mi yoksa vekiller heyetince alınan bir

karar sonucu olarak mı toplantıya çağırılmıştır? Kongrenin gündemi nedir?

«Kongreye üye olmak üzere birçok mebusların seçilmesi dolayısıyla bu mebusların Ankara'dan ayrılması sonucunda Meclisin çoğunluğu bozulmayacak mıdır? Bozulunca şimdiki görüşmelerin en civcivli döneminde meclisin isterse iki üç gün için olsun çalışmasını durdurması doğru mudur?

Bu işler üstüne sayın vekiller kurulu başkanı ile iktisat vekili beyefendinin ivedi ve ağızdan açıklama yapmalarını ister ve rica eylerim.

3 Şubat 1923
Trabzon mebusu
«Ali Şükrü»

Önergenin okunmasından sonra, İktisat vekili Mahmut Esat, konuşmasını şöyle sürdürdü :

«Efendim, Ali Şükrü beyefendinin sorularına fıkra fıkra karşılık vereceğim. Şu günlerde gazetelerde büyük bir iktisat kongresi açılacağını gazetelerde okuyoruz.» «Efendim! İktisat kongresinin toplanması, salt bir gazete haberi değildir. İktisat bakanlığının bundan bir buçuk ay önce bütün vilayet ve livalara törensel bir bildirgesi vardır. Bu bildirge bütün gazetelerde yayımlanmıştır. Bundan dolayı, bunun bir gazete haberi olarak alınmamasını rica ederim. Fıkra iki : «Bu kongre salt iktisat bakanlığının girişimiyle mi yoksa vekiller kurulunca alınan bir karar sonucu olarak mı toplantıya çağırılmıştır?»

«Türkiye iktisat kongresi, salt iktisat bakanlığının girişimi ve isteğiyle toplantıya çağırılmıştır. Vekiller kurulunun bu yolda bir kararı yoktur. İktisat bakanlığı, büyük iktisat kongresini toplantıya çağırmayı büyük bir ödev ve yetkisinin en değerli parçasından biri bilmiş ve ülkenin ekonomisine böylece en büyük hizmetlerinden birini yapacağına inanarak doğrudan doğruya büyük bir kongreyi top-

iantiya çağırıştır. Efendiler! Üretim bölgelerimizde iktisat incelemelerinde bulunmak üzere bundan bir hayli zaman önce gezim sırasında ülkenin pek çok gereksinimlerini yakından gördüm. Ve uzun yıllardan beri unutulmuş olan ekonomimiz üstüne ülkemiz iktisat yapımcılarının bir araya gelerek düşüncelerini, düşüncelerini Büyük Millet Meclisi hükümetine bildirmelerini ve kendi girişimleriyle orada yapılması gereken işlere hemen orada karar vererek davranmalarını uygun gördüm. Ve 12 kasımda Başkomutan paşa hazretlerine İzmir'den telgraf çektim. Dedim ki ülkenin ekonomisi uzun yıllardan beri unutulmuştur. İktisat yapımcıları dinlenmemiştir. Bu meslek adamlarını dinlemek ve onların dileklerine göre iktisat programı yapmak, doğrudan doğruya ülkesinin vicdanını ve yüreğini dinleyerek bir program yapmak gerekir. Ve bu çok hayırlı olur. Bu hayırlı işin onursal başkanlığını alır mısınız? diye sordum. Başkomutan paşa hazretlerinden karşılık aldım. Sevinerek alıyorlardı. Ve bugün de onursal başkanlığında bulunuyorlar. Kendileri, açılış törenini yapacaklardır. Ben, temelde halkçı olan Büyük Millet Meclisi başkanının onursal başkanlıklarında iktisat kongresinin açılmasını hükümetimizce ve Meclisimizin ilkeleriyle de çok uygun buldum. Böylece başkan paşa hazretleri de benimsediler.

«İktisat kongresini toplamaktan amaç, efendiler, Türkiye'nin her yanı bir olduğu halde aranın uzaklığından ve yolların kötülüğünden ne yazık, İstanbul'daki tüccarlarımız Avrupa'nın uzak ülkesindeki tüccarları tanıdıkları halde, İstanbul'daki çiftçilerimiz, uzak ülkelerdeki çiftçileri tanıdıkları halde, Erzurum'u, Diyarbakır'ı, Bitlis'i tanımayacak kerte acıklı bir durumdadırlar. İstedik ki, aynı zamanda, büyük toplantıda, birbirlerini tanımayan ülkenin öz çocukları, birbirlerini tanısinlar ve ülkenin iktisat gereksinimlerini bir kez de bir arada düşünsünler, bir arada toplu olarak iktisat işlerini çözsünler. Yetkileri dışında olan bölüm-

ler üstüne Büyük Millet Meclisi ve hükümetine, muhtıralar vererek gereken yönlerde, dikkatlerini çeksinler. Ben, onların diyeceklerini pek değerli bulmaktayım. Şundan ki doğrudan doğruya iş adamlarıdır. Verdikleri bilgiden hem iktisat bakanlığı, hem Büyük Millet Meclisi ve hem de onun hükümetinin aydınlanacağı kanısında bulunuyorum.

«Kongrenin gündemi nedir buyuruyorlar? Efendiler! İktisat bakanlığının kongre karşısındaki ödevi yalnız girişim ve istemektir. Kongreye gelecek olan iktisat yapımcıları, gündemleri kendi kendilerine düzenleyebilirler. Ve o yetkileri de vardır. İktisat bakanlığınca yapılan bir gündem ile davranışlarının sınırlandırılmasını ben uygun bulmadım. Çok serbestçe ülkenin ekonomisinde eylemce etken olan bu adamların gündemlerinin iktisat bakanlığınca düzenlenebileceğine inanmıyorum. Bundan dolayı ayrıca bir gündem düzenleyerek bu gündeme göre davranın demeyi iktisat bakanlığı uygun bulmamıştır. Kongre, olgundur, bu işleri çözmek yetenek ve yetkisi vardır. Bundan dolayı, ayrıca bir gündem düzenlemeyi uygun bulmadık. Rolümüzün girişim ve istemek olarak kalmasını istedik.

«Konuşulacak iktisat sorunlarının temel çizgilerini gösterecek bir öneri hazırlanmış mıdır?»

«Evet... Ancak efendiler, gündemini düzenlemedik. Şundan ki, kongreyi yetkili ve olgun biliyoruz, demiştim. Öneriyi yapmakla, önceki anlatımımınla arada bir karşıtlık olduğunu sanmamanızı rica ederim. İktisat Bakanlığının da usuna birtakım önemli iktisat sorunları geldi ve istedi ki danışma niteliğinde kongrede konuşulmasını önersin. Bu yolda ufacık bir kitap yazdık. Kongrenin toplanmasından iki gün önce de üyelere kolaylık olmak üzere dağıtacağız. Yani, amaç şudur : şu sorunun üzerinde düşünmek zorunda değilsiniz, diyeceğiz. Bunları incelemeğe değer bir sorun olarak benimserseniz şu elinize verilen şu şeyleri de anınız, demektir. Kongre, verdiğimiz bu programdan daha

önemli bir şey bulunduğuna inanarak bunu incelemeye değer görmezse ayrıca bir gündem üzerinde görüşme açabilir. Bizimki salt aydınlatma, yol gösterme türündendir. Bu önerinin içindekilerin özeti de dört beş iktisat sorununa değinmektedir. Bunlardan başlıcaları şunlardır: İktisat Bakanlığının kanısına göre, ülkede ilkönce çözülmü gereken sorunlardan biri kredi sorunudur. Mali ve kişisel itibar sorununda ne yapılabilir? Ülkemizin doğal ve sabit zenginliği bereketli ve çoktur. Ülkemizin iş eli (çalışması) bereketlidir. Türk köylüsü gibi çalışkan ve namuslu bir köylüyü dünyada bulmak pek güçtür. Ülkemizde eksik olan şey, para sermayesidir. Bu para sermayesi ve kredi sorunu ne biçimde çözülebilir? Kongrenin bizi bu konuda aydınlatmasını yazdığımız o kitapçıkta rica ettik. Banka sorunu, Ziraat Bankası, ne biçime gelmelidir? Köy Bankası nasıl açılmalıdır? Bir ayak önce açılması gerekli midir, değil midir? Ticaret bankasının açılması gerekli midir? Endüstrimizi korumak üzere bir sanayi bankası kurmak doğru mudur, değil midir? İşte, bu gibi sorunlar görüşülecektir. İktisat Bakanlığının görüşüne göre bol çalışmayı yararlı kılmak sonucuna getirebilmek için her şeyden önce ülkemizde kredi sorunu çözülmelidir.

«İkinci sorun: Üretim ve tüketimin düzenlenmesi sorunudur ki kredi sorunuyla sıkı sıkıya ilgilidir. Ormanlar, madenler, endüstrimiz, ziraatımız uzun uzadıya yazdığımız sorunları içeriyor.

«Üçüncüsü: Gümrük sorunlarına değiniyor. Ülkede iktisat yapımcılarının düşünceleri nedir? Ve ne isterler?

«Efendiler! Şimdiye dek ülkemizde girişimlerle dünyanın önüne çıkmak yöntemi düşünülmüyordu. Oysa, başarı sağlayabilmek için dünyanın, iktisat dünyasının önüne toplu ve güçlü olarak çıkmalıyız.

«Bundan dolayı, türlü ortaklıkların ve sendikaların pek büyük önemi olduğuna inanıyoruz. Sonraki sorunlarsa,

yollar ve ulaşım araçları ile makina sorunudur. Endüstriye özgü aygıtlar ve öteberi diyoruz. Buna makina sorunu diyoruz. Biliyorsunuz ki ülkemizde nüfus azlığı sorunu vardır. Bu nüfusu çoğaltmak, göçmenlikle olacak iş değildir, ve uzun zaman işidir. Öbür ülkelerin nüfus artmalarını göz önüne alacak olursak yüzyıllara bağlı olduğunu görürüz. Ve bunun azlığını ancak ve ancak makina ile giderebileceğimiz kanısındayız. Bundan dolayı, ziraat, endüstri ticaret odalarının düzenlenmesi üstüne ne düşünüyorlar? Bunu ayrıca kongreye soruyoruz. İktisat konusunda ne düşünüyorlar? Ne gibi güçlüklerle uğramaktadırlar? Ve ne çözümleri isterler?

«Dokuzuncu sorun: Köylünün durumudur. Köylüye ne biçim de yardım etmeliyiz? Ne gibi çözümler almalıyız? Buna benzer pek çok sorun içermektedir. Temel çizgileri bunlardır. Salt iktisatçıdır. Gerçi, iktisat bakanlığı buna ilişkin kararlarını saptamıştır. Ancak, yeni bir alana girmekte olduğumuz bir sırada ülkemizin en belli başlı ekonomi sorunu olduğuna kuşku yoktur. Bu çok çetin ve ne varki çok verimli ve mutlu alan üzerinde yürürken İktisat bakanlığı, davranma saati çaldığı bir sırada ülkemizin iktisat yapımcılarını her şeyden önce dinlemenin gereğini ve gereksinimini anladı. Bu kongreyi bu yüzden çağırdı.

«Sonra, efendiler, Halk devleti, Halk Türkiyesi, diyoruz. Halkı ve iktisat yapımcılarımızı yakından dinleyerek saptanacak projenin, ülkemiz gereksinimlerinin tercümanını olabileceğine inanıyoruz.

«Kısacası, efendiler, iki bin kişilik iktisat kongresi toplantısını tarihimiz ilk kez yazıyor. Bu, övgüye değer, ülkemizin her yanından büyük istek ve coşkunlukla kongreye koşan ve bugüne dek seçilen üyelerin sayısı bini aşkındır. Bundan, yani iktisat kongresinin çağrısından düşman ülkeleri kaygulu ve ürkmüş bir durumdadırlar. Atına ajan-

sının son bildirileri ve İngiliz gazetelerinin son yayınlarını özellikle yüksek görüşünüze sunuyorum. Ancak, efendiler, ne derlerse desin düşmanlar, her alanda olduğu gibi iktisat alanında da Türkiye'miz mutlaka kesinlikle bağımsızlığını sağlayacaktır. Şundan ki Türkiye'liler, dişleriyle, tırnaklarıyla kazandıkları bu özgürlük yaşayışını iktisatla-riyle pekiştirmekle savunacaklardır. Şundan ki onlar pek değerlidir. Pek pahalıya mal olmuştur. Bütün ulusun, di-şıyla, tırnağıyla kazandığı bir davadır. Bundan dolayı, önü-ne iktisat çemberiyle geçerek dirimini savunacaktır, ve pek iyi edecektir. Efendiler, düşmanlarımız, yayınlarında iktisat kongresinden amaç yabancı sermayesine karşı bir-takım düşmanlıkların ve yabancılara kin ve düşmanlık gös-terisi için iktisat kongresinin toplandığını söylüyorlar. Ya-lan söylüyorlar. Efendiler, Türkiye, her uygar devlet gibi ve her alanda olduğu gibi ekonomisinde de bağımsızlık ve özgürlük istemekten başka bir şey yapmıyor. İktisat kong-resi de bunu sağlamak uğruna toplanıyor. Yabancı serma-yesine karşı Türk ulusunun hiçbir kin ve düşmanlığı yok-tur. Ve onun ülkeye girmesi uğruna bütün hertürlü kolay-lığı da bütün uygar uluslara da göstermeğe hazırdır, an-cak kendimizi yirminci yüzyılın ortasında hiçbir devletten geri görmediğimiz gibi hiçbir devletten de aşağı koşul-lar benimseyerek Türkiye'yi tutsaklar ülkesi durumuna ge-tiremeyiz, efendiler! (Alkışlar, bravo sesleri.)

«Efendiler, Atina ajansı, ve İngiltere haberleri yaban-cı sermayesine karşı kin ve düşmanlıktan söz ediyorlar. Chester projesi, Türkiye'nin yabancı sermayesine karşı ne kerte müsaade göstermiş olduğunu anlatabilecek bir ta-nrıktır. Yeniden aygıt vb. sözleşmesi ki -on milyon liralık bir ortaklıkla yapılmıştır- bunu yalanlamağa yeter, sanı-yorum.

«Yalnız, diyorum ki efendiler, Türkiye Tutsaklar ülke-si olmasın, her uygar ulus gibi işlem görsün. Bu biçimde

davranmayı uygun gören yabancıların sermayesine kapımız açıktır. Ülkemiz açıktır.»

Konya mebusu Refik (Koraltan):

«Diplomat kılığındaki Avrupa sarrafları işittikçe utan-sınlar» diye bağırdı.

Mahmut Esat, sözlerini şöyle sürdürdü:

«Birçok mebusların seçilmesi dolayısıyla mebuslar Ankara'dan ayrılınca Meclisin çoğunluğu bozulmayacak mıdır?» diyorlar.

«Efendiler, mebus beyefendiler seçilmesin diye iktisat Bakanlığı bir karar veremezdi. Ülke yazgısının sözcüleri burada toplanmıştır. Bunların burada kendi aralarında verecekleri karar elbette buyruktur ve Meclisin doğrudan doğruya çözeceği bir sorundur. Ve ben, bunun iktisat Bakanlığıyla bir ilgisini görmedim.»

Ali Şükrü:

«Bunu vekiller heyeti başkanından sormuştum.»

Mahmut Esat:

«Ben anlayamamıştım.»

Refik Şevket (Ince):

«Başkana sormalı.»

Mahmut Esat:

«Barış görüşmelerinin en kızgın döneminde Meclisin isterse üç dört gün olsun tatile girmesi doğru mudur?» Kendi kanıma göre elbette doğru değildir? Ancak, bu önce bildirdiğim gibi doğrudan doğruya yüksek meclisin çözeceği sorunlardandır. Buradaki mebuslar, ülkenin biricik temsilcileridir. Nasıl isterlerse öyle olur. Yalnız mebus beyler seçilemez diye bildiride butunamazdım. Seçimlere karış-mış olurdum. Diyeceklerim bunlardır.»

Ali Şükrü:

«İktisat vekili beyefendinin benim önerime karşı vermiş olduğu açıklama üzerine ben de birtakım noktaları

açıklamak zorundayım. Vekil beyefendi, sorduğum sorulara birer birer karşılık verdiğiinden dolayı ben de söylediklerine birer birer karşılık vereceğim. İlkın hafif bir dokunuş olmak üzere kongrenin toplanışı bir gazete haberi değildir, buyurdular. Sonra da yine gazetelere ilan edilmiştir, dediler. Oysa, ben gazetelerden kongrenin toplanacağını anladığımı anlatmak üzere önergemde şöyle yazmıştım. Kongrenin törenselsel bir niteliğı olduğunu bilmiyorum. Şundan ki Meclisten geçmiş bir şey değildir. Gazetelerde Bakanlığın genelgesini gördüğümü de, elbette, itiraf ederim. Bundan dolayı, bu sorudaki ereğim şu günde toplanacağını anlatmak içindi. Vekil beyefendi buyurdular ki İktisat bakanlığının bir girişimi yeni İktisat kongresi davası, Bakanlığın en büyük ve kutsal bir ödevidir. Bu, doğrudur. Efendiler, yalnız buna karşılık vermeden önce bununla ilgili olan başka bir iki noktayı anlatıp ondan sonra karşılık vereceğim. Bir kez ben, sorduğum soru ile kongrenin niteliğini anlamak istedim. Vekil beyefendi yapmış olduğu açıklamada kongrenin salt bir danışma niteliğı taşıdığını anlattılar. Ancak, anlatımları arasında not ettiğim bir şey vardır. «Yapılacak işlere karar verecek» buyurdular. Yanlış not etmedim. Efendiler, ülkede yalnız İktisat kongresi değil, her meslekte kongreler yapılmasını ve bu biçimdeki yararlı toplantıların sık sık yapılmasını istemeyen hiçbir kişi yoktur.»

Bu sırada birçok sıradan şu sesler yükseldi:

«Siyasal olursa!»

Ali Şükrü, konuşmasını sürdürdü:

«Siyasal dahi olsun zararı yoktur. Şundan ki, elbette, düşünce alış verişini yapmadıkça yapılması istenilen işlerin içeriğı anlaşılamaz. Bunu kabul ederim. Ancak, ben, bilmiyorum, belki kendi yetersizliğimdir, kendi eksikliğim ve bilgisizliğimdir. Ben, bu gibi kongrelerin yapılmasına hükümetlerin önyak olduğunu bu konuda buyruklar gön-

dererek üyeleri seçtik dediğini görmedim. Yani, ne işittim, ne de okudum. İlk kez olarak görüyorum. (Gürültüler) Daha baştan yetersizliğini anlattım. Müsaade buyurunuz. Efendiler, herhangi bir meslek erbabı, o mesleğin ehli iseler, elbette ki gereksinimi bilirler, toplanırlar ve törensel bir girişimi gereksemezler. Bu biçimde benim bildiğim örnek, yakında gazetelerde gördüğüm İtalya başbakanı Mussolini'nin yapmak istediği bir iktisat kongresidir. Ancak onun niteliği, sanki bir iktisat mebuslar Meclisi biçiminde olduğundan pek şiddetli ve kötü bir saldırıyla karşılaşmış. Sanıyorum ki o da suya düşmek üzeredir. Efendiler, hükümetlerin bu gibi ulusal girişimlere karışmamasının nedeni kongrenin bütünüyle özel bir nitelikte olmalarıdır. Şundan ki, efendiler, milletvekillerinin karar vereceği sorunlar üstüne isterse bir hazırlık kararı olsun bir karar vermek yetkisine özel nitelikte olan kongrelerin hiçbirisi sahip değildir ve olamaz. Bu biçimdeki kongreler, yalnız danışma niteliğinde toplanırlar ve kararları salt dileklerdir. Bu dilekler içinde hiçbir vakit törensel bir el bulunmamalıdır. Nedeni: Bilirsiniz ki toplanan meslek erbabının biricik düşündüğü ve düşüneceği kendi işinin yükselmesi ve ilerlemesi, elbette işin gelişmesinde kişi ya da zümre çıkarları vardır. Bundan dolayı herkes özgürdür. Kendi işinin yükselmesi uğruna istediği kararı verebilir ve hükümete gönderebilir. Hükümet de ulusal meclise götürür. İşte, şurada bulunan vekiller, yani sizler, yalnız iş adamlarının kanısını değil örneğin iktisatla ilgili yalnız iktisatçılar değildir, tüketiciler de ilgilidir, ülkenin bütün çocukları ilgilidir, hepsinin çıkarını göz önüne olarak, dikkate alarak, ona göre genel bir karar verir, bir iktisat siyaseti saptar, ve böyle bir iktisat siyaseti kuracak kongre, ancak şu ulusal, meşru Meclistir. Herhangi bir iş adamının çabasıyla vereceği kararlar olabilir. Bundan dolayı, o iş adamları için çok yararlı kararlar olabilir. Ancak, ülkenin öbür iş adamları için zararlı olabilir. Bundan dolayı, işte,

aradaki dengeyi sağlayacak ve herkesin çıkarlarını aynı adalete düzeyinde tutacak olanlar burada meclis üyeleri, milletvekilleri'dir. Bu üyeler düşünür. Ne o aşırı çıkar sağlasın ne de öbürü. Dengeyi sağlar. İşte, bu yüzden bir ki ülkede dengeli bir iktisat siyaseti sağlamak ödeviyle yükümlü olan kongre, bu meclistir, meşruğ ve törenselle bir niteliğe de sahiptir. Dışarıda yapılan toplantılar, salt özeldir. Ve buna hükümet parmağının girmesi kesinlikle doğru değildir. Bakan beyefendi buyurdular ki kişi girişimleriyle yapılacak birtakım kararlar vereceklerdir. (kendi hesaplarına, sesleri) Verirlerse benimsenecek midir, efendiler? Sonra, ülkenin siyasetine ilişkin genel siyasetine ilişkin genel sorunlardan söz edecekler. Örneğin, gümrük sorunları. İşte, İktisat erbabı gümrük sorunlarının kendi görüşlerine göre ve kendi amaçlarına uygun bir biçimde yapılmasına karar vereceklerdir. Gerçi böyle kararlar verilebilir ve kendi bakımlarından da doğru olabilir. Ancak bu gibi kararları ülkenin genel çıkarlarına uygun düşecek midir? Kararları meclis benimseyecek midir? Eğer bu biçimde kararlar verilmeyecekse ve işi salt danışma niteliğindeyse ben sanıyorum ki iktisat bakanı bey, iki bin kişinin oyunu değil bu konuda yapacağı bir genelge ile yirmi bin kişinin oyunu alabilirdi. Ve daha yararlı olurdu. Salt bir danışma niteliğindeyse ülkeyi seven, ülkeyi tanıyan ve iktisat işlerini bilenler, ülkenin iktisat siyasetini düşünenler düşündüklerini görüşünü hükümete bildirir. Bakanlık, burada bir komisyon yapar ve gelen düşünceleri incelettirir, sonucu Meclis'e götürür. Meclis de bunu görüşerek benimser yada iteler. Sonra efendiler, «gündemi biz yapmadık. Kongre üyeleri gündemi yapmakta özgürdür» buyurdular ki çok olağandır. Şundan ki toplanış bir danışma niteliğinde olduktan sonra gündemin düzenlenmesi de kendilerinin bileceği bir iştir. Ancak bakan bey, danışma niteliğinde olan bu kongreye basılmış bir proje vereceklerini de söylediler. Ben, kendi hesabıma söylüyorum, eğer iktisat

bakanı olmuş olsaydım ülkenin iktisat siyaseti üstüne gereken genel ilkeleri saptayıp ortaya koymadan iktisatçıların karşısına çıkmazdım, efendiler. Yani, ben, bir şey düşünmedim siz düşünün de bana bir şey verin, demek, ben, bu işi yapamıyorum demektir ki, doğru bir davranış değildir, sanırım. Ülkede izlenecek iktisat yönlerini İktisat Bakanlığı kendisi hazırlayıp meclise doğrulatmayarak halktan iş adamlarından isteyecekse doğru davranmış olmaz, sanırım. Yönü verecek, bakanlıktır. Bakanlık, ancak, gereken yönü hazırlamak üzere dışarıya, erbabına başvurabilir. Ben, isterdim ki Bakanlık şimdiye dek çalışsın, ülkenin iktisat siyaseti üstüne gereken genel kanıların ilkelerini çizsin ve bütün ülkeye bildirsın. Yalnız, bir kongre üyesi değil, ülkede ki bütün iktisat erbabı bunun üzerinde düşünsünler ve kanılarını bildirsınler.»

Nebizade Hamdi:

«İşte, çalışıyor ve çalıştığını iddia ediyor.»

Ali Şükrü:

«Hamdi bey arkadaşımız çalışıyor, diyor. Ben de iktisat vekili bey arkadaşımızın çalıştığına tanığım. Yalnız, çalışmasının biçimine karşı geliyorum. Diyorum ki, ilkönce kendisi buradaki asıl görevini yapsın, ondan sonra ortaya koyacağı temel üzerinde mütehassıslardan oyunu toplansın. Ancak, bugünkü yaptığı biçimde ortada bir temel olmadan üye sayısı bine varan türlü iş adamlarından oluşan büyük bir kongre görüşmelerini yararlı bir sınır içinde tutmak ve bir noktaya toplamak olacak iş değildir. Biz, şu meclisteki görüşmelerimizde de çok kez bunun örneğini görmüştüzdür. Eğer belli bir program ve temel ellerine verilmemişse, herkes usuna geleni ortaya atacak ve görüşmelerden hiçbir yarar, hiçbir sonuç çıkmayacaktır.

Ertuğrul mebusu Necip:

«Ne zarar çıkacaktır?»

Ali Şükrü:

«Hiçbir yarar oluşmayacak, dedim. Beyefendiler, ba-
yağı kişisel, bireysel bir sorun üstüne olsaydı bu soruya
karşılık vermezdim. Ne varki sorun geneldir. Yine bir iktisat
sorunudur. Trabzon'dan kalkan bir adamın sonuçsuz dağı-
lacak bir kongre için elli lira harcamasını ben yine bir za-
rar sayarım. İki bin kişi ikiyüz bin lira harcar. Sonucu bir hiç
olan bir toplantı uğruna şöyle bir zamanda böyle ikiyüzbin
liranın harcanmasını korkunç bir zarar sayarım. İşittiğime-
göre Gebze kazası, göndereceği delegeler için halktan beş-
yüz lira toplamıştır. Bu halkın geçineceğinden çok parası
yoktur, efendiler! İktisat Bakanlığının bir broşür halinde
düzenleyip kongre üyelerine verecek olduğu sorunlardan
kaydedebildiğim nokta kredi sorunu, mali itibar, Ziraat
Bankası nasıl olmalı, daha birtakım şeylerdir.

Efendiler, bunlar İktisat Bakanlığının temel görev-
lerindendir. Elindeki mütehassısları aracılığıyla bunlar üs-
tüne verilecek en doğru kararların iktisat Bakanlığından
çıkması gerekir. Bundan dolayı bu sorunların herbiri üstü-
ne iş ve ihtisas sahibi olan kongre üyelerinin belli ve or-
tak görüşü, bir düşüncesi olmaz, sanırım. Banka mütehas-
sısları banka üstüne karar verecek, ormancılar, orman üs-
tüne karar vereceklerdir. Yoksa, ormancılardan banka üs-
tüne düşünce istenmez. Her işin ülkede mütehassısları
vardır. Bakanlık, bu mütehassıslardan işlerine özgü olmak
üzere ayrı ayrı alacağı düşüncelerden eksiksiz bir öneri
düzenleyip Meclise verebilir. Dedüğimin anlaşılmış olduğunu
sanıyorum. Ekonomice ne kerte geri olduğumuzu, ne ker-
te çalışmak gerektiğini az da olsa bilenlerdenim. Ancak,
ben, diyorum ki, gerek iktisat sorunlarında ve gerek öbür
sorunlarda olsun, «lükse» kaçmayalım. Lükse kaçıyoruz,
efendiler, İktisat Bakanlığından soruyorum. Soracağım şey
gerçi ilkece Bayındırlık Bakanlığına, dolayısıyla İktisat Ba-

kanlığına ilişkindir ancak efendiler İktisat bakanı, ülkenin ekonomisinin her bakımdan sağlamak göreviyle yükümlüdür. Her an ve dakika ve ne gibi koşullarda olursa olsun, şuradaki İstanbul demiryolu elimize geçeli dört beş ay oldu. Belki de daha çok oldu. Bu beş ay içinde her gün İstanbul ve Romanya'ya ve Bulgarya'ya elli bin lira un, buğday parası veriyoruz. Bu acıklı durum böyle dururken, iktisat vekili bey diyor ki üretimleri arttıracamız. Anadolu'da bulunan buğdaylar sa çürüyor. (Bravo sesleri) Rica ederim. Bunun sağlanması uğruna iktisat vekili geceyi gündüze katıp da bugün acaba neden şuradaki ulaşımı sağlayamamıştır? Efendiler, rica ederim, altı yada beş ay içinde günde elli bin liranın neye varacağını düşününüz. Bakan beyin bunu benden daha iyi bilmesi gerekir. Eğer iktisat vekili bey Meclisten tahsisat isteselerdi bu demiryolunun onarılması için bu meclis istedikleri parayı kendilerinden esirger miydi? İktisat vekilinin ağzından böyle bir şey işittiniz mi? Böyle bir istemle karşınıza gelmiş midir? Rica ederim, ülkenin bugün ivedi olan gereksinimi budur ve buna benzer şeylerdir. Ancak, vekil bey ivedi ve yapılabilecek işleri yapmıyor da lüks olan, Avrupa'da birtakım düşünceleri çekecek nitelikte olan kocaman bir iş yapmak istiyor ki bunun sonucu sıfırdır. Efendiler, daha söyleyeceğim var: Bugün iktisat Bakanlığının elinde en önemli zenginlik kaynaklarımız, doğal kaynaklarımız vardır. Bunların en birincisi, en basit araçlarla en küçük çözümlerle ülkeye çıkar sağlayacak olan ormanlardır. Ne varki hayrettir, efendiler! Evler, yıkılmıştır. Ormanlardan kereste çıkaramıyoruz. Maden ocakları için Romanya'dan direk getiriyoruz. Efendiler! İktisat vekili bey, şu bakanlıkta bulunduğu beş altı ay içinde yalnız Romanya'dan direk almaktan bizi kurtarmış olsaydı adına bir heykel yapılmasına razı olurum. Efendiler, bunlar, bu ivedi gereksinimler bu eski görevler düşünülmemiş, iktisat siyaseti diye bir takım lüks sorunlar peşinde koşul-

muştur. Ben bunu izlemiyorum. Ancak, bugün ilkönce elimizde bulunan işe bakalım ve bunlardan sonra başka kocaman iktisat sorunlarına geçelim. Efendiler, sanırım ki dediklerim anlaşılmıştır. Kötüye yorulmasın. Ekonomiye karşı değilim. Ancak, her işte olduğu gibi ekonomi sorunlarında da en önemliyi önemliden üstün» tutmak gerektiği kanısındayım. Bunları yaptıktan sonra çoğunu isteyelim. Sorun budur. Benim kongrelere temelli karşı bulunduğum sanılmasın. Böyle yüzbin kongre toplansın. Ancak, bugün kongre toplanmak günü değildir. Kongrenin saptayacak olduğu kocaman sorunlardan daha ufak, daha basit birtakım sorunlar vardır ki bunların hiçbirisi yapılmamıştır. Ülke, bundan dolayı birçok zararlara girmektedir. Son sözüm budur, efendim.»

Mahmut Esat :

«Efendim, Ali Şükrü beyefendinin eleştirilerine birer birer karşılık vermeme müsaade ediniz. Ve baştan başlayarak not ettiğim itiraz noktalarına karşılık vereceğim. Gazete ve Meclis sorunundan sözettiler. Yineliyorum, efendiler, gazete söylentisi değildir. Törenselsel bir girişimdir. Salt iktisat Bakanlığının girişim ve isteğiyle olmuştur ve onun sonucudur.»

Erzincan mebusu Hüseyin:

«Meclisin bilgisi yok.»

Mahmut Esat :

«Meclisin bilgisi yok, buyuruyorlar. Sen, bu sorun için Yüksek meclisin kararını almak ödeviyle iktisat Bakanlığının yükümlü olduğunu bilmiyordun ve bugünkü kanım da bu. İktisat vekilinin görevi içinde değildir bir iktisat kongresinin toplanması için Meclis müsaadesi almak. Meğer ki buna ilişkin bir kanun çıkar. Başka sorunlarda olduğu gibi iktisat Bakanlığının görev ve yetkisini belirlemiş olsaydınız iktisat vekili de buraya gelir, izin alırdı. Yoksa, benim

kanıma göre iktisat Bakanlığı görev ve yetkisi içinde do-
laşarak ve yine görev ve yetkisinin en değerli parçaların-
dan birini oluşturmağa çalışmıştır.»

İçel mebusu Sami :

«Öyle bir şey denmedi.»

Mahmut Esat :

«Bana göre dendi, efendim. İkincisi: Kongre, danış-
ma niteliğinde. Efendiler, ben böyle bir söz söylemediğim
kanısındayım. Danışmalı olacağına ilişkin bir söz söyleme-
dim. Yalnız, iktisat Bakanlığının kongre üyelerini aydınlat-
mak üzere bir önericik hazırladığını ve bunun salt danışma
niteliğinde olduğunu söyledim.»

Ali Şükrü :

«İcra niteliğinde olduğunu söylediniz.»

Mahmut Esat :

«Müsaade buyurunuz, efendim. Ben sizin güzel cüm-
lelerinizi tekrar tekrar dinledim. Aynı şeyi sizden isterim.
Önerinin salt aydınlatma amacıyle yazıldığını söyledim.
Kongre, danışma niteliğinde olsaydı değeri azalırdı, dedim.
Kongre, egemendir, olgundur. Şundan ki bunlar, ülkemi-
zin en çok iktisat yapımcılarından, ülke ekonomisinin öz
çocuklarındandır. İktisat Bakanlığının düşünebileceği
kerte değer ve yeteneğe sahiptir. İktisat Bakanlığı, yalnız
usuna gelen ve ülkenin iktisat yaşayışı ile çok ilgili ol-
duğuna inandığı birtakım sorunları da -kongre faal kuru-
lunun onayıyla- bakınız, bu da düşünülecek sorunlardan
mıdır? diye soruyor. Yoksa efendiler, İktisat Bakanlığının
bir iktisat siyaseti programı yoktur, şöyledir, böyledir sö-
zü söylenemez. Her yerde ve büyük sorunlarda bile ulu-
sun isteğine başvurabilir. Daha ufak sorunlar olur merci-
lere başvurur. Yoksa iktisat siyasetini çizmemiştir, şöyledir,
böyledir demek doğru değildir. Bununla birlikte şunu
da söyleyeyim ki, efendiler, hükümet, iktisat yardımcılarını
uyarmasından uzak kalmaz. Ve onların uyarması gerek-

ser. (Alkışlar) Sonra, efendiler, iktisat siyasetini çizmek, bizim esas teşkilât gereğince -Sayın Ali Şükrü beye şu ciheti de hatırlatırım- iktisat siyasetinin programı kendi yetkisi içindedir. Şundan ki bakanlar, muta olan Esas Teşkilât yönlerini Meclisten alırlar. Üye seçiniz, gönderiniz diye de bir karar vermedik. Giderek verdiğimiz buyruklarda isteyen gelir, isteyen de gelmez, bildirileni verdik. Yoksa, şunu bunu zorla gönderiniz, demedik. Giderek, yol paraları olmadığını, kendi keselerinden para harcayarak boşuna bu işe gelebileceklerini söyledik. Şu ya da bu köylüden para alınması ise, bu ülke kanun ülkesidir, mahkemeler vardır, adliye vardır. O gibiler koğuşturulur, cezalandırılır. Bundan dolayı, bu gibi sorunlara yol açacaktır diye İktisat Bakanlığının iktisat yapımcılarının kişi girişimine ilişkin işleri kendi kendilerine yapabilmeleri için onlar olgundur, demiştim. İktisat yapımcıları, yine aynı şeyi söylüyorum, örneğin efendiler, kulüpler açacaktır, çiftçi sendikaları açacaktır. Bunların hepsini yapacaktır. Bunların hepsini bir araya toplayarak düşündürmek yalnız filan kazaya, falan köye özgü kılmayarak bütün Türkiye'ye yaymak, bunlar iktisat kongresinde kişi girişimiyle yapılacak işlerdir. Buna ilişkin karar vermeleri elbette, işi daha kolaylaştırır. Kanunlarımız ve yönetmeliklerimiz gereğince yetkileri dışında bulunan şeyler üstüne dileklerimiz gereğince yetkileri dışında bulunan şeyler üstüne dileklerde bulunurlar. Her yerde hükümet bunları hoşnutlukla onur sayar. Bunlar, kararlarını meclise yada hükümete bildirirler. Giderek, isterler. Ne varki, efendiler, kimi ülkelerde de hükümetin isteğiyle toplanırlar. Bizim ülkemizde, bilirsiniz, efendiler, uzun yıllardan beri sürekli savaş ve siyaset sorunları yüzünden ülke, bağımsız bir duruma gelmiştir. Uyarıyı ve teşviki gerekser. Bundan dolayı da iktisat Bakanlığı düşünmüş ve bu işe girivermiştir. Yani, halkın kendi kendine toplanmasına yada iktisat Bakan-

liğının teşvikiyle toplanmasına ilişkin kanunlarda hiçbir kayıt ve hiçbir engel görmedim. Yani, bunun yasak ve günah olduğuna ilişkin hiç bir kayda rastlamadım.

Ali Şükrü bey gümrüğe yaralı bir şey söyleyebilirler mi? Buyurdular. Evet, efendiler, elbette karar alabilirler, söz söyleyebilirler. Düşünür, düşündüklerini bütün ulusa olduğu gibi temsilcileri olan meclislerine de bildirmek gücündedirler ve hükümetlerine de bildirmek gücündedirler. Efendiler, «gümrük sorununda bundan dolayı sıkılıyoruz, şu gümrüğü ortadan kaldırınız, şu gümrüğe zam yapınız» demek elbette halkın hakkıdır ve görevleri bunu dilemek tir.

Karahisarlı Sahip mebusu Mehmet Şükrü :

«Aşarı da istemeyiz, diyecekler.»

Mahmut Esat :

«Beyefendi, elbette halkın bu konuda söz söylemeğe hakkı vardır. Ancak, aşarı istemeyiz diyeceklerini nereden biliyoruz? Herkesin söz özgürlüğü vardır ve o doğal haklarının en kutsal parçasıdır. Bunu her yerde söyleyebilirler.

«Buyurdular ki ülkenin iktisat siyasetini çizmek yalnız ve yalnız meclisindir. Efendiler, gerçekten böyledir. Ancak, iktisat kongresinin, ülkenin öz iktisat çocuklarının iktisat siyasetine ilişkin söyleyeceği şeyleri dinlemek de acaba yüksek meclisin en kutsal ödevlerinden değil midir?

«Süs sorununa geçtiler. Birtakım işler olur ki kimilerince süs olarak görülebilir. Ben, bunu süs olarak düşünmedim. Şundan ki iktisat Bakanlığı, hiç kuşkusuz, Yüksek Meclis ister ki ülkemizin her yanında bir iktisat gelişmesi olsun. Bunu kim yapacaktır? Efendiler, kuru taşlar, topraklar, kuru ormanlar kendi kendilerine söyleyerek mi bunu yapacaklardır? Onların yapımcıları vardır, onlar, iktisat yapımcılarıdır. Toplanacaklardır, görüşeceklerdir,

“Şu işi şöyle yapalım, bu işi böyle yapalım, diyeceklerdir. Kişi girişimine ilişkin bölümlerini yapacaklardır. Ve yapılmasını dileyceklerdir. Şimdi, bir kez ülkemizin birbirlerini tanımayı kolaylaştırmayı ben pratik bir iş olarak buldum. Erzurum iktisat yapımcısı, İstanbul’daki tüccarı tanımaz. Ne varki Amerika’daki bir tüccarı tanır. Ülkemiz, kendini tanımayan bir iktisat ülkesi haline geldi. İstedik, bu kongre dolayısıyla kendi kendini tanısin. Orada birbirini tanımaya doğru gidiyorlar.

«Efendim, üretimin arttırılmasından sözettiğimden dolayı, söz söylediler. «Efendim, ben üretimin arttırılması demedim. Üretimin düzenlenmesi, dedim. Dikkatlerini çekerim. Üretimin düzenlenmesi demek, üretimin arttırılması anlamını taşımaz, efendiler. Bununla birlikte üretimlerimizin arttırılması da elbette gözümüzün önünden kaçması gereken iktisat sorunlarımızdandır. Eğer üretimimizi arttıramıyorsak bu günkü maliye durumumuzu düzeltmeliyiz. Durmadan çok ithalat durmadan az ihracat yapacağız ve durmadan dışarıya karşı borçlu kalacağız. İthalat ve ihracatımızda denge kurabilmek yalnız üretimlerimizin oluşturulmasıyla olabilecektir. İşte bunu da düşünüyoruz. Ancak, ben ,bunda da düzenlemek, dedim. Efendim, ormanlarımızın şöyle böyle yapılmasından sözettiler. Bu iş, benim de gece gündüz düşündüğüm bir iştir. Ve yakında nasıl ki ziraat aygıtları sorununu mecliste gördülerse, ormanlarımızın da işlemekte olacaklarını göreceklerdir. (Inşallah sesleri) Ve görüşmekteyiz. Uzun yıllar savaş içinde kalmış ve her davranış yabancıların karışmasıyla başarısızlığa uğramış bir ülkede bütün iktisat sorunlarının birgünde çözülmesi yeteneğini kendimde görememekteyim. Ne var ki durmadan çalışıyoruz. Orman sorununu hiçbir zaman unutmadık. Maden sorununu da unutmadık. Bir yandan bunlar da olmaktadır. Ancak, bunlar olurken iktisat kongresinide görmezlikten gelmeyi ben uygun bulmadım.

«İlk önce bunu yapalım, şunu yapalım, sonra oraya gelelim, diye düşünmedim. Hepsine birden başlanır, hepsi birden yapılır. Benim heykelimden sözettiler. Efendiler, ben bunu gereksemem ve Türk köylüsünün yıkık kulübesinde yaşamayı en büyük onur ve mutluluk sayarım. Kendilerine bırakıyorum bu heykel işini. Beni tanıyanlar pek iyi bilir ki böyle davalar, dertler arkasından koşanlardan değilim. İsterim ki son soluğum Türk kulübesinde geçsin ve onun dertlerine ortak olayım.»

Hüseyin Avni :

«İnşallah herkesin.»

Mahmut Esat :

«Bayındırlık Bakanlığı ile ilgili bir iş üstüne bana iliştiler. Kendilerini insafa çağırıyorum. Çok doğrudur. Durmadan dikkat çekmekteyim. Ancak, ne yapalım ki ülkenin görevleri bölüştürülmüştür. Ben, gidip karışmam. Ve meclise bir kanun maddesi getirerek İktisat Bakanlığı adına Karaköy'de demir döşemek üzere ikiyüzbin lira istersem sanırım heyeti celileniz bana güler. Buna ilişkin yapacağım şey, doğrudan doğruya Bakanlar Kurulunda konuşmak, dikkati çekmektir. Ben, bunları yapmıyorum. İktisat kongresi dolayısıyla bir noktayı bildireyim. Başka ülkelerin tarihlerine bakıldığında hemen her yanda ekonominin gelişmesi böylece başlamış görülür. Macaristan'ın ekonomisini çizen bundan elli altmış yıl önce toplanan büyük bir kongre olmuştur. Bizde çizemezler mi? Çizerler. Efendiler, Türk ulusu yalnız savaş ulusu olarak yeteneğini göstermemiştir. Bunu söyleyenleri iteleriz. Tarihle saptanmıştır. Türk ulusu, ekonomide de, edebiyatta da en ileri giden bir ulustur ve bugün Türk ulusunun nabızlarında vuran kan yine aynı kandır.

İzmir mebusu Tahsin :

«Kutlarım seni!»

Ali Şükrü :

«Türk ulusunun arkasında ben de katılıyorum.»

Başbakan Rauf :

«Efendim, eski meslektaşım Trabzon mebusu Şükrü bey gerçekte deniz savaşı için eğitim görmekle birlikte son zamanlarda ticaretle de uğraştılar ve gerçekten ekonomide de böyle soru soracak kerte vardır.»

Hüseyin Avni :

«İnşallah, sizin de karşılık verecek kerte vardır.»

Başbakan Rauf :

«Mesleği gemici olan Şükrü bey için sanmayın ki kaygulanıyorum. Sanıyorum ki Şükrü bey de bu kongreye gitmek isteyecek ve böylece Meclisin çoğunluk sayısını etkiliyecektir. Oysa kendilerini karşıt buldum. Efendim, sorunun biçimini iktisat Bakanı arkadaşım kanıtlayarak söylediler ve konuyu yüksek kurulunuza bildirdiler. Bu iktisat kongresinde yani adı yabancı olan ve iktisat ile yaşayışını sağlayan gerçek iktisatçıları bir araya toplamayı kolaylaştıracak, görüştürecektir. Olan bu toplantıda yarar var mıdır? Hiç kuşkusuz, yarar vardır. Ülkemiz, inşallah yakında alacağınız kararlar yeni demiryollarıyla bağlanacak ve maden ve ormanlar işleyerek gelişecek. Bundan dolayı bir kongreye ilkönce gereksinim vardır. Ülkenin türlü yerlerinden gelecek çiftçiler orada toplanacak, senin toprağın hangi sabanı ister diye bunu saptar ve dinleyici olarak bulunan iktisat Bakanı, inceleyip araştırırsa yararsız mı olur? Bundan dolayı ben, böyle bir kongrenin zararlı olmak yönünü anlayamadım.»

Ali Şükrü :

«Zararlı demedim.»

Başbakan Rauf :

«Zararlı olmazsa hiç olmazsa yararlı olacak, hiç olmazsa ülkenin türlü bölümlerinde yaşayan kardeşlerimizin birbirleriyle görüşmesini, tanışmasını sağlar. Ondan sonra, efendiler, kimi arkadaşlarımız buyurdular ki burada

meşruğ temsilcileri vardır. Onlar aracılığıyla yaparlar. Hiç kuşkusuz, onu da yaparlar. Burada temsilcileri var diye onu bizzat yapmanın yetkileri dışında kaldığını ileri süremeyiz. İsterlerse vekillerine başvururlar, onlarla görüşürler, düşünürler, kara verirler, hükûmete bildirler, biz bunu gerektiriyoruz derler. Hükûmet inceler, birleştirir, gerekirse kanun biçiminde yüksek kurulunuza bildirir. Biz, burada varken başkası toplanmasın demek dar düşünmektir.»

Hüseyin Avni.

«Öyle demedik, efendim.»

Başbakan Rauf :

«Siz dediniz demedim. Yani böyle sözler de vardır. İkinci sorun, bunlara verilecek yol parasıyla ülkemizin genel zenginliği zarar görüyor, deniyor. Ben, bu kongrenin Marsilya'da toplanacağını sanmıyorum. Yine, ülke içinde bir yerde toplanacaktır.»

Ali Şükrü:

«O parayı Loyd vapurları alıyor.»

Başbakan Rauf :

«Karadan gelmek yorgunluğuna katlanırlar.»

Ali şükrü:

«Gelemezler, efendim, yolumuz yoktur.»

Başbakan Rauf :

«Herhalde Kongrede beş yada on delegenin birkaç yüz lira harcamasına karşılık bir çıkarın sağlanacağına inanıyorum. Demiryollarının Karaköy bölümünün onarılmasının iktisat vekili beyden sorulmasını işittim. Elbette, aynı sorunun daha önce bana sorulması gerekir.»

İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

Siyaset, asker başarıları ne kerte büyük olursa olsunlar iktisat başarılarıyla taçlanmazlarsa kazanılan yengiler yaşayamaz.

MUSTAFA KEMAL

1923 yılının 17 şubat cumartesi günü, çoktan beri gültüsü yapılan Türkiye'nin ilk iktisat kongresi, İzmir'de toplandı. Kongre salonu olarak Osmanlı Bankası depoları tutulmuştu. Kentte, büyük yangından sonra bunca kalabalık delegeyi alacak başka bir yapı kalmamıştı. Salonun alt, orta katları yoğun bir dinleyici kalabalığıyla doluydu. Buna hıncahınç deyimini kullanmak doğru olurdu. Kongrede yer alan delegeler dört sınıfa ayrılmışlardı: Kürsünün sol yanı işçi delegeleri ile endüstri delegelerine, sağ yanı ise tarım, ticaret delegelerine ayrılmıştı. Türk-yabancı basın delegelerine de sol yanda bir köşe ayrılmıştı. Burda kırka yaklaşık basın üyesi yer almıştı. Salonda bini aşkın iktisat delegesiyle birlikte dört bin kişi vardı. Bütün bu delege yada dinleyici kalabalığı, kocaman yapının sol yanında ki bölümde toplanmıştı. Sağ yandaki bölümde özel bir gi-

riş yeri vardı ki burası, iktisat örnekleri sergisi olarak düzenlenmişti. Kapıda polisler, jandarmalar dikilmiş, kimlikleri kontrol ediyor, içeri rasgele kişilerin girmemesine çalışılıyordu. Gelenlere, sınıflarına göre de bunlar yer gösteriyordu. Cümle kapısından girildiğinde sağda iktisat kongresine özgü posta-telgraf bürosu yer almıştı. Merdivenlere serilmiş değerli halıları çiğneyerek yukarı çıkıldığında al-ak renklerle süslenmiş salon gözlere gülümsüyordu. Sol yandaki başkanlıkla hitabet kürsüleri değerli halılarla örtülmüştü. Kürsünün sağında faal tertip kuruluna özgü daire, solunda basın delegelerine özgü yer, daha solda kanapeler, koltuklarla döşenmiş yüksek asker yada mülkiye memurlarına özgü köşe, bunun karşısında da kongre üyelerinin yerleri bulunuyordu. Dört gruba ayrılan kongre delegelerinin başucunda asılı bir tabela burada kimlerin oturacağını gösteriyordu. Üst katta yerleşen dinleyiciler de kadın-erkek olarak ayrı ayrı yerlere oturmuşlardı. Kongre salonu ile sergiyi bir koridor birbiriyle birleştiriyordu. İki kanadın arasında kongre lokantası, bunun üzerindeki çıkıntıda da Ertuğrul Bahriye Muzika takımı yer almıştı. Saat dokuza doğru delegelerle dinleyiciler her yanı doldurmuştu bile. Kongrenin faal tertipçileri, arı gibi dolaşarak son eksikleri bütünlemeğe çalışıyor, halk, fısıltıyla konuşarak gözleriyle sık sık kapıyı yokluyordu. Dokuz buçuğa doğru yüksek ordu komutanlarından birkaçı geldi, kendilerine ayrılan kanapelerle koltuklara yerleştiler. Halkın gözü, uzun zaman, ulusal kurtuluş savaşının bu tanınmış kişileri üzerinde övünçle dinlendi. Kâzım Karabekir paşa, bütün paşalardan önce sivil kılıkla gelmiş, sanayicilerin delegeleri arasında yer almıştı. Kongreye Manisa delegesi olarak katılmıştı. Ancak, kongrenin toplanma gününden bir gün önce, 16 şubatta bin kişilik bir delege topluluğu onu kongre başkanı seçmişti. Bu, şöyle olmuştu. Toplanma gününden bir iki gün önce İzmir'e gelen delegeler, salonda toplanarak bir başkan seçmeğe çalışmışlarsa

da başaramamışlardı. Birbirini tanımayan bu bine yaklaşık insan, herkesçe sevilen, tanınan bir delege üzerinde durmağa karar verdi. Kâzım Karabekir paşanın da Manisa iktisat kongresi delegesi olarak aralarında bulunacağını öğrenince onu seçmeğe karar verdiler. İki gün, boşuna bir başkan arayan kongre üyeleri, ayrı ayrı gruplar olarak birbirlerinden habersiz, Kâzım Karabekir paşayı hatırlayınca çok sevindiler. Hemen aralarından birer delege grubu seçerek Bornova'da karargâh kurmuş olan Kâzım Karabekir paşaya gönderdiler. Yirmi dakika süren tren yolculuğundan sonra Bornova'ya inecek olan delegeler, birbirlerini tanıyınca ilgilendiler:

«Nereye teşrif buyuruluyor?»

«Hiç Şöyle bir gezelim demiştik de.»

«Biz de öyle.»

Trende yanyana oturan delegeler, inince üç grup olarak sözde geziye çıkmış gibi yapıp birbirinden ayrıldılar. Trenden ayrıldıktan bir süre sonra karargâha giden yolda yine birleşen delegeler, şaşkınlıkla birbirlerini süzdüler:

«Ne o, yoksa paşayı mı görmeğe gidiyorsunuz?»

Trende bir giz olarak saklanan amacını sanayiciler grubundan bir delege açığa vurdu:

«Yoksa, siz de bizim sanayi grupunca yapmak istediğimizi mi düşünüyorsunuz?»

Ticaret grupundan biri şöyle dedi:

«Anlaşıyor, hepimiz, Kâzım Karabekir paşanın kongre başkanlığı konusunda anlaşmış bulunuyoruz.»

Delege grupları, birbirlerinden habersiz aynı kişi üzerinde anlaşmış olduklarına sevinerek biraz ötede kapısında bir nöbetçi bekleyen köşke doğru ilerlediler. Akşamın alacakaranlığı basmıştı. Kuru bir akşam soğuğu çıkmıştı. Kâzım Karabekir paşanın karargâhının elektrikleri yanıyordu. Delegeler, kapıdaki nöbetçiye neden geldiklerini söylediler. O da küçük bir korunun ortasındaki köşke doğru seslendi:

«Posta, Kâzım Karabekir paşa orda mı? İktisat kongresinin mebusları gelmiş.»

Kapıda birkaç dakika bekleyen delegeler, içeri buyur edildiler. Arap stili bir çerçeve ile süslenmiş bir salonda paşayla karşılıklı oturdular. Delegeler, kendilerini son kerte güleryüzlü, alçakgönüllüce karşılayan paşaya bütün arkadaşların temsilcisi olarak kongre başkanlığını önerdiler. Kongreden iyi bir sonuç alınabilmesi için iyi yönetilmesi gerekliydi. Paşanın iktisat, bilim konularına karşı eskiden beri duyduğu ilgi yakından bilindiğinden kongre üyeleri onun başkan olmasını uygun bulmuştu. Bunu ezilip büzülerek paşaya anlattılar. Kâzım Karabekir paşa kendisine karşı gösterilen bu güvenle sempatiye çok teşekkür ederek kongre başkanlığı için kimi sakıncalar bulunabileceğini söyledi.

«Ben, iktisat kongresinden birçok iyi sonuçlar bekleyen bir yurttaşınım. Ancak, bugün bir ordu komutanı olarak bulunmaktayım. Bir ordu komutanının iktisat kongresine başkan olması pek garip görülebilir. Benim kongre başkanlığım kimi düşman çevrelerce uygunsuz, yanlış yorumlara uğrayabilirim. Gerçi kongre benim başkanlığım altında iyi bir sonuca götürülebilirse de benim mevkîimi de düşünmek gerekir. Sonra, ben yarın gece Mustafa Kemal paşa ile Ankara'ya dönmek zorundayım. Mecliste barış sorunu üstüne komutanların düşünceleri sorulduğunda ödevimi yerine getirmek zorundayım.»

Delegeler, ona birinci itirazının hiç de önemli bir engel olmadığını şöylece anlatmağa çalıştılar:

«Yarının iktisat savaşında savaş alanının kahramanlarını da yabancı bırakmayacağız. Böyle fırsatlar çıktıkça onları halkın işleri arasına sokacağız, bu işlerin başına getireceğiz. Düşman çevrelerde bu eylemin doğuracağı olumsuz etkilerin de hiçbir önemi yoktur. Kongreye bir sanayi delegesi olarak katılan, raporlar, düşünceler sunan bir paşanın ordu komutanı olması, kongre başkanlığı için bir engel değil, bel-

ki de bir onurdur. Ancak, Büyük Millet Meclisinde savaş yada barış üstüne bir karar verilecekse, bu yüzden de Ankara'da bulunmanız gerekliyse bu konuda elbette daha çok directmemiz anlamsızdır. Eğer, bu son konu sizi bağlamıyorsa kongremize başkan olmaktan uzak durmamanızı dileriz.»

Paşa, onların söylediklerini dikkatle, düşünceli mimiklerle dinledikten sonra şöyle dedi:

«Bu dileklerinize ancak, yarın kongre salonuna geldiğinde karşılık verebileceğim.»

Delegeler, paşanın yanında çok kalmışlardı. İzmir'e dönecek olan son trene yetişmek üzere ondan ayrılırken dileklerini birkez daha dile getirdiler.

Dokuzbuçuğa doğru gelip yerlerini alan yüksek birkaç komutandan sonra saat ona doğru bütün salondakiler, birden bire gür diye ayağa kalktı. Gelen, Fevzi paşaydı. Paşa, delegelerle halkın bu saygısına, sevgisine karşılık vererek gidip komutanların yanındaki yerine oturdu. Sonra, koca salonda eskisinden daha büyük bir sessizlik oldu çıt çıkmıyordu. Tektük geç kalanlar da yollara serilen değerli halılar üzerinde yürüdüklerinden ayak sesleri işitilmiyordu. Şimdi, herkesin, sonsuz bir ilgiyle beklediği bir kişi kalmıştı. Başkomutan. Herkesin birbirinin solumasını gürültülü sesler gibi dinlediği derin sessizlik içinde dışardan bir otomobilin homurtuları geldi. Şimdi, binlerce kişinin başları kapıdaydı. Salondakiler, soluk bile almamağa çalışarak sonsuz bir sabırsızlık içinde bekliyorlardı. Otomobilin gürültüsünden pek az zaman sonra, başkomutan, mareşal giyneği içinde, olduğundan daha uzun görünen ince gövdesi, sarışın, biraz yorgun yüzüyle salona girdi. Arkasından yaverleri geliyordu. Salondaki bin otuz beş delege ile üç bine yaklaşık dinleyici kadın-erkek kalabalığı, bir anda gürültüyle ayağa kalkarak başkomutanı uzun uzun, coşkun bir biçimde alkışladı. Başkomutan, delegelerin önünden çok yavaş, ölçülü adımlarla yürüyerek gerçekten bir yandan da hepsini

selâmlıyordu. Endüstri delegelerinin yanına varınca bunların arasında sivil kıyıda oturan Kâzım Karabekir paşanın ellerini tutarak içtenlikle, arkadaşça sıktı. Başkomutan, bundan sonra hitabet kürsüsünün sol yanında oturan komutanların ellerini sıktıktan sonra dinleyiciler locasında bulunan Sovyet elçisi Aralof yoldaşla karısının, Kafkas konfederasyonu temsilcisi İbrahim Abilof'un, kongreye onur veren başka yabancı konukların da ellerini sıkarak en sonra genel kurmay başkanı mareşal Fevzi paşanın yanına varıp, elini sıktı, onun yanındaki yerine oturdu.

Bu sırada İzmir Belediye başkanı adına delegelerden Haydar Rüştü, kürsüye çıkarak bütün salondakilere hoşgeldiniz, dedi. Beş dakikalık dinlenmeden sonra başkomutan kürsüye geldi, onun gelişiyile Bahriye Ertuğrul bandosu İstiklâl marşını çalmağa başladı. Bütün salondakiler, Bağımsızlık marşını sanki bir din coşkunuğu içinde ayakta dinlediler. Bu sırada başkomutanın karşısına makinasını yerleştiren bir fotoğrafçı, onun ayakta resmini çekti. İstiklâl marşının çalınışından sonra, Mustafa Kemal, daha önce kazırladığı açış nutkunu okumağa başladı:

«Efendiler, sevgili Türkiye'mizin iktisatça gelişmesinin nedenlerini aramak ve bulmak gibi yurtçul, dîrîmsel ve ulusal bir kutlu amaç uğruna bugün burada toplanmış olan sizlerin, sayın halk delegelerinin katında bulunmakla çok mutluyum.

«Efendiler, uzun uykular ve derin kaygusuzlukla geçen yüzyılların, iktisat yapımızda açtığı yaraları iyileştirmek, iyileştirme yollarını aramak ve ülkeyi bayındırlığa, ulusal bir kalkınmaya, mutluluğa ve zenginliğe götürececek yolları bulmak uğruna yapacağımız çalışmaların çok değerli ve başarılı sonuçlara ulaşmasını dilerim.

«Arkadaşlar, sizler, doğrudan doğruya ulusumuzu oluşturan halk sınıflarının içinden geliyorsunuz ve onlarca se-

çilmiş olarak geliyorsunuz. Bundan dolayı, ÷lkemizin, ulusumuzun durumunu, gereksinimini, ve ulusumuzun isteklerini ve acılarını yakından biliyorsunuz. Herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması gereğini bildireceğiniz tedbirler, doğrudan doğruya halkın dilinden söylenmiş gibi sayılır. En büyük gerçekler, bundadır. Şundan ki halkın sesi, hakkın sesidir.

«Efendiler, tarih, ulusların yükselme ve çökme nedenlerini ararken birçok siyaset, asker, toplum nedenleri bulmakta ve saymaktadır. Kuşku yok, bütün bu nedenler, toplum olaylarında etkilidir. Nevarki bir ulusun doğrudan doğruya dirimiyle, yükselmesiyle, çöküşüyle ilgili ve ilişkili olanı, ulusun iktisat gücüdür.

«Tarihin ve deneyin saptadığı bu gerçek, bizim ulusça yaşayışımızda ve ulus tarihimizde de bütün÷yle belirmiştir. Gerçekten Türk tarihi araştırılırsa bütün yükselme ve çökme nedenlerinin, bir iktisat sonucundan başka bir şey olmadığı anlaşılır.

«Efendiler, tarihimizi dolduran bunca başarılar, yengiler yada yenilgiler, yıkılış ve felâketler, bunların hepsi, oluştukları dönemlerdeki iktisat durumumuzla ilgilidir. Yeni Türkiye'mizi yarattığı aşamaya ulaştırmak uğruna iktisat durumumuza birinci derecede önem vermeliyiz. Şundan ki zamanımız bir iktisat çağından başka bir şey değildir.

«Efendiler, bir ulusun yaşayış nedenlerini, rahatlık ve mutluluğunu oluşturan iktisatla uğraşmaması, dikkati çekecek bir olaydır. Ancak, biz, doğrusunu söylemeliyiz ki, iktisadımıza gereğince önem vermemiş bulunuyoruz. Bir ulusun doğrudan doğruya yaşayış nedenleriyle uğraşmaması, o ulusun yaşadığı çağlarla o çağları saptayan tarihi ile çok ilgilidir. Biz de eğer uğraşamamışsak, gerçek nedenlerini geçirdiğimiz çağlarda ve özellikle tarihimizde arayabiliriz. Nevarki böyle bir inceleme yaptığımızda, üzölerek söylemek zorundayız ki şimdiye dek gerçek, bilim-

sel olumlu anlamı ile bir ulus dönemi yaşamadık. Bundan dolayı bir ulus tarihine sahip olmadık. Bu noktayı biraz açıklayabilmek üzere hep birlikte Osmanlı tarihini düşünelim. Osmanlı tarihinde bütün çabalar, bütün çalışma, ulusun isteği, tutkuları ve gerçek gereksinimleri bakımından değil, belki şunun bunun özel istekleriyle tutkularını doyurmak bakımından olmuştur.

«Örneğin, Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra, yani, Selçuklu saltanatıyla doğu Roma imparatorluğuna varış olduktan sonra Batı Roma imparatorluğunu da alarak koca bir saltanat kurmak istedi. Böyle büyük bir tutku izlemek istedi. Böyle bir isteği izleyip uygulamak uğruna bütün ulusu, temel ögeyi arkasından bu ereğe doğru sürükledi.

«Örneğin, Yavuz Sultan Selim, Fatih'in açtığı Batı cephesini saptamakla birlikte bütün Asya'yı birleştirerek büyük bir islam imparatorluğu oluşturmak uğruna böyle bir siyaset işi izledi. Temel ögeyi bunun ardınca dolaştırdı.

«Kanuni Süleyman, her iki cepheyi elden geldiğince genişletmek, bütün Akdenizi bir Osmanlı gölü durumuna getirmek, Hindistan üzerinde etkisini kurmak gibi çok gözlemlili, şahane bir siyaset izledi. Bu siyasetin uygulanması uğruna temel ögeyi kullandı.

«Arkadaşlar, bütün davranış ve devinimler incelenirse görülür ki bu görkemli, güçlü padişahlar, izledikleri dış siyasette, kendi isteklerine, tutkularına dayanmışlardır. Büyük ve şahane isteklere dayanmakla birlikte iç örgütlerini bu tutku kaynağı olan dış siyasetlerine göre düzenlemişlerdir. Oysa dış siyaset, iç örgüte dayandırılmalıdır. Demek ki bir devlet, iç örgütünün dayanmayacağı kerte genişlememelidir. Yoksa düşü dış siyasetler arkasında dolaşanlar, dayanak noktalarını kendiliğinden yitirirler.

«Gerçekten Osmanlı hakanları, asıl olan noktayı unut-

tular. Bütün devinim ve işleri, duyguları ve istekleri üzerine kurdular. İç örgütlerini dış siyasetlerine uydurmak zorunda kalınca, ele geçirdikleri ülkelerde bütün halkları, dilleri, dinleri, gelenekleri, her şeyi başka başka olan ve birçok uluslardan oluşan bu halkları, olduğu gibi korumağa kalkıştılar ve onlara bütün bu şeyleri koruyabilecek dokunulmazlıklar, ayrıcalıklar bağışladılar. Buna karşılık, temel öge, uzun seferler yapmakla, savaş alanlarında ölmekle, ele geçirilen ülkelerin halkını beslemekle, onlara bekçilik etmekle kendi kendini yokediyordu. Bundan dolayı, ulus, temel öge, kendi evinde, kendi yurdunda ve kendi gerçek geçimini elde etmek üzere çalışmaktan yoksun bir durumda bulunuyordu.

«Bu taç sahipleri, ulusu böyle ülke ülke dolaştırmakla, onlara kendi yurtlarını düşünmeye müsaade etmemekle de yetinmiyorlardı. Belki, fetihler çenberi içine giren halkı hoşnut edebilmek uğruna doğrudan doğruya temel ögenin haklarından, dirim ve iktisat kaynaklarından birçok şeyleri lutuf olarak, bağış olarak, armağan olarak onlara bağışlıyorlardı.

«Örneğin, Fatih zamanında Cenevizlilere ve patriğe verilen ayrıcalıklarla açılan yol, kendisinden sonra durmadan genişlemiş ve pekiştirilmiş bulunuyordu. Bu ayrıcalıklar, bu ayrı tutmalar, hükümetin en güçlü, en görkemli zamanında oluyordu. Yalnızca şahane bir bağış olmak üzere oluyordu.

«Hepiniz hatırlayabilirsiniz: Kanuni Süleyman zamanında Venediklilerle ticaret antlaşması yapılmıştı. Nevarkî, padişah, Venediklilerle ticare antlaşması yapmayı kendi onuruna ve izzetinefsine aykırı buldu. Şundan ki onun düşüncesine göre antlaşma, birbirine eşit olan uluslar arasında yapıldı. Oysa, o zaman Venedik, Osmanlı hükümetine eşit olmak şöyle dursun, onun doğrudan doğruya vasiliği altındaydı. Bundan dolayı padişah böyle bir hükümetle ant-

laşma yapamazdı. Ancak, ona birtakım müsaadelerde bulunabilirdi. Ve müsaadelerde bulundu. İşte, bu «müsaade» sözcüğü, «Kapitülasyon» sözcüğüyle tercüme edilmiştir. Oysa, biliyorsunuz, kapitülasyon sözcüğü, bir kale içinde kuşatılan, savunma araçlarını kullandıktan sonra teslim olmak zorunda kalanlar üzerinde kullanılan bir sözcüktür. İşte, böyle sözcüğü, padişahların müsaadesini çevirirken kullanmış bulundular.

• «Bir ufak ayrıntıyı iki bakımdan yineleyelim: Ulus, yaşamak yollarıyla uğraşmaktan uzak olarak ülke ülke dolaştırılıyor, ve bu yeni ülkeler halkı, birçok ayrıcalıklara sahip olarak çalışıyordu. Demek ki Fatihler, temel ögeyi arkasına takarak savaşlar yaparken, ele geçirilen ülkeler halkı, kazandıkları üstünlük ve ayrıcalıklarla sabana yapışıyorlar, toprak üzerinde çalışıyorlardı.

«Arkadaşlar, kılıçla fetihler yapanlar, sabanla fetihler yapanlara yenilmek, sonunda yerlerini bırakmak zorundadırlar (Alkışlar.) Nitekim, Osmanlı saltanatı da böyle olmuştur. Bulgarlar, Sırlar, Macarlar, Romenler sabanlarına yapışmışlar, varlıklarını korumuşlar, güçlenmişler, bizim ulusumuz da böyle fatihlerin arkasında serserilik etmiş ve kendi anayurdunda çalışmamış olmasından dolayı bir gün onlara yenilmiştir. Bu, bir gerçektir ki tarihin her döneminde ve dünyanın her yerinde aynıyle böyle olmuştur.

«Örneğin, Fransızlar, Kanada'da kılıç sallarken oraya İngiliz çiftçisi girmiştir. Bu uygar sabanla savaşının sonunda yengiyi kazanan saban olmuştur. (Alkışlar.)

«Efendiler, kılıç kullanan kol yorulur, sonunda kılıcı kınına koyar ve belki kılıç o kında küflenmeye, paslanmaya mahkum olur. Nevarki saban kullanan kol, gün geçtikçe daha çok güçlenir. Daha çok güçlendikçe daha çok toprağa sahip olur. (Alkışlar.)

«Efendiler, Osmanlı fatihleri temel öge ile birlikte

sabanın önünde yenilip geri çekilmeğe başladıktan sonra, asıl felaketlerin büyüğü başladı.

Salt - şahane bir bağış olarak bağışlanmış olan ve bir lutuf olarak ülke içindeki hristiyan ögelere verilmiş olan her şey kazanılmış haklar sayıldı.

«Nevarki yabancılar yalnız bu hakları korumakla yetinmediler. Belki hergün onları biraz daha çoğaltmak uğruna yollar aradılar ve buldular. İç ögeler, koruyabildikleri iç örgütlerine dayanarak, dışarının sürekli kışkırtmalarına ve desteklemelerine sığınarak devletin ve temel ögenin yokedilmesiyle siyasal bir varlık elde etmek uğruna çalışmaktan geri durmadılar. Yabancılar, bir yandan iç ögeleri kışkırtıyorlar, Öbür yandan da kendileri işe karışıyor ve her işe karışmada yine devlet ve ulusa karşı olmak üzere yeni yeni birtakım ayrıcalıklar, haklar alıyorlardı. Bu sürekli baskılar altında zaten yoksul düşmüş olan anayurtta, temel öge, devlete verebilecek parayı güç buluyordu. Oysa Taç sahipleri saraylar Babialî'ler mutlaka debdebeye, lükse sahip olabilmek uğruna her ne pahasına olursa olsun bu parayı bulmanın yoluna düşmüşlerdir. O çıkaryollar da borçlanmalar oldu. Öyle çok, öyle kötü koşullar altında borçlanmalara giriyorlardı ki bunların faizleri de ödeneemedi. En sonunda bir gün Osmanlı devletinin iflasına hükmettiler. Mali işleri kontrol altına alındı, başımıza Osmanlı borçları belası göktü.

«Efendiler, ulusun başına gelen bu üzücü durumun, bu yoksulluğun nedenlerini arayacak olursak, doğrudan doğruya devlet anlayışında buluruz. Biliyorsunuz ki, Osmanlı devleti, kişisel saltanat ve son beş on yıl içinde de meşruti saltanat temeline dayanarak hükümet yönetiliyordu.

«Arkadaşlar, son anlattığım noktada artık, Osmanlı devleti gerçekte ve eylemce bağımsızlıktan yoksun bir duruma getirilmişti. Bir devlet ki kendi vergilerini koyduğu bir vergiyi yabancılarından alamaz, Gümrük işlerini vergile-

rinin ülkenin ve ulusun gereksinimlerine göre düzenlemekten alıkonulmuştur. Ve bir devlet ki yabancılar üzerinde yargılama hakkını kullanmaktan da yoksundur. Elbette, böyle bir devlet, bağımsız olamaz. Devletin ve ulusun yaşayışına yapılan dışarıdan karışmalar salt bu kerte değil, daha çoktu. Doğrudan doğruya ulusun dirimsel gereksinimlerinden olan, örneğin demiryolu yapmak üzere, örneğin, fabrika yapmak üzere devlet özgür değildi. Mutlaka dışardan karışma vardı. Bundan dolayı, yaşamasını sağlaması yasaklanan bir devlet bağımsız olabilir mi? Söylediğim gibi gerçekte devlet bağımsızlığını çoktan yitirmişti. Osmanlı ülkesi, yabancıların serbest bir kolonisinden başka bir şey değildir. Osmanlı halkı içindeki Türk ulusu da büsbütün tutsak bir duruma getirilmişti. Bu sonuç, söylediğim gibi, ulusun, kendi direncine ve kendi egemenliğine sahip bulunmamasından ve bu direnç ve egemenliğin, şunun bunun elinde bulunmuş olmasından doğuyor. O halde kesin olarak diyebiliriz ki biz, ulusal bir dönem yaşamıyorduk ve ulusal bir tarihe sahip bulunmuyorduk.

«Örneğin, Osmanlı tarihi baştan sonuna dek, padişahların, kişilerin, en sonra, zümrelerin durum ve davranışlarını yazan bir destandan başka bir şey değildir. Geçmişin, yüzyılların elimize tarih diye uzattığı kitabın niteliği işte budur.

«Arkadaşlar, ulusun, egemenliğine sahip olmaması yüzünden girdiği dünya savaşında değerli çocuklarımızdan kurulmuş kahraman ordularımızın Galiçya'da, Romanya ve Makedonya'da, Kafkas dağlarında, Sina çöllerinde katlandığı yorgunlukları hatırlatmak gerekecek gibi çok zaman geçmiştir. Ve en sonunda bu dünya savaşının uğursuz sonucu herkesçe bilinmektedir. Özellikle Mondros bırakışmasıyla açılan bırakışma döneminin görünüşü, bir an için yine düşünecek olursanız göreceksiniz ki baştanbaşa bir çözülme ve çöküş görünüşünden başka bir şey değildir.

Devletler, hertürlü antlaşma, insanlık ve uygarlık haklarını bir yana bırakarak ölkemizin en değerli ve en bereketli yerlerini çığnediler. İzmir'i Bursa'ya, Eskişehir'i ta Sakarya'ya dek, sonra, bütün Adana bölgesini ve Trakya'ya, İstanbul'u, en sevgili yerlerimizi çığnediler.

«Nevarki düşmanların bu tutumlarından daha acı, daha korkunç, daha üzücü bir nokta varsa oda bu ölkenin yüzyıllarca başında bulunan ve bu ölkenin direnç ve egemenliğini kullanılan insanların bile düşman saflarına geçmiş olmasıdır. Ve arkadaşlar, biliyorsunuz, bu düşmanlar, yani iç düşmanlar, dış düşmanların yapmadığı ve yapamayacağı alçakça işler ve davranışları yapmakta ikircik göstermemişlerdir. Dış düşman güçleri, saydığım sevgili yurt topraklarında bulunurken, padişahın direnciyle, çıkarttığı fetvalarla ve Halife ordularıyla bu masum ulus, şurada burada aldatılıyordu. Gerçekten yurdumuzun şurasında burasında ayaklanışlar başlamıştı. Zaten çoktan beri manen ve eylem olarak bağımsızlığından yoksun edilmiş bulunan Osmanlı devletinin çökertilmesinde başarı kazanılmıştır.

«Osmanlı devleti büsbütün yıkılmıştı. Nevarki, düşmanlarımız, Osmanlı devletini kuran Türk ulusunun da, temel ögenin de, bu ölkenin gerçek halkının da yokoldüğünü sandılar. İşte, bunda çok aldandılar. Osmanlı devleti gibi birçok devletler kurmuş olan Türk ulusu yokolmamıştı. (Şiddetli alkışlar.) Tersine, dirimine vurulan bu vuruşlardan dış düşmanların ve iç düşmanların bu acı ve tiksiniyecek vuruşlarından birden bire kendine geldi. Dirimini, onurunu kurtarmak uğruna direnerek kalkındı. Birleşerek, elele ve rerek ortaya atıldı. (Şiddetli alkışlar.)

«İşte, ulusumuz, o dakikadan başlayarak ulusal döneme girdi. Halk döneminin başlangıcına ulaştı. Ulus, bu çıkış noktasından başladığı gün, kendisine ereğe ulaştırın yolların ve ereğin bulunduğu ufukların karanlıklar içinde bulunduğunu hepimiz hatırlarız. Nevarki bu durum ulusu-

muza umutsuzluğa düşürmedi. Direnişle kutlu ereğine adımlarını attı. (Şiddetli alkışlar.)

«Efendiler, ulusumuz gerçek kurtuluşa, kesin kurtuluşa ulaşabilmek için iki ilkeye dayanmanın gerektiğini anladı. Büyük ve açık bir kaniyle anladı. O ilkelerden birincisi Milli Misakın anlattığı anlamdır. İkincisi ise anayasamızın saptadığı değiştirilmeyecek gerçeklerdir. Biliyorsunuz ki, Milli Misak ulusun katıksız bağımsızlığını sağlayan ve bunu sağlayabilmek uğruna ekonomisinde gelişmesine engel olan bütün nedenleri bir daha ve kesin olarak dönmemek üzere ortadan kaldıran bir düsturdur. Anayasa da Osmanlı imparatorluğunun öldüğünü bilen ve anlatan ve onun yerine Yeni Türkiye devletinin geçtiğini bildiren bir kaniyedir. Bu, ulusun yaşayışında kısıtsız ve koşulsuz egemenliğin, ulusun elinde bulunmasıyla olabileceğini anlatan bir yasadır. Egemenliğin kısıtsız ve koşulsuz ulusun elinde kalabilmesi için, halkın kendi yazgısını kendisinin yönetmesi ilkesini koşullayan bir yasadır. «Artık Türkiye halkı için biricik temsilci, yasa yapma ve yürütme yetkisine sahip olan kendi meclisidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir.» diyen bir yasadır. Ve Babıâli hükümeti yerine Türkiye Büyük Millet Meclisini koyan bir yasadır.

«Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve bunun hükümetinin ulustan aldığı yön, katıksız bağımsızlık ve kısıtsız koşulsuz ulusal egemenlik ilkelerine dayanarak ülkeyi bayındır yapmak ve ulusu zengin, rahat ve mutlu kılmaktır. Böyle olmakla birlikte Anayasa, özel bir başlangıç bölümüyle meclisin görevini de belirtir, o görev ki, doğru-
dan doğruya ulusun hakları ve yetkileri iken yüzyıllarca şunun ve bunun elinde kalmıştır. Artık bu haklar ve yetkilerin hiçbir neden ve biçimde hiçbir makama ve kişiye bırakılıp emanet edilemeyeceğini kesin olarak anlatmak üzere özel bir madde konmuştur.

«Efendiler ,ulusumuzun bu iki ilkeye dayanarak çalış-

mağa başladığı günden bugüne dek geçen zaman, çok zaman değildir. Üçbuçuk dört yıldır. Ne varki ulusumuzun kazandığı başarı, yengiler, bu üçbuçuk dört yıla sığmayacak gibi çoktur, taşkındır, coşkundur, yüksektir, güçlüdür. (Sürekli alkışlar.) Gerçekten o padişah bildirileriyle, Halife ordularıyla ve bintürlü kışkırtmalar ve bozgunculuklarla oluşturulan ayaklanışların hepsi bastırılmıştır. Ulus, tüfeksiz, topsuz, hertürlü malzemesiz ve parasız bulunduğu bir sırada yeniden dünyanın en güçlü ve en görkemli ordusunu kurmaya kendinde güç bulmuştur. (Alkışlar.)

«Ve bu ordu daha kuruluş halindeyken Birinci İnönü, İkinci İnönü, Sakarya meydan savaşlarını kazanmış. Ve en sonunda bütün dünyayı şaşkına çeviren, ister istemez övgülere götüren en son yengiyi başarı ile elde ederek topraklarımızı ve kutsal yurdumuzu çiğneyen düşman ordularını son erine dek yok etmiştir. (pek sürekli pek şiddetli alkışlar yaşı, varol sesleri.)

«Nevarki, efendiler, katıksız bağımsızlık için şu düstur vardır, ulusal egemenlik için bir yasa vardır, diyoruz: Ulusal egemenlik, iktisat egemenliğiyle güçlendirilmelidir. Bugün de büyük bir yenginin sahipleri, yapıcıları olduğumuzu anlatıyoruz. Bu bakımdan çok kesin olan bir doğruyu hep birlikte yinelemeliyiz. Bunca büyük, bunca kutlu ve görkemli erekler, salt kâğıt üzerinde düsturlarla ve yasa maddeleriyle ve salt tutkularla, isteklerle oluşamaz. Bütünle gerçekleşmesini sağlayabilmek için biricik güç, gerçek en güçlü temel iktisattır.

«Siyasal ve askerce yengiler ne kerte büyük olursa olsun iktisat yengileriyle taçlandırılmazlarsa yaşayamaz, az zamanda söner. En parlak yengimizin bile sağlayabildiği ve daha sağlayabileceği yemişleri saptamak için iktisat egemenliğimizin sağlanması ve genişletilmesi gereklidir.

«Efendiler, bu kerte verimli, ve bu kerte güçlü olan yeni hükümetimizin düşmansız kalacağını sanmak doğru de-

ğildir. Bu güzel ilkelerin bile içine kundak koyarak onu yerle bir etmeğe çalışacaklar olacaktır. Onun dirimine, gelişmesine karşı suikastlar düzenlemeye girişecekler bulunacaktır. Bütün bunlara karşı en güçlü silahımız, iktisat-taki gelişmelerimiz ve başarılarımız olacaktır.

«Efendiler, içine girdiğimiz halk döneminin, ulusal dönemin, ulusal tarihini dahi yazabilmek için kalemlerimiz, sabanlar olacaktır. (Alkışlar.) Bence, halk dönemi iktisat dönemi anlamıyla anlatılır.

«Öyle bir iktisat dönemi ki onda ülkemiz bayındır olsun, ulusumuz tok ve rahat olsun, zengin olsun. Bu bakımdan bir felsefeyi size hatırlatayım: «El kanaatü kenzi la-yüfna». Kanaati, azla yetlmeyi, tükenmez bir hazine saymak, yoksulluğu erdem saymak felsefesine de iktisat dönemi artık son versin.

«Efendiler, bu felsefeyi mutlaka yanlış yorumlamak yüzünden bu ülkeye, bu ulusa çok büyük kötülük edilmiştir. Biliriz ki Tanrı yeryüzünde yarattığı bunca nimetleri, bunca güzellikleri, insanlar yararlansın, nimetlensin diye yaratmıştır ve en yüksek ölçüde yararlanmak için de bugün evrenden esirgediği zekayı ve usu insanlara vermiştir. Eğer, yurt denilen şey, kupkuru dağlardan, taşlardan, otlaklardan, çıplak ovalardan, kentler ve köylerden ibaret olsaydı onun zindandan hiçbir ayrımı olmazdı. Ve gerçekten bu dediğimiz felsefenin sahipleri, bu değerli yurdumuzu böyle zindan ve cehennem yapmaktan başka bir şey yapmamışlardır. Oysa, bu yurt çocuklarımız ve torunlarımıza cennet yapılmaya değer bir yerdir. İşte bu ülkeyi böyle bayındır durumuna cennet durumuna getirecek olan iktisat etkenleri ve koşullarıdır. Öyle bir iktisat dönemi gerekir ki artık ulusumuz insanca yaşamasını bilsin, insanca yaşamının neye dayandığını öğrensın ve o yollara el atsın. Bütün istediğimiz şudur ki bu ülkenin bireyleri elinde tarımın, ticaretin, zanaatın, çalışmanın, yaşayı-

şın örneği olsun. Ve artık, ülke böyle yoksul ve bu ulus böyle aşağılanmış değil belki ülkemize zengin ülkesi, bu yeni Türkiye'nin adına da çalışanlar ülkesi denilsin. (Alkışlar) İşte, ulus, böyle bir dönem içinde bulunuyor. Böyle bir döneme yönelecek ve yükselecektir. Böyle bir dönemin tarihini yazacaktır. Ve böyle bir dönemde, böyle bir tarihten en büyük makam, en büyük hak çalışanların olacaktır. (alkışlar.)

Efendiler, Türkiye iktisat kongresi, tarihte ilk kez yüksek bir mevkie ulaşacak bir kongredir. Sizler ülkenin gereksinimini ve ulusun yeteneğini ve bunun karşısında bütün yeryüzündeki çok güçlü iktisat örgütünü göz önüne alarak, yapılması gereken işleri ve uygulanması gereken yenilikleri açıkça anlatmalısınız. Ta ki o tedbirler, o yenilikler uygulandıkça ülkemiz verimliliklere, ışıklara boğulsun.

«Arkadaşlar, Türkiye Büyük Millet Meclisiniz, etbette ulusun istekleri çevresinde ilerlemeler, yeniliklerden yandadır. Bundan dolayı ülkeye ve ulusa yararlı olarak alacağınız karar ve tedbirler, hoşnutlukla göz önüne alınacaktır. Bundan kuşku yok.

«Efendiler, iktisat alanında düşünürken ve konuşurken sanılmasın ki biz yabancı sermayesine düşman bulunuyoruz. Hayır, bizim ülkemiz geniştir. Çok çalışmayı ve sermayeyi gereksemekteyiz. Bundan dolayı, kanunlarımıza saygılı olmak koşuluyla yabancı sermayelerine gereken teminatı vermeye her zaman hazırız. İsteğimiz şudur ki, yabancı sermayesi bizim çalışmalarımıza ve sabit servetimize katılsın. Bizim için ve onlar için yararlı sonuçlar versin, ancak, eskisi gibi değil. Gerçekten geçmişte, özellikle tanzimat döneminden sonra yabancı sermayesi, ülkede seçkin bir mevkie sahip oldu. Ve bilimsel anlamıyla diyebiliriz ki, devlet ve hükümet, yabancı sermayesinin jan-

darmalığından başka bir şey yapmamıştır. Artık, her uygar gibi yeni Türkiye dahi buna başeğmez. Burasını tutsaklar ülkesi yaptıramaz. (Alkışlar.)

«Arkadaşlar, son söz olarak demiştim ki, biz ülkemizi artık tutsaklar ülkesi yapamayız. Belki hepinizin dikkatlerini çekmiş olan Lozan konferansının son görüşmesi bu noktayla ilgilidir. Konferansın şimdilik geri bırakılışının nedeni hep aynı sorundan, aynı bakımdan doğmuştur, ordularımız en büyük bir yengiyi elde etmişlerdi ve yengili yürüyüşünü durduracak hiçbir engel yoktu. Böyle bir zamanda İtilaf devletleri, doğal ve meşru haklarımızı görüşme yolu ile onaylayacaklarını ve bütün sorunların bu yolla çözümleneceğini söylediler. Bizi konferansa çağırdılar. Ulusumuz, meclisimiz ve hükümetimiz içtenlikle barıştan yana bulunduğundan dolayı yenmiş ordularımızı durdurdu. Delegasyonumuzu Lozan'a gönderdi. Aylardan beridir, görüşmeler, tartışmalar sürüp gidiyor. Nevarki henüz karşımızdakiler, bizimle üç yıllık dört yıllık bir hesabı gözden geçirmiyorlar. Üçyüz, dörtyüz yıllık bir hesabı görmeğe başlamışlardır. Ve hâlâ karşımızdakiler, eski Osmanlı devletinin tarihe karışıp gittiğini ve artık bugün Yeni Türkiye devletinin var olduğunu ve bu Türkiye devletini kuran ulusun çok dirençli ve çetin bir ulus olduğunu ve bu ulusun artık katıksız bağımsızlığından, ulusal egemenliğinden bir kısıntı fedakarlık yapamayacağını anlamamışlardır.

«İşte, bunu anlayamamak yüzünden ikirciklere düşmüşler, duraklamışlardır. Arkadaşlar, onlar, istediklerince ikirciklenebilirler. Ancak, bu ulus kararını vermiştir. Bu ulus için ikircik dönemleri çoktan geçmiştir. (Pek sürekli pek şiddetli alkışlar.) Devletlerin delegasyonumuza verdikleri son proje elbette ki delegasyonumuzca benimsendi. Öbür delegasyonlar gibi bizim delegasyonumuz da durumu hükümete ve gerekirse Meclise getirmek için ülkeye dönmek üzere dir. Bütün dünya bilsin ki en sonunda bu ulus katık-

sız bağımsızlığının güven altına alındığını görmedikçe yürümeğe başladığı yolda bir an durmayacaktır. (Alkışlar.)

«Arkadaşlar biz hiç kimseden çok bir şey istemiyoruz. Dünyanın her uygar ulusunun doğal olarak sahip olduğu şeylerden bizi yoksun etmemelidirler. Haklarımızı vermeli-dirler. Şundan ki hakkımız doğaldır, yasalıdır, usalıdır ve bize gereklidir. Biz, bu haktan vazgeçmeyeceğiz. Ve ne kerte haklı isek bu hakkımızı savunmak ve korumak uğru-na da ülkemizin, ulusumuzun yetenek ve gücü de o ker-tededir. (Alkışlar.)

«Efendiler, bu kerte kesin ve yüksek bir askerce yen-giden sonra bile bizi barışa kavuşmaktan alıkoyan ne-denler, doğrudan doğruya iktisat nedenleridir. Şundan ki bu devlet, bu ulus, iktisat egemenliğini güven altına alır-sa o kerte güçlü temel üzerine yerleşmiş ve gelişmeye başlamış olacaktır, ve artık bu yerinden kımlatılamaya-caktır. İşte, düşmanlarımızın, ne varki gerçek düşmanla-rımızın birtürlü razı olamadıkları budur.

«Efendiler, bu bir eylem olarak vardır. Barışın sağ-lanması uğruna yabancıların bu doğruyu söylemekteki ikir-ciklerine mantıkça anlam verilmez. İstenir ki onlar, pek ya-kın bir zamanda bu doğruyu söylerler ve bütün uygarlık dünyasının büyük bir istek ve özlemle beklediği barışın ku-ruluşuna engel olmak sorumlundan çekinirler. Biz, yaşamak yollarımızı güven altına almağa başlamış bulunuyoruz. El-bette, barışın kuruluşunda daha büyük gelişmeler oluyor. Ancak, başarı kazanmak uğruna çok çalışmak gerektiğini bilmeliyiz. Ekonomi diyoruz. Nevarki, arkadaşlar, ekonomi demek her şey demektir. Yaşamak için, mutlu olmak için insanca varlığımız için ne gerekliyse onların hepsi demek-tir. Tarım demektir, ticaret demektir, çalışma demektir, her şey demektir. Bütün bu konularda şimdi ülkemizde ulusu-muzun ne halde olduğunu sizler çok güzel bilirsiniz. Bunu uzun uzun anlatmayacağım. Ancak, ülkemizin büyüklüğü-

nü ve nüfusumuzun bu büyüklükle ne kerte uygunsuz durumda olduğunu da anınız. Bu geniş ve verimli toprakları işleyebilmek işletebilmek için eksik olan el emeğini mutlaka teknik aygıtlarla karşılamalıyız. Ülkemizi, bundan başka demiryoluyla ve üzerinde şiselerle ağ haline getirmeliyiz. Şundan ki batının, yeryüzünün araçları bunlar oldukça bunlara karşı eşek ve kağıt ile ham yollarla yarışmaya çıkarılamaz. Ülkemiz, tarım ülkesidir. Halkımızın çoğunluğu çiftçidir, çobandır. Bundan dolayı, en büyük gücü, bu alanda gösterebiliriz ve bu alanda önemli yarışma alanlarına atılabiliriz. Nevarki, aynı zamanda endüstrimizi de büyütmeli ve genişlemeliyiz. Eğer sanat konusunda yine gevşek davranırsak endüstri işlerinde yine dışarının haraç ödeyicisi oluruz. Ürün ve malların değiş tokuşu ve zenginliğe çevrilmesi için ticareti gereksemekteyiz. Ticaretimizin yabancılar elinde kalması, ülkemizin zenginliklerinden gereğirice yararlanmamağa yol açar. Ancak, bütün bunlar, söylendiği gibi kolay olmayan şeylerdir. Bunda başarı kazanabilmek için gerçekten ülkenin ve ulusun gereksinimlerinin en değerlilerini inşallah bulup ortaya koyacaksınız. ne uygun temelli bir program üzerinde bütün ulusun birleşik ve uyumlu çalışması gerekir. Yüksek kurulunuz bu ilkelerin en değerlilerini inşallah bulup ortaya koyacaksınız.

«Arkadaşlar, yeni devletimizin bütün ilkeleri, bütün programları iktisat programından çıkmalıdır. Şundan ki demin dediğim gibi her şey bunun içinden çıkmaktadır. Çocuklarımızı o biçimde okutup eğitmeliyiz ki ticaret, tarım ve zanaat dünyalarında ve bunların iş alanlarında yararlı, etkili, iş yapıcı kişiler olsunlar. Bundan dolayı eğitim programımız, gerek ilk öğretimde, gerek orta öğretimde verilecek bütün şeyler, bu bakıma göre olmalıdır. Milli eğitim programımız gibi, devletin öbür çalışma kollarındaki tasarlancak programlar dahi, iktisat programına dayanmak-

tan kendilerini kurtaramazlar. Temelli bir program uygulanmalı ve bu program üzerinde bütün ulusu uyumlu olarak çalıştırılmalıdır.

«Bizim halkımız, çıkarları birbirlerinden ayrılır sınıflar halinde değil, varlıkları ve çalışmalarının toplamı birbirine gerekli olan sınıflardan kuruludur. Bu dakikada dinleyicilerim çiftçilerdir, zanaatkârlar, tüccarlardır ve işçidir. Bunların hangisi ötekinin düşmanı olabilir? Çiftçinin zanaatkârı, zanaatkârın çiftçiyi ve çiftçinin tüccarı ve bunların hepsini, birbirini ve işçiyi gereksediğini kim yadsıyabilir? Bugünkü fabrikalarımızda kendi işçilerimiz çalışmaktadır. Rahatlık içinde hoşnut olarak çalışmalıdırlar. Bütün bu saydığımız sınıflar, aynı zamanda zengin olmalıdır. Yaşamının gerçek tadını alabilmelidir ki çalışmak üzere güç bulabilsin. Bundan dolayı, programda sözü edildiğinde bayağı denebilir ki bütün halk için bir «Çalışma Milli Misakı»dır. Böyle bir «çalışma ulusal andı» niteliğinde olan program çerçevesinde toplanmaktan ortaya çıkacak siyasal biçimde bayağı bir parti niteliğinde düşünülmemek gerekir. Barıştan sonra oluşacak böyle bir siyasal biçimin şimdiye dek olduğu gibi ulusun direnç inancı ife, birlik ve dayanışmasının birbirine destek olmasıyla başarılı olacağı üzerindeki kanım güçlüdür ve bütündür.

«Efendiler, yüksek kurulunuzun bugün kurmuş oldukları Türkiye iktisat kongresi, çok önemlidir, çok tarihseldir. Nasıl ki Erzurum kongresi, felaket noktasına gelmiş olan bu ulusu kurtarmak konusunda «Milli Misak-Ulusal ant» ev anayasanın ilk temel taşlarını sağlamaya yaramış, etkili olmuş, öncü ve bundan dolayı, tarihimizde ve ulusça yaşayışımızda en değerli ve yüksek anıyı kazanmışsa, kongrenizde de ulusun ve ülkenin dirim ve gerçek kuruluşunu sağlamaya yarayacak düsturun temel taşlarını ve ilkelerini hazırlayıp ortaya koyarak tarihte en büyük adı ve çok değerli bir anıyı kazanacaktır. (alkışlar.) Bu kerte de-

ğerli bir tarihsel kongremizi açmak onurunu bana başış-ladığınızdan dolayı özellikle teşekkürler ederim. (Alkışlar estağfurullah sesleri.) Böyle bir kongreyi toplayan sizleri kutlamalara değer gördüm. (Teşekkür ederiz sesleri.) Kong-re açılmıştır, efendim.»

Başkomutanın nutkundan sonra kürsüye iktisat baka-nı Mahmut Esat (Bozkurt) geldi, şunları söyledi :

«Sevgili Türkiye'nin öz çocukları, hoş geldiniz. Güzel Türkiye'nin işçileri, zanaatkârları, çiftçileri ve tacirleri, hoş-geldiniz. Özgür ve bağımsız güzel yurdun yorulmaz, yü-rekli emekçileri, dirimiyle, tırnaklarıyla kazanan ve şimdi özgürlük ve bağımsızlık yolunda şehit düşen yavruları-nın nerelerde gömülüp kaldığını bilmeyiz, bir kırk mezar-taşı başında fatiha okumak olanağını bulamayan çileli - Türk kadınları hoşgeldiniz. Gelecek yıl sayınızın daha çok olma-sını dilerim.

«Bayanlar, baylar bu kongrede iktisat gereksinimle-rini düşünerek onları ilişkin oldukları yerlere dilek ve muh-tıra halinde bildirmek sayın kurulunuza özgü olmakla bir-likte ben de kongrenizin belleğine yurdumuzun pek önem-li olduğunu düşündüğüm iktisat sorunlarını sunacağım.

«Ülkemizin bugünkü iktisat durumuna ilişmeden önce iktisat tarihimiz içinde küçük bir tahlil yapmayı çok ya-rarlı buluyorum. Şu yanı da işaret edeyim ki iktisat kong-resi, tarihimizde önemli ve büyük bir günü haber veriyor. Yaşamak, devinim ve iktisat olaylarının birer uydusudur. Tarihimizi ve iktisat tarihimizi şimdiki zaman da içinde ol-mak üzere dört bölüme bölebiliriz: Osmanlı imparatorlu-ğunun kuruluşundan hilafetin alışına dek, hilafetin alı-nışından Tanzimata dek, Tanzimattan Esas teşkilat dönemi-ne dek, Yeni Türkiye ve Esas dönemi.

«Birinci dönem, salt Tarım dönemidir, denebilir. Tica-reî endüstri ve başka iktisat sorunları henüz yeterince

gelişmemiş ve iktisat durumumuz uluslararası bir niteliğe bürünmemişti.

«Bu dönem içinde sistemlerimiz ve Esas Teşkilatımız, bir mutlak yönetim gösteriyordu. Kişi saltanatı egemendi. Devlet, yarı iş devleti, yarı da zabıta devletiydi. Her şey, her iktisat devinimi bir kişinin istek ve tutkularını doyurmak doğrultusunda idi.

«İkinci dönem bir mutlak yönetim değil, doğrudan doğruya bir istibdattı. Her şey, her örgüt ve bütün yasalar, sultanların, hilafetlerin ve sarayın isteğine bağlıydı. Bu evreye zulüm ve istibdat yüzyılları evresi de diyebiliriz. Ülke baştan başa bir tutsaklar ülkesi halini almıştı. Bütün ulus bir hakanın tutsağı olmuştu.

«Korkunç bir sarayın tutkularını doyurmak uğruna Türk ulusu Viyana önlerine, İran içlerine, Afrika çöllerine götürülüyordu. Hakanlar, her seferden döndükçe başlarına bir zafer çelengi takılıyordu. Nevarkî geride, Anadolu köylerinde bu yenilgileri seller gibi gözyaşları, iniltiler izliyordu. Her evde çocuklarına Yasin ve Fatihalar okuyan ak başlı anneler ve babalar, her yanı doldurmuş bulunuyordu. Çöküntü başlamıştı. Şundan ki ulus ve onun yüksek çıkarları yerlerde kalmıştı. Bu evre içinde ekonomimiz doğmuş, ticaretimiz, uluslararası bir durum almağa başlamıştı. Ancak, ulusun bütün ekonomisi, hakan ve halifelerin bir israf kasası olmuştu. Bu, demektir ki ulusun çalışmasının ürünü, sultan ve halifelerin keyfi için tüketilir bir matahtan başka bir şey değildi. Ulusun çalışmasını, alınterini kötüye kullanan devletler, istibdattan başka bir şey değildir. Üçüncü dönemde büyük adamlarımız yetişti. İmparatorluğu kurmak uğruna iyi bir siyaset kullanıyorlardı. Gerçekten de çok yurtsever adamlardı. Ancak, bütün Tanzimat dönemi içindeki rollerinin siyasal yanı bir yana bırakılınca salt yürekli bir devrimcilik olarak kalır. Gerçekten de eskilikleri yıkan Tanzimat, onun yerine örgütlü ve

güçlü ulusun ve yüzyılın psikoloji ve gereksinimlerine uygun bir yenilik getirmedi. Ve bu kez iyi ve kötü eski örgütlerini yitirip ülke, dışarının iktisat istilasına karşı savunmasız bir durumda kaldı. Kapitülasyonlar çok korkunç bir durum aldı. Eskiden ülkemizde ticaret ve çalışma alanlarıyla sayıları sınırlı ve belli iken şimdi, kapitülasyonların korunmasında yurdumuzun her yanına yayılarak öz yurttaşlarımızdan çok bir hak ve ayrıcalıklarla içimizde çalışmaya başladılar. Görünüşte, ülke bizimdi. Gerçekte ise, Türkiye, iktisatça bizden çok yabancıların ülkesi, bir sömürgeydi.

«Kısaca, ülke, iktisatça soluk alamayacak bir duruma geldi ve bir ah ve inilti kubbesi oldu. Bu kubbenin her neresine dokunulursa bir haykırış, bir inilti işitiliyordu. 93 ve 24 meşrutiyetlerini iktisat bakımından tahlile gerekli görmüyorum. Şundan ki bunlar da Tanzimatın birer ekinden başka bir şey değildi. Ulusal iktisat sorunlarımızı çözemediler. Ülke gittikçe büsbütün iktisatça korunmadan yoksun kalıyordu.

Dördüncü devre, yeni bir dönem içine giriyoruz. Ulus egemenliği. Esas Teşkilât evresi.

«Baylar, bayanlar, özellikle dikkatinizi çekerim. Bütün yeryüzü devrimleri ve devrimcileri, devrimcilerinin son günlerinde gözlerini açınca ellerinde yalnız (bir tutam yasa yaprakları) buldular. Bunlar, insan hakları bildirisi, Anayasa vb. gibi şeylerdi.

«Esas Teşkilat döneminini kuran ve açan ulus, dileyelim ki böyle bir sonuca uğramasın. Esas Teşkilat döneminin adı, gözyaşlarını silen, çalışanları efendi yapan, köylüyü mutlu kılan, yeni Türkiye'yi iktisatça bayındır duruma getiren bir dönem olsun.

«Ben, ulus egemenliğini, ulusun iktisat egemenliği olarak tanırım. Böyle olmazsa ulus egemenliği bir serap olur.

«Burada Esas Teşkilat yasamız çevresinde durmak isterim.

«Bayanlar, baylar, Esas Teşkilat yasası ulus ve din hukukumuzca ve yüzyılın en son hukuk karamlarına bütünüyle uyan bir Türk ulusu egemenliği düsturudur. Gerçekten de din hukukumuzda egemenliği ve her şey ulusundur. Halifeler, ulusça seçilmiş ve ulusun işlerini görmekte yükümlü birer memurdan başka bir şey değildir. Ulusal temel haklarımız bunun işidir. Ülkenin sahibi ve hertürlü yüksek dirençlerin çıktığı yer ulustur.

«Hakan, ulusun İstek ve yüksek çıkarlarına hiçbir zaman aykırı davranamaz. Batıda oysa Fransız devriminden önceki zamanlarda halk ve ülkeyi doğrudan doğruya krallın bir tutsağı ve çiftliği bilen hukuk kuramlarının hepsi ve batının bütün anayasaları, bu kuramlardan esinlenmişlerdir. Krallar, hiç bir şeyden sorumlu değildi. Ülkenin ve ulusun direncinden yalnız tanrıya karşı sorumluydular ve halkın taçlılar üstünde hiçbir kontrol hakkı ve yetkisi yoktu. Fransız büyük devrimi, bütün bu kötü eskilikleri yendi ve yerine ulus egemenliğine dayanan bir yönetim kurdu.

«Bizim ulus ve din hukuk kuramlarımızı Fransız büyük devriminden önceki batı hukuk ve kuramlarıyla hiç karıştırmamak gerekir. Bunlar, birbirlerinin büsbütün karşıtıdır. Ancak, birbirini izleyen siyasal olaylarla savaş olayları, toplum ve İktisat değişiklikleri sonucunda zayıf düzen Türk ulusundan birtakım değerli geleneklerimizin ve ne zamandan beri başladığı bilinmeyen tarihimizin ulusumuza tanıdığı bu büyük yük hakkı, ulus egemenliği hakkını eski taçlılarımız ellerine geçirerek kendilerine maletmişler ve Türk ulusu bütün bir tarih içinde uzun yüzyıllar, Firavunların piramitlerine kırbaç vuruşları altında taş çeken tutsaklardan daha mutsuz bir yaşayış geçirmiştir. Bugün, ulus bu hakkını yeniden geri almış bulunuyor.

«Egemenlik, gerek modern hukukta gerekse ulus ve din hukukumuzda doğrudan doğruya ulusa özgü bulunduğundan sultanlar, halifeler; ulusun direncinden, isteğinden bir karış ileri geçmek hak ve yetkisine sahip değildir. Buna aykırı davranan taçlılar, Türk ulusu katında ya başlarını yitirirler yada kaçma utancına katlanarak ülkeyi bırakır ve giderler. (Sürekli ve hararetli alkışlar.)

«Şundan ki, bayanlar, baylar, Türk ulusunun her bireyi daha anasından doğarken tanrının başına taktığı sorguçla sultan olarak doğar. (Şiddetli alkışlar.) Bundan dolayı ayrı bir sultana bağlı olmak, bir kişi direncine boyun eğmek bu sorguçlu sultanlar için bir düşkünlüktür ve olamaz. Bundan dolayı Esas Teşkilat kanunumuz din ve ulus hukukumuza ve modern hukuk kuramlarına en çok uyan bir ulusal egemenlik anıtmızdır. Bu büyük anıtın önünde küçük ve zayıf karşı duruşlara gelince:

«Diyorlar ki Esas Teşkilatımızın benimsediği sistem hiçbir meşruti devletin sistemine benzemiyor. İkinci olarak, bu sistem, sorum ilkesini umursamıyor.

«Birinci itiraza denebilir ki aslında hiçbir meşruti devletin sistemi benzerlikçe başkalarının eş değildir ve olamaz.

Şundan ki hiçbir ulusun meşruti gereksinimler ve düşünüşleri birbirine benzeyemez. Bunların birbirine benzediği yalnız bir nokta var: O da ulus egemenliği ilkesidir.

«Esas Teşkilatımızsa bu yanı her ulusun şimdiki Esas Teşkilatımızdan bizim ülkemizin gereksinim ve devrimlerinin anlamına göre her ulusunkinden daha çok sağlanmış bulunuyor.

«Gerçekte, şimdiki parlâmentarizm ve güçlerin ayrılması yöntemleri bir zümre yada diktatörlük yöntemlerinden başka bir şey anlatmak gücün değildirler. Eski Amerika cumhurbaşkanı Wilson, yazdığı bir kitapta güçlerin ayrılmasının uygulanmadığını ve ulus egemenliğine aykırı düş-

tüğünü söylüyor. Aslında güçlerin ayrılması, maddi bir gerçeğe dayanmaktadır, bir düştür. Yüzyılımızın en büyük hukuk bilginlerince pek ağır bir biçimde yaralanmış ve eleştirilmiş ve değerini yitirmiştir.

«Güçlerin ayrılması sistemi, Güney Amerika'da özellikle Meksikada kişi diktatörlüklerine yol açmıştır. Parlarmentarizme gelince bunu güçler ayrılmasıyla hiç karıştırmamalıdır. Şundan ki güçlerin ayrılmasında varsayılmış ve düşsel üç güç, birbirini kontrol hakkına sahip olmadığı halde parlarmentarizmde teşri ve icra güçleri arasında sıkı ve giderek büsbütün birbirinin içine giriş vardır. Ancak, bu sistem de ulus egemenliğini bütün anlamıyla anlatamamış ve bir zümre olmaktan ileri gidememiştir.

«Esas Teşkilatımıza yöneltlen ikinci itiraza gelince o da sorum konusunu kapsıyor. Diyorlar ki güçlerin ayrılması ve parlarmentarizm sistemlerinde bir sorum vardır. Bizde sorum ilkesi zayıftır, yeğniktir.

«Bayanlar, baylar, birçok yeni ve bilgin ve pek bilgin hukukçuların düşünüşlerine ortak olarak derim ki meşrutiyette amaç sorum değildir. Soruma meydan vermemektir. Şundan ki sorum, en sonra en müstebit yönetimlerde de de vardır. Halk, ayaklanır ve zalim taçlıların başlarını keser, ancak, neye yarar?

«Bence bütün dünya taçlılarının, halifelerin ve sultanların başları, uluslarının en ufak bir zararını bile ödeyemez. Türk köylüsünün çadırının yiten tek bir ipini bile yerine koyamaz. Dinmeyen sürekli alkışlar.)

«Bizim Esas Teşkilatımız ise modern hukukun erek tuttuğu bu amacı Meclisin sürekli kontrolü ile sağlamış bulunuyor. Sanılmasın ki, bayanlar, baylar, batının bugünkü meşrutiyet sistemleri sorumu sağlayabilmiştir. Hayır, bizimki ise soruma da yol açmayacak kerte güçlüdür ve uluslar için de amaç budur. Nitekim bir Türk atasözü: Koyunu

parçalayan kurdu vurdum, ama, ne yazık ki koyun elden gitti, diyor.

«Bayanlar, Baylar, bütün bir tarihimiz içinde iktisat durumumuzu böyle kısaca tahlil ettikten sonra ve onunla pek sıkı fıkı olan yönetim sistemlerini gözden geçirdikten sonra, bugünkü ekonomimizin izlemesi gereken iktisat üstüne de bir iki söz söylemekliğime müsaade buyurmanızı rica ederim.

«Yeni Türkiye ekonomisi, var olan sistem ve siyasetlerin hiçbirinin benzeri olamaz. Biz, iktisat meslekleri tarihindeki meslek okullarından hiçbirine bağlı değiliz. Ne (bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar) okulundan, ne de sosyalist, komünist, etatist yada himaye okullarındanız. Bizim de, Yeni Türkiye'nin yeni iktisat anlamına göre yeni bir iktisat okulumuz vardır. Buna ben (Yeni Türkiye iktisat okulu) diyorum. Yukarda söylediğim okulların hiçbirinden olmamakla birlikte ülkemizin gereksinimine göre bunlardan yararlanmayı da bir yana bırakmayacağımız yeni Türkiye karma bir iktisat sistemi izlemelidir. İktisat girişimini bir bölük devlet, bir bölük kişi girişi üzerine almalıdır. Örneğin, büyük kredi kuruluşlarını, endüstri girişimini vb. yönetecektir. Şundan ki, ülkemizin iktisat durumu bunu gerektiriyor.

«Kısacası, birtakım konularda ekonomimiz devletleştirme yöntemini izleyecek, kimi konularda iktisat girişimleri bırakacaktır. İktisat siyasetimizde ve örneğin gümrüklerde kesinlikle himayeci olamayız. Ülkemizin gereksediği şeylere karşı bir kapıya benzeyen gümrüklerimizin iki kanadını açar ve her girişine göz yumabiliriz. Bunlar, o gibi şeylerdir ki ülkenin üretimini artırmak ve düzenlemek üzere girişimlerine kesin zorunluklar vardır. Ve ülkenin iktisat çıkarı bundadır. Birtakım ithalata karşı gümrük kapılarımızı büsbütün kapar, arkasına bir de ordumuzu koyar ve ülkeye o gibi eşyadan hiçbir şey koyamaz. Şundan ki bu-

nun ülkeye girmesi ekonomimiz için bir zarar, bir tehlikedir.

«Bayanlar, baylar, bugünkü iktisat durumumuzu tahlil ile diyebilirim ki dün olduğu gibi bugün de bizde iktisatçı anlamıyla belirgin bir sınıf sorunu yoktur. Bizde tüccar da, çiftçi de, sanat erbabı da, işçi de, kısaca bütün iktisat yapımcılarımız, doğrudan doğruya yabancı sermayesinin tutsağı ve hizmetçisidir. Bütün bu iktisat zümrelerimiz birleşmeli, kendilerini örgüte bağlamalıdır. Sanılmasın ki bu yana işaret ederken yeni Türkiye iktisat okulunun yabancı sermayesine karşı bir bağınazlığı, bir düşmanlığı vardır. Hayır, biraz önce Gazi paşamızın dedikleri gibi 'biz, Türkiye'yi ekonomisini bir tutsaklar ülkesi halinde yabancı sermayesinin eline bırakamayız. Ancak, ülkemizde yasaca kazanmak ve yaşamak isteyen yabancı sermayesine yasa ve yönetmeliklerimize bağlı Türkiyelilerden çok ayrıcalık, bir hiyle ardında koşmamak koşuluyla ülkemizde hertürlü kolaylığı giderek başka ulusların gösterdiği kolaylıklardan çok kolaylıkları göstermeğe her zaman hazırız. Yalnız, yabancıların modern ve uygar bir ulus olarak tanımaları ve ona göre bize karşı gerçek durumlarını almaları gerekir. (Bravo, yaşa sesleri ve sürekli alkışlar.)

«Biz, kendimizi tarihin hiçbir aşamasında hiçbir ulus-tan geri görmüyoruz. Nevarki aynı zamanda yazar Lorimer'in sınıflaması gibi ayırtmaz dünyanın hiçbir ulusunu kendimizden aşağı görmüyoruz. (Alkışlar.) Lorimer'in, ulusları uygar, yarı uygar ve barbar diye ayrı ayrı üç bölüme bölmelerini ve bunlara ayrımlar, haklar tanımalarını yeni Türkiye Hukuk okulu iteler. (Sürekli alkışlar.) Biz, bütün ulusları ayırtmaz özgür ve bağımsız görmek istiyoruz. Özgürlük ve bağımsızlık doğal haklarıdır.

«Bayanlar, baylar, Türk ulus egemenliği, ancak ve ancak Türkiye iktisat egemenliğine dayanmakla yaşayabilir. Bundan dolayı, bundan sonra devletin izleyeceği siyaset

yönünün çiftçinin övendiyesi, zanaatkârın çekici, kısaca, ekonomimizin yüksek çıkarları göstermeli ve çizmelidir ki gerçek, ulusca bir halk devleti kurulabilsin. Türkiye tarihinin hiçbir aşamasında bugüne dek bir halk devleti yönetimi ve bundan dolayı bir ulusçu evre yaşamadı.

«Bayanlar, baylar, Uluslar, yüksek çıkarlarını umursamayan yönetimleri, sonunda silahla devirirler. Bundan üçbuçuk yıl önce Türkiye'nin efendi halkı da böyle yaptı ve gerekirse herhangi bir gücü yine ve her gün silâhla devirmek gücündedir. Ve bunu içeriye, dışarıya karşı yapabiliriz ve yaptık. Bununla birlikte yeni halk hükûmeti, ulusun yüksek çıkarlarına umursamazlık etmeyecektir ve edemeyiz ve bunları başaracaktır. (Alkışlar.)

Bayanlar, baylar, yeni ekonomimizin gelişmesi için alınması gereken ivedi tedbirler arasında birkaç şey salıklamak hatırlatmak isterim. Meslek örgütleri, kredi kuruluşları, makine dönemi, iktisat savaşına toplu çıkmak, kendi kendimize yetmek üretimimizi artırmak ve düzenlemek, ithalat ve ihracatımız arasında denge kurmak.

«Meslek örgütleri, örneğin çiftçi dernekleri, işçi tüccar sendikaları vb. kurulmadıkça ve bunlar, haklarını birlikte düşünerek istemedikçe gerek dışa gerekse içe karşı zayıf kalırlar. Ben, örgütlenmeyi yaşamanın yarısı olmak üzere alıyorum.

«Kredi kuruluşlarına gelince, ülkemiz, doğal, durucu zenginlikleri ve iş yönünden çok zengindir, Tarihçe de unlüdür. Ancak, bütün bunlardan gerektiği gibi yararlanabilmek için bir ayak önce modern iktisadın en önemli tarrım, ticaret, endüstri kredi kuruluşlarımızı oluşturmaliyiz. İktisat Bakanlığı, köy bankalarını koymuştur. Kişi girişimi oluşturularak kredi kuruluşlarına elden gelen kolaylıkları göstermeğe hazırız.

«Ülkemiz, Fransa'nın ikisi büyüklüğünde olduğu ondan daha çok zengin bulunduğu halde nüfusça ondan

yararlanmaya yetersizdir. Nüfus sorununu bir yandan göç ve kuşağımızın çoğalmasına çalışarak çözümlemeye doğru gitmekle birlikte bunun, bu amacın uzunca zamanlar istediğini unutmamalıdır.

«Bundan dolayı, nüfus eksikliğini bugün giderecek biricik çözüm, bir ayak önce makina dönemine girmektir. Son günlerde iktisat bakanlığı, Chester grubundan mister Kennedy ile bu işin sağlanması uğruna önemli bir sözleşme düzenlemiştir.

«Efendiler, yüzyılımızın iktisat savaşına girerken tek başına değil, toplu bulunmalıyız. Şundan ki bu yüzyılın ekonomisi bunu gerektiriyor bireysel girişimler toplu yabancı iktisat dünyası karşısında ezilmeğe, başarısız kalmağa mahkûmdur. Bundan dolayı, hertürlü ortaklıklar oluşturmali ve özellikle ülkemizin gereksinimlerini bütünüyle kapsayan (kooperatif) ortaklıklara daha çok önem verilmelidir.

«Amacımız, üretimimizi gereksinimimize göre artırarak kendi kendimize yetmeğe doğru gitmek olmalıdır. Dışarı göndereceğimiz ürünlerimizi de ihmal edemeyiz. İthalâtımızla ihracatımız arasındaki denge ancak böyle kurulur. Yoksa, ekonomimiz iflâs tehlikesinden yakasını kurtaramaz.

«Ekonomimizin gelişmesini düşünürken eğitim siyasetimizin bu konuda büyük bir rol oynayacağı kuşkusuzdur. Bugüne dek izlediğimiz eğitim siyaseti ülkenin gereksinimini sağlayamamıştır, sağlayamaz da. Şundan ki bu sistem, zengin ve bilgin uluslara uyan sistemdir. İktisat ve toplum durumumuzla uyuşmamaktadır. Bizim bugünkü eğitim sistemimiz doğrudan doğruya ülkedeki bilgisizliğin ortadan kaldırılmasını amaçlamalıdır. Bilgin ve filozof yetiştirmek, programın ikinci maddesini oluşturabilir.

«Kısaca, örgüt yapınız, bu, Türkiye İktisat yapimcılarının haklarını dışarıya ve içeriye karşı koruyacak en güç-

tü siper, kalkandır. Bunu yalnız Türkiyeliler için değil, bütün yeryüzünün mazlum iktisat yapımcıları için de dilerim.

«Bayanlar, baylar, yeni Türkiye, sabanın, çekicin, çalışmanın, zekâ ve liyakatın hakkını, özgürlük ve bağımsızlığını istiyor ve savaşın, önüne çıkacak dış ve iç gücü yıkabilecek bir biçimde yapıyor.»

İktisat bakanı Mahmut Esat, nutkunu bitirdikten sonra kongre üyelerine şöyle ünledi:

«Kongre, çalışmalarında serbestir, yetkilidir.»

Kongre başkanı kürsüsünde oturan Gazi Mustafa Kemal yerinde doğrularak üyelerden kongreye bir başkanla dört grubun birer kâtip seçmesini söyledi. Bundan sonra, posta ve Telgraf genel müdürü kürsüye gelerek Sovyet elçisi Aralof yoldaşla Azerbaycan elçisi İbrahim Abilof'un kongreyi kutlamak üzere yazdıkları mektupları okudu. İbrahim Abilof, mektubundan Musul, Iskenderun gibi yurdun değerli iktisat kaynaklarının kurtarılmasını diliyordu. Kongre üyelerinin dinleyicilerin çok içten gösterileriyle selâmladı. Ondan sonra, kürsüye çağrılan Sovyet elçisi Aralof, kongreyi başıyla, içten jestleriyle selâmlayarak Türkçe söyle bağırdı:

«Yaşasın Türkiye, yaşasın Türk ordusu!»

Kongreden bir alkış koptu. Binlerce kişi:

«Yaşasın Ruslar» diye haykırdı.

Başkomutan: şöyle konuştu:

«Bu akşam Ankara'ya dönmek zorundayım. Bundan dolayı kongrenize sonuna dek başkanlık edemeyeceğimden üzgünüm.»

Kürsüden inerken halkın çok büyük gösterileriyle karşılaştı, sürekli bir biçimde alkışlandı. Sonra, Kongre faal kurulu başkanı Posta ve Telgraf genel müdürü Sabri kürsüye gelerek kongreden Paşaya, iktisat bakanına, Belediye-ye teşekkür edilmesini istedi.

Kongrenin düzenlenmesi, seçimin, yapılması için sa-

at on beşte yine toplanmak üzere toplantı saat on üçte dağıldı. Oturumun bitişinden sonra, kongre yapısı içindeki geniş salonda, İzmir Belediyesi, Mustafa Kemal'in onuruna bir şölen verdi. Buna elçiler, komutanlar, mülkiye amirleri katıldı. Yenilip içildikten sonra çağrılırlar, Gazi-Mustafa Kemal'in yanısıra kongrenin açmış olduğu örnek sergiyi gezdiler. Bütün Türkiye'nin ürünleri, yapımları bu sergide en güzel örnekleriyle göze çarpıyordu:

Ülkenin her yanından gelen türlü tahıl ve ürünlerden başka dokumacılık, itriyat, dericilik, sabunculuk, halıcılık, fotoğrafçılık gibi endüstri yapımlarıyla tarıma, başka dallara özgü makinalara da sergide bölümler ayrılmıştı. Fransız Şark Ticaret kuruluşu dahi sergide türlü sistemlerde aydınlatma aygıtlarıyla daha birçok aygıt için bir köşe ayırmıştı.

Aydın ili, sergiye ülkenin en nefis ürünleriyle yapımlarından sabun, İncir, Zeytinyağı, pamuk, meyankökü, kendir, dokuma peştamal, kösele ile sabuniye adı verilen Aydın havluları göndermişti. Kongre başlar başlamaz, Bornova'daki Ziraat Mektebinde tarım aygıtları sergilenecek bunların toprakta çalışmaları gösterilecekti.

Kongre yapısının altında tarım aygıtlarına özgü bir sergi yapılmıştı.

İktisat kongresi sergisine eşya, ürün yapımlarla katılanlara madalyalarla diplomalar verilmesi kararlaştırılmıştı.

İktisat kongresi sergisi, kongrenin toplanmasından bir hafta önce ziyaretçilere açılmıştı. Hergün binlerce kişiye gezilmekteydi. Bütün Türkiye tarımcılarıyla endüstricileri, sergiye ürün, yapım gönderememiş olmakla birlikte yine de uzak, yakın kasabalardan, köylerden kentlerden gönderilen matah, eşya, ürün örnekleri, sergi pavyonlarının hemen hepsini tıklım tıklım doldurmuştu.

Sergide, ziyaretçileri en çok önlerinde durduran mallar arasında Isparta, Kula, Gördes, Uşak halıları, seccadeleri, yerli dokumalar, ipekli, iplik dokumalardır.

Ömer Muharrem sabunları, somaki mermer öykünmesi direkleri, direk başlıkları sabundan yapılmak üzere bir modeldel hazırlamış, çevresini dallı çiçeklerle, resimlerle süslemişti.

İzmir'de Beyler sokağındaki kimya maddeleri koku aygıtlar, sinema kordelaları yapıştırmak üzere özel filim mah-lulü, türlü renkte tampon mürekkepleri sergilemektedir.

Süleyman Ferit yapımı sekiz çeşit yerli kolonya, Ferit kuvvet şurubu, Ferit kudret hapları, diştozu, krem Ferit.

Helvacı Mehmet Şükrü yapımı ortaklığının İzmir-Kö-mürücü-çarşısındaki Türk Makarna fabrikası yapım örnek-leri.

Kerestecioğlu Mehmet Sabri ile Rüştü kardeşlerin ya-pımından koton idrofil.

Kuşadası Ali Rıza'nın çekirdeksiz üzümünden yaptığı helva örnekleri.

İzmir-Şakirzade Ahmet'in Büyük Millet boyahanesi ya-pımları.

İzmir-Nafiz Mustafa, «Zaferi Milli» sigara kâğıdı.

İzmir-Abdülkadir, «semerei sebat itriyat kolonya» ya-pımevi örnekleri.

İzmir-Mehmet Sırrı ile ortağı Fanila imalâtevi örnek-leri.

Aydın-Hafız Ahmet sabun fabrikası örnekleri.

İzmir-Hafız Ali çekirdeksiz üzümünden, baldan, şeker-den yapılmış tahin helvası örnekleri.

Türkiye tütünleri tekel yönetiminin İzmir fabrikası ya-pımından üç çeşit tütün, beş çeşit sigara, kongre dola-yısıyla çıkardığı yeni sigaralar.

Birinci kolordu tabakhanesi yapımları.

Kula-Çolakzadeler halı fabrikası yapımlarından yörük, belücistan öykünmesi seccadeleri, halıları.

izmir-Köşk bucağı, Ahmet ağanın tütün, şamfıstığı, incir, üzüm örnekleri.

Konya-(tefti) kazası yapımlarından yün kuşak, halı örnekleri.

Niğde-Üzüm ve yapımları örnekleri.

İzmir-Kulalı Hamit kardeşler ipek tarama fabrikası yapımından halı dokumaya özgü yün, ipek ipliği örnekleri.

Demirci-Kıl torba örnekleri. Sarı kükürt, kara kükürt, petrol örnekleri, gülenler halısı, demirci tütünü örnekleri.

Konya-Millî dokuma ortaklığı yapımından kara nakışlı ak keçe, altı çeşitli kumaş, halı.

Konya-Seyitli kazası ürünlerinden yapağı, ak tiftik, sarı tiftik, her tür tahıl örnekleri.

Kütahya-Halı, seccade, kilimleri.

İstanbul-Feshane fabrikası yapımı kumaşlar.

İzmir-Tabak Şevket, oğlu Muammer, ortakları Hacı Tahsinoğlu Mehmet'le oğulları fabrikası yapımlarından kösele örnekleri.

İzmir-Ahmet Fuat Anadolu saraçhane yapımları.

Manisalı İsmail Hakkı, mobilya örnekleri.

İzmir-çocuk ayakkabıları yapımevi sahibi hafız Hüseyin Avni'nin yekpare ayakkabı örneği.

İzmir-Dikici Mehmet, dikicilik işleri örnekleri.

İzmir-Ali Rıza, Şemsi akik kundura yapımevi örnekleri.

İzmir-9 eylül kundura yapımevi örnekleri.

İzmir-Hacı Mehmet ile oğulları fabrikası yapımlarından yerli tokmaklı saraç köseleleri ve renkli usgar glase, usgar vidala derileri örnekleri.

İzmir-Giritli Salih Zeki ustanın yaptığı «zafer» pulluğu.

Kırmastı (Mustafa Kemalpaşa) tabakhanesi örnekleri.

Rençber mücahide Ayşe çavuşunun yetiştirdiği yer ürünleri örnekleri.

Karacabey-Yer ürünleri, ipek kozası, tütün örnekleri, Kula-Zeytinyağı, zeytin tanesi, rezaki, çekirdeksiz üzümler, tütün palamut ürünleri örnekleri.

Adana-Bosnalı Salih Asım fabrikası yapımlarından örnekler.

Adana-Babazade Rakıp, şeker kamışı, portakal, pamuk kozası, sarı, ak pamuk örnekleri.

Adana-Karataş dalyanı müdürü Hasan Saim. Esat Rauf, Mustafa Mehmetçe yetiştirilmiş balık yumurtaları.

Mersin-Lise öğrencilerinin kurduğu çocuk bankası müdürlüğü ticaretevinin üzüm reçeli, limon reçeli, lokum, şeker kamışı, şekerlemeler.

İzmir-Ali Rıza saraçlık yapımından eğerler vb. ayrıca futbol topları örnekleri.

Foçai cedit ürünlerinden zeytin tanesi, zeytinyağı, kara üzüm örnekleri.

Fethiye-Palamut, krom madeni örnekleri.

Gelibolu-Eceabat pamuk, tütün, susam tahıl örneklerin.

Gelibolu-Tahıl örnekleri.

Gelibolu-Şarköy ipek kozası, tahıl örnekleri.

Keşan-Tütün, tahıl örnekleri.

Keşan- Kösele taşı, yapı taşı, taşkömürü örnekleri.

Gelibolu-Orşa bucağı, kiremit, tuğla örnekleri. Bandırma mayası çiftliği ürünlerinden tütün, mısır, kumdarı, nohut, böğrülce (börklüce fasulye), arpa, mısır örnekleri.

Seferhisar-Zeytinyağı örnekleri.

Batı Karaağaç-Kızılhisar, ak-kara renk dokumaları, şal öykünmesi, tarak, çakı yapımları, toprak ürünleri örnekleri.

Kırkağaç-Kök boya, pamuk, pamuk çekirdeği, kavun, sızma balı, gömeç balı, üzüm köftesi, mazi vb. ürünleri örnekleri.

Çanakkale-Ezine, Biga, toprak ürünleri.

Milas-Tabakhane işleri.

Bayındır-Çirpi gölü, pamuk, tütün vb. ürünleri.

Milas-Terzioğlu Zeki Sabun fabrikası yapımı sabun örnekleri. Milas-Zeytinyağı, tütün, tahıl örnekleri.

Milas-Talibindeki kardeşler sabun fabrikası yapım örnekleri.

İzmir-Taşçılar, saraç, plevneli dağlı İbrahim Hilmi yapımı örnekleri.

Menemen-Kilim, hakipa, şayak, tütün, tahıl, ipek dokumaları, yarı ipekli dokumalar, Ödemiş yapağhanesi yapımları.

Ödemiş-Kavun, kestane, incir, karpuz ürünleri örnekleri.

Ödemiş-Antimuan madeni örnekleri.

Ödemiş-Dikilmiş, taranmış Sedir örnekleri.

Türk uçakçılığının geçirdiği aşamalar üstüne kısaca bilgi edinilmesine yarayan biçimler, dallar, haritalar, resimler, İzmir yangınında yanan yapılarımızın havadan alınmış resimleri, Fransa, Amerika, Almanya, İngiltere ile hava gezileri üstüne kısa bilgi veren levhalar, Türkiye’de kurulacak herhangi bir hava posta hattının gelir-gideriyle olası giderlerini gösterir cetveller, Avrupa hava yollarını tasvir eden haritalar, Avrupa’nın demiryollarını gösterir başka harita, Türkiye asker uçak fabrikasının birtakım görüşlerini gösterir fotoğraflar.

Türk sanatkarlarınca yapılmış mobilya örnekleri.

İzmir-Balcıoğlu Hakkı Mekin çok süslü peynir sergisi.

Uluborlu-Seccadeler, toprak ürünleri, tabakhane yapımları deriler, dökmeçilik işleri, baston, hançer örnekleri.

Elazığ-Arapkirli Hacı Mehmet’in el yazması çok güzel levha. (Levhada her biri başka biçimde yazılmış on dört türlü besmelei şerif ve her yazının içinde ayrıca birer âyeti kerime vardır.)

Izmir-Ali Haydar, mürettip hakkaklığına özgü yapımı ile teksir makinası örneği.

Izmir-Ressam Hamit Nazmi, yaptığı yağlı boya, sulu boya resimler.

Izmir-Hüsnü Ziya'nın yağlı, sulu boya resimleri.

Izmir-Filibeli Cemilbeyoğlu Ferit ile ortakları un fabrikasının çıkardığı un örnekleri.

Izmir-Konyalı Süleyman'ın çizdiği yapı modeli.

Izmir-Palamut tüccarlarından Gömelezoğlu İbrahim'in kendi yetiştirdiği palamut örnekleri.

Izmir-Sanayi Mektebi yapımı mobilyalar.

Izmir-Balcıoğlu Hakkı'nın incir sergisi.

Uluborlu-Tabaklanmış deri örnekleri, zanaatkârlarca yapılmış dokumacılık aygıtlarıyla silâh örnekleri.

Sudi kitabevi İzmir şubesi sahibi Haydar'ın kitapçılığa, fotoğrafçılığa özgü sergisi.

Izmir-Aydın incir üreticileri kooperatif ortaklığının incir sergisi.

Izmir-Heykeltraş Mehmet Rifat ile dökmeci Hamitçe Orhaneli yöresinde çıkan madeni topraktan yapılan heykel örnekleriyle «Rifat İske sabunu» örnekleri.

Adapazarı-Hacı Mustafaca yapılan patates unu örneği.

Izmir-İhracat-İthalât Türk anonim ortaklığı sergisi.

Aydın-Penbezar dokumaları, ipekli dokumalar, peşte-mal, ipekli ibrişim, saat, para, mühür keseleri, pamuk kozası, sabuniye denen Aydın havlusu, kaymak yağı vb. toprak ürünleri örnekleri. Bu sergi, Cebbazoğlu Necati'de düzenlenmiştir.

Izmir-Yavuz kitabevinin kitapçılığa, kâğıtçılığa, fotoğrafçılığa özgü sergisi .

Izmir-Keresteci Cihan'ın kereste örnekleri.

Izmir-Bosnalı Osman'ın Karaburun üretimi zeytinyağı, tütün, üzüm örnekleri.

Bolvadin-Her çeşit tahıl, tiftik, Afyon yapımı yün çorap.

Afyon-Karahisar sancağı, Aziziye seccadeleri, mazı, palamut, haşhaş tohumu, çıra, mum, tahıl örnekleri.

Kütahya-Şark Çini fabrikası yapımı yüzlerce çeşit tabak, tepsi, yazı takımı, sūrahi, vazo, çiçek saksısı, çay, kahve fincanları vb. örneklerinden oluşan sergi.

İstanbul-Dağıstanlı hacı Halil'in abani fabrikası yapımı çeşitli ipekli abani örnekleri.

Gaziantep-Dokuma, şal öykünmesi kırmızı, kara, sarı, vişne çürüğü renginde misk sabunu ile toprak ürünleri örnekleri.

Afyonkarahisar-demircilik, saraçlık, kunduracılık, keçecilik örnekleri.

Fransa yapımı, kuyulardan su çekmeğe özgü J. Kar-may fabrikası yapımı makina ile eğe örnekleri.

Fransa fabrika yapımı motor vb. aygıtlar, on saatte bir kilo benzin harcar yemek ocağı örnekleri.

İzmir-Ayakkabıcılara özgü bütün aygıtlar ve takımlar yapımcısı eğeci, işçi Mehmet Hilmi ile Mustafa Raif'in yaptıkları örnekler.

Kadıköy sanayi komandit ortaklığının Kadıköy dokuma sergisi.

Buldan-Dokuma örnekleri.

İzmir-Sandıkçı Hüsnü'nün yaptığı sandık örnekleri.

İzmir-Hacı Yavaşoğlu dokuma örnekleri.

Eskişehir-Karakeçili aşiret reisi hacı Beyzade Mehmet Emin fabrikasının dokuduğu salt tiftikten yapılmış seccade, hakıpa, kuşak, akmeşe çalisının kozalağından çıkarılmadan suni renginde bel kuşağı, sarık örnekleri.

Hereke-İpekli, yünlü dokumalar, ceviz üzerine işleme sandalye örnekleri.

İsparta-Hafız Ali Riza fabrikası dokuması süslü seccade örnekleri.

Isparta-İmamzade Mehmet Tahir fabrikası dokuması halı örnekleri.

Kula-Çolakzade halı fabrikası yapımı Bulucistan, yörük öykünmesi seccade örnekleri.

İzmir-Ispartalı hacı Ali'nin yaptığı Isparta sigara kağıtlarından yapılmış güzel bir yapı modeli.

İzmir-Fotoğrafçı Eyüp Sabri yapımı aygıt örnekleri.

Tire-genel yapımlarından, dokumalarından, toprak ürünlerinden düzenlenmiş bir sergi.

Isparta-gülyağı fabrikatörü Derelizade Ali Rıza'nın Isparta yapımı örnekleri.

Amasya-Merzifon dokuma hamamlık kadın peştemalları, şitazi, donluk, entarilik ipekli, ipek alacaları örnekleri.

Merzifon-kadın yüreği denen dokumalar, Amasya bamyası, Amasya toprak ürünleri örnekleri.

Amasya-Bütün yapımları elle eğirmek, bükülmek, dokunmak üzere yapılmış, Amasya mancınığından çekilmiş, ipek tekparça yatak çarşafı vb. örnekleri.

İzmir- Tornacı Giritli Ahmet ile oğlunca yapılmış tornacılığa özgü yapım örnekleri.

Manisa-Toprak ürünleri örnekleri.

İzmir-Kehrübacı Mehmet Hasıp'le oğlu Ali Besim'ce işlenmiş sigara ağızlıkları, yine onlarca yapılmış dişçilere özgü kauçuk kazanı. Donmuş incileri delen bir tür alet. (İnciler, avlandıkları sırada kolay delinirler, donduktan sonra delinemezler.)

Sındırgı-Sındırgı yünü, Türk boyasıyla boyanıp dokunmuş seccade, hakıpa örnekleri.

İstanbul-Erzincanlı hafız Ali ile kardeşi Hamdi'nin çimento fabrikalarında yapılmış çimento örnekleri.

Siirt-Perdelik, lâstik yüzü yün kuşak, seccade örnekleri.

İstanbul-Üsküdar, Gümüşhaneli Fevzi'nin yetiştirdiği tavuk örnekleri.

Istanbul-küçük Osman ustanın yaptığı baskül kahve değirmeni terazi örnekleri.

Istanbul-Ziya Koyuncu ile ortakları fabrikası yapım örnekleri.

Istanbul-Necat Mehmet Kahraman menifatura sergisi.

Istanbul-Galata, kolacı Hasan Şevki ile ortakları yapım örnekleri.

Istanbul-Şile yapım örnekleri.

Çapa marka yapım örnekleri.

Amsterdam-Türk yapımcılardan Mehmet Ali'nin sigara fabrikası yapım örnekleri.

Istanbul-Emekli deniz binbaşı Hasan Rıza'nın yapımı yapay el, ayak kalıpları.

Istanbul-Adalar denizi tarım bölgesi örnek bahçesi yetiştirmesi çiçekler, tohumluk örnekleri. (Bu örnek bahçe, İzmir'in Bornova bucağı yöresinde Mersinli köyündedir.)

Istanbul'da İzmir'de yayımlanan Ziraat koleksiyonları.

İzmir- Makinalar onarıcısı Ahmet Halil'in yaptığı kol değirmenleri, kravat iğneleri vb. Gazocaklarına özgü... tepelik, kolonya şişelerine özgü damlalıklı türlü top. Kolluklu çantalarına özgü damlalıklı türlü top. kolluklu çantalarına özgü kilit örnekleri.

Kibar Ali sigara kağıdı örnekleri.

İzmir-Telgrafçı, elektrikçi Tefik'le kardeşi Hüsnü'nün türlü fabrikalar yapımlarından oluşan sergisi.

Öğleden önce nutuklarla geçirtilen kongre, öğleden sonra saat üçte ikinci oturumunu açtı. Başkan seçimi yapıldı. Birinci başkanlığa Manisa endüstri delegesi Kâzım Karabekir paşa, oybirliğiyle seçildi. Seçildikten sonra kürsüye çıkan paşa, uzun uzun alkışlandı. Kendisini oybirliğiyle seçerek sevgisini göstermiş olan kongre delegelerine teşekkür etti, sonra şöylece birkaç söz söyledi:

«Ulu ulusumun sayın delegeleri, acizlerine karşı göstermiş olduğunuz pek değerli sevgi ve şematiye teşekkür

ederim. (Şiddetli alkışlar, siz her şeye lâyıksınız, sesleri.) Oturumu açıyorum. Görüşmelere başlamadan önce, müsaade ederseniz kongreyi hazırlayan iktisat bakanı Mahmut Esat beyefendiye, faal düzenleme kuruluna yüksek kurulu-nuz adına teşekkür edeyim. Sayın başkomutanımız ve ikti-sat bakanımızın pek önemli anlatılarına Kâzım Kara-bekir de müsaadenizle birkaç satır eklesin: Varlığımıza kas-teden düşmanları ulusumuz elbirliğiyle nasıl yokettiyse (Elhamdülillah sesleri) yine el ve söz birliğiyle bizi içerden kemiren yoksullukla cahilliğe de saldırmak üzere savaşa başlıyoruz. (Alkışlar.) Bugün, bu savaşın birinci günüdür. Ancak, öz kardeşlerinin, gerçek yurttaşlarının el ve söz bir-liğiyle büyük Türk ulusu tek başına gücünü nasıl bütün dünyaya gösterdiyse bugün de dünyaya bildiriyor ki, yüz-yıllarca eli dili bağlı bir halde her varlığı harcanan bu ulus, iktisat ve bilim alanında nelere gücü yettiğini gösterecektir. (Şiddetli alkışlar.) Ulusumuzun her bireyi, çalışan halkı, ge-rek aydın kafaları, neler, ne fedakârlıklar yapmadı. Erkek-ler sınır boylarında zalim düşmanlarla bağımsızlık ve öz-gürlüğü uğruna çarpışırken kadınlarımız kazma salladı, saban sürdü, giderek örs başında demir dövdü, işçilik yap-tı, birçok dükkânları kadınlarımız işletti, aç kalanı da oldu. Sırtlarında ordumuza cephane taşıdı, yaralıları bağrına bas-tı. Büyük ulus, kadınıyla, çocuğuyla, erkeğiyle bağımsız-lığını, özgürlüğünü savundu. Direnişini, inancını dünyaya gösterdi. Bize mübarek peygamberimiz «Beşikten mezara dek bilim isteyiniz» buyurmuşlar. Bilimin salt din eğitimi ol-madığını. Çin'de dahi olsa alınız sözüyle o zamanlar, ik-tisat ülkesi olan Çin'i göstererek beşikten mezara dek öğ-renilecek bilimin iktisat bilimi olduğunu buyurdıkları hal-de yüzyıllarca kişilerin keyfi davranışlarıyla bundan gafil kaldık. Mademki işe beşikten başlayacağız, mademki be-şikten mezara ekonomi ile uğraşacağız, ninnilerimiz, tür-külerimiz, iktisat ezgileriyle dolu olmalı, masallarımız, tem-

sillerimiz (Oyunlarımız) iktisat ruhları dolu olmalı, dualarımız, vaazlarımız, hutbelerimiz, iktisat buyrukları, iktisat öğretileriyle halkımızı aydınlatmalı, böylece demek oluyor ki beşikten mezara dek yaşayış ve iktisat öğretilerinin gerektireceği ortak çalışmalarla çalışırsak yaşayışımız, iktisadımız sağlam temellerle kurulmuş olur.

«İktisat dediğimizde ben şu üç maddeyi kendi ulusumuzun, ekonomisi için ilke biliyorum:

«Birincisi, insanlarımızı, hayvanlarımızı, ürünlerimizi iyice korumalıyız. Köylerin- evlerin, çeşmelerin, bataklıkların etkileriyle sağlığımızı koruyamaz, bin türlü hastalık içinde çırpınırsak, hayvanlarımızı sığır vebası, şarbon gibi hastalıklar silip süpürürse, ürünlerimizi böcekletir, çürütürsek yapılan bütün iktisat tedbirleri, yasalar hiçe iner. İş te bundan dolayı, harcayacağımız çabalara yardım etmesini hükümetimizden istemeli, dilemeliyiz Ülkemizi gezip bilen doktorlarımız, veterinerlerimiz, burda yaptığımız iktisat kongresine benzer kongreler yapmalıdır ki sağlık korunması, iktisadın temelini korusun.

«İkinci önemli ilke: Üretimimizi artırmak demiryollarımızı, vapurlarımızı, özellikle yollarımızı yaparak taşraya götürmek, dışarı satıp ülkeye para çekmektir. Burada onu sağlayan ilkeleri sağlayacağız. Ülkemiz öyle geniş ve verimlidir ki Avrupa'nın bugün kıyılarına un yedirmesi değil, tersine, biz az zamanda her yana ihracat yapmak gücündeyiz. Giderek ihracatı salt un olarak değil, makarna, bisküvit, peksimet gibi yapılmış bir halde yapacağız. Endüstrimiz, Avrupa'nın endüstrisine rekabet edemese bile hiç olmazsa ulusumuzu dışarıya muhtaç etmez ve kendi elimizden çıkan kutlu eşyalara bürünerek övünürüz. Yengimiz de askerce yengimizden daha büyük olur. (Alkışlar.)

«Üçüncü sorun, çok önemlidir: Bu sayın bacılarımıza, bayanlarımıza düşer. Gideri ve tüketimi azaltmak.

«Arkadaşlar, Bugün ziraat bankalarının ödünç verdik-

leri paraları bir yana yazarsak pek acı doğrularla karşılaşmış oluruz. Bu paranın yüzde ellisi düğünlere ve gereksiz göreneklere harcanmış. (Alkışlar.) Birçok aileler düğün yüzünden yıkılmıştır. Moda yüzünden mutsuz olan aileler ise pek çoktur. (Şiddetli alkışlar.) Bu gibi harcamalarımızı kesinlikle sınırlandırmalıyız. Gerek düğünlerde, gerek modada göreneklerin yıkıcı israflarından kaçınmalıyız. (Sürekli alkışlar.) İşte, basit ama, ulusumuzu yıkan bu savaşta bayanlarımızı birinci basamakta görmekle mutlu olacağız. (Alkışlar, yaşa haykırırları.) O bayanlar ki bırakışmadan beri değil daha önce ta genel savaşın en korkunç anlarından beri her türlü güçlüklerle katlandılar. Her türlü yoksulluklara göğüs gerdiler. (Şiddetli alkışlar.) Arkadaşlar, askerimiz fedakârlık etmiştir. (Alkışlar.) Nevarki genellikle bir asker kurtuluşunda sıcak yemek yokken ölmemiştir. Ancak, geride öyle kızkardeşler biliyorum ki günlerce aç kaldılar ve günlerce inlediler. İşte, bu fedakârlığı yapan bayanlarımız bu iktisat savaşında da en büyük fedakârlığı yapacak ve böylece ulusumuzu mutluluğa götürecektir. (Sürekli alkışlar.)

«Özet olarak sözü bitiriyorum ki... Fedakâr işçilerimiz, tarihimizin pek onurlu sayfalarını dolduran zanaatkârlarımız, velinimet tarımcılarımız (Şiddetli alkışlar.) sayın tacirlerimiz, görevlerini canla başla başaracaklar ve ulusal ant adına her türlü yenilikleri elbirliğiyle kavrayacaklar ve işte, böylece iktisat ordusu da meydana atılmış olacaktır. Her şeyin temeli birliktir. İktisat birliği dahi burada doğmaktadır.

«Bütün ulus, bu birlikle birbirine her türlü yardımı yaparak askerce yengisi yanına vakit geçirmeden iktisat yenilerini dahi katacaktır. Cenabı hak iktisat yengimizde dahi yardımcıımız olsun. (Âmin sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar.)

Kongrenin ikinci günü kongre başkanlığına Konya

Ereğlisinden Hacı Dervişağaoğlu Mustafa imzasıyla şöyle bir telgraf geldi:

«Adınıza 100 lira Osmanlı Bankası aracılığıyla gönderilmiştir. Alıp, bu günü bize gösteren, evlâdını ve çocuğunu bırakarak dini, yurdu kurtaran subaylar ve er kardeşler ve evlâtlarımızın ruhları için kongre sırasında mevlidi şerif okutulsun. Kabul buyurulması dilenir.»

20 şubat günü başbakan Hüseyin Rauf, iktisat kongresi başkanı Kâzım Karabekir paşaya bir telgraf çekerek kongrenin açılışını büyük bir sevinçle karşıladığını bildirdi. Yararlı kararlar beklediğini bildirerek başarılar diledi.

22 şubat günü şu telgraf geldi:

Rusya, Ukrayna, yukarı Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri yakın doğu dış ticaret temsilciliği, Türkiye toprağında toplanan birinci iktisat kongresine öz dileklerini yollar. Mümessillik. Türk yurdunun kurtuluşu amacıyla elde edilen büyük yenginin arkasından Türkiye'nin gelişme ve iktisatça yükselmesini ve Rusya ile içten ve sıkı bir dostluğun kurulmasını diler. Başkan: Zolotaryov.»

İstanbul Sovyet ticaret odası başkanı Pozitanov, İzmir iktisat kongresine şu telgrafı çekti:

«İstanbul Rus ticaret odası, ilk ulusal kongreyi kutlar ve büyük Türk ulusunu selâmlar. Pozitanov.»

Daha birçok yerden, kişiden gelen kutlama telgraflarına kongre başkanı Kâzım Karabekir paşa şu karşılığı verdi:

«Ulusal bağımsızlığımızı güçlendirecek biricik etkenin ancak iktisat bağımsızlığımız olduğunu anlayan birçok kişi ve sayın kurulca, kongrenin toplanması dolayısıyla kutlamayı içeren telgraflar gelmektedir. Bu telgrafların anlattığı kesin anlam, bütün Türkiye halkının gerçek kurtuluşumuzu iktisat cephesinin yengisinde gördüğünü anlatmaktadır. Kongrenin kalabalık işleri bunlara ayrı ayrı karşılık yazmağa engel olduğundan ajans aracılığıyla bildirilmesi gerekenen

teşekkürlerimizin lütfen kabulünü dilerim. İktisat kongresi başkanı: Kâzım Karabekir.»

20 şubat günü öğleden sonra saat on dörtte kongre yapısı içinde «Mevlidi şerif» okutturuldu.

23 şubat günü sevabı şehitlerin ruhuna armağan etmek üzere iktisat kongresince Hisar camisinde bir mevlid okutuldu.

İzmir gazetelerinden Yeni Turan gazetesi muhabirinin sorularına Sovyet elçisi Aralof şu karşılığı verdi:

İzmir'e gelmekten amacım, Türkiye'de ilk kez olmak üzere toplanan iktisat kongresinde bulunmaktır. İktisat kongresine Türkiye'nin her yanından her sınıftan delegeler geldiğinden dolayı Sovyet hükûmeti ve Rus ulusu bu kongreye çok önem vermektedir. İzmir iktisat kongresinde en haklı iktisat sorunları çözülecektir. Bir ülkenin iktisadı demek o ülkenin temeli demektir. Bundan sonra kesinlikle inanıyoruz ki Türkiye halkı kendi iktisadı ile ilgilenerek yazgısına egemen olacak ve batı ile birlikte bütün kapitalizme karşı duracaktır. Bir ülkenin ekonomisinin başka ülkelerin eline ve tutsaklığına geçmemesi için o ülkenin ekonomisi özgür olmalıdır.

«Bundan dolayı, ben de Rusya şûralarının pek çok önem verdiği İzmir iktisat kongresine Rus halkının kutlamalarını ve selâmlarını bildirmek üzere geldim. Ruslar, Türklerle içten bağlı bulunduklarından dolayı Türklerin iktisat işlerinin de iyi olmasını dilemektedirler. Biliyorsunuz ki Ruslar dahi Türkler gibi iktisat savaşları vermek zorundadırlar. Rusya, bu durumu pek iyi değerlendiriyor.

«Şu yanı da açıklayayım ki yolculuğumuz çok uzun, çok güzel ve aynı zamanda Yunan zulümleri ve yıkışları yönünden de çok etkili oldu Yunanlıların yıkıcılığını kendi gözlerimizle gördük. Zaten Türkiye'de az bulunan ulaşım araçları büsbütün Yunanlılarca yokedilmiştir. Sefil Yunanlılar, yabancı, kapitalizminin kiracısıdırlar.»

1 mart tarihli akşam gazetesinde şöyle bir ilân çıktı.

«Leylei regaip dolayısıyla şabanın 22 inci perşembe günü öğleden sonra saat on dörtte menkıbeî Salatpenahi okutulacaktır. Bütün delegelerle isteyen din kardeşlerinin kongrede hazır bulunmaları için başkanlık divanı gazetelere bir ilân göndermiştir.»

2 mart 1923 günü, işçi delegeler kendi gruplarının görüşmelerinin bitimini kutlanmak üzere kongre yapısı içinde yüzyirmi kişilik bir yemek verdi. Yemekte, kongre başkanı Kâzım Karabekir paşa, iktisat bakanı Mahmut Esat, düzenleme kurulu, çiftçi, endüstri, tüccar grupları başkanları, kâtipleriyle, basıncılar, kadın-erkek işçi delegeleri hazır bulundu. Yemekte, kongre başkan vekillerinden yazar Akagündüz, Türkiye işçileri adına kısa bir söylev verdi. Bu söylevinde özgür mutlu, bağımsız bir Türkiye'nin, ereğine doğru bütün çiftçi, işçi, zanakâr ve ticaret erbabının birlikte yürümeleri gereğinden sözetti. Sonra, Kâzım Karabekir paşa, buna karşılık vererek bütün ulusun benzer amaç uğruna şimdiye dek çalıştıkları, bundan sonra da çalışacaklarına inandığını söyledi.

Kongre 2 mart 1923 günü öğleden sonra toplanarak genel çalışmasını sona erdirdi. Kongre, bu toplantıda iktisat andını benimsedi. İkinci bir kongrenin yapılıp yapılmaması işi hükûmete bırakıldı. Kongre çalışmalarının bir kitapta belirtilmesine karar verildi. İktisat kongresinin anısını ölüm-süzleştirmek üzere İzmir halkı, İzmir'de bir anıt dikilmesine karar verdi.

Bu arada, sorumlular, sergiye gelen ürünleri, malları değerlendirerek kırk gümüş, otuz bronz madalya, yetmiş takdirname dağıttılar. Kongre, 3 mart 1923 günü dağılmak kararıyla paydos etti.

Kongre, iktisat andı olarak şöyle bir karar biçimi benimsedi:

«Türkiye ulusal sınırları içinde, lekesiz bir bağımsızlık yeryüzünün barış ve ilerleme öğelerinden biridir.

Türkiye halkı, ulusal egemenliğini kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şeye feda etmez ve ulusal egemenliğe dayanan Meclis ve hükûmetine her zaman yardımcıdır.

«Türkiye halkı, yıkım yapmaz, onarır. Bütün çalışmalar, iktisatça ülkeyi yükseltmek amacına yöneltmiştir.

«Türkiye halkı tükettiği malları elden geldiğince kendisi üretir. Çok çalışır. Vakitte, zenginlikte ve ithalatta israftan kaçar. Ulusal üretimi sağlamak uğruna gerekince geceli gündüzlü çalışmak parolasıdır.

«Türkiye halkı, zenginlikçe bir altın madeni üzerinde oturduğunu bilir. Ormanlarını çocuğu gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar, yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi ulusal üretimi için işletir ve zenginliklerini herkesten çok tanımağa çalışır.

«Hırsızlık, yalancılık, ikiyüzlülük, tembellik, en büyük düşmanımız, bağınazlıktan uzak dinlice bir sağlamlık her şeyde ilkemizdir. Her zaman yararlı yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı, kutsallıklarına, topraklarına, kişilerine ve mallarına karşı yapılan düşman bozguncu propagandalarından tiksindir ve her zaman bunlarla savaşmayı ödev bilir.

«Türkler, bilim ve teknik aşıkıdır. Türk, her yerde dirimini kazanabilecek biçimde yetişir. Ancak, her şeyden önce ülkesinin malıdır. Eğitime verdiği kutsallık dolayısıyla (mevlûdü Şerif) kandil gününü aynı zamanda bir kitap bayramı olarak kutlar.

«Birçok savaşlar ve zorunluluklardan dolayı eksilen nüfusumuzun çoğalmasıyla birlikte, sağlığımızın, dirimlerimizin korunması en birinci isteğimizdir. Türk, mikrop-tan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve temiz hava, bol güneş ve temizliğe sever. Dede mirası

olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi beden eğitiminin yayılmasına çalışır. Hayvanlarına da benzer dikkat ve özeni göstermekle birlikte türlerini düzeltir ve sayılarını çoğaltır.

«Türk, dinine, milliyetine, toprağına, dirimine ve kuruluşlarına düşman olmayan uluslara her zaman dosttur. Yabancı sermayeye karşı değildir. Ancak, kendi yurdunda kendi diline ve yasasına uymayan kuruluşlarla ilişkide bulunmaz. Türk, bilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü ilişkide çok aracı istemez.

«Türkler, hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. İş, zümre yönünden elele vererek birlikler, ülkesini ve birbirlerini tanımak, anlamak üzere geziler ve birleşmeler yaparlar.

«Türk kadını ve kocası, çocuklarını iktisat adına göre yetiştirir.»

Kongrenin gündemine alınan birçok ülke sorunları, aynı guruplarca tartışılıp karar bağlandı. Çiftçi grupunda tartışılıp karara bağlanan konular şunlardı:

Reji sorunu, tarımda eğitim sorunu, asayiş (Güven) sorunu, aşar sorunu, Ziraat bankası ile tarım kredileri sorunu, yollar sorunu, orman sorunu, tarımda hayvanlar sorunu, çiftçiliğe ilişkin birtakım maddeler, tarımda makine sorunu.

Tüccar grubunun ilkeleri:

Bankalar, kambiyo ve borsa işleri, Cuma tatili, maden sorunları, ormanlar sorunu, deniz ticareti sorunları, ticaret işlerini kolaylaştıracak ilkeler, tekel sisteminin kaldırılması ticaret yasalarıyla yargılarının düzeltilmesi ve değiştirilmesi, kredi örgütleri ve kolaylıkları, ticaret odaları, dış ticaret kuruluşları, ortaklıklar, ticarete ilişkin türlü maddeler, iktisat eğitimi, temettü vergisi, ulaşım araçları sorunu, haberleşme araçları sorunu.

Endüstri grubunun iktisat ilkeleri:

«Gümrüklerde koruma yöntemi, endüstriyi teşvik kanunu üstüne, yollar ve ulaşım araçlarında özel tarife, sanayi bankaları, sanayi eğitimi, sanayi odaları.

İşçi grubunun iktisat ilkeleri:

«Amele adıyla ünlenen kadın ve erkek iş gücü erbabına bundan böyle işçi denilmesi. Bulaşıcı hastalıkları önlemek üzere sanatoryumlar, emzikhaneler yapılması, hastanelerin yapılması için sağlık vergisi alınması, mebus ve Belediye seçimlerinde meslek temsili yönteminin benimsenmesi, Sendikalar hakkının tanınması, Tarım dışında bütün işçiler için (bir saat paydos dışında sekiz saatlik çalışma süresinin tanınması, gündüzün çalışan işçi geceleyin de çalışmak zorunda kalırsa dört saat çalışacak, kesintisiz gündelik alacak, maden ocaklarında çalışma gününün altı saat üzerinden benimsenmesi, bütün endüstri kuruluşlarında on iki yaşından küçük çocukların çalıştırılmaması, işçi gündeliklerinin bütün kuruluşlarda para olarak ödenmesi, bütün kuruluşlarda işçiler hastalanınca gündeliklerinin üç ay süresince ödenmesi, iyileşemeyip işten çıkarılan işçilere elden geldiğince para ödenmesi, evlenecek işçilere bir hafta izin verilmesi, gündeliklerinin kesilmemesi, büyük endüstri kuruluşlarında sürekli çalışan işçilere kaza, yaşlılık ve hayat sigortaları yapılması, işbaşımda sakatlanan işçilerin dirimlerinin güvenlik altına alınması, sigorta paralarının kuruluşların yöresinde dispanserler, hastaneler yapılması, büyük kuruluşlar yöresinde işçi evleri yapılması, yada ev kirası zammı, şehit çocuklarından sonra, işçi çocuklarının da sanat okullarına alınmasına şans tanınması, Türkiye'deki bütün iş yerlerinde Türk işçisine çalışma hakkı tanınması, Tütün reji yönetiminin hemen kaldırılması, ülkede yetişen bütün değerli ürünlerin (Tütün, pamuk-palamut, üzüm, incir, yün, tiftik vab.) işlenmedikçe dışarıya çıkarılmasının yasaklanması, Esnaf

yönetmenliğinin kaldırılması, her sınıf halka dernek kurma hakkının tanınması. Gediklerin, sırık hamallığının kâzımallığın kesin olarak kaldırılması. Limanlarda, gümrüklerde kahya vb. adlariyle işçinin haklarını sömüren, işçiyi istibdatla kullanan kişilerin çalışmalarını önlemek. Kuruluşlarca her yıl işçiye verilecek ikramiyelerin eşitlikle dağıtılması. (Tarım işlerinde kullanılan işçiler, yukardaki maddelerin yargıları dışındadır.)

3 mart 1923 günü, kongre başkanı Kâzım Karabekir paşa, Mevlût gününün kitap günü olarak benimsenmesini, herkese kitaplar dağıtılmasını önerdi. Bu öneri alkışlarla benimsendi.

Ayrıca kongre kararlarını savunmak üzere hiçbir kurul seçilmemesine, bütün kongre kararlarının Büyük Millet Meclisinde Kâzım Karabekir'ce savunulmasına karar verildi.

3 mart 1923 günü, lâtın harflerinin alınması için kongreye verilen bir öneriyi Kâzım Karabekir paşa, oturumun sonunda şöyle karşıladı:

«Bu sorun eğitime ilişkin olduğundan bizim kongremizin uğraşacağı sorunların dışındadır. Nevarki çok zamandan beri bu sorun zaman zaman ortaya atılmaktadır. Ben de bununla çok uğraştığımdan müsaadenizle birkaç söz söyleyeyim: Bu düşünüş, bir zamanlar Avrupa'da kargaşalık yarattı. Bu akım, ilkin orada başladı. Bizim islâm harflerimiz yetmezmiş, bundan dolayı Lâtın harfleri alınmalıymış. Orada kimi arkadaşlarımız, bu düşünüşün izleyicisi oldular. Ancak, sonunda bunun felâketli olduğunu anladılar, pişman oldular. Bu düşünüşün büyük bir felâket olduğunu Arnavut ulusu da pek geç olarak anladı. Üzülenek bildireyim ki Azerbaycanlı arkadaşlarımız da bu felâkete bugün düştü. Bu konuda özel olarak bizden düşüncemizi soranlar oluyordu.

«Biz, bunun tehlikesini ve harflerin değiştirilmesinin

bugün yeryüzünde yaşayan üçyüzelli milyon müslümana ilişkin olduğunu söyledikse de onlar anlaşılmasa bir hurufat biçimi benimsemeye doğru yürüdüler. Arkadaşlar, bugün hangi yabancı ile görüşürseniz ilk işiteceğiniz sözler: «Türkçe çok güzel bir dildir, kolaydır, ancak harfleri kötüdür.» Bunlar, bütün yabancıların ağızında ve sizinle ilk görüşen yabancıya size söyleyeceği şeylerdir, ve bu düşünceler çoğunlukla müslüman olmayan birtakım tercümanlar aracılığıyla her yanda ve özellikle İstanbul'da yabancılara öğretilmektedir. Bunlar, bir yabancıyla karşılaşmaları Türkçenin yazısı çok zordur, öğrenilmez derler. Yabancılar da bu sözleri olduğu gibi benimserler. Bizi kemirmek isteyen ve ne yazık ki içimizde ve şeytanca olan düşünceler bizi seven ve ulusumuzla ilişki kuran yabancılarca benimsenmektedir. Şundan ki bizi seven avrupalılar, ve Avrupa'dan ülkemize gelmiş ve saf köylülerimizle ya da bilim yükünü taşıyanlarla görüşmüş bulunanlar Türk ulusunu çok sevmişlerdir. Bu hayranlıklarını gizlemezler, şundan ki Türk konukseverdir. Doğrudur, sözünde durur, fedakardır. Konuğuna karşı elinden geleni yapar. Bu karakter dünyanın hiçbir yerinde yoktur. Bundan dolayı, bizi seven bu insanlar, avrupalı yada amerikalı olsun, bu hain ve yan tutan tercümanlar aracılığıyla bizim dilimizi öğrenmek dahi istese bizim dilimiz güçtür diye propagandayla karşılaşınca öğrenmekten vazgeçer. Oysa, bir ulusa iktisatça bağlanmak onun diline egemen olan insanların çokluğu ile orantılıdır. Bugün Amerika'da birkaç bin Amerikalı bizim dilimizi bilse bizim mallarımız oraya gider ve böylece çok zenginlik sağlar.

«Bundan dolayı, bugün bir güç vardır ki o vakit bütün dünyaya karşı bu propagandayı yapıyor. Türk yazısı güçtür, okunmaz. Ben, bu sorunla kendim de uğraştım ve Arnavutluk devrimi içinde bulundum. Acaba, bu lâtince benimsenebilir mi? Bu, benimsendiği gün ülke karmakarı-

şık olur. Her şey bir yana, bizim kitaplıklarımızı dolduran kutsal kitaplarımız, yazılarımız ve binlerce cilt yapıtlarımız bu dille yazılmışken başka bir biçimde olan ve hilafını benimsediğimiz gün en büyük felâkette bütün Avrupa'nın eline pek büyük bir silâh verilmiş olacak. Bunlar, islâm dünyasına karşı diyeceklerdir ki Türkler yabancı yazısını benimsemişler ve hristiyan olmuşlardır. İşte, düşmanlarımızın çalıştığı şeytanca düşünüş budur.

«Arkadaşlar, kucaktaki çocuklardan başlayan birçok yüzlerce öksüz bugün doğu cephesinde asker arkadaşlarımızın ya da kendilerince yada ailelerince okutuluyor. En az zeki bir köylü çocuğuna bir ay ile üç ay arasında kendi harflerimizi gazetemizi okutuyoruz. (Alkışlar.)

«Bundan dolayı, bizim harfelerimiz okunmaz değil belki harflerimiz dünyanın en güzel bir biçimi ve öyle güzel bir resimdir ki hiçbir dilde bunun gibi her göze sevimli görünecek bir yazı yoktur. İkinci bir nokta daha vardır ki ben yabancılarla genel savaşta iki yıl birlikte çalıştım. Yazımız öyle özgündür ki onlarla karşı karşıya aynı şeyi not ederdik. Yabancılar aynı sayfayı yazıncaya dek ben on sayfa yazar ve işimi bitirirdim. Almanca, Fransızca harfler hep böyledir. Sonra, bizim dilimizi şakıyacak hiçbir Lâtin harfi yoktur. Bugün, Fransızca harfler öyle karışık-tır ki bizim dilimizi, şakımak gücünde değildir. Bu sorun önceden incelenmiştir. Bundan dolayı, yalvarıyorum. Zararlı olan-ki zararını islâm bir ulus çekmiştir-bu gibi sorunları bırakalım. Böyle düşünüşler içimize girmesin. Sonra, bütün dilsiz olur ve bütün islâm dünyasını üzerimize sağırtır ve kendi aramızda birbirimizi yeriz. Gerçi, bu öneri, hiç kuşku yok ki, içtenlik ve iyi niyetle verilmiştir. Ancak başka yanlardan da pek kaba düşünüşler içimize sırınga ediliyor. Bunlardan kendimizi koruyalım.

4 mart 1923 günü, öğleden önce iktisat kongresi, Kâzım Karabekir'in başkanlığında veda toplantısını yaptı.

Belediye başkanı Haydar Rüştü, kısa bir söylev verdi. Kongre üyelerine başarılar diledi. Sonra, iktisat andı ilkeleri okunarak benimsendi. Başkan vekillerinden yazar Akagündüz işçi grubu adına, Kani, sanayi grubu adına Mahmut ticaret grubu adına birer söylev verdiler. Bu söylevlerde iktisat andı ilkelerine bağlı kalacaklarını söylediler.

Sonra, kadın işçiler adına Rukiye söylev verdi. Kadın işçilerimizin de iktisat andının yengisine canla başla çalışacaklarını söyledi.

İşçi grubu başkanı Akagündüzün söylevi şuydu:

«Türkiye işçileri, kendilerine böyle geniş ve özgür bir tartışma alanı açanlara karşı açıkça teşekkür eder. Halk saltanatına dayanan Türkiye devleti, bu yüksek düşünüşlü hoşgörülülük ve davranışlarıyla Türkiye işçilerini minnettar etmiştir. İşçiler, kongre ile ilgili bütün gruplara, kurullara, kişilere ayrı ayrı teşekkür etmeyi ödev bilir.

«İşçiler, gelecek kongrenin de böyle içten ve ağırbaşlı olacağına inanır. Yıllar var ki Türkiye işçisine bir erek gösterdiler: ülke bağımsızlığı.

«Ona örsü, çekici, tornası, ve bütün varlığıyla sarıldı ve en sonra, akdeniz kıyılarını sarsan Türk toplarının seslerinde onun çekicinden de bir parça ses yankılandı

«Bugün, Türk işçisine yeni bir erek gösteriyorlar ülke ekonomisinin bağımsızlığı:

«Türk işçisi de buna çekici, örsü, tornası, bileği ve yüreğiyle hazırdır. İzmir'e ülke yengi ve kurtuluşunu getiren kağıt gıcırtilarından sonra, İzmir'den iktisat yengi ve kurtuluşu götürecek olan iktisat andında dahi kadın-erkek Türk işçilerinin de andı vardır.

«Örsü gibi güçlü bir insan, çekici gibi güç sahibi olan Türk işçileri, geleceğe doğru, Türkiye ekonomisinin bağımsızlığına doğru birleşiniz.»

Endrüstri grubu başkanı şu söylevi söyledi:

«Sanayi grubunun dostluk hikâyesi dahi kongre kurulunca lütfen benimsenmiş olan önerileri gibi kısa olacaktır. Ticaret üyelerinden Hüseyin Münir beyin pek haklı olarak işaret buyurmuş oldukları üzere bütün kurulu-muza açıklanan önerilerimiz pek çok kanaatkârca olmak-la birlikte şimdilik bizleri doyurabilecek bir nitelikte sayı-labilir. Bundan dolayı, hemen hemen aynıyle benimsen-mesi gibi bir iyilikte bulunmuş olmanızdan dolayı sonsuz teşekkürler ederiz.

«Grupumuzca önerge biçiminde ve yüksek üyelerce de teker teker genel kurula sunulan maddeler içlerinde kimi zaman sınırdaşı sanılanlar bulunduğu varsayıl-sa bile o kerte çeşitli ve yararlıdır ki ulusumuzun gerçekten yük-selmeyi amaç bildiğini gösterir tanıklardan olduğuna inan-mak elde değildir.

«Genel kurulumuzca yerli dokumacılığın kullanılma-sı üstüne alınan teşekkür olunacak kararı biz endüstrici-lere düşen çaba ve övgüye pek önemli bir ödev yüklü-yor. Sanayiciler, bu ödevi teşekkürle yapacağına söz ve-rir ve mutlulayarak övünür.

«Görüşmeler sırasında, özellikle görüşmelerin hareke-tli anlarında sağa sola dikkat etmek elde olmadığından gerek üyelerimiz arasında ve gerek dinleyici localarında bulunan kızkardeşlerinizi az çok gücendirecek söz geç-tiyse aflatlarını diler İzmir'den ayrılacak arkadaşlarımıza da hayırlı yolculuklar dileriz.»

Çiftçiler grubunun başkanı şöyle konuştu:

«Aranızda hepinizden çok teşekkürü borç bilen tarım grubu, yengiye bizi götüren sayın başkan Kâzım Kara-bekir paşa hazretlerine karşı olan minnet ve şükranına hepiniz gibi katıldığını inanır. Hepimiz bir amaç çevre-sinde toplanmak uğruna ülkenin en uzak köşelerinden gel-dik. Hamdolsun, ölçü amacı ki (iktisat birliğimizdir) işte,

bu amaçla elele verdik. Bütün çiftçiler, başka gruplardaki arkadaşlarımızla dayanışmayla bu kutsal amaç konusunda iyi niyet ve kararlılıkla arkadaşlarından ayrılmışlardır. Başka arkadaşlarımıza çalışmamızın iyi bir biçimde sona erdirilmesi uğruna gösterdikleri yardımdan dolayı çiftçiler adına teşekkür eder ve yine çiftçiler adına hepinizi selâmlarım. İnanabilirsiniz ki sabah tarladan ayrılmadıkça çiftçiler de ortaklaşa anttan ayrılmayacaktır.»

Ticaret grubu başkanı Alaiyelizade Mahmut şunu söyledi:

«Sayın arkadaşlar, burada toplandık, tanıştık, dertlerimizi dökerek ortak çözümler bulduk. Çalışmamızı, Türkiye iktisat yapımcıları arasında ölümsüz, güçlü, temiz bir dayanışma ile sonuçladı. Yani, arkadaşlar, kongre, yurdun ufkunda parlayan mutluluk ve gelişme ışıklarına kavuşmak üzere dünyanın düşman güçlerini boğmak uğruna toplandı. Hamdolsun, zaferini bitirerek dağılıyor.

«Arkadaşlar, ticaret grubu, hepinize çok teşekkür eder. Bizi uyarılarıyle her zaman aydınlatan sayın başkan Kâzım Karabekir paşa hazretlerine karşı olan şükranı hepinizin katılacağına grupumuz inanır.

«Ülkenin yarınki iktisat savaşında üzerine düşen ödevi bütünüyle bilen Türk tüccarı adına kongremizin çalışma ürünü olan iktisat andını burada, karşınızda ve dünyanın karşısında benimsediğimizi bildirir ve (Yaşasın özgür ve bağımsız Türkiye) dileğiyle hepinize grubu adına vedağeylerim.»

İşçi kadınlar delegesi Rukiye şunları söyledi:

«Kardeşler, ulusal devrimimiz ülkemizdeki bütün üreticilerin delegelerinden oluşan bu büyük kongrenin toplanmasını olağan kılmıştır. Bugünlere erişirken biz kadın işçileri de olağanüstü bir alanda görüyoruz. Bizleri bu kongreye çağıran Büyük Millet Meclisine ve başlarına ve özel-

likle başkanımız Gazi Mustafa Kemal paşa hazretlerine biz kadınlar, içten teşekkürlerimizi sunarız.

Türkiye'de ülke işlerine kadınların da katılması ilk kez oluyor. Bu onurun bize verilmesi yüreklerimizi sevinç ve övünç duygularıyla doldurdu. Kongre, iktisadımızın temelini oluşturan işçi sınıfının yasal haklarını tanıdı. Bu sonuç, kadın işçiler adına teşekkürle değer. Öbür grupların da benzer doğrulukla iktisat kuruluşumuza çalışacaklarına inanıyoruz.

«Yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti, yaşasın Türk işçisi ve köylüleri, yaşasın Türk işçi kadınlığı.»

İktisat kongresi başkanı Kâzım Karabekir paşa kapanış söylevini şöylece söyledi:

«Sayın arkadaşlar, ilk Türkiye iktisat kongresi, bütün bir başarıyla işini bitirmiştir. (Elhamdülillah sesleri.) Burada bu ışıklı toplantıyı sağlayan büyük ve sevgili Millet Meclisimize ve hükümetimize kongre adına teşekkür ederiz. Burada her türlü kolaylığı gösteren ve bize pek çok yardım eden İzmir Belediyesine ve özellikle düzenleme kuruluna da kongre adına teşekkür eylerim. Sergiye katılan değerli zanaatçılarımızı her zaman kongremizle pek yakından ilgilenererek yayımda bulunan basına ve özellikle İzmir basınına kongre adına teşekkür ederim.

«Kongreyi sayın delegeleri gibi büyük bir ilgiyle izleyen sayın bayanlarımıza ve sayın beyefendilere de kongre adına teşekkürlerimi bildiririm. Sevgili İzmir'imizi kurtaran ve bu uğurca canını veren ve şu anda ruhları üzerimizde dalgalanan kutlu şehitlerimizin ruhu iki cihanda aziz olsun. (Amin sesleri, alkışlar.)

«Ulusumuzun gerçek dertlerini burada açıklayan ve ona devalarını gösteren sayın delegeleri: Size sonsuz onurlar!

«Bu dertler ve devalar bundan böyle ninnilerimizin,

şiiirlerimiz ve giderek öğretilerimizin en tatlı ezgileri olsun. Cuma namazlarında hutbelerde okunsun. Bütün ulus bireyleri, burada çizdiğimiz iktisat andını bellesin.

«Ülkemiz, yabancı sermayelerini iyi benimsememekle birlikte burada saptadığımız ilkelerdir ki, ulusumuz kendi emeğiyle yapılabilen her şeyi bundan böyle nefaset ve sağlamlıkla rekabet alanına atmağa var gücüyle çalışacaktır. Ve artık, beşikten mezara dek yabancı mallarına bürünmekten ve doğduğumuz saatte kursağına yabancı sü-tü dökmekten ulusumuz kendisini kurtaracaktır. (Alkışlar.) Ne acıdır ki olağan durumda iken örneğin, 1911 yılında ithalatımız kırk üç milyon dokuz yüz bin Osmanlı altını ihracatımız ise otuz milyon yedi yüz iki bindi. Demek ki dışarı on üç milyon iki yüz yirmi sekiz bin altınımız uçup gitmiştir .1913 yılında ithalatımız otuz dokuz milyon sekiz yüz yetmiş altı milyon altın iken ihracatımız yirmi üç milyon altı yüz seksen altı milyon altındı. Demek ki zararımız, on altı milyon yüz doksan bin Osmanlı altınıdır.

«Yıllardan beri doğanlarla ölenlerimiz de bu orandadır. Her zaman tersine ve uğursuz.

«İktisattaki bilgisizliğimiz, siyasetteki serseriliğimiz elbirliği gitmiş ve ulusumuzu kemirmiş, kemirmiş, kemirmiştir. Genel savaşta doğumuz, batımız yağmacılarca yıkıntıya döndürüldü. Savaştan önce yalnız doğudan her yıl milyonlarca koyun ihraç edilirken bugün ülkemizde tutarı yirmi milyon koyun kalmıştır. Yunan yağmacıları batı Anadolu'da ve özellikle Trakya'da koyun ve keçi adına bir şey bırakmamıştır. (Kahrolsun sesleri.)

«Efendiler, 1922 yılı ülkemize dokuz milyon liralık hayvana özgü eşya girmiştir. Diri hayvanlar, hayvan yemi, balık, deri, işlenmiş deri, kösele, kürk, gübre vb. Bunlar, Almanya, Amerika, İsviçre, Belçika ve Bulgaristan'dan gelmiştir. Demek ki dokuz milyon liramız oralara akıp gitmiştir.

«Dört milyon liralık diri hayvan girmiş. Üç yanımız deniz olduğu halde ne yazık, iki milyon liralık da balık gelmiş ve yenmiştir. 1922 nin yalnız ocak ayında beş milyon liramız dışarı gitmiştir. İşte, çocuklarımızın doğduğu günden beri kursağına nestle sütü dökersek yabancı bez ve pamuklularına sarıp yine yabancı beşiğinde yatırırsak, ayağındaki patiğinden başındaki nazarboncuğuna, elindeki teneke parçasına dek yabancı malından yaparsak ve üstüne bir de benim oğlum paşa olacak gibi ninni söylersek uyuturucu telkin yaparsak büyüdükten sonra elbette sütünde ve çevresinde her zaman artmak üzere yabancı mallar bulunacak ve paralarımız durmadan akıp, boşalıp gidecektir. (Alkışlar.)

«Analar, kızkardeşler ve öğretmenler, açılan iktisat savasında her zaman ön saflarda siz yürüyün. Ve ulusu koruyucu dillerinizle bu kutsal yollardan sizler yürütün.

«Kendi endüstrimize önem verilmemesi ve zanaatkârlarımızın korunmaması, ortaklıklar yerine bireysel çalışma ve didinmelerle yıpratılması, bakınız, endüstrimizi ne acıklı durumda bulunduruyor. Endüstrinin her dalına ilişkin ilkel maddeler bol bol bulunmakta iken, balta girmemiş birçok ormanlar göklere baş çekerken, acıklı sayılar her yıl özel defterine yazılıp gitmektedir. Yiyecek endüstrisinden 1913’de, demek ki genel savaştan bir yıl önce yetmiş beş fabrikamızda dört bin iki yüz seksen bir işçi varken iki yıl sonra sayıları üç bin dokuz yüz on altıya düşmüştür. Yiyecek olarak ülkemize yüz altmış iki milyon dokuz yüz on bir bin üç kuruşluk ithalât, ihracatımızsa on beş milyon seksen üç bin yedi yüz otuz dört kuruş olmuştur. Çok üzücüdür ki ülkemiz tarım ülkesi olduğu halde yaklaşık olarak birbuçuk milyon liralık un girmiştir. Buna karşılık un olarak altı bin liralık dışarı satış yapmışızdır.

«Toprak endüstrisinden on yedi fabrikamızda 1913’de dokuz yüz seksen işçimiz varken iki yıl sonra üç

yüz otuz altıya düşmüştür. Ve on beş milyon yedi yüz otuz bin seksen kuruşluk ithalata karşılık dört yüz kırk dokuz bin yedi yüz seksen bir kuruşluk ihracaat olmuştur. Tabak (deri) endüstrisinde on üç fabrikada dokuz yüz otuz işçi çalışırken genel savaş dolayısıyla biraz artmış, bin iki yüz yetmiş olmuştur. Ancak elli milyon kûsur ithalata karşılık ihracatımız ancak on buçuk milyon kûsur olmuştur. Dokuma endüstrisinden yetmiş üç fabrikamızda yedi bin yedi yüz altmış beş işçi çalışırken iki yıl sonra altı bin yedi yüz altmış üçe düşmüş ve ithalatımız iki yüz yetmiş beş milyonken ihracatımız ancak doksan iki milyon kûsur olmuştur. Kereste endüstrisinden yirmi dört fabrikada çalışan işçi yedi yüz beşken iki yıl sonra üç yüz yetmiş yediye düşmüş ve sekiz milyon sekiz yüz kûsur ithalata karşılık ancak beş yüz doksan yedi bin kûsur ihracatımız olmuştur. Üzücü nokta, marangozluk faslında altı milyon altı yüz altmış dokuz bin kûsur ithalata karşılık iki yüz bin liralık ihracat olmuştur. (İthal malı) Aynalarımız, konsollarımız, sandalyelerimiz, giderek beşiklerimiz, değil yalnız kıyı kentlerinde, içerde bile yazık ki kimi evlerde görülmektedir.

«Avrupa'dan çakılmış dört tahtadan sandalyenin en kuytu yerlere dek girdikçe sonunda milyonların Avrupa'nın tahta parçalarına dahi gittiğini söylediğim gibi bu cetveller sonuna dek yazar.

«Kırtasiye endüstrisinde elli bir fabrikada dört yüz on yedi işçi yüz otuz bire düşmüş, elli beşbuçuk bin kûsur ihracat karşısında iki milyon kûsur ithalat olmuştur. Toplam, yalnız beş milyon kûsur lira endüstri faslında dışarı gitmiştir. Ülkemizin zenginliğine, halkımızın çalışkan, fedakâr ve cefakâr olmasına bakmadan biz şimdiye dek iktisat alanında kendimizi ve zenginliğimizi dünyaya göstermedikse bu, yalnız Yemen çöllerinde birbuçuk milyar Türk mezarının bulunmasından ileri gelmiştir. Tarihin utanırtıcı sayfalarından ulusun kanını bilgisizliği ve çıkarı uğ-

runa döküren serseriler utansın. (Kahrolsun, sesler.) Ulu-
sumuz, artık geçmişinden değil geleceğinden sorumludur.
(Alkışlar.) İçerde serserilerin elinde ulus, kendi sınırları
dışında amaçsız yere yokolurken öbür yandan her bir iler-
lememize engel olmak isteyen ve iyiliğimizi kötü göster-
mek isteyen düşmanlarımız, Türk ulusuna bağınazlıkla
suçlamaktadırlar. İktisatçı düşkünlüğümüzü de uygarlığın
yeniliklerine düşmanlıktır sanırlar. Türk, bağınaz değildir.
Ancak, dinli ve sağlamdır. (Alkışlar.) Yararlı olan her ye-
niliği severek alır. Ne var ki bugün eğitimin en son prog-
ramlarını çizen en gelişmiş uluslar bile okulda öğrencile-
rine günde en azından on beş dakika incili şerif okuturken
ve dincil günlerinde tapınaklarını çoluk çocukla doldurur-
ken bizim dinimize olan bağlılığımızı bağınazlıkla bilgisiz-
likle suçlamak isteyenleri ve Türkün dinine, ahlakına gi-
derek yazısına dek dil uzatanları da Türkoğlu, insanlığa ve
uygarlığa çağırır. (Alkışlar.)

«Sayın arkadaşlar, kimilerimiz, bu kış kıyamette ve hâ-
lâ egemen olan doğunun buzlu dağlarından geçerek bu-
raya toplandık ve burada bir cephe ile iktisat andı ilkele-
rini birlikte çizdik. Bunu buradan, akdeniz kıyısından dün-
yaya bildirirken ve kararlaştırdığımız envanterli programı
da şanlı büyük meclisimizin hükümetine sunarken Türk
ulusu da ilk iktisat zaferini ilân etmiş bulunuyor. (Alkışlar.)
Ve hükümetimiz, kendi görevine düşen işleri programı içi-
ne alıp çalışırken elbette, geride bütün ulus bireylerimiz
de kendi üzerine düşen ödevi elele vererek bütün gücüyle
yapacaktır. Şu halde bu çalışma karşısında az zamanda
kahraman denizcilerimizin altında ışıklı bayrağımızın dal-
galandığı büyük vapurlar, karalarımızda trenler, otomobil-
ler, havada fedakâr tayyarecilerimizin altında yüzlerce
uçaklar Türk ufuklarını dolduracaktır. (Alkışlar.) Yerin al-
tında madencilerimiz, üstünde tarımcılarımız, işçilerimiz,
fabrikalarda zanaatkârlarımız (Teknisyenlerimiz) bankalar-

da, ticaretelevlerinde tüccarlarımız, dünyaya yeni bir Türk dünyası yaratacak ve biz Türkiye çocukları, iktisat alanındaki yengilerimizle bütün dünyanın barış düzenleyicisi olacağız. (Alkışlar.)

«Sayın arkadaşlar, iki hafta sıtmal  bir çalışmayla ulusumuza bir yapıt yaptık. Ve armağan ediyoruz. Gelecek yıl daha büyük toplantıya ulusumuzu elbirliğıyle hazırlayalım ve gelecek yıla dek bir yıllık süreyi birkaç yıllık çalışma ve ürünle karşılayalım.

«Büyük saygı ile sizleri selamlar ve birbirimizden ayrılırken sevgili İzmirli kardeşlerimize de kongre adına veda ederim. Kongremizi kapatıyorum. Tanrı ulusumuzu her zaman yenici ve mutlu öylesin,  min. ( min sesleri, sürekli alkışlar, yaşa haykırışları.)»

Kazım Karabekir'in söylevinden sonra, salondaki Ertuğrul bandosu İstiklal marşını  almağı başladı. Bütün salondakiler bunu ayakta dinledi. İlk ve son iktisat kongresi de b y ce bitmiş oldu.

BİRİNCİ LOZAN DÖNÜŞÜ

İrk ayırımı gözetmeksizin bütün insanlığı kapsayan emperyalistçe bir devlet kurmak tutkularının sonuçları da tarihte yazılıdır. İnsanlara her türlü duygularını ve özel bağlarını unutturup onları bütün bir kardeşlik ve eşitlik çerçevesinde birleştirerek insancıl bir devlet kurmak kuramı kendine özgü koşullara sahiptir.

MUSTAFA KEMAL

Gülcemal vapurundan inip İstanbul'a ayak basan İsmet paşanın çevresini Türk gazetecileri aldı. Ondan konuşmasını istediler. Onun gelişini dokuz doğururcasına beklemişlerdi. Onun konuşmasını, bu sırada bütün Türkiye, kamuoyu heyecanla, sabırsızlıkla bekliyordu. Paşa, Lozan konferansının talihsiz serüveni üstüne şunları anlattı:

«Lozan'a herkes istediğini cebine koyarak gelmişti. Çok çekiştik, «Konferans kesilmedi» ilkesini herkes benimsedi. Nevarki bu ilke benden çıkmadı. Sanırım, geçen pazar günüydü. İngiliz delegeleri Lozan'dan ayrıldılar. Ertesi günü mösyö Bompard'la görüştüm. Sordum :

«Ne olacak?»

«Kesilişi törensel olarak bildirmesini istedim. Sorunun ağırlığından söz ederek duruma göre Mudanya bırakılmasının bitmesi gerektiğini söyledim.

«Hayır, konferans kesilmemiştir» dedi.

«Bundan sonra, konferansın başka bir zamana bırakılması lafları ortaya çıktı. Şimdi, durum bu merkezdedir. Konferans genel sekreterliği Lozan'da kalmıştır.

«Görüştüğümüz başlıca sorunlar, toprak sorunları, özellikle maliye, iktisat sorunları sona bırakılmış, çözümlenememişti. En sonra, toprak sorununu bağladık. Nevar ki maliye sorunlarıyla iktisat sorunları bağlanamadı. Nevar ki maliye sorunlarıyla iktisat sorunları bağlanamadı. İktisat sorunları pek çoktur. Büyük bölümü uzun uzadıya iki yan arasında görüldüyse de aradaki görüş ayrılıkları çözümlenemedi. Verdikleri antlaşma tasarısına bu sorunlara ilişkin görüşülmemiş maddeler katmışlardı. İktisat sorunlarında kesinlikle direktim, bunu yapmak zorundayım. Gerçekte bizce toprak sorunu ikinci derecededir. İktisat bakımından ortaçağ ülkesi olamayız. Bizi bu kertede görmeleline katlanamayız. Yeni Türkiye'nin yaşamak kararında olduğunu söyledim. Yıkımla maliye sorunlarında henüz uyuşmadığımız bölümlerine ilişkin birçok maddelerin özel görüşmeler sonunda antlaşmadan çıkarılması kararlaştırıldı. Bununla birlikte yine de üzerinde anlaşılmayan maddeler kalmıştır. Bunlar üstüne karşı öneriler yaptık. Sonuçta, örneğin Düyunuümuiye yönetiminin vereceğimiz ayrıcalıkları doğrulaması kaydı kaldırıldı. Müttefikler, özel görüşmeler sonunda savaş kaydı yıkımı ve tazminat sorunundan büsbütün vazgeçtiler. İlk 15 milyon lira istiyorlardı. Bu parayı yılda 90.000 altın lira ödeyerek 37 yılda vermemizi önerdiler. Sonra, bunu 12 milyon liraya indirdiler.

«Bu istemden vazgeçmezseniz barış olmaz. Ülkeme bir kuruş bile borç götüremem» dedim.

«Lord Curzon Fransızları bu istemeden vazgeçirmeye çok çalıştı. En sonra, bu sorunda, biz de, birinci tertip kâğıt para karşılığı olarak Viyana bankasındayken müttefiklerce el konan beş milyon altın lira ile İngiltere'ye verilmiş drinotların geri alınmasından vazgeçtik, böylece tasak yaptık. Yunanlılardan istediğimiz tazminat sorunu son ana dek çözülmemiştir. Kararlaştırılan en son biçime göre biz de Yunanlılarla aramızda anlaşacağız.

«Ben, en son olarak dedim ki: İktisat sorunlarını toptan anlaşmadan çıkaralım ve öbür temelli sorunları çabucak görüşerek imza edelim. İkkin, itelediler, sonra benimsediler. Nevarki sakınca kayıtları koymaya kalktılar. Bu maddelerin anlaşma tasarısında kalmasını, ancak, altı ay içinde çözülmesini istediler. Bu öneriyle bu biçimde bir anlaşmanın yapılamayacağı karşılığını verdim.

«İlkin Lord Curzon, sonra birer birer öbürleri gittiler. Ben de ayrılmaya karar vermiştim. Beni alıkoymak istediler. Durmadan:

«Gitme» diyorlardı.

«Oysa, öbür yandan gazeteleriyle benim kalmak isteğimi yazarak durumu yanlış gösteriyordu. «Türklerin ayakları artık suya erdi» demek istiyorlar. «Gitme» diye diretişlerine karşılık olarak :

«Beş günde Ankara'ya gider, beş gün kalır, beş günde Lozan'a dönerim» karşılığını verdim.

«Adliye kopitülasyonlarının en son biçimi şudur: İstanbul ve İzmir'de adli danışmanlar kullanacağız. Lahey mahkemesinin yansız devletler uyruklarından oluşarak vereceği bir listeden bu danışmanları biz seçeceğiz. Bunu barışı elde etmek uğruna en son olarak ben önermiştim. Bunları, mahkemeler dışında istediğimiz yerde kullanabileceğiz. Anlaşmazlık noktalarından biri buydu. En sonra, barışı elde etmek uğruna bizce yapılan müsaadeleri gös-

tererek kararlaştırılan ilkelerin hepsinin bir topluluk olduğunu söyledim :

«Yoksa, bu müsaadelerin ilerde bizce benimsenip benimsenmeyeceğini şimdi hiç kimse bilmez» dedim.

«Kararlaştırılan sorunları güçlendirmek üzere bir bildiri istediler. O zaman :

«Ankara'dan yazarım» dedim, ayrıldım.

Barış uğruna her türlü fedakârlığı yaptıksa da salt İngilizler değil herkes isteğine göre bir barış istediğinden barışı yapamadık.

«Fransızlarla çok çekiştik, çok çarpıştık. Bunlar, her sorunda bizi apıştırmaya uğraştılar. Lord Curzon, irili ufaklı bütün delegeleri süylettikten sonra bana karşılık ver-dirmek istiyordu. Oysa, o kendi karşılığını önceden hazırlamıştı. Ben, söylesem de söylemesem de o hazır kâğıdını okuyacak ve ben söylersem bana da karşılık vermiş sayılacaktı. Bundan dolayı karşılıklarımı çoğunlukla ertesi güne bırakıyordum. Boğazlarda sınır sorunlarında, özellikle başlangıçta çekingen davrandım. Bin bir ulus oraya toplanmıştı. Hepsinin ayrı ayrı görüşleri vardı. İkinci beni söyletmek istiyorlardı. Bu karşı komamda haklıydım.

«Patrikhanenin siyaset ve yönetim ayrıcalıkları kalmayacaktır. Lord Curzon, kendisi bile Patrikhanenin ruhani niteliğinden ayrıldığı anda davranış özgürlüğümüzü korumak hakkımızı açıkça bildirmiş ve doğrulamıştır.

«Musul sorununu İngilizlerle aramızda bir yıl içinde çözeceğiz. Bizden yana bir çözüm yolu bulacağız.

«Karaağaç'ta diretişlerinin iki nedeni var: İlkin küçük İtilaf devletleri, Meriç'in batısına geçmemize kesinlikle karşı çıkıyorlar. Koz olarak Yunanistan'ı kullandılar. Küçük itilaf devletlerinde, hele Yugoslavya'da, Meriç'in batısına geçince alabildiğine ilerleyeceğimiz sanısı, büyük bir duygululuk durumundadır. Bunlar, başlangıçta blok olarak

karşımıza çıktılar. Meriç boyunda bir yansız bölge yaratmak düşüncesi ortaya atıldıktan sonradır ki kayguları yitirmeğe başladı.

Bulgarlar, Karaağaç'la Dededeğaç'ı istiyorlar. Bu sorunun uğruna boyuna Yunanlılarla tutuşuyorlar. Biz, araya girdik mi iki yan için de ilk erek oluyoruz. Bulgarlarla Yunanlı birbirinin can düşmanıdır. İngilizler, Gelibolu'daki mezarlığın kutsal niteliğinden, buradan askerce olmayarak yararlanmak istediklerinden sözettiler. Avusturyalı ölüleri öne sürdüler, bu sorunlarda çok propoganda yaptılar. Bununla birlikte mezarlık, İngilizler için hareket üssü olamaz. Askerce değildir, gerektiğinde kullanılmaz.

«Ben, dışişleri bakanıyım. Bugün ile ilişkim yoktur. Biz, hertürlü fedakârlığı yaptık. Dünya barışına hizmet etmek istedik. Yeni açılacak görüşmelerden önce birtakım diplomatça haberleşmelerin yapılması doğaldır.»

İsmet paşa, gazetecilerle yaptığı bu görüşmeden sonra hemen trene atlayarak kendisini Eskişehir istasyonunda bekleyecek olan başkomutanla buluşmak üzere yola çıktı. Yanında eşi Lâtife ile genel kurmay başkanı Fevzi paşa olarak İzmir'den trenle gelen Mustafa Kemal, onu büyük bir coşkunlukla karşıladı. Başkalarına bakmayarak, o İsmet'in ne kerte boncuk gibi terler döktüğünü biliyordu. Bu ufak tefek komutan, Lozan'da hemen hemen bütün dünya devletlerinin delegeleriyle dövüşmüştü. Bugün, bir yengi kazanamadan dönmüş olsa bile bunu ergeç kazana-caktı. Tren, karla örtülü bozkırların arasından geçerek hızla Ankara'ya doğru ilerledi. 20 şubat sabahı, saat onda Ankara istasyonuna girdi. İstasyonda büyük bir karşılayıcı yığını vardı. Bunlar, hem İzmir'den dünya evine girmiş olarak dönen mutlu başkomutanı hem de Lozan'da dünya devletleriyle tekbaşına dövüşen eski batı cephesi komutanını bekliyordu. Bütün gözler, Lâtife'nin güzel

yüzünden başkomutanın sarışın güzel yüzüne, ordan Lozan silahşörünün esmer, buğday rengi sert yüzüne gidip geliyordu.

Mustafa Kemal, eşiyle birlikte doğru Çankaya köşküne gitti. Fevzi paşa ile bütün vekiller İsmet paşanın öyküsünü dinlemek üzere hükümet dairesine gittiler.

İsmet paşa, Lozan görüşmeleri üstüne hükümet üyelerini aydınlattıktan sonra 21 şubat günü. Ali Fuat paşanın başkanlığındaki Büyük Millet Meclisinin kürsüsünden hikayesini şöyle sürdürdü:

«(...) Bu üç grupun çalışmaları sırasında birçok sorunlarda müttefiklerle anlaşmazlık durumunda bulunduk. Örneğin, arazi sorunlarında biz, Trakya'da plebisit uygulanmasını istedik. 1913 sınırını ve sınırın Meriç'in batısı olmasını açıklayarak savunduk. Benimsemediler. Şundan ki Yunanlılar, Meriç'in batısını ve bütün işgal yönetimleri altında bulunan yerleri istiyorlardı. Plebisit önerimiz, halkın doğrudan doğruya bizi seçerek bize katılmayı bildirmesi gibi düşündükleri Batı Trakya'da bağımsızlık isteminde bulunmaksa, burasını Yunanlılardan almak demekti. İngilizler, Yunanlılara yine fedakârlık yaptırmak istemiyorlardı. Yugoslavlar, Türk ordusu deniz kıyısına inerken ve buralarda ve İstanbul'da yerleşirken ta Bosna-Hersek ve dek bütün halklar yerinden oynamıştı, demişlerdi. Hırvat, Slovenler ve Müslümanlar, gerek yönetim bağımsızlığı ve gerekse ırkdaşları bulunan Türk hükümetine katılmak uğrunda ateş üstünde ne yönetim bağımsızlığı ve ne de bağımsızlık uğruna umut verenlere şiddetle karşıyız dediler. Yugoslavların kuzey sınırında Ruslar ve güney sınırında Macarlar yaşadığından dolayı herhangi bir biçimde kayguya düşmek istememişlerdi. İngilizlerle Yunanlılar ve küçük antant devletleri Batı Trakya'ya yeni bir ögenin girmemesi sorunuyla doğrudan doğruya ilgilenmişlerdi. Fransızlarla İtalyanlar da müttefiklerine katılmak zorunluğunu

ileri sürerek birleşik cephe kurmuşlardı. Bizi istemimizden vazgeçirmek uğruna directmişlerdi. Biz, görüşümüzü koruduk.

«Bugün de dolaylı yada dolaysız İngiliz işgali altında bulunan Musul vilâyetinin bize geri verilmesi söz konusu oldu. Bunu başlangıçta açık oturumda söz konusu etmek vardı. Özel görüşmemde bizi Musul konusunda geri çekilmeye zorladılar, direndik. O gün, gerçekten kesilme varken başka bir sorun varmış gibi askıda bırakıldı.

«Gelibolu yarımadasında bir büyük gücümüz bulunsun istiyorduk. Karşılık olarak dediler ki: Yarımada öyle dardır ki üzerine konulacak uzun atışlı bir topla hemen Boğaz kapanabilir. Tahkimat yapılamaz. Bizim de güçlü kanıtımız, Gelibolu yarımadasında güç bırakmamız, boğazları kapamak için değil! Büyük savaşta olduğu gibi dışardan gelecek çıkarmalara karşı savunmaktı. Çekişmemiz, yarımadayı işgal mi etmek istiyorsunuz, yoksa Boğazların işgalinden mi söz ediyorsunuz, biçiminde sürdü gitti. Birleşik olarak görüşlerini korudular.

«Batı Trakya, Batı Trakya'nın sınırı, Musul vilayeti ve Gelibolu yarımadası sorunları, doğrudan doğruya Yunanlılarla İngilizleri ilgilendiriyordu. Yunanlılar, yenilgilerinden sonra güçlerini Batı Trakya'da yeniden ve hızla yığınak yapabilmişlerdi. Bu yığınak, barışı baskı altına alan ve tehdit eden etkenlerden biri olmuştur.

«Musul sorununu aramızda bir çözüm biçimine vardırmak uğruna çalışalım diyen İngilizler uzatarak muhtıralar vermeğe başladı. Basına düşürülerek kamuoyu bu sorun üzerine kışkırtıldı. Muhtıralarında dayanmak istedikleri kanıtlara karşı ırkça, coğrafyaca, iktisatça ve siyasetçe birtakım kanıtlara dayanarak karşılıklarımızı verdik. Sınıra ilişkin sorun, yine komisyona getirildi. Biz, Musul üzerinde kendileriyle anlaşarak bir çözüm biçimi bulalım

dedim. Musul vilayetini hemen işgal edelim, ancak onların iktisatça gelişmesi ve petrollerden yararlanmak gibi çıkarları varsa yada birtakım ögeleri kendilerine karşı kıskırtacağımızdan kayguları varsa onu dindirelim, bir çözüm-yolu bulalım, dedik. Onlar da bir çözümyolu aramışlardı. Diyorlardı ki, Musul kentini koruyalım. Eğer biz, iktisatça çıkarlarından ve petrolünden dolayı Musul'u vermiyorsak, herkese verdikleri gibi onlar da bize bir pay ayıracaklardı. Genel oturumda sorun bu aşamaya gelmişti. En sonunda müttefikler, birleşik bir cephe kurarak kesilme tehdidiyle bizi korkuttular.

«Musul ile Gelibolu'da bir garnizon bulundurulması salt İngilizleri ilgilendirmişti. Barış görüşmelerini olumlu yada olumsuz olarak etkileyecek olan İngiliz donanma ve gücüne dayanılıyordu. İtalyan işgali altında bulunan oniki ada sorunu, konferansta söz konusu edilmedi. Böyle düşünülmüştü de ondan.

«Müttefikler, toprak sorununda, Trakya, Adalar, Suriye sınırı ve Musul'u bütün bir sorun olarak bize doğrulamak istemişlerdi. Ancak, biz, öbür sorunlara değinmek-sizin salt Musul üzerinde görüşmelerimizi yoğunlaştırmış-tık. Böylece onların birleşik cephesini ayırmak istemiştik. Gerçekte, toprak sorununda Musul, çözümleyemediğimiz ve anlaşmazlık halinde büyük bir sorun olarak kalmıştı.

«Maliye sorunlarıyla iktisat sorunlarının ilkelerinde de baştan beri anlaşamamıştık. Örneğin, borçlarımız, Berlin antlaşmasından beri ayrılan ülkelere bölüştürülecekmiş. Ne varki bunlar, bölüştürülememişti. Bunun bölüştürülmesinden emin olalım, dedik. Yıllık verilecek faizlerin ödenmesiyle yetiniriz, dediler. Büyük savaş sırasında yaptığımız borçların Suriye ile Irak'a bölüştürülmesini benimsemediler. Gösterdikleri neden mali olmayıp siyasaldı. Büyük savaşın yenik çıktınız, oysa borçlarınızı bize yüklemek is-

tiyorsunuz, bu nasıl şeydir, diyorlardı. Biz de karşılık olarak demiştik ki: Büyük savaşı yapmış olan Osmanlı imparatorluğuna Suriye ile Irak da dahildi. Bu imparatorluk, şimdi dağılmıştır. O halde herkes borç payını benimsemelidir. Sorun sorununu Osmanlı imparatorluğuyla görüşünüz. Bu sorun da böylece anlaşmazlıkta kaldı. Suriye ile Irak'ta devlete özgü olmayan özel mülklerle hazine mülklerini tanımak istemediler. Sonra, bırakışma sırasında İstanbul hükümetinin yaptığı sözleşmelerin bizce doğrulanmasını istemişlerdi, anlaşmazlık halinde kaldı.

«Onarım, söz konusu oldu. Yunanlılardan istediğimiz onarımları hiç göz önüne almak istemediler. Durmaksızın savaşta iki yan uyruklarının zararlarından sözettiler. Müttefikler, uyruklarının zararlarını gidermek üzere on milyon liraya indiler. Yıllığı doksan bin lira olmak koşuluyla bu parayı otuz yedi yılda ödeyecektik. Yunan işgalinin yol açtığı onarım parasını dört milyon altın olarak istemiştik. Yunanlılar da göçettirilmiş olan Hristiyanların mülkleriyle topraklarının karşılığı olmak üzere ve şimdi ödemekte oldukları giderler adı altında birçok para istemişlerdi. Müttefiklerin istedikleri normlarla Yunanlıların onarım parasını birbirine bağışlamak biçiminde çözümlmek istediklerini anlattılar. Bunda da sonuna dek anlaşmazlık durumundayız.

«Eski Osmanlı kanunlarına göre kurulmuş olan yabancı şirketleri sorununu uluslararası bir antlaşmanın görüşülmesine sokmak istediler. Benimsemedik.

«Kapitülasyonlarda adalet sistemi üzerinde bunalımlar oluşmuştu. Biz, baştan beri herhangi iki devlet birbirinin uyruğu için karşılıklı ilkesine dayanarak sözleşmeler yapıyorsa sizinle onu yaparız, demiştik. En serbest yargıları da benimseriz, bundan başka bir şey benimseyemeyiz.

«Onlar, kapitülasyonlar yönteminde haksızlı olduğunu ilke olarak benimsiyorlar, geçici bir geçiş evresi gerekir,

diyorlar. Bu yüzdendir ki sizin hükümetinizde birçok sermaye yerleşmiştir. Bu sermaye, bu ortaklıklar gelirken var olan kapitülasyonlar ilkesine dayanmışlardı. Bu yöntem üzerinde sermaye getirdiniz, dediniz, biz de sermaye getirdik. Şimdi, bu yöntemi büsbütün kaldırıyorsunuz, ne yapacağız? Bundan dolayı birkaç yıllık bir süre benimseyiniz. Bu dört beş yıl içinde bu kalan yabancı ortaklıklar, ya sizin sisteminizi benimserler yada benimsemezler, çekilip giderler, demişlerdi. Bu biçimde kapitülasyonları değiştirgeyerek sürdürmek istemişlerdi. Vekalet beş yıllık bir süre olsun, adalet sisteminde baştan beri ayırım yaptılar. Konsolosların mahkemesinden vazgeçtiler. Bunun yerine belli yerlerde yabancı yargıç yöntemini önerdiler. Sonuna dek anlaşmazlık halinde kaldık. Onlar, ilkin yargıç dediler, sonra, yargıç görevlerini görecektir danışman, dediler, danışman adını veriyorlarsa da yargıç görevi gördürüyorlar.

«Mali kapitülasyonlardan vazgeçtikleri kabul edilebilir. Tarife ilkesi üzerine başka bir ticaret sözleşmesi ilkelere görüşülmüş ve birçok maddeler üzerinde düşüncelerde uyuşma meydana gelmişti. Ancak, kesin karar durumuna gelmemiştir.»

Nevarki sonra, birden bire müttefikler, taktik değiştirerek görüşmeleri bilinçli olarak bir çıkmaza sürüklediler.

İsmet paşa bunu açıklamak üzere sözünü şöyle sürdürdü:

«(...) Bundan amaçları, hiçbir devlet kendi sorunu yada anlaşmazlık durumunda bulunduğu sorunu benimsenmeyip konferans kesilmeye götürecektir olursa, kendi sorunlu görülmecekti. Bütün devletlerin konferans'ta ayrı ayrı sorunları olmayıp Türkiye devleti dışında öbürlerinin Türkiye ile insanlık adına bütün olarak davaları vardır. Eğer gerçekte bir devletin anlaşmazlığı yüzünden konferans kesilmişse o devletin adı görünmeyecek, anlaşmazlık

herkese özgü olacak bu yüzden bir savaş çıkacak olursa devletler genel çıkarları adına savaşmış olacaklardı ve sorumlu da Türkiye olacaktı.

«Antlaşma taslağını incelediğimde baktım ki o zamana dek görüşülüp de çözümlenmemiş olan kimi sorunlar, değiştirilmişti. Anlaşmazlık durumunda kaldığımız kimi sorunlar müttefiklerin bakımından projeye sokulmuştu. Hiç konuşulmayan sorunlarda açıktan konulmuştu. Açıktan konulan sorunlar içinde öyle maddeler vardı ki bu yüzden gerçekten bir kesilme hesaplamış oldukları ve birçok ulusu bize karşı kıskırtacakları anlaşıyordu.

Bu proje kapitülasyon işlerinde ve öbür sorunlarda birçok devletleri doyuracak değişiklikler yapmışlardı. Kesilme olacak olursa, birçok ulusların ve yansızların hukukunu sağlamak üzere hasbetenlillah silaha sarılmış gibi propagandaya başlamışlardı.

«Şimdi antlaşma projesini bu biçimde özetledikten sonra bu antlaşmanın son biçimi budur diye Ankara'ya götürmek gerçekten bir kesilme ve belki de bir savaştır, dediler. Neden dediler? Şundan ki çok ağırdır. Bilirsiniz ki bunun birçok maddesi üzerinde konuşulabilir, dediler. Projeyi bu durumda Ankara'ya götürdüğümüzde ve giderek üzerinde konuşabileceğimizi söylediğimiz halde bize hiç kimse inanmayacaktır. Ve sonucu kesilme ve savaş olacaktır dedik. Bunun üzerine kaygulandılar ve dediler ki: Verdiğimiz proje bir ültimatom değildir, üzerinde konuşabiliriz. Müttefikler, her zaman, hangi sorun bizim için öbürlerinden daha önemlidir, bunu anlamağa çok önem veriyorlardı. Oysa, her sorun kendi alanında dirimsel bir değeri olduğu ve hiçbir ayırım gözetmediğimizden dolayı genellikle sanıyorlardı ki ülkenin içiyle ilişkisi olan maliye sorunları ile iktisat sorunları en sonra bizim için önemli olabilir. Bunları benimsetebilirler sanıyorlardı. Herkes, kendi düşüncesi üzerinde konuşuyordu. Ancak, hiçbir devlet,

özellikle İngiltere, kesilme ve savaş olursa, kendini ilgilendiren bir kesilmeden dolayı değil, tersine herkesin çıkarını korumak amacıyle olmuştur, demek istemişti.

«İngiliz delegesiyle bu antlaşma projesi üzerinde konuştum ve dedim ki antlaşma projesi gerçekten bir kesilmeyi doğurabilir. Kimi sorunlar üzerinde anlaşmanın olabileceğini sezdirdi. Ne ise o biçimi görelim, dedim. Bundan amacım, projenin bütününde elde edilecek en son biçim belli olduktan sonra yapacakları fedakârlıkları yaptırabilirim, antlaşmayı alıp getirelim. Bunu sezdiler, dediler ki: Yağma yok. Açıkça bunu söylediler. Antlaşma tasarısını Ankara'ya götüreceksiniz, bunun üzerinde birtakım değişiklikler yaptıktan sonra, imza edilmezse hepsini yırtarız, dediler.

«Bundan sonra proje üzerinde değişiklik olacak mı, olmayacak mı, konuşalım, denildi. Bu esas olduğu zaman antlaşma törensel olarak bize verildi. Müttefiklerin her biri ayrı ayrı söz aldı. Törensel ve açıkça birçok ağır konuşmalar yaptılar. Benimsemek, açıkça bildirmek gerekir, dediler. Yeryüzü barışı için bunu benimsemek gerekir, dediler. İki gün sonra da İngiliz delegasyonu ayrılacaktı.

Antlaşma projesini aldıktan sonra, biz, Türkiye dışındaki kalacak ülkeler üstüne görüşümüzü bir daha anlattık. Onu söyleyeceğim, dedim. Mısır, Suriye, Irak, vb. bu ülkenin halkı, kendi yazgısına egemen olmak üzere diledikleri yönetimi benimseyebilir. Bu ülkelerin bağımsızlık uğrunda fedakârlık yapmış olanları için genel af yapılabilir.

«Bu antlaşma tasarısını şimdiye dek konuşulmuş olan türlü sorunların özeti ve önergesi olmak üzere alıyoruz, bunu incelemek üzere en aşağı bir hafta zaman gerekir. Bir hafta sonra düşüncemizi bildiririz, dedik. Özel bir oturma yaptılar, mazeret bildirerek bu sürenin uzatılmasını istedim. Bununla birlikte, üç dört güne dek olanca ivedi-

likle karşılığımızı vermeğe çalışırız, dedim. Ertesi toplantılarda şunları söyledim: Temelde anlaşmazlığımız vardır, nasıl anlaşabiliriz, dedim. Toprak sorununu açtılar. Ben de bu sorun üzerinde direttilim. Şundan ki toprak sorunu İngilizlere ilişkindi. Daha maliye, ekonomi sorunlarına ilişkin birtakım düşüncelerden sonra, bizce bir çözümlü gösterilirse, öbür türlü sorunlar üzerinde çalışacaklarını ve müttefikler, yine koyacakları birtakım maddeleri söyleyecekler. Ben de, peki, dedim. Cumartesi, yine çağırdılar. Yapacakları son şeyleri söylediler. On beş milyon altın lira istemişlerdi, bunu on ikiye indirmişler, borcumuzun sermaye üzerinde bölüştürülmesinden vazgeçmişlerdi, ilke üzerinde bölüştürülmesini benimsiyorlar.

«Trakya'da oluşan askerce sorunlar vardı ki, ondan vazgeçtiklerini bildirdiler. Bundan başka bir şey yok mudur, dedik, karşılık olarak, yoktur dediler. Yaptığım inceleme sonucunda bir iki noktayı değiştirdikleri anlaşıldı. Bizden onarım parası istiyorlar. Toprak sorununu olduğu gibi koruyorlar, ancak, Yunanlılara vermiyorlar. İktisat sorunları olduğu gibi korunuyordu. Bu duruma göre kesilme olursa ve bundan savaş çıkarsa bütün yeryüzü kamuoyuna karşı Türkler hiçbir şeyde uyuşmak düşüncesinde değildirler. Baştan ne söylenmişse sonuna dek de diretmişler ve bir çözüm çabası göstermemişlerdir. Bunlar, barış yapmak üzere gelmemişler, kendi koşullarını bize dinletmek üzere gelmişler biçiminde bize karşı bir hava yaratmak çok önemliydi.

«Şu yada bu biçimde birtakım yöntemlerle sorun çözümlenebilir mi? Bunu da iyice aramalıdır. Dünyayı ilgilendiren Boğazlar, azınlıklar ve uyruklar sorunları vardır ki bunları temelli olarak çözümlemişizdir, ulusların ticaret ilişkilerine girmeleri temelli bir biçimde çözümlenememiştir. Birtakım toprak sorunlarından Musul sorunu vardır ki kesilmeyi bu soruna yüklememek üzere bunu antlaşmanın

imzasından bir yıl sonra İngilizlerle aramızda çözümlemeyi ve Trakya'yı Yunanlıların silâhla çözümleyecekleri biçiminde yapılacak bir propagandayı önlemek uğruna 1913 sınırını benimseriz, dedik. Maliye sorunlarında ve onarım sorunlarında birtakım sorunlar benimseriz. Ancak, iktisat sorunlarını da büsbütün çıkarmak koşuluyla görüşülmesini sürdürürüz, dedim. Düşüncelerin uzlaştığı sorunları bir araya topladıktan sonra onu bir yana bırakarak düşüncelerin uzlaşmadıkları üzerinde görüşme sürdürülür. Ya çözümlenir yada çözümlenemezdi. Bu biçimde antlaşma tasarısının hepsi üzerinde konuşulurken kendimizi kesilmeye bağlamayacak bir yol üzerinde kalmamız gerekti. Şundan ki bir bölümünü benimsemezlerse hiç bir kayıt altında değiliz, demek hakkını koruyabilmeliydik. Bunu da kendilerine söylemiştik.

«(...) İtalyanlar ve ondan sonra, Amerikalılar, delegasyonumuzun bulunduğu daireye gelmişlerdi. Amerikalılar bir aracılık yapabilmek üzere bir formül bulmuş ve uyuşmuşuk. Vaktin dar olması ve İngiliz delegasyonunun Lozan'dan ayrılması, Amerikan gözlemcilerinin aracılığına engel olmuştu.

«O gün düşündüler ve dediler ki kapitülasyonlardan dolayı Lozan konferansı kesilmiştir. Yabancıların Türkiye'de oturması ve yaşaması için Türklerden garanti istedik, vermediler, kesilme oldu. Sanki, böylece yeryüzündeki bütün yabancılar, Türkiye'ye karşı dönmüş olacaktı. Onlar, böyle düşünmüşlerdi.

«Biz, dedik ki Türkiye'yi baştanbaşa tecrit ettikten sonra geri kalanı soymak istediklerinden kesilme olmuştur. Bankerler, savaşmak istiyorlar.

«İngiliz delegasyonu ayrıldıktan sonra Fransız delegesiyle görüştüm. Ayrılacağımı, durumun aydınlatılmasını müttefiklerden beklediğimi söyledim. Şundan ki dedim,

özel bir durum vardır. Aramızda yapılmış olan Mudanya sözleşmesi gereğince barış konferansının çözümlenmesine dek bırakılma durumunda bulunacaktık. Şimdi, eğer konferans kesilmişse Mudanya sözleşmesi kalkmıştır ve her iki yan davranış özgürlüğünü kazanmıştır. Böyle midir, dedim, hayır, değil dediler.

«Fransa delegasyonu da ayrılmıştı. Çarşamba günü ben de ayrılacağım, dedim. İki temelli görüş belirdi, konferans kesilmemiş, geriye bırakılmıştır. Öbürü, son oturumlarda ben şundan vazgeçeceğim, sen, şundan vazgeçeceksin diye birtakım sözler söylendi. Türkler, istedikleri şeyleri benimseriz yada benimsemeyiz, istemlerini kâğıt üzerinde yinelesin, denildi. Amerikalılar, siz bunu benimserseniz biz konferansı toplarız, dediler. Biz, görüşümüzü yazdık, dedik. O görüşünüzde direniyorsanız bunu da yazınız ve imza ediniz, dediler. Anladık ki bizden bir sözleşme alarak saptamak istiyorlar. Vazgeçtim. İtalya delegasyonu da ayrılmıştı. Dediler ki biz yalnız delegeler gideceğiz, delegasyonları burada bırakacağız. Siz de kalınız. Hem delegasyonları gitmiştir, biz neden burada kalalım, biz de gideceğiz, dedik.

«Durum elden geldiğince çözümlenmiştir. Ortada bir antlaşma tasarısı vardır. Bu antlaşma tasarısı üzerinde ne değişiklik yapılmıştır, ne de değişiklik yapılması düşünülmektedir. Biz, hiçbir antlaşmaya girmemiştir. Şimdi, onların antlaşma önerilerini benimsemekten kaçınıyor, yurda dönmeğe çalışıyorduk. Müttefiklerse, durum geliştikten sonra artık bunu imzalı bir senede varduralım ve Türkleri bir kayıt altında bulunduralım düşüncesinde göründüler.

«(...) Amerikan ve İtalyan delegasyonları da gittikten sonra, ben de çarşamba günü sabahleyin ayrılmıştım. Biz de onlar gibi bir iki katip bırakmıştık. Milano'da İtalya delegasyonu danışmanlarından birisi, iktisat sorunlarıyla maliye sorunlarından bir çözümlü bulalım, dedi. Be-

benimsemedim. Köstence yolundan gelmiştim. Romanya h k meti, kaygulu görünüyordu. Aracılık etmek istediler, istemedim. şundan ki h k metimle temas olmamıştı. Istanbul'a geldiğimde    devletin komiserleri ayrı ayrı ziyaretime gelmişlerdi. Anlaşma  zerine birçok önerilerde bulunmuşlardı. Ankara ile ilişki kurmadan önce bir karşılık veremezdim.

«Lord Curzon adına antlaşmanın imza edilmesi üstüne bildiri yayımladılar. şimdi, son durum şudur ki: Antlaşma tasarısı, eldeki biçimiyle herkesin bütün istemleri içine yazılmış bir  zet durumundadır. Bunun  zerine ağızdan görüşme açılmış ve görüşülmüştü. Hiçbir verilmiş sözümüz olmayarak bu tasarı üzerinde ne değişiklik yapılmış, ne de değişiklik yapılması umudu vardır. Böyle bir durumdayız. Vekillere de bu biçimde durumu açıkladım. şimdi, biz bir kez antlaşma tasarısını hükümette inceleyerek hepsinin ne demek istediğini  ğrendik. Durumu görüşürken bir karara varmalıyız. Ondan sonra yüksek Meclise bu biçimde bildirilecektir. Eski antlaşma tasarısı t rk eleştirilip basılmıştır. Demek ki sayın üyeler de bir iki gün içinde bunu okuyup görüşeceklerdir. Izlenmesi gereken tutum üstüne yüksek Meclise öneride bulunacağız. Meclisin vereceği karar tutumumuz olacaktır.»

İsmet paşanın konuşması burda bitmişti. Sonra, kimi mebuslar, ona sorular sormağa başladılar. Lozan'da Sovyet-Türk delegasyonları arasında ne gibi ilişkiler kurulduğu üstüne sorulan bir soruya şöyle karşılık verdi:

«Rus delegasyonuyla bizim delegasyonumuz, konferansın başından sonuna dek hep dostça bir ilişki halinde bulunmuştu. Ge enlerden birbirimizi hab rdar ederdik. Dostça ayrıldık. Biz, Boğazlar sorununda, Boğazların güçlendirilmesini ve savaş gemilerinin serbest olarak geçmesini benimstedik. Oysa, Rus delegasyonunun görüşü ilke olarak Boğazların güçlendirilmesi ve kapalı kalması bi i-

mindeydi. Bu yüzden Boğazlar sorunda aramızda anlaşmazlık vardı. Öbür siyasal sorunlarda ve genel ilişkilerde anlaşmıştık.

Boğazlar üstüne benimsediğimiz biçimin dostluk antlaşmasında benimsediğimiz biçime karşıt olup olmadığı sorusuna da İsmet paşa şöyle karşılık verdi:

«Biz, dostluk antlaşmasında Ruslarla birlikte Boğazlar sorununun itilaf devletlerinin ve ilgili ulusların katılacağı bir konferansta incelenmesini ve çözümünü benimsedik. Yoksa, Boğazlar sorununun şu yada bu biçimde çözümü üzerinde anlaşmamıştık. Tersine, biz Misakı Milliye (Ulusal antlaşma) da İstanbul'un, Marmara'nın geleceğini bozmaksızın Boğazların uluslararası ticarete açık bulunmasını benimsemiştik. Ve dostluk antlaşmasında da benimsenmiştir.»

Trabzon mebusu Ali Şükrü, şöyle bir soru sordu:

«Müttefiklerin projesine karşılık önerdiğimiz antlaşma projesi benimsenip uygulanmış olsaydı Trakya ve İstanbul hemen boşaltılacak mıydı, yoksa Musul sorununun çözümüne dek işgal altında mı kalacaktı?»

İsmet paşa, ona şöyle karşılık verdi:

«Lozan konferansının görüşmelerine başladığında müttefikler demişlerdi ki: İlk barışın başlangıcını yapalım, sonra gerisini sürdürelim yada hepsini bitirelim. Şu demek ki bütün bir barış yapalım. Bunun üzerine şu karşılığı vermiştim: Her ikisini düşünebiliriz. Şu koşulla ki her neyi imza edersek barış bütünlenmeli, İstanbul, Gelibolu ve Boğazlar boşaltılmalı. Biz, hep bu görüşü savunduk. Bundan dolayı önerilerimiz de, düşüncelerimiz de barış olur olmaz hiçbir şeyi gerekmeden bitsin.»

27 şubat 1923 de Ali Fuat paşanın başkanlığında toplanan Büyük Millet Meclisi hükümeti üyeleriyle barış delegasyonunun hazırladıkları karşı antlaşma tasarısını gö-

rüşmeğe başladı. Başvekil Hüseyin Rauf, kürsüde şöyle konuştu:

«Müttefikler adına bize verilen antlaşma tasarısı üzerinde Bakanlar Kurulu derin derin incelemelerde bulundu. Bu incelemelere temel olmak üzere askerce, iktisatça, maliyece durumumuz, iç ve dış durumlarımız incelendi. Bunun sonucunda bir karşı tasarı hazırlandı. Bu tasarrının temel çizgilerini yüksek kurulunuza dışişleri bakanı İsmet paşa bildirecektir.»

Kürsüye gelen İsmet paşa, müttefiklerin tasarısı üstüne açıklamada bulunduktan sonra konuşmasını şöylece sürdürdü:

«Bakanlar Kurulu, bizi hiç doyurmayan bu antlaşma tasarısının itelenmesiyle konferansın kesileceğini görmüştür. Bu kesilme, barış olanağını ortadan kaldırıp savaş durumunu doğurabilir, bunun yerine barış olanağı aramak üzere alınacak bir tutum ve bir çıkar yol var mıdır? Bunu inceledik. Böyle bir çıkaryol aramak üzere büyük sorunlardan, örneğin toprak, maliye, iktisat, yönetim sorunlarından hangilerinde itilaf devletlerine elverişli bir tutum izleyebiliriz? Gerçi, bunların hepsi bizim için önemlidir. Bundan dolayı bütün dünyaya karşı savaşıarak direnmişizdir. Konferans, yanların uygun bulmasıyla oluşacak bir antlaşmayı ve bir senedi salt bizim istemlerimizi son harfine dek elde etmek uğruna yaptığımız bir savaş biçiminde bir görünüş göstermişti. Bunun üzerine yeni bir aşama oluştu. Maliye sorunlarıyla iktisat ve yönetim sorunlarında ya müttefikleri doyurmağa yatkın görünelim yada onlar üzerinde olduğu gibi diretelim, dedik. Sonradan düşündük ki, sağlayacağımız sınırı daha büyük, daha geniş herhangi bir yurttan yaşayışımız garantili bir duruma konamayacaksa, temelli bir Türk yurdu neresi olacaksa onun içinde özgür ve bağımsız bir ulus gibi yaşamayı yeğ tutmalıyız. İşte, bu ilke üzerinde yürüyerek şu sonuca vardık: Toprak soru-

nunda Ulusal Ant ile uzlaşır bir çözüm biçimi bularak müttefikleri doyuralım. Toprak sorununda uzlaşıcı olan bu tutumuza karşılık maliye sorunuyla iktisat ve yönetim sorunlarında yeniden girişime geçerek çıkarlarımızı elden geldiğince doyurmağa çalışalım.

«(...) Toprak sorununda Ulusal Antla çıkarlarımızı elden geldiğince uzlaştıracak bir çözüm biçimi bulmak; bununla müttefiklerin önerisine yaklaşmak, öbür sorunlarda dırimsel çıkarlarımızı sağlayacak değişikliklerle yeniden girişime geçmek. Vekiller heyetiyle verdiğimiz kararın temeli budur. Toprak sorununda düşündüğümüz de şunlardır: Batı sınırlarımızın belirlenmesinde öteden beri idrettiğimiz 1913 sınırıdır. Yaptığımız önerilerde Meriç'in batısındaki toprakları istemekle başladık. En sonra 1913 sınırına geldik. Yalnız Karaağaç'la dahi yetindik. Olamadı. Bu toprakların ve Karaağaç İstasyonunun değer ve önemi bizim için çoktur. Bununla birlikte Ulusal Antın açık yargılarından değildir. Doğuda Musul vilayetinin çözümünü geriye bırakıyoruz ve bir yıl içinde İngiltere'yle çözümlenmesini benimsiyoruz. Uzlaşma olmazsa Milletler Cemiyeti'ne başvurarak müttefiklerin görüşüne yaklaşmak istiyoruz. Şimdi yüksek kurul toprak sorunundaki önerilerimizi benimseyerek öbür sorunları da doğrularsa, barış girişim-lerimizi sürdüreceğiz. Sorun budur.

«Toprak sorununda eylem olarak işgal etmediğimiz bir yeri işgal etmek yüzde doksan dokuz silahla oraya girmeye bağlıdır. Ancak, Boğazlara dek silahlı olarak dayandığımızda Edirne'ye dek olan toprakları sözleşmeyle salt bu sorun vardır. Arada yine müttefiklerin savunma araçları ile asker güçleri vardır.

«Kesilmeyi, savaş durumunu çağırmadan önce içe ve dışa karşı barış olanağını yeniden sağlamak üzere düşündüğümüz tutum şudur: Toprak sorununda görüşmeye girerek öbürlerine yeniden başlamaktır. Olabilir ki maliye so-

runuyla iktisat, yönetim sorunlarından dolayı dirimsel çıkarlarımız sağlanamaz. Bizim girişimimiz başarısızlığa uğrar. Ancak, o zaman biz, kendi vicdanımıza, kendi ülkemize ve bütün dünyaya karşı yapılacak olan fedakârlığımızı yapmışızdır. Nevarki bu adamların amacı anlaşılmıştır. Sorun şu yada bu değildir. Vaktiyle düşündükleri gibi bize yaşayış sağlamak istemiyorlar, deriz. Bu, açığa çıktıktan sonra, gerek ulusumuza gerekse öbür uluslara karşı herhangi bir kararımızda elbette, daha çok sağlamlık olur.

«Şimdi, yüksek kurulunuza karar vermesini önerdiğimiz sorun şudur: Toprak, iktisat ve yönetim sorunları, bizi hiçbir noktadan doyurmuyor. Toptan iteleriz, bu elinizdedir. Bir de yeniden barış olanağını aramak gerekir. Barış olanağını aramak üzere şunda fedakârlık edebilir, şunda edemeyiz, diye bir karar vermek gerekir. Vekiller heyeti görüşünü söylemiştir.»

Mebuslardan biri, olduğu yerden bağırdı:

«Hükümetin karşı tasarısı oybirliğiyle mi benimsendi, yoksa arada anlaşmazlık var mıdır?»

«Oybirliğiyle benimsendi.»

İzmit mebusu Sırrı, söz aldı:

«Ulusal Anttan fedakârlık yapan bir hükümet ve delegasyon ile herhangi bir konu üzerinde görüşmeden önce Meclisten güvenoyu istemesi gerekir.»

Bu sözler, mecliste buz gibi bir hava yarattı. Daha önceden mebusların kulağına gelen yarımıyamalak, ayaklandıracı bilgiler, barış konferansının kötü yönetildiği üstüne bir hava yarattığından meclis, dışişleri bakanının sözlerini fırtınadan önceki bir sessizliğin gerginliği içinde dinlemişti. Hemen hepsi, önyargıların etkisi altındaydı. Türk delegasyonunun, Meclise danışmadan, müttefiklere verdiği karşı tasarısı, Mecliste bir yetkisizliğin şaheseri olarak görülüyordu. Ulusal Antın kanatları, kuyruğu nasıl kırılırdı? Toprak sorunu üzerinde nasıl olur da fedakârlık yapılabilirdi?

Bu peşin yargılarda bütün mebuslar, barut fıçısı gibi patlamağa hazır, başdelegemize çatmak üzere fırsat kolluyordu. Bu sırada hemen hepsi kendisini başdelegeden daha yurtsever daha akıllı görüyordu. Meclisin daha önce edindiği yarımıyamalak bilgilere İsmet paşanın özet biçimindeki anlatışı da bir aydınlık getirmemişti. Herkes, daha çok ayrıntılı, doyurucu bir konuşma bekliyordu. Aylardır müttefiklere karşı biriken hınç sağnağı İsmet paşanın üstüne yağma belirtileri gösteriyordu. İşin kötüsü, bu konuşma sırasında hiçbir bakan Mecliste bulunmuyordu. Bu da mebusları çileden çıkaran bir etkendi. Bu yüzden bütün yıldırım bulutları, şimşeklerini savurmak üzere yalnız İsmet paşanın yorgun başını seçmek üzereydi. İsmet paşa, yorgun argın gidip yerine oturduktan sonra, kürsüye Erzurum mebusu ilk Müdafayı Hukukçulardan Hüseyin Avni geldi. O, mecliste Mustafa Kemal'e karşı örgütlenmiş Meclis içi muhalefet grubunun, ikinci grubun liderlerindendi. Hüseyin Avni, sert bir eleştiri girişi yaptıktan sonra sözlerini şöyle sürdürdü:

«Bakanlar kurulu, kendi düşüncülerini bize gösterecekti. Şöyle olsun, diyecekti. Konuşulan yalnız dış sorunlar değildir. Buraya bütün bakanlar geleceklerdi. Delegasyon, döndükten sonra artık niteliğini yitirmiştir. Maliye işlerinde maliye bakanının gönderdiği delegeşiyle, danışmaniyle ülkenin ekonomisi üstüne de elde ettiği düşünce nedir? Buraya gelecek, onu saptayacak, son sözü söyleyecek, ve bizden yön alacaktı. Paşayı ben dinledim, siz de dinlediniz. Şimdi, sizden soruyorum, ne dinlediniz, efendiler? Maliye üstüne Avrupalılar ne düşünüyormuş, sonu ne olacakmış? Böyle görüşmeler böyle sürmez. Tasarı bir kez okunur, vekiller sırayla üzerine almış oldukları konularda salt bugün için değil, elli yıl için ne fikir aldıklarını, tehlikeleri gösterir, biz de onu anlayarak ona göre bir karar veririz.

«Arkadaşlar, bir önerim var: Gerek bakanlar kurulu, gerekse Büyük Millet Meclisi, Ulusal Anttan zerrece fedakârlık ederse, kendi namusu ve ulusun namusu için çekilip gitmelidir. Bugün, Trakya'nın anlamı kalmamıştır. Musul'u veremeyiz. Biz, savaşa atıldığımızda daha zayıftık. Bugün, elimizde ordumuz bulunduktan sonra, öyle kandırılmış duruma düşmek istemeyiz. İsmet paşadan ricam şudur: Ülkenin askerce düşüncelerini saygıyla kendilerinden dinlerim. Ancak, iktisat savunmalarını dinleyemem. Maliye düşüncelerini ise kesinlikle dinleyemem. Adalet sorunlarında Adliye bakanı karşımıza çıkmalı, hem danışmanlarıyla bizi inandıracak ve bir karar alabilecek biçimde çıkmalıdır. Bugün, bu kadar yeter, gidip hazırlansınlar, öyle gelsinler. Eğer bundan çok hazırlanamıyorlarsa yerlerini hazırlayacak adamlara bıraksınlar.»

Hüseyin Avni'den sonra kürsüye gelen Mersin mebusu Salahattin de yeterince aydınlanamadığından yakındıktan sonra sözlerini şöylece sürdürdü:

«Elimize verilen bu kâğıt parçasıyla ben, ne yabancıların gerçek düşüncelerini ne de arkadaşlarımızın benimsediği şeyi görüyorum. Bununla birlikte bugün önerildiği gibi sorunların bir bölümünü silelim, bölüm üzerinde el kaldıralım, bence bu doğru bir şey değildir. Yetmiş gün görüşmeden sonra konferansın neden birden bire durduğunu ve kapandığının açıklanmasını rica ederim. Ancak, ondan sonra tartışmalara geçebiliriz.»

Başvekil Hüseyin Rauf, Hüseyin Avni'nin konuşmasına şöylece karşılık verdi:

«Hüseyin Avni bey arkadaşımız, dışişleri bakanı ve delegasyon başkanının buradaki anlattıklarını hemen Ulusal Ant'ı bozucu, şurayı, burayı bırakmak biçiminde anladılar. Böyle bir şey yoktur. İsmet paşanın açıkça bildirdiği nokta, projeler incelendikten sonra bütünüyle benimsenmeye değer değildir, dediler. Böyle dedikten sonra, şu

fedakârlık vardır demek, sanırım, insafla bağdaştırılmaz. Proje incelendikten ve bütünü benimsenmeye değer olmadıktan sonra başka bir tedbir vardır. Karar verip savaşa başlamak. Arkadaşlar, bu ikisi arasındaki ayrım öyle dırimsel ve büyük bir alandır ki, ondan ona geçmeden önce çok düşünmek, çok incelemek ve elden gelen her şeyi, gerek kendi vicdanlarımızı gerekse dışarının ve içlerinin görüşünü doyurarak karar vermek gerekir. Projeleri size veririz, hiç kuşku yok, bizim için yorgunluk, güçlük yada sizce gizlenmesi diye bir yanı yoktur. Projeyi almak üzere on beş gün beklemelisiniz. Geri bırakılmasına karar vererseniz on beş gün daha beklersiniz.

«Sorunu bakanlar kurulumuz, ilgili bakanlarımız görüşleri genel duruma göre saptanmak koşuluyla inceledi. Bu incelemelerle temel olan işe gelince, delegasyonumuzun, yetmiş günü aşkın bir zaman konferansta en kesin girişimlerinin sonucunda elde ettiği bir düşünce vardır. O düşünce üzerinde bir kez konuşulduktan sonra karşı proje ilkesi düşünüldü ve o bakımdan saptandı.»

Mebuslar, hep birden:

«Biz, o düşünceyi bilmiyoruz» diye bağıldılar.

Hüseyin Rauf, bunun üzerine şu açıklamayı yaptı:

«Temel düşünce şudur; delegasyonumuz diyor ki: «Her türlü çalışmalarımıza karşılık elde ettiğimiz bilgiye, bütün güçsüzlüğümüzle birlikte kendimizdeki güce dayanarak en yüksek çalışmalarımızı harcadık. En sonra, bize iktisat bağımsızlığı vermeyeceklerini anladık. Sonuna dek dayandık.» Arkadaşlar, bunca dayandıktan sonra, Meclisin doğruladığı hükûmetin bir kararı vardı. O karar da elde olduğu halde delegasyonumuz bizim bakımımızdan barış yapılamayacağını gördüğü ve bildiği halde ve son bir girişim ve keşif olmak üzere ve hiçbir söz vermeyi kapsamamak koşuluyla filan şeyleri benimseyebiliriz, ancak, siz de filan şeyleri değiştiriniz,» dediler. İtelendi.

Delegasyonumuz, müttefiklerin kanılarını böylece anladıktan sonra yurda döndü. Delegasyonumuzun bize verdiği düşünce şudur: Sorun, toprak üzerinde kesinlik kazanmıştır. Bunu kısaca söylemek gerekirse, güneyde Musul, kuzeyde Karaağaç istasyonu diyebiliriz.»

Hüseyin Rauf, üzerine dolu gibi yağın hışımlı soruları göğsüyle karşılayarak Lozan delegasyonunu savunmaktan geri durmadı:

«Arkadaşlarımdan rica ediyorum: salt bakan olarak değil, mebus olarak bu görüşme sırasında mevkimde bulunmak ödevimdir. Ayrılacak değilim. Kaygulanmayın. Kırk sekiz gün beni sorguya çekebilirsiniz.»

Karahisar mebusu Hulusi:

«Zaten barış olmayacak» diye bağırdı.

Başbakan onu şöylece karşıladı:

«Biz, savaşı barış uğruna yapıyoruz, barışı savaş için yapmıyoruz. Mutlaka barışa başarıyla ulaşacağız.»

Ulusal Anttan vazgeçmeyeceklerini, bundan dolayı savaşmak mı gerektiğini soran bir yığın hatibe Başbakan şu karşılığı verdi:

«Askerce durumumuzu inceledik. Genel kurmay başkanının açıklaması, ordumuzun güçlü ve buyruğumuza hazır bir durumda olduğunu ve buyruklarınızı yerine getirmek gücünde bulunduğu kanısını verdiğini, Maliye bakanımız da şimdiye dek olduğu gibi ulusun ve memurların her türlü fedakârlığı yeneceğini, ulusal bakımdan da Meclisin buyruklarını fedakârca yapmağa hazır olduğunu bildirdi. Bizim için de gerekli olan bu iki ilkedir. Ancak, savaşı anlatırken düşünülecek bir nokta vardır, savaşırsak kâr mı, zarar mı ederiz? Savaş ne kadar sürer, Sonucu ne olabilir?»

Mebuslar, hep bir ağızdan şöyle bağırdılar:

«Allah, bilir.»

«Kuşkusuz, Allah bilir. Sizin gibi tanrının lûtf ve ina-

yetine inanan bir arkadaşınızım. Ancak, tanrı da insanlara bir düşünce vermiştir. Onlar da düşünsün diye bir us vermiştir. Biz de onları düşünerek bu yargılamalar sonucunda karşı projemiz maliye ve adliye bağımsızlığımızı ve ulusumuzu inandırmak koşuluyla iktisat sorunlarını bütün derinliği, genişliğiyle görüşmeyi gereksemiştik. Onu geriye bırakmak ve Karaağaç'tan vazgeçmek koşuluyla Musul'u geriye bırakmak ve gerekirse savaşmak olanağını elde tutarak barış uğruna bir girişim yapmak ortak kanımızdır, sanıyorum. Bu girişimimiz de başarısızlığa uğrayacaktır, uğrayabilir. Barış, çıkmayabilir. Güçlüce bu kararları verirken bunu düşünerek, bunu bilerek yapıyoruz. Ancak, vereceğimiz karar öyle dirimsel bir karardır ki ondan önce herkesin yüreğinde kalan kuşku ve ikircikleri, bizim gibi durumu göremeyecek, bizim gibi tahmin ve inceleyemeyecek olan ülkenin bütün kadın ve erkeklerinin nasıl düşüneceğini de inceleyerek, onları da nasıl doyurabileceğimizi, onları da her türlü fedakârlığın yapıldığına inandırarak savaşa girmek ve tanrının yardımıyla sonucu savaşarak elde etmeğe girişmektir. İşte, temel çizgilerini açıkladığımı sandığım bakanlar kurulunun düşüncesinin temeli budur. Yoksa, biz size Karaağaç'ı verdik, Musulu bıraktık, bilmem, kapitülasyonların şu bölümünü benimsedik, demedik. Genel düşünceler olarak verdik. İsterseniz, gelen bu projeyi hemen düzeltiriz. Ötekini bastırırız, yüksek Meclisimize getiririz. Encümentlere gönderir, konuşursunuz. Sonuç, yine konuşacağımız ilkeler bunlar olacaktır. Şimdi, yalnız bir noktayı hatırlatmak isterim. Her mütehassıs encümen çalışmalıdır, incelemelidir, analiz etmelidir. Benimsemeli yada itelemelidir. Ancak, antlaşma projesini doğrulayacak olursanız, doğruladığınız antlaşma projesi üzerinde de hakkınız kalacaktır. Tersine, doğrulamayınız ki imzaların iteleme yada benimseme hakkını koruyabilesiniz.

«Şimdi yapılacak üç hal vardır. Hangisini yapalım di-

yoruz. Birincisi, müttefiklerin verdiği benimsenemez olan antlaşma metnidir. Atalım. İkinci, diyoruz ki: Böyle bir proje yaptık. Bu projeyi önererek savaşa girmeden önce bir daha dünya katında içerinin ve dışarının vicdanını doyurmaktır. Bu da benimsenmezse, üçüncüsü savaş olacaktır. Ancak, savaştan önce hazırladığımız projenin müttefiklere verilmesi girişiminin gerekliliğine vekiller heyetince inanıyoruz. Bunu doğru buluyor musunuz? Bulmuyor musunuz? Biçim, budur. Yani, verilen projeyi atıyoruz, ve savaş açıyoruz. Biz, böyle düşünüyoruz. Daha yüksek kurulunuz bu düşünceye değildir.

«Karşı projemiz, girişimimizin biçimini anlatıyor. Musul'u geriye bırakmak, Karaağaç'ı bırakmak, iktisat sorunlarını bırakmak, öbür konularda ulusal antımıza elverişli koşulları şimdiden değerlendirmek ve öbürlerinin görüşülmesine girişmek.»

Siirt mebusu Necmettin:

«Rauf beyefendi, geçen oturumda Musul üstüne konuşmanızda Musul'un olağanüstü önemi olduğunu ve buranın bırakılmasının doğu vilâyetlerinin hepsinin bırakılması demek olduğunu söylediniz. İnanişinizi değiştirdiniz mi? Yoksa, inanişinizi değiştirmek için bir zorunluluk mu gördünüz?» diye sordu.

Rauf, onu şöyle karşıladi:

«Hayır, inanişimi değiştirmedim. Aynı kanıdayım. Musul sorunu doğu vilâyetleri sorunudur. Doğü vilâyetleri sorunu, Türkiye sorunudur. Doğü vilâyetleri tehlikeye düşerse, Türkiye tehlikeye düşer.»

Çorum mebusu Dursun, şunları sordu:

«Lozan'dan ayrılmadan önce delegasyonumuz, bir karşı proje verdi. O projenin içindekiler nelerdir? O projeyi hükümetin direktifiyle mi vermişlerdir, yoksa kendiliklerinden mi vermişlerdir? Bu, Ulusal antla çatışıyor mu, çatışmıyor mu? Bu, yetkileri içinde midir, değil midir?»

«Defegasyonumuz, doğrulamanıza sunulan bakanlar kurulu kararını aldıktan sonra böyle girişimleri sonucunda kesilmeyi muhakkak olarak anlamış, ancak bu kesilmeyi yaparken bizi daha barışsever ve daha uzlaşıcı göstermek ve yeryüzü kamuoyunu etkileyebilmek uğruna hiçbir siyasal kayguya kapılmamak ve ulusumuzu hiçbir kayıt altına almamak koşuluyla söylemiştir ve söylemesine bakılmadan kesilme olmuştur.»

Rauf bey, henüz bitirmeden bütün mebuslar bağır-
dılar:

«Ya kabul etselerdi?»

Bu sorunun başında Karahisar mebusu Mehmet Şük-
rü ile Antalya mebusu Rasih (Kaplan) hoca vardı. Rauf
bey, onları şu sözlerle karşıladı:

«Bu sözlerin artık siyasal anlamı kalmamıştır. Şundan-
ki sonunda bu benimsenmezse şimdiye dek geçen görüş-
melerin doğurabileceği her türlü kayıttan kurtulduk, de-
nilmiştir. Bundan dolayı kayguya yer yoktur.»

Erzurum mebusu Hüseyin Avni, sataştı:

«Efendim, aflarına mağruren, buraya çalışmak üzere
değil, iskandil için gelmişler. Eğer, iskandil için gelmişler-
se dönsünler, gitsinler. Gerçekten de bunlar burada söz
konusu olacak şeyler değil. Burada sorunlarını söz konu-
su etsinler.»

Hüseyin Rauf:

«Hüseyin Avni beyin yurt konusundaki duygululukları-
nı bilmekle birlikte karşısındaki arkadaşlarının da aynı duy-
gululukta bulunduklarından hiç kuşku yok. Kendisi gibi
yurtsever olduğumun tersini ispatlayacak bir arkadaş yok-
tur. Biz, buraya iskandil etmeğe değil, demir atmağa gel-
dik. Bu limanda bizim hissemiz vardır. Dışişleri bakanı da
defegasyon başkanı olarak açıklamada bulundu. Ona da
karşı durdular. Salt dış sorunlarla askerlik sorunlarından

sözetsinler, onu dinleriz, dediler. Ötekilerini bakanlar anlatsın dediler. Bakanlar Kurulu başkanını sanırım, kendileri yaptılar. Kendilerinin de oyları vardır. Bakanlar Kurulunun ortak ödevlerinden sorumludur, dediler. Yüz kez bağırdınız, bu bakanlar kurulu başkanı buraya iskandil etmeğe mi geldi diye? Gitsin, yine gelsin, diyorlar, beyefendi, biz, görev ve yurt çalışmasıyla övünürüz, ancak, bizimle eğlenilmesine dayanamayız» dedi.

Hüseyin Ayni:

«Hayır, siz bizimle eğleniyorsunuz» diye bağırdı.

«Rica ederim. Çok ağırbaşlı sorunlar üzerinde konuşuyoruz. Bugün değil, geleceği sağlayan yada sarsacak kararlar almak zorundayız. Benim bir kanım vardır. Altı yüz yıllık bir geçmişi tasfiye ediyoruz. Şakaya gelmeyeceğini Hüseyin bey gibi ben de bilirim. Bundan dolayı sözlerimizi içten ve hepimizi aynı şeyden geçmiş ve aynı yurtsever olmak üzere benimseyiniz. Hiçbirimizin öbürüne üstün gelen ne yurtseverliği ve ne de başka türlü bir şeyi vardır.»

Bu sırada Mustafa Kemal usul üstüne birkaç söz söylemek istedi. Başkan Ali Fuat paşa:

«Zaten görüşme başlamadı, hepsine usul üstüne söz verdim buyurunuz» dedi. Mustafa Kemal, mebusların Lozan konferansı üzerine hırçın konuşmalarına soğukkanlıca bir süre değinerek sözlerini şöylece sürdürdü:

«(...) Bu proje, işlemi bakımından delegasyonumuzca da, hiçbirimizce de benimsenmeye değer olmayacak nitelikte idi. Bununla birlikte içinde benimsenmeye değer görülebilecek noktalar da vardı. Delegasyonumuz, yapılan çağrıdan yararlanarak hükümet merkezine gelmiş ve durumunu bakanlar kuruluna anlatarak yeniden bir direktif istemiştir. Yoksa, delegasyonumuz, kendisinin benimsediği bir projeyi olduğu gibi yada değiştirmeyerek yüksek ku-

rulunuza benimsetmek üzere katınıza çıkmış bir durumda bulunmuyor, sanırım. Bundan dolayı, delegasyon, yeni direktif almak üzere bakanlar kuruluna bir açıklamada bulunduktan sonra kurul bir karar vermek zorunda kaldı. Bu karar, ya barış görüşmelerini kesmek, askerce davranışlara geçmek yada bu kararı geri bırakarak herhangi bir alanda yine barış istemine olanak bulmaktır. Bakanlar kurulu, delegasyonla bu nokta üzerinde düşündükten sonra eriştikleri karar, benim bildiğime göre ortalama bir zemin üzerinde itilâf devletlerinden yine barış istemektir. Ancak, bu ortalama zemin birtakım önemli noktaları içine alıyor. Bakanlar kurulu sizlere bilgi vermeden doğrudan doğruya karşı bir proje ile delegasyon göndermek yürekliğini gösterememiştir. Bundan dolayı, burada yapacağımız şey, projenin ayrıntılarını görüşmek değildir. Temelli bir iki noktaya karar vermektir. O iki temelli noktaya karar verdikten sonra onun ayrıntıları üzerine yüksek kurulunuzun şimdiden uğraşması gereksizdir. Onu bakanlar kurulu, delegasyon yada herhangi bir kurul yapabilir. Ancak, onların yapamayacağı bir şey vardır ki o da sınır sorunudur. Şimdi, delegasyon, bakanlar kuruluyla birlikte kararını vermiş bulunuyor. O kararla toprak sorununda birtakım değişik biçimler benimseyerek ve bunun içeriğinde kimilerini büsbütün çıkarıp atarak üst yanını imza ederek barışa ulaşmak.»

«(...) Bugün kolayca hepimiz anlayabiliriz ki Musul'u vermekte diretirsek savaşa gireriz. Bundan dolayı Musul sorununu bir yıla dek çözümlemek üzere geriye bırakıp barışa geçmek ve savaşı benimsememek elde midir? olabilir mi? ve yararlı mıdır? Bu yargılamayı kolaylıkla yapabiliriz. Gerekli görürseniz bugünden Musul sorununu olumlu yada olumsuz bir biçimde çözümleriz. Çıkarımız ve geleceğimiz bunu gerektiriyor diye bir karar verirsiniz, o zaman durum bugün belirlenir. O zaman, bunu alır, bütün ay-

rintiariyle inçelersiniz, her şeyi yaparsınız ve kararınızı verirsiniz.

«(...) Musul sorununun çözümünü, savaşa girmemek üzere bir yıl sonraya bırakmak demek, ondan vazgeçmek demek değildir. Belki bunun elde edilmesi için daha güçlü olabileceğimiz bir zamanı beklemektir. Bugün barış yaparız, bir ay sonra, iki ay sonra Musul sorununu çözümlemeye kalkarız. Ancak, bugün Musul sorununu çözümlemek istediğimizde, bu sorunda karşınızda yalnız İngiliz değil, Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığımızda İngilizlerle karşılaşacağız. Bunda çıkar var mıdır, yok mudur? Bunu meydana çıkarmak çok kolaydır. Sorun bu değildir. Delegasyonun, barış görüşmelerinde mutavassıt önerisinden can alacak noktaya karar vermektir. Musul sorununu bugün çözümleyeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız, dersek, bu olabilir. Musul'u çok kolaylıkla alırız. Ancak, Musul'u aldıktan sonra savaşın hemen son bulacağına inanamayız. Kuşkusuz, orada bir savaş cephesi açmış olacağız. Sözümün sonu şudur: Bakanlar kurulu kendi sorunu içinde delegasyona yeniden direktif verip görevini sürdürmek isteyebilir, yada alıkoyup savaşa başlamak olabilir.»

27 şubat günü, yine Ali Fuat paşanın başkanlığında açılan birleşimin ikinci oturumunda Cebelibereket mebusu İhsan şöyle konuştu:

«Gerek hükümet ve gerekse delegasyon silâha pek yanaşmak istemiyor. Kesilmeyi andırır bu durum karşısında hükümet, ulusal Ant'a göre birtakım fedakârlıklar yapmağa eğilimlidir. Karaağaç'tan vazgeçeceğiz ve Musul'u bir yıl sonraya bırakacağız, bu demek ki bizim Meclis değil, bizden sonra gelecek Meclis bu işi çözümlerin. Kimi arkadaşlar da, bu eğilimine karşı Musul bizde kalmak koşuluyla bir barış yapılmasını istiyorlar. Karşılık olarak hükümet diyor ki, biz bu sorunu barış yoluyla çözümler-

yemeyiz. Arkadaşlar, bu halde soruyorum: Musul bizde kalmak koşuluyla maliye, adalet, siyaset ve yönetim bağımsızlığımızı bozmamak koşuluyla bu davayı çözümlemeyi gözü kesen kim varsa çıksınlar, iş başına gelsinler.»

«Ya yoksa!»

Salonun her yanından oklar gibi yağan bu söz karşısında Topçu İhsan, sözünü şöyle sürdürdü:

«Yoksa ne olacak, Musul'u isteriz, ne ile? Savaşla mı? Peki, genel kurmay başkanını çağırırız, sorarız, başarı umudu var mıdır? Karşılık olumlu olursa, savaş var demektir. Olumsuzsa savaş açamayız, arkadaşlar. Peki, ne olacak? Savaşmayız. Barış yoluyla çözümleyemeyiz, yine barışı da istiyoruz, Musul'u da istiyoruz. Bu, saçmadır.»

Topçu İhsan'ın kimi sözlerine değinmek üzere söz alan Mustafa Kemal, şöyle konuştu:

«Eğer söz konusu ettiği noktalar yani ordumuzun gücü, hangi güçlerle karşılaşacaktır? Savaş olursa aşamaları neler olur? Çok rica ederim, arkadaşlar, bunları burada söz konusu ettirmeyiniz. Biz, bunları açıklarsak ve düşmanlar bunları öğrenirse, belki barış yapmak isterken ters bir sonuca karşılaşabiliriz. Bence, sorun çok basittir. Orta yerde bir yıl içinde yazgısının geri bırakılması gereken Musul sorunu vardır. Geri mi bırakalım, yoksa savaşalım mı? Bu soruya verilecek karşılığı kendi us ve vicdanımıza karşı verecek olursak yapılacak işlem bakanlar kurulunu kendi sorumu içinde serbest bırakmak ve başlamış olduğu şeyden devam ettirmek. Kesin sonuçla karşınıza geldiğinde birer birer inceleriz. Uygun değilse iteleriz. Bunun bugünden tartışmasını yapmak mevsimsizdir. Ortada yapılmış bir şey yoktur.»

Beyazıt mebusu Atıf, bu konuşma üzerine bir soru sordu, Mustafa Kemal, onun sorusuna şu karşılığı verdi:

«Meclis, son ve kesin görüşünü açığa vurmalıdır. Bakanlar kurulunun sorumu üzerinde kalmalıdır. Şundan ki

Meclis son ve kesin düşüncelerini bildirirse daha güçlü olmayız. Durumu anladınız. Musul sorununun bir yıl için çözümünü dirimsel bir sorun olarak görüyorsanız o zaman hemen savunmaya geçer, sorunu temelinden çözümlersiniz.»

«O halde Meclise gelmemiş gibi düşünmek.»

Bu sözü, beyazıt mebusu Atıf söylemişti.

«Gelmemiş gibi düşününüz.»

Mersin Mebusu Salahattin de:

«Oradan gelmemeliydi!»

Deyince Mustafa Kemal, sözünü şöylece sürdürdü:

«Bakanlar kurulu, nazik bildiği bu sorunda az çok Meclisin düşünüşünü öğrenmeden yeni direktif veremezdi. Şimdi, size bildiriyor ve diyor ki: Yeni direktif vereceğim. Vereceğim direktif şöyle birtakım noktaları içeriyor. Bu noktaların en ağırı Musul sorunu gibi görünüyor. Ancak, tahlil etmiş olursanız, Musul'dan vazgeçmiş olmuyoruz. Ulusal sınırlarımız içinden bir şey bırakmış olmuyorsunuz ve belki daha güçlü bir mevkie geçiyorsunuz. Defnek ki bir yıl savaşla geçeceğine barışla geçecektir. O erâde daha iyi hazırlanıyoruz, dediğim budur. Bir yıl sonra bize karşı çözümleneceğini de benimseyiniz ve ondan sonra ona göre kıyaslayınız. Son kararınızı veriniz.»

Mersin mebusu Salahattin, kürsüden şunları söyledi:

«Hükûmet, burada boşuna inceleme yapılmamış, diyor. Biz de diyoruz ki: Boşuna değil, asıldır. Biz, durumu iyice anlayalım. Ondan sonra görüşümüzü bir karar halinde değil de bir düşünce olarak bildirelim. Zabıtlar buraya gelmeliydi. Bundan, dolayı, hazırlayıcı bir görüşme açmalıdır. Bu hazırlık görüşmesinde durum belli olmalıdır. Amacım, eleştiri değildir. Ne bakanlar kurulu, ne şunu ne de bunu. Sorun, bir yurt ve gelecek sorunudur. Delege arkadaşlarımız gelsinler, bizi ilkeier üzerinde aydınlatınsınlar ve görüşmelerimiz bunun üzerinde geçsin.»

Salahattin'den sonra Trabzon mebusu Ali Şükrü, söz alarak ismet paşayla sert bir tartışmaya tutuştu. Sonra, oturduğu yerden Hasan (Saka) beyin sözlerine karıştı. Ali Fuat paşa, ona söz almadan söze karışmamasını rica etti. Ali Şükrü, ona şu karşılığı verdi:

«Öyleyse görüşmeleri kapayalım.»

Görüşmelerin çok yararsız, boş bir taban üzerinde sürdüğünü gören Meclis başkanı Ali Fuat da kendi düşüncelerini söylemekten kendini alamadı:

«Görüşmeyelim, demiyoruz. Böyle bir şey düşünmeyiz. Ancak, görüşme yönteminin yeterliği üstüne önergeler vardır. Müsaade ederseniz okuyalım. Teme! üstüne otuz altı arkadaşımız söz almıştır.»

Sinop mebusu Hakkı Hami, yöntem üstüne görüşmenin oya konamayacağını söyledi, onun sözlerini yanlış anlayan Çorum mebusu Haşim:

«Reis paşa hazretleri, arkadaşlarınızı paylıyorsunuz, paylamakla azarlamakla iş olmaz» diye bağırdı. Mecliste gürültüler oluyor, her kafadan bir ses çıkıyordu. En sonra, Ali Fuat paşa yeterli önergelerini okuyarak oturuma son verdi.

1 mart 1923 günü: Mustafa Kemal ilk sözü alarak birçok sorun üzerine serin ışıklar serpen uzunca bir söylev verdi, bu arada şunları söyledi:

«İzlediğimiz siyaset, barış siyasetidir. Ülkemizi hiç bir hak ve adalete dayanamadan çiğnemek girişimi, muzafer ordumuzun fedakârca, canını verircesine çabasıyla hakettiği başarısızlığa uğramış ulusumuz, tarihin pek az yazdığı bir yengi kazanarak sevgili yurdumuzu kurtarmıştır. Barış dünyası kurmak uğruna her fırsattan yararlanmak isteyen hükûmetimiz, büyük yengiden sonra da hareketi birleştirerek bırakışmayı sağlamış, ve uzun gecikmeler ve güçlüklerle ancak kasımın yirmisinde açılan Lozan konferansına gerçek bir istek ve sevinçle katılmıştır.

«Delegasyonumuz, bütün Konferans süresince Türkiye'nin her uygar ve yetenekli ulus gibi yaşamaktan başka bir isteği olmadığını sabır ve direnişle açıklıyordu. Konferanstan bir sonuç çıkmadı.

«Türk ulusunun maliyece, iktisatça bütün bağımsızlık haklarına ve yaşayışına sahip olması, hiçbir ulusa zarar vermeyen ölümsüz bir kazanılmış haktır. Bu kerte bir gerçeği benimsemek, barış dünyasını kurmak üzere yeter. Ancak, yıllardan beri olduğu gibi Türk ulusunun dirimsel haklarını herhangi bir biçim içine kapayarak ruhça, eylemce ve gerektiğinde onu benimsemekte diretme ne sonuç verirse versin, Türk ulusu o sonucu gönüli rahatlığı ve serinkanlılıkla benimsemektedir ve benimseyecektir. Yeryüzü barışını sağlamak, en sonra müttefiklerin elindedir. Ancak, geri bırakma döneminin ivedilikle son bularak durumun gelişmesi zorunludur.»

1 mart günü yapılan seçimde ikinci başkanlığa ikinci kez olarak yine Ali Fuat paşa, birinci başkan vekilliğine Hüseyin Avni, ikinci başkan vekilliğine de Konya mebusu Kâzım efendi getirildi. İlk sözü Dr. Rıza Nur aldı:

«İngilizler, kendi çıkarlarını ve savaş zamanında kendileriyle işbirliği yapanları, Amerika ve Japonya gibi uzak olanları, daha sonra Avrupa'da yansız olarak kalanları ve Yunanlılardan sonra Ermeniler, kaldeli ve Asurlular ve birtakım devletleri olmayan toplum oluşturan insanları getirmişler, hepsini önümüze sürmüşlerdi. Bunların başlarında Lord Curzon bulunmuştu. Bunlar hep birden üzerimize saldırmışlardı. Biz, her saldırılarında, her sorunda direnmenin en son olanağı ne ise onu göstermişizdir. İlk karşıımıza Sévres antlaşmasıyla çıkmışlardı. Giderek yalnız Sévres antlaşmasıyla değil, bize karşı daha yeni maddeler de eklenmişti. Bunların hepsine göğüs germiş, ve bu evreyi atlatmıştık. Baktılar ki, bu biçimde olmadı, bir kesilme evresi olsun, başka türlü olamaz, birden bire tam

bir serbest duruma geçilemez, demişlerdi. Biz de geçilir, dedik. İş, çekişmeye binmiş, dayanmış kalmıştı. Bundan ileriye gidememiştir. En sonra, bize bir antlaşma projesi vermişlerdi ki, onun içinde üç türlü madde vardır. Bir bölümü, iki yanca çözümlenen, bir bölümü de her iki yanca tartışmada, askıda kalandır. Ve başka bir bölümü de hiç bilmediğimiz, işleyeceksiniz diye elimize verilen maddelerdir.»

Dr. Rıza Nur'un bu biçimdeki konuşması üç saat sürdü. Bu konuşma, sık sık mebusların söz atmalarıyla kesildi.

3 mart cumartesi günü, görüşme yöntemi üzerine başlayan tartışmalar, saatlerce sürdü. Görüşme yöntemi bahanesiyle muhtelif mebuslar, birinci grubun adamlarını, işlerini aşağılayıp çürütmeğe çalıştılar. Türk delegasyonuyla onun başındaki İsmet paşa, uzun saatler birer boy hedefi olarak kullanıldılar. Hükûmeti, onun yöneticilerini sonsuz bir hırsla yıpratmağa çalıştılar. En sonra, başbakan Hüseyin Rauf, kürsüye gelerek şunları söyledi:

«Dört günden beri anlatmağa çalışıyoruz ve karşılık veriyoruz. Meclisin bilmediği ne bir görüşme ne de bir gizli antlaşma vardır. Bütün bu kuşkular ve ikircikler, delegasyonun, Konferansın kesilmesi sırasında kendiliğinden iki yanca benimsenen maddeleri bir araya toplayarak, Musul'u antlaşma dışı bırakarak müttefiklere vermiş olduğu karşı projenin Ankara çevresinde doğurduğu oldu bittiden başka bir şey değildi. Delegasyonumuzun müttefiklere vermiş olduğu karşı projeyi bugün siz de biliyorsunuz, biz de biliyoruz. Gizli hiçbir şey yoktur.»

3 mart günü, Meclisin tavanı gürültülü, sert tartışma sesleriyle çın çın ötmüştü. Birinci, ikinci grubun mebusları, en küçük fırsatlardan yararlanarak birbirlerinin gırtlaklarına atıldılar. Temelde Mustafa Kemal'e İsmet paşaya karşı

ayaklanan mebuslar grubu, Lozan konferansını bahane ederek askerleri devlet yönetiminden uzaklaştırarak, bunu sivilillere verdirmeyi erek almıştı. Savaş, artık bitmişti. Barışı ancak, sivil kadro yapabilirdi. Askerler, köşelerine çekilmeli, yerlerini Meclisteki bir yığın yetişkin politikacıya, teknik ögeye bırakmalıydı. Meclisi günlerdir tozdan duman-dan geçilmez bir duruma getiren fırtınanın temeli buydu. Saldırı silâhı olarak her şeyi acımadan kullanan muhalifler, Lozan sorununa bir cankurtaran simidi gibi sarılmış, durmadan bunu sömürüyorlardı. Askerler kadrosunu devletin en önemli çarklarına sahip olmadan önce bulundukları yerden uzaklaştırmanın hesabı içindeydiler. Özellikle Mustafa Kemal'in yakın bir gelecekte Halifeyi de sınır dışı etmesi belkisinden kuşkulanan bütün bağınaz mebuslar, daha çok bu konu çevresinde gizli bağlarla birbirlerine kenetlenmişlerdi. Ancak, Mustafa Kemal'e dış geçiremediklerinden İsmet paşanın kişiliğinde onu da yıpratmağa çalışıyorlardı. Mustafa Kemal'in eli altındaki adamlarını birer birer çürüterek onu tek başına bırakmak, demokratik yoldan onu devletin en önemli noktasından alaşağı etmek istiyorlardı. 3 mart günü öğleden sonraki fırtınalı oturumda İsmet paşa, kendini savunmak üzere uzunca bir konuşma yaptı. Bu konuşmanın bir bölümü şöyleydi:

«(...) 2 ekim 1921 tarihinde imzalanan Türkiye-Fransa arasındaki antlaşmanın sekizinci maddesinde belirli olan sınır çizgisi, bizim önerdiğimiz sınırdır. Müttefikler, Suriye sınırını sözkonusu ederken antlaşmanın salt sınıra özgü bölümünü almışlardır. Oysa, Ankara antlaşmasında sınır yalnız değildir. Iskenderun ve Antakya ve Türk çoğunluğunca oturulan yerlerin işlem biçimine ilişkin bir takım haklar vardır. Biz, bu haklarımızı koruyacağız. Irak sınırı üstüne önerimiz, Türkiye ile Irak arasındaki sınır işbu antlaşmanın doğrulanmasından bir yıl sonra Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir biçimde çözümlenecek.

tir. Antlaşma olmazsa Uluslar Derneği'ne başvurulacaktır (...) yüksek kurula istedikleri gibi proje ve konferansın görüşleri üstüne bütünüyle bilgi vermiş bulunuyoruz.»

Trabzon mebusu Ali Şükrü:

«Şimdi, sizin vermiş olduğunuz projeyi söyleyiniz» diye bağırdı. Yorgunluktan esnemeğe başlayan Meclisin her köşesinden sesler geldi:

«Yarına! Yarına!»

Başbakan Hüseyin Rauf, kürsüye gelerek şunları söyledi:

«Gösterdiğiniz istek ve aldığınız karar gereğince delegelerimiz kendilerinin uğraştıkları antlaşma üstüne fasılları açıkladılar. Delegelerimizin açıklamaları bittiğine göre yarın bakanlar kurulunuz benim ağzımdan görüşünü bir kez daha bildirecektir. Onun üzerine yüksek Meclisiniz her türlü tartışmaları yapacak ve sorunları soracak ve her biçimi uygulayarak bize görüşmeyi sürdürmek yada sürdürmemek üstüne görüşünün duyuracaktır. Yarın böylece görüşmeyi sürdürebilirse inaniyorum ki, ulusun gerçek temsilcileri olan sizler, ulusun gerçek isteğine göre bir karar almış olursunuz.»

Trabzon mebusu Ali Şükrü:

«Rauf beyefendi, yalnız bir şey anlayalım, mademki düşüncemizi söyleyeceğiz, on iki maddelik bir nota vardır, onu anlayalım.» dedi. Bu sırada mebuslardan kimileri, salondan çıkıyorlardı. Ali Fuat paşa, pazar günü saat birde toplanmak üzere toplantıya paydos etti.

4 mart pazar günü öğleden sonra açılan bileşim'e mebusların İsmet paşaya yağdırdıkları oklarla, bunlara verilen karşılıklarla geçti. İzmit mebusu Sırrı'nın soruları ilginçti:

«Bütün siyaset tartışmaları sırasında eğer Trakya ve

Istanbul'da ulusal hükümet kurulmamış olsaydı, daha yürekli davranacağınızı umar mıydınız?»

İsmet paşa, onu şöyle karşıladı:

«Tersine, eğer İstanbul'da ve Trakya'da varlığımız olmasaydı, bugünkü durumumuzdan daha zayıf olurduk. Şundan ki bugün ulus ve dünya karşısında Yunanlıların İstanbul'da ve Doğu Trakya'da kalmış oldukları anlaşıldı. Mudanya sözleşmesiyle Doğu Trakya'nın sahipliğini bir oldu-bittiyle geri almış olduğumuzdan Konferansta Doğu Trakya'dan hiç söz edilmemiştir. Tersine olmuş olsaydı görüşmelerimiz İstanbul kapılarından başlayacaktı. Sonunda diyebilirdi ki Doğu Trakya'yı ve İstanbul'u alır mısınız? Yoksa, bütün barış koşullarını doğrular mısınız? Düşününüz, Meclisimizi ve hükümetimizi bütün ulus karşısında daha çok baskı altında bulundurulacaklardı. Barış koşullarını doğruladığımızda diyeceklerdi ki İstanbul ve Trakya'yı almıyorlar, veriyorlar. Ancak, bütün bu konferans süresince İstanbul'un sahipliğine, ve Trakya'nın sahipliğine ilişkin bir tek harf geçmemiştir.»

İzmit mebusu sırrı:

«Son dakikada sizce mütefiklere verilen notada birtakım maddeleri benimseyip birtakımını iteleyerek bir öneride bulundunuz. Bu öneriyi anlatırken bakanlar kurulundan yetki aldınız mı?»

İsmet paşa:

«Ben başdelegeyim. Elimde direktif vardı, imza eder, gelirim, değil öneri ileri sürmek. Bu gördüğünüzün on beş katı aramızda konuşulmuştur. Günlerce görüşülerek karar verdiğiniz maddelerin on beş katını biz yirmi dört saat içinde almış vermişizdir. Bütününüyle yetkim içindeydi. Yalnız bir şey vardı. Bana verilen yetkiyi uygulamak konusunda takındığım tutum, hükümetimin ve Büyük Millet Meclisinin kararlarına uyar mıydı, uymaz mıydı? Bizim, anlayışımıza kalmış bir sorundu. Bunu da yüksek kurulun de-

gerlendirmesine sunarım. İncelersiniz, eğer verdiğiniz yetkileri, verdiğiniz fikirleri anlayarak uygulamışsak doğrulayacaksınız, onu anlayacağım.»

Izmit mebusu Sırrı:

«Bu maddeleri saptarken danışmanlarınızın da düşüncelerini sordunuz mu?» diye sordu.

İsmet paşa:

«Gerek delegelerimle ve gerekse danışmanlarımla görüşmüşümdür. Her sorunda danışmanların düşüncelerini sormaya önem verdim. Ben demiştim ki, herhangi bir danışman kendi düşüncesinin dinlenilmediği kanısında bulunuyorsa, düşüncesini yazar, bana verir ve der ki, takındığınız tutum bizim düşüncelerimize, ihtisasımıza ve görüşümüze aykırıdır. Böyle bir öneri verselerdi imzalar, kendilerine geri verirdim. Şükranla söyleyebilirim ki, hiçbir danışman kendi düşüncesinin dinlenilmediğini söyleyerek böyle bir belgeye sahip değildir. Hepsini dinledim. Onların kanıları dışında hiçbir şey yapamadım.»

Izmit mebusu Sırrı:

«Bendeniz anlıyorum ki, zatı devletiniz, projeyi vermeden önce kendilerine bilgi verdiniz ve bilgi verdiğinizden dolayı benimsedikleri üstüne bir imza verdiler mi?»

İsmet paşa:

«Her danışmanlar toplantısının, Meclis toplantısı gibi tutanağını tutmuş değiliz. 4 şubat sabahı tarihli bir öneri yapmıştım. 3/4 şubat gecesi danışmanlarla birlikte sabaha dek çalıştık.»

Bitlis mebusu Yusuf Ziya:

«Doğu sınırlarımızda ilgililerle yaptığımız antlaşmaların sözkonusu edilerek yöntem üzere itilâf devletlerine doğrulatmak ve güçlendirmek gerekirken sözkonusu edilmemesi ve doğrulatılmasına başvurulmamasının nedenle-

ri nedir? Güney sınırlarımızın doğal olmayan durumu görülmeye değer. Konferansa gidilirken sözkonusu edilmesinin, düzeltilmesine çalışılmamasının nedeni ve hikmeti nedir?»

İsmet paşa:

«Birinci soruyu açıklayalım. Bizim elimizde bulunan antlaşma tasarısında İtilâf devletlerinin öbür devletlerle yaptığı antlaşmaları doğrulatmayı bize öneriyorlardı. Almanlarla, Avusturyalılarla ve Bulgarlarla, buna karşılık bizim de doğudaki hükümetlerle yaptığımız antlaşmaları doğrulmak düşünülmüştür. Bunu ben sözkonusu etmedim. Nedeni şudur: Ruslarla İtilâf devletleri arasındaki ilişkiler henüz düzenlenmemiştir. Güney sınırlarımıza gelince «sözkonusu edilmiş midir?» deniyor. Konferansın ilk gününde sezdiğimiz biçim şuydu: İngilizler, görüşmeye başlamadan önce cephe birliğini sağlamak istediler. Öbür devletlerle konuştular. Sanıldığına göre, aralarında bir bölüştürme prensip çizgileri belirlemeye çalıştılar. İtalya'nın işgalinde bulunan Adalar, Ankara antlaşmasıyla Suriye sınırı ve Musul sorunu olarak üç devlet aralarında birleştirdiler. İstediler ki her üç sorunu birden sözkonusu edelim. Evet yada hayır karşılığıyla konferansı kessinler. Bu görüşünüş altında çözümlenecek yalnız Musul sorunu vardır. Bütün gücümüzü baştanbaşa Musul üzerine yönelttim. Bu çekişmeler çok ağır ve çetin olmuştur. Bu çekişmeler üzerine İngilizler başka sınırları da sözkonusu etmemizi istediler. Sözkonusu eder etmez kendi çıkarlarıyla yakından ilgili olduğundan hep birlikte sorunu itelemek düzenini aldılar. Böyle bir siyasete ve elverişli olmayan duruma girmekten kaçındık. Sonunda takındığımız tutumun doğruluğu anlaşılmıştı.»

Biga mebusu Mehmet, Mersinli Cemal paşa, İzmir mebusu Tahsin, hatibe Adalarla Boğazlar üstüne birtakım sorular sordular. İsmet paşa, onlara şu karşılığı verdi:

«Kesilme olduğu zamandanberi birtakım ilkeler üzerinde öneriler verdik. Bu öneriler sonuçlanmadan ayrıldık. Şimdi, yine aynı önerileri vereceğiz. Hükümette ve Mecliste açığa çıkan düşüncelere göre bizim düşündüklerimizden daha geniş bir biçimde değişiklikler yaptı. Bu değişiklikleri yazılı olarak bildireceğiz. Şimdi anlayacaklar, konferansın başından sonuna dek ne düşünüyoruz. Bunun üzerine eskisi gibi iteleyecek olurlarsa itelemiş durumda onlar kalacaktır. Yeni durum olarak onu ayrıca görüşeceğiz. Bizim projeyi vereceğiz. Benimsemeyip benimsemeyecekleri belli değildir. Ancak, ayrıldıktan sonra bütün basın ve kamuoyu anlayacaktır ki barış girişimleri doğru mudur, değil midir? Doğru ise girişimimizi sürdüreceğiz. Değilse durum anlaşılacaktır.

«Şimdi, dışişleri bakanı olarak uysal bir barış uğruna son araçlara girişimizdir. Son kuşukları ortadan kaldırmak üzere yüksek Meclisin karşısına çıkmışızdır. Şu yada bu kadar ordu var yok demek, yada şu biçimde vardır, yoktur demekten çok girişmek gerekir, kendi kanım, kendi görüşlerim yeniden bir girişimle bu durumu yeniden meydana çıkarmalıdır.»

Başbakan Hüseyin Rauf şöyle konuştu:

«Arkadaşlar, delegelerimiz çalışmışlardır. Ancak, bir noktaya gelmiş dayanmışlardır. Oradan ilerisi Ulusal andın temel çizgilerini sağlamak olanağına erişememişlerdir. Bu durum oluşunca ve kesinlikle görüşmelerin kesileceğini anlayınca bize sormuşlardır. Anılarınızı yoklayınız. Kesilme gerçekten görülüyor, bu konuda görüşünüz nedir? diye bize sormuşlardır. Ben de telgrafları olduğu gibi yüksek kurulunuza bildirerek ve bakanlar kurulunun görüşlerini de okuyarak yüksek kurulunuzun topluca kararına dayanan bir direktifi onlara göndermiştim. B direktiften sonra delegasyonumuzun aynı ilkeler üzerinde görüşmeyi sürdürmüş ve gerçekten kesilme olduğunu gördükten

sonra hiçbir siyasal kayguyu içermemek ve antlaşmamak koşuluyla iç ve dış kamuoyuna barışseverliğimizi bir kez daha söylemiş olmak üzere bildiride bulunmuştur. Bu kendi doğal yetkileri içinde bir şeydir.»

Lozan delegasyonunu savunan, müttefiklerin karşı projeleri üzerinde bütün sorunlar üzerinde ayrı ayrı duran Başbakan Musul sorunu üzerinde de şöyle konuştu:

«Musul'un elimizden çıkması yurdumuz için en büyük tehlikedir. Bu bölge kesinlikle sınırlarımızın içinde olmalıdır. Bugün delegasyonumuzun bir kanısı vardır ki, Musul üzerinde kesinlikle her ne olursa olsun onu alacağız düşüncesinde diretirsek ancak, ordu ile o alınabilir. Şundan ki bunu siyasetle alınamayacağına delegelerimiz inanmışlardır. Bize açıkladıklarında biz de inanmışızdır. Eğer bir yıl geciktirirsek ve bu bir yıl içinde güçlûce çalışırsak durumu idare edebileceğiz ve Musul, siyasetçe bizim yana çevrilebilecektir Bugün, askerse davranışlara kalkışmadan Musul alınamaz. (...) Mudanya sözleşmesi, Lozan konferansının sonuna dek geçerlidir. Bu sonucu benimsemek uğruna delegasyonumuz buraya dönerek yüksek kurulumuza iyice inceleyerek ve analiz ederek bir karar verebilmek olanağını araştırmak üzere kesilme söylenmemiştir. Eğer kesilme söylenmiş olsaydı bugün savaş durumundaydık. Buna meydan vermemek üzere delegasyonumuz ötekilerden önce kesilmenin sözünü etmemiştir. Bu durumda sanki Lozan konferansı toplantıda, ancak görüşmede değildir. Hukukça durumu budur. Şimdi, bu durumu uzatırsak ve gerek İstanbul'un içinde ve yöresinde varlıklarını Mudanya sözleşmesiyle benimsediğimiz yabancı güçlerin süreklilik nedenini ve bu sürenin daha çok uzamasını ben gerçek çıkarlarımızla uzlaşır görmüyorum. Bunların zorla yada anlaşarak çıkmaları, ülkemiz için birinci derecede önemli olan bir sorundur. Bunları bir kez sınırlarımızın dışına çıkarırsak bugünden daha güçlü olacağız ve

bir barış yaparak Yunan ordusunu terhis ettirebilirsek çok daha iyi olacaktır. Şu halde yalnız Musul kalacaktır. Musul için durumumuzu daha serinkanlıca ve güçlÜce ince ele-yip sık dokuyabileceğiz. İstanbul'da ve sınırlarda her an bir olay çıkabilir. Ve bunu sorumsuz bir güç yaptı diyebi-lirler. İşte, o zaman direncimiz ne kerte kesin olursa ol-sun. askerce gerekler, Ülke ve ulus güveni, bizi savaş aç-mak uğruna zorlar. Bunu açıkça söylüyorum. Şundan ki yurduma ve size karşı her türlü sorumu bütün kapsami-yile gözümün önünde görüyorum. Böyle bir tehlike onarıla-maz. Bundan dolayı barış görüşmelerinin uzamasından ya-na değiliz. Bir tek çözümyolu değiştirip düzeltilmiş olarak hazırladığımız karşı projeyi ve görüşmenin başlamasını önermek ve onda başarılı olmağa çalışmaktır. Başaramaz-sak, artık savaşla sona erdirmek üzere yüksek kurulunuza gelip halimizi bildirmektir. Demek ki bu görüşümüzün yük-sek kurulunuzca benimsenip benimsenmeyeceğini göste-receğiniz kırmızı ve ak kâğıtlarda görmekle yetineceğim.»

Başbakan Hüseyin Rauf'un konuşmasından sonra sı-ra delegasyon danışmanlarının konuşmasına gelmişti. Me-busların kulağına çalındığına göre Musul sorununun bir yıl sonraya bırakılması kararını danışmanlar benimse-memişti. Bunda da herhalde iş vardı. Bundan dolayı, Meclis, bu işin aydınlanmasını bekliyordu. Bitlis mebusu Yusuf Ziya, Diyarbakır mebusu danışman Zülfü'ye şu soruyu sor-du:

«İstifa ettiniz mi?»

«Ben, Allaha başka kimseden korkmam. Yapama-yacağım görevi de hiç yapmam. Musul sorunundan zaten çekilmişim. O zaman hastaydım. Gelmeyi uygun görmedim. Gelseydim de, İzmit ve Adapazarı'nda oturacaktım. Ben, yine diyorum ki, Musul sorunu maliye bağımsızlığı, iktisat bağımsızlığı gibi doğu Anadolu için dirimsel bir sorundur.»

Trabzon mebusu Ali Şükrü ona:

«Siz Musul'dan yana değilsiniz, değil mi?» diye sordu.

«Evet, ben, yanlı değilim. İsmet paşanın vicdanlarına bırakıyorum, öyle değil mi, paşa hazretleri?»

Hüseyin Avni:

«Hepimiz barışa susamışız, dedi. Ancak, barış deyince Sévres antlaşması da bir barıştı. Bunu da istemeyiz. (...) arkadaşlar, Sakarya'da direnirken ve beş yıllık savaştan çıkmış olan ulus, yavrusuyla, çocuklariyle yanıyorken üç dört yüz bin kişilik bir ordu hazırlayarak amacın elde edilmesine götüren bu ulus, bu Meclis ne oldu ki, arkadaşlar, ülkelerini geri almak, toprağına bir kat zam yaptığı çocuklarını bir kat çoğalttığı halde bugün yanlış bir davranışı sürdürüyor?

«(...) İngilizler, Musul sorunu uğruna bizimle savaşmayacaklardır. Bizim için genel savaş kopmaz. Yunanlıları eğer Trakya'ya yürütürlerse İngilizlerin karşısına dikilmekte haklıyız. Şundan ki onun yürüttüğüne inanımız vardır. İngilizler, bu ufak yargılamayı yapar ve dünya savaşına da meydan vermez. Şundan ki istediği şey çok basittir. (...) İstanbul'a saldırı, Yunanlıların haddi değildir. İngilizleri hiçbir zaman göremiyorum. Şundan ki dipdiri ve güçlü bir ordu başlarında bekliyor. Başkomutan paşaya da söylüyorum, paşa, ordunun başında dur, başka işin yoktur. Kutsal tanıdığın işi ben de tanıyorum. Ben de seninle birlikte çömez olarak çalışayım. Ancak, başkomutanlık görevini yap. Sınırlara bayrağını dik. Gelenekten gelmiş bizi kötülüğe götüren çok şeyler var. Ben de senden yanayım. Ancak, o gün bugün acele ediyorum. Eksik barışla, yanlış düşünceyle yapılacak davranışlar felâketle sonuçlanır. İsmet paşadan son dileğim: Avrupaya İnönü sayesinde, Sakarya sayesinde gittiğini unutma. Onunla övün. Yine o büyüklükleri yapmağa çalış. Yoksa, Avrupa bize karşı başka türlü etki yapar.»

Sonra, kürsüye çıkan Trabzon mebusu Hafız Mehmet şöyle konuştu:

«Herkes yanlışlık yapabilir, arkadaşlar. Biz de yapabiliriz. Belki de böyle Meclislerde mantıktan çok duygular egemen olur. Bir coşkun söz, Meclisi coşturabilir. Bütün devletlerde olduğu gibi hükûmetler, sorumu üzerlerine alırlar. Ulus üstüne yararlı gördüğü bir biçimde barış antlaşması yapar. Meclisler bu antlaşmayı ya benimser yada iteler. Oysa, hükûmetimiz, üzerine hiçbir sorumu kondurmak istemiyor. Öyleyse orda senin ne işin var? Bakanlar kurulumuz hiçbir sorun üzerine hiçbir sorum almayacaksa, Meclisin buyruğunu olduğu gibi yapacaksa bir bakanlar kurulunun ne gereği var? Bunlara güvenimiz yoksa düşürelim. Yerine bütün güvene sahip bir bakanlar kurulu getirelim. Yoksa, bu üç yüz elli kişiyle bu barış görüşmesini iyi sonuca ulaştıramayız.»

Edirne mebusu Şeref, söz alarak şunları söyledi:

«Delegasyonumuzun Lozan'a varmalarıyla sağlam adımlar attığının ve son günlerde nasıl sarsıldığının nedenlerini açıklamak istiyorum. Türkiye'nin yenen orduları, düşmanı Akdenize attıktan sonra ileri doğru giderken ilk yanlış Mudanya sözleşmesiyle başlamıştır. Mudanya sözleşmesi, Meclisin çok büyük çalışmaları ortasında bütünüyle o çalışmaları kırmış, berbat etmiş, ayırmış, çukur açmıştır. O zaman, hatırlarsınız ki, Mudanya sözleşmesi için burada geçen görüşmelerde hükûmet, temel noktaları açıklamıştır. Arkadaşlarca sıkıştırıldığında demiştir ki: Bu siyasal nitelikte değildir. Bu, ordu işidir. Bunu kumandanlar görüyor. Yalnız, size bilgi veriyoruz. Bundan sonra çağrılar oldu. Delegasyon, yüksek Meclisten verilmiş olan direktifle oraya gidince ben düşündüm, ilk benimseyiş biçimini, yenmiş ve yüksek bir komutan arkasında milyonlarca süngüye dayanmış ve birçok dritnotlarla gitmiş gibi

gittiler. Orada İsmet paşanın katında bütün batı saygıyla eğildi. Bu, sürdü. Zavallı Türkün, işte, tarihi baştan aşağı hepsi. Aziz Mehmetçik'in süngüsüyle üstün gelmiş, ancak, Türk, masa başında vermiş, vermiş, vermiştir.»

Bu konuşma bittiğinde salonda bir coşkunluk fırtınasıyla alkışlar kopunca Tunalı Hilmi yerinden fırlayarak şöyle bağırdı:

«Ağlanacak yerde neden alkışlıyorsunuz?»

Meclis, bir ağızdan:

«Sözün doğruluğunu alkışlıyoruz» diye haykırdı.

Edirne mebusu Şeref, konuşmasını sürdürerek birçok konuya değindikten sonra Türkiye'nin bütünlüğü üstüne şöyle konuştu:

«Eğer şimdi, bakanlar kurulu, delegasyon Musulu vermekle yada geriye bırakmakla maliye ve iktisat sorunlarında bizim özgür ve bağımsız olacağımıza inanıyorsa, versin, ben, Hüseyin Rauf beyin ellerini öperim. İmza etsinler, eğer zavallı Mehmetçik'in yurdunda özgür ve bağımsız bir Türkiye yaratacaklarsa Musul'u veririz.»

5 mart günü açılan toplantıda ilk sözü İzmit mebusu Sırrı alarak şöyle konuştu:

«(...) Bu telgrafın Ulusal Ant yargılarını yokettiğini bildirdiğimde yüksek kurullarında büyük bir kaynaşma olmuştu. Bakanlar kurulu başkanı, biz böyle direktif vermedik, demişti. Dün ve önceki günkü anlatımlarından anladık ki bu nota yazılırken telgrafın bir başında kendileri, öbür başında İsmet paşa bulunuyordu. Hükümet ve başdelegenin yine görüşmelere başlayabilmeleri için bizden istemiş oldukları yönün metni de bu notadan başka bir şey değildir. Biz, burada barış görüşmelerimizi sürdürürken haber alıyoruz ki, İstanbul'da İtilâf devletleri temsilcileri ile bizim temsilcimiz Doktor Adnan bey, temas halindedir. Son öneri üzerinde inceleme yapmaktadırlar. (...) delegasyonun Ulusal Anda aykırı davranışları salt bunlar

değildir. Eğer biz susarsak ulusa karşı biz sorumlu olacağız. Ulus çıkarları onu gerektirirdi ki delegasyon karşımıza gelip itilâf devletlerinin sundukları notayı okur okumaz hemen kendilerine güvensizlik göstererek onları sıfat ve yetkilerinden ayırmak ve sonra delegasyonun notasına katılan bakanlar kurulunu değiştirmek. O zaman, biz, bu davranışımızla bildirmiş olacaktık ki Ulusal andın öğelerinden kesinlikle zerrece fedakârlıkta bulunamayız.»

Ergani mebusu yerinden bağırdı:

«Musul'u satıyorlar!»

Bu haykırış, birden bire Meclisi bir alarm düdüğü gibi etkiledi. Her kafadan bir ses çıkıyor, herkes kendisini Meclisin en yurtsever insanı olarak görmeğe başlıyor, yangın bacayı sarmışçasına olduğu yerde ter ter tepiniyordu. Ali Fuat paşa, hemen davranarak görüşmelere on dakika ara verdi. Ancak, on dakika sonra salona giren mebuslar, izmit mebusunu yine kürsüde gördüler. Şöyle konuşuyordu:

«Adaları İtalyanlara ve Yunanlılara vererek Anadolu'nun geleceği açıkça tehlikeye atılmıştır. Gelecekte katlanılacak bu tehlike, şu sırada ne yarar sağlıyor ki buna katlanalım?»

Bu sırada sıralardan «yeni seçim!» sesleri yükseliyordu. Başbakan Rauf kürsüye gelerek yatıştırıcı bir konuşma yaptıktan sonra sözlerine şunları da kattı:

«Hüseyin Avni bey, Musul'u vermeyelim, buyurdular. Arkadaşlarımız arasında bir kişi verelim, demiyor. Kesinlikle alalım, diyoruz. Ben, biçimlerini saydım. Bunun gayrisi, şimdiden yüksek kurulunuzca kesin bir karar alınması gerekir. (...) Şeref bey buyurdu ki, toprak sorunu değildir. Sorun, özgür, bağımsız, her ulusla eşit yaşamak sorunudur. Bunu hükûmet sağlıyor mu? Benden hükûmete kucak kucak güven olsun. Demek ki Şeref beye bu noktada biz katılmıyoruz. Biz, Musul sorununu işte o özgür, bağımsız ve herkes gibi eşit yaşamak hakkı olan ulusu-

muzun dirim noktasından birlik olmasında görüyoruz. (...) Biz, bu işi yapmak gücünde değiliz. Siz, karar verin. Siz de benim gibi bu ülke işlerinden sorumlusunuz. Bugün plebisite başvurmak, orduyu dağıtmak için bir güçtür. Benim kanım budur. Olaylar durmuyor, hızlı bir akış izliyor. Bundan dolayı, yüksek Meclisin savaş yada barış kararı alması gerekir. Bu dar zamanda plebisit yapacağız diye ulus yazgısının bugüne dek sorumlunu üzerimize aldığımızı ileri sürdüğümüz halde onu bir palebisit döneminde olsa bile askıda bırakmak, hiç kimsenin yetkisi içinde değildir. Bundan dolayı, hükümet, yüksek Meclisinin yada barış almakla yükümlü olduğunu sanıyor. Mecliste buna inanmayan benimsemez. İnanan benimser. Gerçek sorum bu demektir. (...) Ben, tutsaklıkta bulunduğum sırada Sırrı bey, delegasyon arasında Londra'ya gitmişlerdi. Hatırlarlar. Londra konferansında Batı ve Doğu Trakya'da plebisit önermişlerdi. Şimdiyse Ulusal Ant, Ulusal Ant diye bağırıyorlar. (...) Sırrı beyin, Kıbrıs adasının bize katılmadığından bizi eleştireceğini bekliyordum. Oysa, iş öyle olmadı. Sırrı bey, İngilizlerde kalmasını istiyor. Böyle şey yok, arkadaşlar. Bu adada İngilizleri de tutmağa hiçbir niyet ve isteğimiz yoktur.»

Kürsüye gelen Tevfik Rüştü (Aras), kısa bir konuşma yaparak sözlerini şöyle bitirdi:

«Barışa doğru yol almak ve barış olmayınca o barışı savaşla almağa çalışmak düşüncesinde olduğumuz kanısındayım, yapılacak şey şudur: Birincisi belirsiz durumdan çıkmak.»

Trabzon mebusu Ali Şükrü, şöyle konuştu:

«(...) Bu delegasyonun barış sorunları üstüne sözleri olamaz, efendiler. Artık, bunların görevleri bitmiştir.»

6 mart günü, Erzurum mebusu Durak, uzun uzun konuştuğuktan sonra, sözünü şöyle bitirdi:

«Musul, doğu sınırlarımızın savunulması bakımından Çanakkale, Erzurum, Kars gibi önemlidir.»

Erzurum mebusu, öğleden sonraki oturumda da şunları söyledi:

«İsmet paşa ordunun başına geçmelidir. Ondaki önemli görevler bekliyoruz. Eğer İsmet paşa, eski görevini hemen benimseyecek olursa, bu davranışın Avrupa'da siyasette büyük bir etki yapacağına inanıyorum. Barış görüşmesine kapı açılmak gerekiyorsa ne delegasyonun karşı projesiyle ve ne de bakanlar kurulunun hazırladığı öneriyle bu kapının açılmasına asla girililmemelidir. Şundan ki çok zararlara uğrayacağımız ve fedakârlıklar yapacağımız açıktır. Bunları bir yana bırakıp hükümet, barış istiyoruz, ancak, evimizde bağımsız, serbest ve rahat bırakılmak, Ulusal andımız benimsenmek koşuluyla barış istiyoruz, demelidir. Yüksek Meclis, bakanlar kuruluyla delegasyonu yeniden atamalıdır. Eğer İtilâf devletleri yeni önerdiğimiz zemin üzerinde konferans açarlarsa ne ala, açmazlarsa boşuğumuz.»

Musul sorununda bir mütehassıs olarak konuşmak iddiasıyla kürsüye çıkan Yusuf Ziya, uzun uzun eleştirilerde bulunduktan sonra sözlerini şöyle bitirdi:

«Delegeler kurulu partiyi yitirmiştir. Demek ki Avrupa'ya gidemez ve barış mahfeline giremez.»

Bu sırada bütün mebuslar kulislere dökülmüş, grup grup ateşli konuşmalar, dedikodular yapmaktaydılar. Karahisar mebusu Mehmet Şükrü, oturduğu yerden:

«Dışarda pazarlık var!» diye bağırdı.

Hüseyin Avni:

«Arkadaşlarımız, dinlememek durumunda mıdır?» diye sorunca ikinci başkan Ali Fuat paşa, dışarı çıkmış olan bütün mebusları salona çağırdı. Gaziantep mebusu Cenani, maliye, iktisat konuları üstüne eleştiriler yaptı.

6 mart salı günü, ilk sözü Mustafa Kemal aldı. Bir haftadır, mebusların yapmış olduğu eleştirilerin artık sona ermesini isteyerek sözlerini şöyle sürdürdü:

«Bu barış projesini benimseyemeyiz. Şundan ki doğrudan doğruya bağımsızlığımızı bozan koşulları içeriyor. Eğer İtilâf devletleri bize bunu benimsetmekte diretirlerse o halde ülkemiz için, hükümet ve Meclisimiz için savaş zorunluluğu ortaya çıkmış olur. Ancak, bu son noktaya varmadan önce varsa başka çözümlere başvurmak elde olduğu gibi savaştan uzak kalmak ve yaşayış ilkelerimizi koruyabilecek koşullar altında barış yolunda çalışmayı yeğ tutmayan hiçbir arkadaşımız yoktur.

«Müttefik devletlerin bilinen projesine karşı delegasyon bir mektup göndermiştir ki, ağızlarda dolaşan karşı proje bu olsa gerektir. Bu mektubun içlemi doğrudan doğruya İtilâf devletleri projesini eleştirmektedir. Bu mektup yöntemi, diplomatik yöntemde her zaman yapılabilir ve yapılması uygun olan bir biçimdir. Mektubun içlemi «sonuçta» esasen birleştiğimiz noktaları kaldırarak ikinci ve üçüncü derecede olan sorunları başkaca görüşerek buna son verelimden başka bir şey değildir. Bundan başka ayrıca bir ek daha yapılmıştır ki, eğer İtilâf devletleri bu önerimizi benimsemezse bütünüyle hükümsüzdür. İşte, bu mektup-
tan sonra, Lozan görüşmeleri kesilme biçiminde olmaksızın tatil biçiminde olarak her ulusun delegasyonu ülkesine gittiği gibi bizim delegasyonumuz da buraya geldi. Delegasyon, bakanlar kuruluna karşı sorumludur. Delegasyon, eylem ve davranışlardan ve ona direktif vermiş olmaktan elbette yüksek katınızda sorumlu olan da bakanlar kuruludur. Bakanlar kurulu delegeler kurulunu iyice dinledikten sonra yeni direktif vermek konusunda ikirciği gerektiren birtakım noktaların varlığı dolayısıyla yüksek kuruluza geldi. Bundan dolayı sizden yeni bir yön istiyor. Bence sorunun her noktası anlaşıldıktan sonra yeni bir yön vermek gerekir. Verilecek yönde bizim için çok önemli ve dirimsel olan Musul işinin geçici olarak geriye bırakılmasını söz konusu etmemek ve ancak, yönetim, siyaset,

maliye, iktisat vb. sorunlarda Ulus ve ülkenin haklarını ve bağımsızlığını bütün ve güvenli olarak elde etmek ve ülkemizin kesin biçimde boşaltılmasını ön koşul olarak düşünmek üzere bakanlar kuruluna bir yön vermek uygun olur. Bakanlar kurulu, bu yön çerçevesinde delegasyona özel direktifler vererek barış girişimlerini biraz sürdürebilir.

«Arkadaşlar, ben kendi vicdanıma, kanılarıma ve bütün düşünce ve araştırmalarıma dayanarak yüksek kuruluza derim ki delegasyon, kendisine verilen görevi bütünüyle pek iyi yapmıştır. Ulusumuzun ve Meclisimizin onurunu yükseltecek bir biçimde dünyaya tanıtmıştır ve başarmıştır da. Bundan dolayı eğer sorunu iyi bir biçimde sonuçlandırmak istiyorsak delegasyona yüksek kurulunuzca dahi moralce güç verilerek çalışmalarının sürdürülmesi gerekir. Bu biçimde yapılacak davranışlarla henüz umabiliriz ki, bir aşamasına girilebilir. Yalnız hükümetten kesinlikle istemek gerekir ki, bu iş bir ayak önce olmalıdır. Bu demektir ki barış yapılacaksa aldanmayalım, askerce tedbirlerimizden geri kalmayalım.»

Mustafa Kemal, konuşmasını bitirdiyse de kürsüden inmeyerek konuşmalara doğru bir yön vermek kararıyla orda dikildi durdu.

Bu sırada Sinop mebusu Hakkı Hami, İsmet paşa'ya Lozan'dan ayrılırken Müttefiklere verdiği mektuba bir karşılık alıp almadığını sordu. İsmet paşa:

«Bu öneriden sonra herkes ayrılıp gitmiştir ve benim senmemiştir,» dedi.

Hakkı Hami:

«Bu önerinin Lord Curzon'un ayrılmasından sonra yapılması dolayısıyla elbette, bunun benimsenip benimsenmemesine ilişkin bir karşılık verilmedikçe henüz öneri sona ermiş değildir. Ben, yine hükümetten soruyorum: Bu öneri üzerine benimsedik yada benimsemedik diye açıklamada bulunmuşlar mıdır? Eğer bulunmuşlarsa, bizim öne-

riyi benimserlerse hukukça geri çekilinemez. Bundan dolayı sorunu ben sordum. Paşa hazretlerinin söyledikleri beni doyurmadı.»

Mustafa Kemal durmadan dikenli düşünceleri yatıştırmağa çalıştı. İki hatipten sonra kürsüye gelen Ali Şükrü, yine sert bir konuşma yaparak bunu şöyle sürdürdü:

«Paşa hazretleri, kesilme yoktur, diyor. Vardır. Bugün görüşmeyi eylemce açabilmek için ilkin Musul'u geçici olarak askıya almak, Karaağaç'ı bırakmak gerekir. Yoksa, görüşme açılmaz. Ortada bir proje ve bir gerçek vardır ki, delegasyon, yönünü Meclisten alan hükümetin direktifinin dışında bir görevde bulunmuştur. Şundan ki bakanlar kurulu başkanı, son aldığı telgraf dolayısıyla, bir bildiri ile bir kesilme sözcüğü söylemeden dönmeleri buyruğunu verdiğini burada söyledi. Görüşmenin yapılış biçimi dolayısıyla ve Hakkı Hami beyin buyurduğu ve Gazi paşa hazretlerinin o biçim anlatıma göre vermiş oldukları karşılık biçiminde değildir.»

Mustafa Kemal, Ali Şükrü'ye şu karşılığı verdi:

«Siz, bu sorunu kendi hayallerinize göre düşünüyor, var ediyor ve yargılıyorsunuz ve öyledir diyorsunuz. Öyle değildir. Beyefendi, bakınız bir kez İngilizler, delegasyonun önerisi üzere Musul sorununu benimsemiş değillerdir. Musul sorunu, doğrudan doğruya onların önerilerinin metninde bir satırla anlatılmıştır. İngilizler, diyorlar ki, bu metin halinde kalsın, bunu Lord Curzon söylüyor. Bir kez o delegasyonun kararı değildir, burada olduğu gibi kalacaktır. Ancak, ben Milletler Cemiyetine bir mektup yazarım. Belki biraz geciktirirler. Bundan dolayı, bu benimsemek değildir. Şundan ki delegasyonumuzun önerisi bu değildir. İkincisi, beyefendi diyor ki delegasyon icra bakanları kurulunun vermiş olduğu direktife aykırı davrandı. Bunu söyleyecek biz değil, bakanlar kuruludur.»

Karahisar mebusu Hulusi:

«Bütün meclistir, paşam, tutanaklara geçmiştir.»

Mustafa Kemal, ona şöyle dedi:

«Ben, burada değildim. Bildiğime göre bakanlar kurulu başkanı o tarihte gelmiş, durumu yüksek kurulunuza açıklamıştır. Şöyledir, böyledir, buna göre siz ne yaparsınız? Efendiler, siz de pek usal olarak düşünmüşünüzdür ki, yapılacak iş, bir bildiri yayımlamakla dönmektedir. Evet, böyle olunca yapılacak iş, döner gelir. Ancak, savaş durumu da döner gelir. Ancak, sizin bu koşullarınızın gönderilmesine dek geçen günler içinde de durum ve koşullar değişmiştir. Bu yeni koşullara göre delegasyon başkanına: bakanlar kurulundan yeni direktifin gönderilmesi için zaman kalmamıştır ve konferansta bildiğimiz durum oluşmuştur. Eğer sizin dediğiniz gibi olsaydı, o zaman delegasyonu cezalandırmak gerekirdi. Nedensiz savaşa götürsün, bunu mu istiyorsunuz? Usal, us ve düşünce içinde davranıldığından dolayı, görüşmeleri kesmediğinden dolayı ve ülkemizi savaşa sürüklediğinden dolayı delegasyonu eleştireceğiz. Böyle mi ülkeyi yöneteceğiz, Şükrü bey?»

Çok tuhaf bir durum doğmuştu. Mustafa Kemal, meclisin muhalefeti demek olan ikinci grubun yıkıcı şahlanışına karşı bugün tek başına dikilmiş, yılan hikayesini andıran tartışmaları bir ayak önce sona erdirmek istiyordu. Bunun için de kürsüde dikiliyor, ikinci grup liderlerinin güçlü saldırılarını göğüslemeğe çalışıyordu. İkinci grup mebusları, oturdukları yerlerden laf atarak konuşuyor, bir bölümü de kürsünün çevresini almış, ayakta, Mustafa Kemal'le çene yarıştıırıyordu. Bunların arasında bulunan Ali Şükrü, Mustafa Kemal'in son sözünden sonra:

«Ben de söyleyeceğim» diye bağırdı.

Mustafa Kemal, buna öfkelen-di:

«Bir haftadır söylüyorsunuz, ülkeyi zarara sokuyorsunuz» diyerek elleri ceplerinde kızgın, kürsüden indi. Bu sırada salonda grup grup karşı karşıya gelmiş her iki

grupun sözcüleri birbirlerine veryansın ediyor, ötekiler de çevresini, almış onları dinliyorlardı. Meclis'in bu fırtınalı, gürültülü havasında Mustafa Kemal'in Ali Şükrü'ye şöyle bağırdığı işitildi:

«Ülkeyi zarara sokuyorsunuz, amacınız nedir?»

Bunun üzerine Ali Şükrü de aynı yüksek, hırçın sesle başkomutana şöyle karşılık verdi:

«Kimseyi suçlamağa hakkınız yoktur.»

Sinop mebusu Hakkı Hami:

«Mecliste güven yok mudur?» diye bağırdı. Bu sırada Ali Fuat paşa, Meclisteki gürültüye egemen olan gür sesle bağırdı:

«Meclis, her zaman güvenini korur. Şimdi de vardır. Susunuz, herkes yerine otursun.»

Ali Şükrü'nün sesi, bütün seslerin üstünde yine şöyle yükseldi:

«Kişi güvenliği yok mudur?»

Ali Fuat paşa, gürültüyü kesmek üzere epeyce uğraşıysa da önüne geçemedi. Lazistan mebusu Ziya Hurşit, Mustafa Kemal'in boşalttığı kürsüye fırlayarak izinsiz şöyle konuşmağa başladı:

«Reis paşa hazretleri, herkes söylediği sözün yurda hizmet olup olmadığını kendisi bilir. Hiç kimseden ders almağa ihtiyacı yoktur.»

Ali Fuat paşa, onun sözünü kesti:

«Hem güvenlik yok, diyorsunuz, hem de kürsüye izinsiz çıkıyor, gürültüyü de sürdürüyorsunuz. Efendiler, yerlerinize oturunuz. Beni başka türlü tedbirler almak zorunda bırakmayınız.» diye bağırdı. Ancak, artık iş şirazesinden çıkmıştı. İkinci başkan Ali Fuat paşayı da dinleyen yoktu. Bir curcunadır gidiyordu. Her kafadan bir ses çıkıyor, kimsenin ne dediği anlaşılmıyordu. Gruplar, karşılıklı birer öfke yumağı halini almış, birbirlerine dolanıyordu. En öfkeli karşıt grup sözcüleri kürsünün hemen önünde birbir-

lerine karşı dikilmiş, ağızlarından köpükler saçarak tartışıyor, daha doğrusu, çekişiyorlardı. Mebusların hemen hepsi tabancalı, bıçaklı olduğundan işler daha ileri giderse kanlı olaylar çıkabileceğini düşünen Meclis ikinci başkanı Ali Fuat paşa, ne yapacağını bilmeksizin kıpkırmızı yüzüyle orda dikilmiş duruyor, bir çözüm düşünüyordu. Meclisin güvenlik güçlerini çağırmayı düşündüyse de görüşmelerin gizli olması yüzünden çağıramıyordu. Mustafa Kemal de ateşten birer öfke parçası kesilmiş olan mebusların arasına karışmış, onlarla çene yatıştırmağa başlamıştı. Bu durumun önünü almak üzere ne gibi bir çözüm bulmalıydı? Ali Fuat paşanın kafası hep bu sorun üzerinde çalışıyordu. Uyarma çanının çalınması deminden beri hiçbir yarar sağlamamıştı. En sonda usuna gelen çözüm, onu belli belirsiz gülümsetti. Hemen Meclisin çanını kaptığı gibi karşılıklı dikilmiş habire çene yarıştıran muhalif grupların arasına fırlattı. Çan, büyük bir gürültüyle aralarına düşünce dalgın konuşucular yerlerinden sıçrayarak birbirlerinden uzaklaştılar. Ne olduğunu birden anlamamışlardı. Bütün meclis, birden bire suspus olmuştu. Herkes merak içindeydi. Ne olmuştu? Bu durgunlukta sessizlikten yararlanan Ali Fuat paşa, kürsüden görüşmelerin paydos edildiğini bildirdi. Mebuslar, hava almağa çıktılar, durum yatışır gibi oldu.

BALAYI GEZISI

Yurt, çocuklarımızla torunlarımız için cennet yapılmaya değer bir yurttur. İşte, bu ülkeyi böyle bayındır bir hale, getiren etkenler, iktisat nedenleri, iktisat çalışmalarıdır.

MUSTAFA KEMAL

Başkomutan Mustafa Kemal, arkasında fırtınalı bir Meclis havası bırakarak epeyce gecikmiş olan balayı gezisine başlamak üzere trenle Ankara'dan ayrıldı. Kendi birkaç militanından başka hemen bütün Meclis, olayların korkunç biçimde yükseldiği gücüne otoritesine karşı bir kırpi gibi dikilmişti. Vaktiyle düşmanın kocaman bir tehlike olarak gördüğü başkomutanı şimdi de onun Meclisi, kendi düşünceleri için tehlikeli görüyor, İsmet paşanın, şunun bunun kişiliğinde de hep ona saldırıyor, onun kişiliğini hırpalamaya çalışıyordu. Çok yorgundu. Yalnız evlilik yaşayışında da umduğunu bulamamıştı. Şurda birkaç günlük evlilik yaşayışında bile onu açıkça tedirgin eden, ilerisi için acı acı düşündüren fırtına bulutu izleri vardı. Türk devletin yeni siyasal kuruluşunda işleyen çarkları çevirenlerin

pek çoğu gibi karısının da kendi kişiliğine karşı ufak da olsa açık kapalı suikastler hazırladığını seziyordu. Türk-çesi, karısı, onu avucuna alıp uslu bir kocacık gibi evirip çevirmek ister görünüyordu. Karısının bu ufak tefek hevesleriyle kimi hesaplarına bıyık altından gülererek bunları böylece geçiştirmek istiyordu da hiçbir güce başeğmemek eğilimi taşıyan, bu da karakterinin en güçlü yanı olan Mustafa Kemal, bundan kopacak fırtınaları şimdiden düşünerek üzülmenin boşluğunu anlıyordu. Bir fırtınalar denizinde yaşamanın bütün koşullarını benimsemiş dev bir fırtına kuşu gibi eşini alarak daha çok halk yığınlarıyla sarmaş dolaş olmak Mecliste türeyen hasımlarını yıldırma amacıyla güneğin ılık havasına doğru atılıvermişti.

Gazi Mustafa Kemal, adamları arasına Ankara'nın biricik neşesi olan Paşa Kâzım'ı da almıştı. Böylece yol boyunca somurtmaktan kurtulacaklardı. Çok zeki eski saray cücelerine benzeyen bu komik cüce, yolda Lâtime'nin çok hoşuna giden bir nükte yaparak ondan bir yirmi beş liralık koparmıştı. Hep birlikte dinlenirken Mustafa Kemal, Paşa Kâzım'ın bir omuzu aşağıda biri yukarıda yampiri yampiri yürüdüğünü gördü. Onun, karşısında böyle yürüşünü yadırgayan paşa sordu:

«Ne o, paşa?»

Paşa Kâzım, Mustafa Kemal'den de biraz para koparmayı kurduğundan şöyle dedi:

«Hanımefendinin verdiği bu cebimdeki banknot öyle ağır bastı ki dengem bozuldu.»

şakaya bir başka şakayla karşılık vermek isteyen Mustafa Kemal, gülererek şöyle dedi:

«Aferin, Paşa Kâzım, seni eğrilikten kurtarmak gerek. Eksik versem denge düzelmez, çok versem denge bozulur, iyisi mi sen hele cebindeki banknotu ver de biz de ona göre verelim.»

Paşa Kâzım yine o yampiri yürüşüyle yanına vara-

arak parayı Mustafa Kemal'e verdi. Gülümseyerek parayı alan Gazi, birden bire ciddileşti. Paşa Kâzım'a:

«Doğrul» diye buyurdu.

Paşa Kâzım, şakanın ters döndüğünü görünce şaşırdı. Cücenin şaşırmasını keyifle seyreden Mustafa Kemal:

«Yampiriliğin bu banknotun ağırlığından gelmiyor muydu? Ağırlığı aldım, artık eğri kalmazsın, doğrul bakalım.»

Paşa Kâzım, şaşkınlık içinde nüktedanlığını da yitirmiş gibiydi. Çevredekiler, onun şaşkınlığına alabildiğine gülüyorlardı. Mustafa Kemal, şakacı cücenin şaşkınlığını daha uzun zaman sürdürmedi. Yirmi beş liranın yanına bir yirmi beş liralık da o koydu. Bu sahnennin tanıkları Mustafa Kemal'in şakacılığı üstüne yeni birşey öğrenmişlerdi.

Tren, Ankara'nın, orta Anadolu'nun henüz ısınmamış havasından kurtulup Çukurovanın yemyeşil düzlüğüne girdiğinde 12 mart 1923 pazar günüylü. Başkomutan gazi Mustafa Kemal, Adana'da trenden indiğinde sırtında kendisine çok yakışan gövdesini incecik gösteren mareşal üniforması vardı. Batı emperyalizminin çok çetin günlerini arkada bırakmış olan Adana'yla birlikte Çukurova, bu sırada başkomutanın gelişiyle estirdiği coşkunluk içinde çalkalanıyordu. Adana'da onun şanına uygun bir karşılama töreni hazırlanmıştı. Gececeği yollara taklar kurulmuş, bütün kent, Türk bayraklarıyla süslenmişti. Adanalılar yedi-den yetmiş sokaklara dökülmüştü. Kentin biraz kıyısına düşen istasyona giden yollar, halk yığınlarıyla kaynaşıyor, Başkomutan yayan olarak her iki yanını halkın doldurduğu yoldan Latife'yle ilerlemeğe başlayınca yer yerinden oynadı,

«Yaşa, varol!»

Sesleri gökgürültüsü gibi yükselirken, sürekli bir alkış bunlara eşlik ediyordu. Genç yaşlı, kadın, erkek, pek çok kişi fırsat buldukça Mustafa Kemal'in üzerine atılıyor, onun ellerini öpmekle yetinmeyerek yüzünü gözünü öpmekten kendilerini alamıyordu. Bu sırada Gazi'nin adamları, ilginç bir olayı izlemekten geri kalmıyorlardı. Adanallı genç kızlar yada kadınlar, başkomutana sarılıp ulusal bir coşkunlukla onun yüzünü gözünü öperlerken Lâtife'nin kaşları çatılıyor, güzel, zeki yüzüne kıskançlığın karanlık gölgeleri düşüyordu. Halkın coşkunluğu o kerte ye varmıştı ki başkomutan kendini kurtarıp yürüyemeyecek duruma gelmişti. En sonda, Adanalıların onun için hazırladıkları otomobile binmek zorunda kaldı. Başkomutan, bilerek Lâtife'yi arabada soluna aldı, Lâtife, buna son kerte içerlerdi. Batı dünyasının modern düşünceleriyle yetinmiş bir kadın, nasıl olur da kocasının sol yanına alınır? Lâtife, somurttu. Adanalıların kendilerine ayırdıkları köşke, bu durumda ilerlerken yarı yolda karalara bürünmüş bir kadın kalabalığı, kanvoya yolunu kesti. Bunların arasında ellerinde iki pankart taşıyan dört genç kız çıkarak başkomutanın önünde durdu. Bunların ardından bir genç kız daha çıkarak onların yanında yer aldı. Gözlerini başkomutanın gözlerini dikerek ağlayışlı bir nutuk okumağa başladı. Karalara bürünmüş kadınlarla, bu beş genç kız, henüz yadellerde kalmış bulunan Hatay-İskenderun yurt parçasının temsilcileriydi. Başkomutandan kendilerinin de kurtarılmasını istiyorlardı. Nutuk, hıçkırıklar, iniltili yalvarışlarla sürüp gidiyordu bu acıklı yalvarışlarla dolu sözleri dinleyen halktan birçoğu mendilleriyle, ellerinin tersiyle göz yaşlarını silmeğe başlamıştı. Başkomutanın hem bu nutkun hem de ağlayan halkın etkisiyle gözleri yaşarmıştı. Gözlerinin ucuyla genç kızla halka bakarken başı biraz eğikti. Nutut bitince kırıkan alnını kaldırdı. Hem genç hem de ağlayan halka her sözcüğünün üzerine basarak şöyle dedi:

«Kırk yüzyıllık Türk yurdu yadellerde kalamaz.»

Onun bu güven verici sözleri üzerine halkın başı kalktı. Bu yurt parçasının da sırası gelince kurtarılacağına inandı.

Konuk olacakları köşke vardıklarında alt kattaki salonda yemeğe oturdular. Yemekten sonra, karı koca üst kattaki salona çıktılar. Bu sırada alt katta kalan başkomutanlık personeli, istemeyerek sertçe bir tartışmaya tanık oldular. Başkomutan Lâtime'yi her zaman gezilerde sağ yanına alırken şimdi neden soluna almıştı? Bu, kendisini aşağılamak değil miydi? Mustafa Kemal'in ılımlı sesiyle ona şöyle ,karşılık verdiği işitiliyordu:

«Lâtime, sırtında mareşal üniforması var. Bu giynek, orduyu, ulusu ve zaferi temsil eder. Bu durumda seni sağıma almam büyük bir yanlışlık olur, ayıp olur.»

Başkomutanın bu ılımlı serinkanlı konuşması karşısında Lâtime, bütün harçınılığıyla haykırarak direniyor, kendisinin aşağılanmış olduğunu söylüyordu. Bu sert tartışmaya kulak konuğu olanlar, bunun uğursuz bir başlangıç olduğunu anladılar. Yaşayışları boyunca gururdan daha üstün bir duygu taşımamış olan iki insan, evlilik yaşayışlarında karşı karşıya gelmişti.

Mustafa Kemal, son günlerde üstüste birçok nutuk söylemişti, Artık, söyleyeceklerinin tükendiğini sanıyordu. Yanında sekreter olarak taşıdığı Anadolu ajansı muhabiri İsmail Habip'e şöyle dedi:

«Çocuk, Türk ocağında vereceğim nutku yazman gerekmeyecek. Şimdiye dek bütün söyleceklerimi söyledim; bitirdim. Herhalde önemli şeyler söyleyemeyeceğim. Onun için, sana izin veriyorum. Bugün Adana'da serbestsin.»

İsmail Habip, başını alıp kenti dolaşmaya çıktıysa da içi rahat etmediğinden döndü, 16 mart günü başkomutanın Türkocağında verdiği aşağıdaki nutku kaleme aldı:

«Aziz çiftçi kardeşlerim, diyebilirim ki yaşayışım boyunca yaşadığım en yüksek, en sade, en mutlu ve içten gece bu gecedir. Şundan ki bu gece çok derin saygılarla, sevgilerle bağlı olduğumuz ulusumuzun çoğunluğunu oluşturan çiftçilerimizle bir sofrada bulunuyorum.

Bu sofrada onların emekleriyle ortaya çıkmış olan ekmeği onlarla birlikte yiyoruz

«Arkadaşlar, dünyada cihangirlerin iki aracı vardır: Biri kılıç öbürü saban. Başka yerde de söyledim, burada da söylemeyi yararlı buluyorum.

«Zaferlerinin aracı salt kılıç olan bir ulus, bir gün girdiği yerden koğulur, rezil edilir, yoksul ve perişan olur. Öyle ulusların yoksulluğu, perişanlığı öyle büyük ve acı olur ki kendi ülkesinde bile mahkûm ve tutsak bir durumda kalabilir. Bundan dolayı gerçek fetihler, salt kılıçla değil, sabanla yapılanıdır. Ulusları yurtlarında yerleşik duruma getirmenin ulusça kararlılık vermenin aracı sabandır saban kılıç gibi değildir. O, kullanıldıkça güçlenir. Kılıç kullanan kol, çok geçmeden yorulduğu halde, sabanını kullanan kol, zaman geçtikçe daha çok güç sahibi olur. Kılıç ile saban, bu iki fatihten birincisi, ikincisine her zaman yenik düştü. Tarihin bütün olayları, yaşayışın bütün gözlemleri, bunu destekliyor.

«Ulusumuz, çok büyük acılar, yenilgiler, facialar görmüştür. Bütün olanlardan sonra yine bu topraklarda bulunuyorsa bunun salt hikmeti şundandır: Türk çiftçisi bir eliyle kılıcını kullanırken öbür elindeki sabanla topraktan ayrılmadı. Eğer ulusumuzun çoğunluğu çiftçi olmasaydı biz, bu gün yeryüzünde bulunmayacaktık.

«Arkadaşlar, felâketler, acılar, yenilgiler, uluslar üzerinde birtakım etkenlerin oluşmasına yolaçar. Bu etkenlerin başlıcası, öyle kara günlerinden sonra ulusların uyanış ve benliğini bulması ve duymasıdır. Uzun yüzyılların acı verici sonuçları sonunda artık bizim ulusumuzda

da bu uyanıklığı doğurdu. Büyük bir güvenle söyle-
rim ki ulusumuz baştanbaşa böyle bir uyanıklığa eriş-
miş bütün ve olgun bir ulus durumundadır. Açıkça ve övü-
nerek bildiririm ki bu ulus, ulusal benliğini anlamış ve bu-
nu bütün dünyaya bildirmiştir. Ulusumuz, son zaferleri hep
bu özellikleri sayesinde kazandı. Ulusları yükselten bu
özellğe bir etken daha ekleyelim: öç duygusu. Ulusların
yüreklerinde öç alma duygusu olmalı. Bu bayağı bir öç
alma değil, dirimine, yükselişine, mutluluğuna düşman
olanların zararlarını ortadan kaldırmağa yönelik bir öç al-
madır. Bütün dünya bilmeli ki karşımızda böyle bir düş-
man oldukça onu bağışlamak elimizden gelmez ve gelme-
yecektir. Düşmana acımak güçsüzlük ve zayıflıktır. Bu in-
sanlık göstermek değil, insanlık niteliğinin çöküşünü bil-
dirmektir. Arkadaşlar, ulusları kurtaran özelliklerle et-
kenlerin gelişmelerini en çok çiftçilerimizden sağlama-
lıyız. Şundan ki çiftçi ve çoban, bu ulus için temelli öge-
dir. Gerçi öbür ögeler bu temelli öge için gerekli ve ya-
rarlıdır. Nevarki hiçbir kuruntuya kapılmadan bilmeliyiz
ki o temelli öge olmazsa öbür ögeler de yoktur.

Hemşerisi olmakla övündüğüm bu vilâyetin toprağın-
daki verimliliği anlamak üzere Adana ile Mısır arasında
ufak bir karşılaştırma yapacağım. Bilirsiniz ki Mısır topra-
ğı, bereketi ve zenginliğiyle altın yuvası denmekle tanın-
mıştır. Oysa, güzel Adana'mız hiçbir vakit Mısır'dan aşağı
değildir. Bildiğime göre Mısır'ın asıl değerli alanı olan
Delta bölgesi, 16.000 kilometre karedir. Oysa, Adana'nın
benzer değerdeki toprakları 50.000 kilometre karedir. Bu
alan içinde ovalar parçası ile Seyhan ve Ceyhan arası
20.000 kilometre karedir. Görüyorsunuz ki yalnız bu böl-
ge bile alan bakımından Nil deltasından büyüktür. Sonra,
Mısır toprakları, yüz yıllardan beri işlene işlene çok eski-
miştir. Topraklar yorgundur. Ancak gübre ve fen saye-
sinde gücünü koruyabilmektedir. Oysa, Adana toprağı, he-

nüz genç, diri, hertürlü gelişmeye hazır durumdadır. Mısır toprakları teknik araçlardan yararlanarak ancak bire on veriyor. Oysa, Adana bayağı ve basit durumlarda bire on sürekli olarak vermektedir. Bakım görürse bire yirmi bire otuz verebilir.

«Adana'nın Mısır'a üstün tutulan özellikleri, yalnız bunlar değildir. Bizim vilâyetimiz, körfezli, limanlı, ovalı, dağlı, tepeli, güneşli, yağmurlu, sıcaklı, serinli çeşit iklimlerin toplamından kurulmuştur.

«Tahıla özgü özelliklerden başka Mısır, bu vilâyetin ormanlarında yetişen keresteden de yoksun bulunmaktadır. Bu vilâyetin koyun ve öbür hayvanlarından Mısır yoksundur. Yemişlerin herçeşidi Mısır'da yetişmez. Bu bakımdan da Adana'mız Mısır'dan üstündür.

«Arkadaşlar, buraya dek Adana ile Mısır arasında hep göğüslerimizi kabartacak, bizi şükür ve övünmelere götürecek karşılaştırmalar yaptım. Bir de acı verecek kötü karşılaştırmalar da var. Onları da söyleyeyim. Biliyorsunuz ki Mısır'ın dirimi Nil'dir. Ve Nil'in dirim kaynağı oluşu da teknik kuruluşlar dolayısıyledir. Adana'yı da üç büyük ırmak suluyor. Nevarki bu sular, bilim ile tekniğin o kuruluşlarından yoksun olduğundan taşkınlıklarda yarar yerine zarar veriyor. Düzgün olmayan akıntılar yüzünden ulaşım işleri kesintili, bataklıklar yüzündense ovalar sıtmalıdır. Bu hastalıklar yüzünden halk çalışmıyor ve vilâyetin nüfusu azalıyor. Demin dedim ki, Adana vilâyeti yalnız ova ve ırmaklar arası bile Mısır'dan büyüktür. Oysa, bir de her iki kıtanın nüfusunu düşününüz. Adana'daki 400.000 kişiye karşılık Mısır'da 15 milyon kişi var. Bunun dokuz milyonu Adana ovasından daha küçük olan Mısır Deltasında bulunuyor. Demek ki deltanın nüfusu, Adana ovasından yirmi kat çoktur. Ve demek ki bu verimli vilâyetin ovaları daha yirmi kat nüfusu refah içinde mutlu ve zengin etmeğe yetecektir. Bu nüfusu bugünkü doğal ve güç koşullar

içinde sağlamak elde değildir. Nüfus çoğalmasına ilişkin bütün tedbirlerimizi almakla birlikte bu tedbirler ne kerte geniş ve güçlü olursa olsun bu nüfus boşluğunu doldurmağa yetmez. Bu boşluğu ancak makina ile doldurabileceğiz.

«Arkadaşlar, Adana vilâyeti bir devleti başlıbaşına yönetmeye yeter bir zenginlik kaynağıdır. Dünya savaşından önce Mısır, yedi buçuk milyon katra pamuk elde ediyordu. Bu pamuk 35 milyon altın getirdi. Büyüklüğü ve bitki gücü bakımından Mısır'dan aşağı kalmayan Adana'nın bu ölçüde pamuk üretmesine hiçbir engel yoktur. Adana, 35 milyonu yalnız pamukla pek iyi sağlayabilir. Biz, bunların hepsini, inşallah, sağlayacağız.

«Yalnız, bunun için bir şeye gereksinim vardır: İktisadımızda tam bağımsızlık. Güzel yurdumuzu yoksulluğa, ülkeyi yıkıma sürükleyen çeşitli nedenler içinde en güçlüsü ve en önemlisi iktisadımızda bağımsızlıktan yoksun oluşumuzdur. Tanrıya şükür ki bu bağımsızlığı bugün eylemce elde etmiş bulunuyoruz. Ancak, eylemce sahip olduğumuz bu bağımsızlığı, düşmanlarımıza biçimce ve törensel olarak doğrulatmak gereklidir. Devletin ve ulusun son gereği işte bu noktayı sağlamaya yönelmiştir. Güçlüce umuyoruz ki bu noktayı sağlamakta başarı elde edilecektir. Bu nokta, o kerte dirimsel ki onu kesinlikle elde edeceğiz.

«Devletler şimdiye dek bize şu yada bu sorunlarda gösterişli müsaadelerde bulunuyorlar, ancak iktisat tutsaklığıyla da felce uğratiyorlardı. Öteden beri bize birtakım şeyleri vermiş gibi, bizim birtakım haklarımızı tanımış gibi durum alırlar, gerçekte de iktisat alanında elimizi kolumuzu bağlarlardı. Bu tutsaklığa katlanan devlet büyükleri hoşnuttu. Şundan ki dış görünüşünde azametli bir bağımsızlık sağlamışlardı. Ancak, gerçekte ulusu miskinlik çukuruna atmışlardır. Bunlar, iktisat bağımsızlığını

anlamayan bedbaht hayvanlardı. Nevarki artık bugün ulusumuz, dirim noktasının nerede olduğunu pek güzel anlatmıştır. Özellikle Adana'nın aydın halkı, bu doğruları çok iyi anlamış bulunuyor.

«Arkadaşlar, şimdiye dek büyük zaferler kazandık. O zaferleri yaşamak için, mutluluk için, ulusun refahı için yeter sandık. Böyle aldanıştan aldanışa düştük. Oysa, zafer ve fetihlerden sonra hemen sanat ve ekonomi alanlarında hızlı adımlarla yürümek gerekirdi.

«Bilirsiniz, Ruslar, İsveç'in mahkumuydu. Büyük Petro, çok kanlı savaşlardan sonra Rus bağımsızlığını sağladı. Ancak, bağımsızlığı kurtarır kurtarmaz hemen ülkenin içinde tarım ve sanatı yüzyılların gereklerine göre yürütmeye yöneldi. Bizler de gerçek kuruluşa ermek istiyorsak çok kan dökerek kazandığımız zaferlerden sonra fedakârlık yaparak tarım, ticaret sanat alanlarında güvenli adımlarla yürümeğe bakalım.

«(...) Arkadaşlar, ulusumuzun içinde bulunduğu bu gafletin temel nedeni nedir? Bu ulus ki yüzyılların gafleti içinde en sonra gözünü açtığı anda kendini ölüm mezarının kıyısında bulmuştu. Bir an ve adım daha artık sonsuz gözünü, açmamağa mahkûm kalacaktı. Bundan sonra inşallah, ulusun uyanıklık gözleri bir daha kapanmayacak, artık, bundan sonra o gözler nurlu, ışıklı ve dikkatli olacaktır. Ancak, bunun böyle olmasını sağlamak için eski durumun temel nedenini aramak ve bir daha yinelenmesine meydan bırakmamak gereklidir.

«Bizi mezara götüren o nedenin temeli nedir? Bunu hiç kuşkusuz, yönetimimizin yapısında aramalıdır. Demin, arkadaşımız Ramazan ağa çok güzel açıkladı: «Ben, hiç mektep, medrese görmedim, cahilim, kusura bakmayın» dedi. Keşke mektep, medrese görenlerin hepsi ağa hazretleri gibi olsaydı! Şundan ki kendileri çok bilgince ve daha gerçek bilgi sahibidir. Ümmi olan Ramazan ağa cahil

olmadığını deminki konuşmamız sırasında pek güzel ispatladı. Bu arada demiştir ki: «Eski Osmanlı hükümeti sopaya sahipti. Biz, çalışırız, ürünlerimizi elimizden alırız. Yine karşımızda sopayı görürdük. Dinleyecek makam yoktu. İştirdik, Birtakım insanların sarayları, cariyeleri varmış. Onların başında sultan varmış. Meğer, bizim bütün mal ve mülkümüz onlarınmış. Bizi her şeyden yoksun edenler, meğer o saraylar, o sultanlarmış.»

«Evet, arkadaşlar, o saraylar ve o sarayların çevresini çevreleyen hainler, yüzyıllarca bu ulusu uykuda bıraktılar. Onu nura koştuktan alıkoydular. Onlar, bu ulusu ve bu ülkeyi yalnız iki zamanda düşünürlerdi. Biri, parayı, öbürü askeri gereksediklerinde.

«Bir baştan ülkeyi soyarlar, öbür yandan ulustan aldıkları askerler Viyana'yı, Mısır'ı İran'ı ele geçirmek üzere fetihlere kalkarlardı. Oysa, ulusun o fetihlerde hiçbir ulusal isteği, içten isteği yoktu. Onların hırsları, onların şan ve şerefleri uğruna bu ulusun çocukları, bir daha dönmek üzere onların ardından sürüklenirlerdi. Sonra, onların saraylardaki görkemlerini sağlamak üzere paraya gereksinimleri vardı. Bu parayı ulustan sopayla alarlardı. Bütün bunların sonucu, ulusu yoksulluğa, yıkıma, sonunda ölümün kıyısına götürürdü. İşte, bu yönetim biçimine padişahlık yönetimi denir.

«Arkadaşlar, bu yönetimi bir daha diriltmemek üzere tarihe gömdük. Bugün eski yönetimden büsbütün ayrı, yeni bir Türkiye devleti vardır. Bunu yöneten Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetidir. Bütün bir yüreklilikle diyebiliriz ki, bugün, bir halk hükümetimiz vardır. Bu halkın geleceği, artık sonuna dek bu halkın elindedir. Gerçi, bugün bu hükümetin bütün prensiplerini, bütün yöntemlerini bu yeni yönetimin isteklerine göre değiştirip uygulayamazdık. İnsafla düşünmeli, yeni yönetimin yaşayışı kaç yıllıktır ve nasıl bir zamanda doğdu ve hangi koşullar altında büyüdü?

«Arkadaşlar, bir hükümet iyi midir, kötü müdür? Hangi hükümetin iyi yada kötü olduğunu anlamak için hükümetin amacı nedir, bunu düşünmek gerekir. Hükümetin iki ereği vardır: Biri, ulusun korunması, ikincisi ulusun refahını sağlamak. Bu iki şeyi sağlayan, hükümet, iyi, sağlamayan, kötüdür? Eski Osmanlı hükümeti, bu iki şeyi sağlamış mıdır? Bu soruya kesin olarak verilecek karşılık hayırdır. O hükümet bir kez ulusu koruyamadığı gibi her zaman ve her zaman kırdırmıştır. Bilir misiniz, yalnız son kırk beş yıldan beri Yemen’de yokolan askerlerimiz ve dönmeyen çocuklarımızın sayıları bir buçuk milyona yaklaşıktır. Balkanları, Suriye’yi şurayı, burayı düşününüz.

«Birçok yerlerde bekçilik yapmak üzere öldürülen sayısız, hesapsız çocuklarımızı düşününüz. O hükümetin bu ulusu nasıl doğrattığını anlarsınız. O hükümet, birinci amacını yapmadı. Bari, ikinciyl yaptı mı, bari geriye kalanlar mutlu ve zengin midirler? Bunu hiç de düşünmeğe yer yok. Ne yazık ki ülke baştanbaşa yıkıntı durumundadır. Her yerde baykuşlar ötüyor, ulusun yolu yok, serveti yok, hiçbir şeyi yok. Bütün ulus, acınacak durumda, bir yoksulluk ve sefillik içindedir.

İşte, eski hükümet biçimi, ulusu bu halde bıraktı. Çiftçi arkadaşlar, herkes sizler gibi vicdanlı saf ve temiz yürekli olsaydı onlara eski hükümetin kötülüğünü anlatmayı gereksiz sayardım. Nevarki kendilerini akıllı sanan birtakım akılsız ahmaklar, vicdansızlar, hainler var. Bunlar, benim kötü olarak açıkladıklarımı size iyi olarak anlatacaklardır. Onlara verilecek cevabın ne olması, gerektiğini size bırakıyorum.

«Şimdiki hükümet biçimimiz, bizim için en iyi, en uygun olanıdır. Henüz üçbuçuk dört yaşlarında olan bu hükümetin, bu süre içinde yaptığını ölçü olarak alınız ve aynı ölçüyle bundan sonrayı da inceleyiniz. Bu biçim hükümetin dört yılda ne yaptığını düşününce, bundan sonra da

ne yapabileceğini anlarız. Dört yıllık kısa bir süre içinde ulusal varlığımızı, onurumuzu, kişiliğimizi kurtardık. Bütün dünyaya karşı yalnız bugünkü varlığımızı korumakla kalmadık, yüzyılların omuzlarımıza yüklediği kötülükleri de temizledik ve onları yapanların bizler olmadığımızı bütün insanlık dünyasına eylemce ispatladık. Gerçekten bu hükümet biçimi, bu kısa süre içinde ulusu refaha kavuşturup mutlu bir duruma getirmedi. Bin türlü zorluk ve güçlükler içinde lik adımlarını atan bu hükümet biçiminin yemişlerini henüz elle tutulur bir halde görmüş değiliz. Ancak, yapılan şeyler, bize yapılacak şeyleri de pek güzel gösteriyor. Hepimiz vicdanlarımızda en güçlü kanılar ve güvenlerle biliyoruz ki, ulusumuz kesinlikle zengin, refah içinde ve mutlu olacaktır. Hükümetimizin biçimi, bu amacı gerçekleştirmeye kefilidir ve gücü iyidir.

«(...) Gerek bu gece burada, gerek dünden beri her yerde, sayın hemşerilerim Adanalıların hakkımda gösterdikleri çok değerli, çok sıcak ve içten takdirler ve teveccühlerden bütün varlığımıyla duygulandım ve minnet duydum.

«Yalnız şunu bir gerçek olarak biliniz ki onur hiçbir zaman bir adamın değil, bütün ulusundur. Eğer, yapılan işler önemliyse, gösterilen başarılar ortadaysa her birey kendini kutlamalıdır. Şundan ki öyle büyük şeyleri ancak çok yetenekli olan büyük uluslar yapabilir ve bu ulusun her bireyi böyle en yetenekli ve büyük ulustan olduğunu düşünerek kendini kutlasın.

«(...) Üç dört yıl önce, girişimimizin başlangıcında güçlü sözler söylemiştim. Bu ulusun yetenek derecesini yakından ve içinden gördüğümünden dolayı güçlü sözler söylemiştim. O zaman bu sözleri hafiflik sayan hafif beyinli kişiler vardı. Nevarki, yalnız ulusumuzun ruhundaki büyük yeteneğe güvenerek oluşundan önce söylediğim o sözlerin, gerçekler ve işlerle madde olarak ortaya çıktığını

görmekle mutluyum. Hiçbir sözümde ulusuma karşı yalancı durumunda kalmadım. Onları söylerken bir hayalci gibi, düşler kuran bir şair gibi değil, onları söylemekliğim bu ulustaki yetenek öğelerini bilmekliğimdendi. Yine aynı öğelere güvenerek siz sayın çiftçilere, kesin olarak söylüyorum ki geleceğe ilişkin söylediklerim de kolaylıkla yapılabilir ve yapılacaktır. Yeter ki birbirimize olan güven ve dayanışmayı bozmayalım.

«İyi biliniz ki bu güveni bozmaya çalışacaklar vardır. Sizi kandırmak ve kötü yollara saptırmak isyetenlere açıkça sorunuz. Biliniz ki o kandırıcılar, açık sözden kaçınırlar. Onlar kulağın kulağa söylemeyi yeğ tutarlar. Siz, onlara: «fısıldama istemiyoruz» deyiniz. O hainlerin fısıltıları kesilsin, ulus her şeyi açıkça öğrensin ve açıkça sor-sun.

«(...) kesinlikle şu yada bu nedenler uğruna ulusu savaşa sürüklemekten yana değilim. Savaş zorunlu ve dı-rimsel olmalı. Gerçek kanım şudur: Ulusu savaşa götürün-ce azap duymamalıyım. «Öldüreceğiz» diyenlere karşı «öl-meyeceğiz» diye savaşa girebiliriz. Nevarki, ulusunun di-rimi tehlikeye düşmedikçe savaş bir cinayettir.

«İnşallah, iyi ve onurlu bir barış yapacağız. Barışın imzasıyla önümüzde bir çalışma dönemi açılacak O za-man Türkiye Büyük Millet Meclisi, tarihi görevini bitirmiş olacağından dolayı elbette yeni seçimler yapılacaktır.

«Sayın çiftçiler, yeni seçimleri çok önemli bir yurt öde-vi olarak tanıyınız. Şundan ki bundan sonra toplanacak olan Meclisin ülkeye, ulusa yapmak zorunda olduğu gö-revler, çok güç, çok ağır, çok önemlidir. İçinizden ülkeyi ve ulusu en çok seven, aklına anlayışına, vicdanına en çok güvendiğiniz insanları seçiniz. Ancak, bu sayede Meclis, sizin isteklerinizi yapmaya, lâyık olduğunuz refahı sağla-mak gücüne sahip olacaktır. Bana gelince, ulus beni yeni-den seçerse bu yeni Meclise girerim. O zaman görevimi

güvenle yapabilmek için bir Halk Fırkası kurmak istiyorum. Fırkanın programını zamanı geldiğinde bütün ulusa bildirceğim. Hoşnut olursanız, iyi bulduğunuz yerler olursa onu benimser, hoşnut olmadığınız yerler olursa onları da bana bildirirsiniz. Ben de düzeltirim. İstiyorum ki o program kişisel olmasın, bütün ulusun programı olsun.

«Devletlere verdiğimiz son karşılığı biliyorsunuz. Basit, yasal, dırimsel olan koşullarımızı devletler benimsemezler de bizi savaşa sürüklerlerse sakın kaygulanmayınız. İnanınız ki o zaman belki şimdikinden daha güçlü bir döneme erişecek, daha uygun koşullar sağlayacağız. Ordularımız da her yanda maddi ve manevi teminatı elde etmeğe yeterli bir güçtedir.

«Sayın çiftçiler, sizler hepimizin babasıdır, hepimizi efendisisiniz.»

Mersin istasyonunda trenden inen Mustafa Kemal, Adana'da olduğu gibi yine yayan olarak halkın arasından kente doğru ilerlemeğe başladı. Biraz sonra yolunu, tıpkı Adana'da olduğu gibi karalara bürünmüş birkaç genç kız kesti şunlar yazıyordu: «Suriye hemşirenizi de kurtarıңыз.»

Mustafa Kemal, hoşnut olmayan bakışlarla bu yazıları süzdü. Yedinci orduyu, Yıldırım orduları grup komutanlıklarını andı. Suriyeli Arapların, Türk ordularını arkadan vurarak nasıl batılı emperyalistlere kucak açtıklarını bir kez daha acı acı düşündü. Suriye, artık, katıksız bir Arap ülkesiydi. Kendi isteğiyle de Fransızlara teslim olmuştu. Türk bağımsızlık savaşının kahramanı, bu tutsak ülke için artık ne yapabiliirdi? Eğer Fransız boyunduruğundan kurtulmak istiyorlarsa kendi içlerinden kahramanlar çıkarır, kurtulabilirlerdi. Paşa, dikkat etti, Adana'da olduğu gibi halkın gözlerinde yaşlar yoktu. Pankartları tutan kızların önünden geçerken şunları söyledi:

«Her ulus lâayık olduğu yaşıyışa kavuşur.»

Eskiden beri biraz kozmopolit olan Mersin kenti, bırakışmada yabancı işğali altında daha da karışık bir duruma gelmişti. Başkomutan, caddede ilerlerken kulağına yabancı dillerde konuşmalar çalınıyordu. Belki de bu konuşmalar çoğunluktaaydı. Suriyeli kızların taşıdığı pankartlara kafası bozulan Gazi, Müdafaayı Hukuk derneğinde, Türkocağında Belediyede hep kendisini sinirlendiren tersliklerle karşılaştı. Daha çok çatacak bir aksaklık aramaktaydı. Belediye dairesinde onuruna verilen yemekte Paşa, ilk kez patladı. Abani sarıklı Belediye başkanı, Belediyeyi kendi evi sayarak servise karışıyor, etekleri zil çalarak ortada dolaşıp duruyordu. Buna bir süre katlanan paşa, en sonra, kalabalık salonda Belediye başkanını şöyle azarladi:

«Belediye başkanları hizmetkârlık yapmaz, lütfen yerinize buyurunuz.»

Türkocağındaki mobilyanın emanet olduğunu öğrenen Başkomutan, yaverlerinden birine şu buyruğu verdi:

«Yazınız da benim hesabımdan buraya bin lira göndersinler.»

Adamlarıyle Millet Bahçesi'ne giden Mustafa kemal, kendisini daha yakından görmek üzere halkın çepeçevre dört yanı doldurduğunu gördü. Bütün duvarların, ağaçların üzeri salkım salkım insanla doluydu. Bahçenin ortasında birkaç basamakla çıkılan tahtımsı bir şey vardı. Bunun üzerine yıldızlı bir koltuk konmuştu. Yanyana yerleştirilen bu iki koltuk, Gazi ile Latife'nin oturmaları içindi. Krallarla kraliçelere özgü bu yıldızlı koltukları gören Gazi'nin birden bir kafasının taşı attı. Kendisini karısıyla bu tahtalara tünemiş gören Mustafa Kemal durumun gülünç lüğünü sorumluların yüzüne şu sözlerle çarptı:

«Bu, ne maskaralık!»

Bunu der demez de hemen oradaki tahta sandalyelerden birini alıp oturuverdi. Latife de onun gibi yaptı.

Türkocağı başkanı doktor Reşit Galip, Mustafa Kemal'in onuruna bir nutuk söyleyecekti. Nevarki bu nutuk için ondan izin istemek yürekliliğini gösterecek kimse yoktu. Doktor İsmail Habip'den şefaathetmesini diledi. İsmail Habip de doğrudan doğruya Mustafa Kemal'e söyleyemeyerek işi Lâtife'ye açtı. Lâtife, işi Mustafa Kemal'e açtıktan sonra, o da İsmail Habip'e sordu:

«Nutka filan ne gerek var?»

«Doktor, Türkocağı başkanıdır. Eğer nutuk söylemesine müsaade buyurulursa buradaki Türk gençliği güçlendirilmiş olur.»

Türk gençliği deyince Mustafa Kemal'in bir yerinde en ince, en duygulu bir damar atmağa başladı. Biraz önceki işlere şimdi bile kızıp duran bir öfke yumağı birden bire çözülür, dağılır gibi oldu:

«Peki söyleyin.»

Kürsüye çıkan Reşit Galip, Mustafa Kemal'in bütün cephelerdeki büyüklüklerini sayıp döktü. Herkesin bildiği bu değerleri şu sonuca varmak üzere sıralamıştı:

«Senin asıl büyüklüğün, bütün o büyüklüklere karşılık ulusun bir bireyiyim, diye övünmendir.»

Bu güzel sözlerle biten nutuk, çevredeki kendi adamlarının da çok hoşuna gitmişti. Reşit Galip, paşanın can alacak damarına parmak basmıştı. «Birey, ulusun bireyi, şefin boralı yüzünde ani bir rüzgârla bulutlarını dağıtan bir gökyüzü açıklığı vardır. Birey, ulusun bireyi, o tek sözcük, bir tılsım gibi dört beş saatlik öfkeyi bir anda uçuvermiştir.»

Mustafa Kemal, güney kıyılarımızın büyük kentlerini gezip dolaştıklatan sonra dönüşte Konya'ya uğradı. Orada da büyük gösterilerle karşılandı. Sanki burası, birkaç yıl

«Selanik'te mi?»

«Evet.»

«Selanik kenti nasıldır? Halkı uygar mıdır?»

«Rumeli'nin hatta eski Türkiye'nin en iyi ve ileri kentidir. Mustafa Kemal paşa orada doğdu ve büyüdü Selanik okulları bu dahiyi yetiştirdiğine göre halkının da uygar olduğundan kuşkulanılmaz.»

«İzmir'le karşılaştırabilir misiniz?»

«İzmir'den daha ileridir.»

Bu susuş ile kısa konuşma döneminde Mustafa Kemal Çumralı karşılayıcıların ellerini sıkarak konpartımanına dönmüştü. İçerdeki havayı anlamağa çalıştığı sırada Latife, damdan düşer gibi birden şöyle dedi:

«Senin arkadaşların hep böyle bilgili ve gururlu mudur?»

Bu kaskatı sorunun ardından şunları da ekledi:

«Bakınız, arkadaşınız, Selanik'i en ileri kent ve Selaniklilerin de en uygar yurttaşlardan, hatta İzmir'den ve İzmirlilerden bile ileri olduğunu söylüyor. Doğrusu dostunuzdan yakınıcıyım.»

Latife, Mustafa Kemal'in kendisine hak vermesini beklerken onun şöyle dediğini işitti:

«Arkadaşım doğru söylemiştir.»

Tren, bu durumda Adana'ya doğru yollanmak üzereyken, Asaf dönüşte eski arkadaşının yine Çumra'ya uğrayarak bir çaylarını içmelerini diledi. (Adana dönüşünde Tren yine Çumra'da duracak, ancak bardaktan boşanırcasına yağan yağmur yüzünden Bostancı barajının kıyısında kurulan sofrası onurlandırılmayacaktır.)

20 mart 1923 günü Konya Türkocağında onuruna verilen çay şöleninde Mustafa Kemal aşağıdaki konuşmayı yaptı:

«Sayın gençler. Türkocağı adına hakkımda söylenen sözlerden, gösterilen sevgi ve güvenlikten dolayı sayın ocak üyelerine özellikle teşekkür ederim.

«Arkadaşlar, gerçekten bu ulus yüzyıllarca kendi isteğine aykırı olarak, ulusun istek ve çıkarlarına aykırı olarak yönetilmiş, ulus tarihinin hiçbir döneminde yeteneklerini geliştirecek çalışma alanlarına sahip olmamıştır. Bu olanaksızlık yüzünden birçok felâketlere uğramıştır. O acı felaketler, ulusu ölüme dek ulaştırarak niteliğe sahiptir. Teşekkür olunurki en son ölüm vuruşları, ulusu en dirimsel uyanışa götürdü. Ancak o sayededir üç buçuk dört yıldır, ulusun uyumlu çalışmaları dolayısıyla ki ulus hepimizi hoşnutluğa, dünyayı şaşkınlığa, düşmanları korkuya götüren zaferlerle ulaşabildi. Bizi kendi benliğimize sahip kılan bu uyanışa, bize kendimizi bulduran bu gerçek, uyanıklığa daha önceleri sahip olsaydık daha eskiden kendi varlığımız, kendi kurtuluşumuz, kendi amacımız uğruna çalışsaydık bugünkü sonuç daha parlak olur, ve biz son felaketlere düşmeyerek dünyanın en mutlu ulusu olurduk. Ulusumuz en yüksek uygarlık derecesinde, en parlak olgunluk aşamasında, en şanlı mevkiinde iken, başka bir takım uluslar, ancak ulusumuzun vuruşları karşısında kendi benliklerini bularak o vuruşların etkilerini geçirdikten sonra bugünkü durumlarını bulmuşlar, bizse onlardaki uyanışa karşılık çok derin uykular içinde boğulup gitmişizdir.

«Arkadaşlar, her yerde söylüyoruz, her yerde söylüyor ve yineliyoruz, ulusun bugünkü zaferleri pek parlak olmakla birlikte henüz ulusumuzu kurtuluşa ulaştırmamıştır. Belki bundan sonraki çalışmalarımız, zaferi elde etmekte olduğu gibi aynı çalışmayla asıl amaca ulaşacağız. O amaca varmak için de bizi şimdiye dek uyku içinde bırakan nedenleri araştırmak, ortaya çıkarmak, dile dolamak gereklidir. Bu doğruları ulus vicdanının kulağına

ulaştırmak, bu doğruları ulusun vicdanına iyice kazımak için onları bir daha, beş kez daha söylemek, onları her zaman ve her zaman yinelemek gerekir. Ulusu uzun yüz-yıllar uykuda bırakan çeşitli nedenler arasında gerçek bir noktayı bir szkle söylemiş olmak üzere diyebilirim ki bütün yoksulluğumuzun kesin nedeni düşünüş sorunuudur. İnsanlar ve insanlardan kurulu toplumlar, her şeyden önce bütün bireyleriyle doğru bir düşünüşe sahip olmalıdırlar. Dşnş zayıf, çürük, geri olan bir toplumun bütün çalışmaları boşunadır. Doğruyu söylemek zorundayız ki bütün İslam dünyasının toplumlarında hep yanlış düşünüşler hüküm sürdüğü içindir ki doğudan batrıya dek İslam lkeleri düşmanlarının ayakları ağıtında çiğnenmiş ve düşmanların tutsaklık zincirine bağlanmıştır.

Bu düşüncemi açıklamak işteğiyle biraz daha bilgi vermek işterim. Hepiniz bilirsiniz ki hazreti peygamber, Kuran'ın yargılarını duyurmağa memur olduğu tarihte, yöredeki ülkelerde uluslar vardı. İslam dinini bütün insanlığa benimsetmek için tanrı uğruna kılıç çeken Arap mücahitleri, yüzyıllarca yüksek uygarlıklar yaşamış, ulusal geçmişlerine sahip birçok ulusları, Türkler, İranlılar, Mısırlılar, Bizanslılar gibi ulusları az zamanda İslamlık çevresine aldılar. Yine bilimsel olarak açıkça görüyorsunuz ki herhangi bir ulus, yeni bir biçim alınca devleti bütün temelleriyle benimsemekte güçlüklere uğruyor. Her zaman uzun bir geçmişin kendi varlığında yaşadığını görüyor her zaman yüzyıllık toplumsal varlığında yerleştirdiği alışkanlıklara bağlı kalıyor. Böylece her yeni şeyin ilkeleriyle kendinde var olan eski ilkelerin kaynaştıklarını görüyoruz. Bu doğal kural, İslamlığı benimseyen uluslarda da aynıyle kendini gösterdi. İslam dininin çok yüce çok değerli ilkeler ve doğrularını bu uluslar olduğu gibi almakta ayak diretiler. İslamlığın ilk parlak dönemlerinde geçmişin ürünü olan bu kötü gelenekler bir zaman için kendini gösterme-

miş ve etkilerini yürütememişse de biraz sonra bu gelenekler yine karışmağa başlamıştır.

«Bu yüzden islam toplumları içindeki birtakım uluslar, islam oldukları halde çökmeğe ve yoksulluğa düşüşe mahkum kaldılar. Geçmişlerinin geri ve batılı inançlarıyla islamlığı karıştırdıkları ve böylece islamlığın gerçekliğinden uzaklaştıklarını için kendilerini düşmanların tutsağı yaptılar.

Bu islam ulusları içinde Türkler, gelenek ve ulusal toplum bakımından kötü alışkanlıklara sahip değillerdi. Türk toplum geleneklerinin pek çoğu islamlığın doğrularına uygun ve yakındı. Nevarki Türkler, bulundukları alan ve yaşadıkları bölge dolayısıyla bir yandan İran öbür yandan Arap ve Bizans uluslarıyla ilişki halindeydiler. Kuşku yok ki, ilişkilerin uluslar üzerine etkileri görülür. Türklerin ilişki kurdukları ulusların o zamanki uygarlıklarıysе çürümeye başlamıştı. Türkler, bu ulusların kötü geleneklerinden, kötü yollarından kendilerini sakınamamışlardır. Bu durum kendilerine karışık, bilim dışı düşüncüler doğurmaktan uzak kalmamıştır. İşte, düşkünlüğümüzün belli başlı nedenlerinden biri bu noktadan ileri geliyor.

«Yine biliyorsunuz ki islam dünyası içindeki toplumlarla hristiyan kütleleri arasında birbirini affetmeyi olanaksız gören bir düşmanlık vardır. İslamlar, hristiyanların, hristiyanlar, İslamların sürekli düşmanları oldular. Birbirlerine kafir, bağınaz gözüyle baktılar. İki dünya birbirleriyle yüzyıllardan beri bu bağınazlık ve düşmanlıkla yaşadı. Bu düşmanlığın sonucudur ki islam dünyasını batının her yüzyıl yeni bir kılığa giren ilerlemelerinden uzak bırakmıştı. Şundan ki islam ulusları, o ilerlemelere tenezzül etmeyerek tiksintiyle bakıyordu. Aynı zamanda iki kütle arasında uzun yüzyıllardır süregelen düşmanlık yüzünden islam dünyası, silahını bir an elinden bırakmamak zorunluğunda bulunuyordu. İşte, silahla bu sürekli uğraşı, düş-

manlık duygusuyla batının yeniliklerine karşı duruş, çöküşümüzün nedenlerinden başka asıl bizim ulusun, özellikle aydınlarımızın çok dikkatle, çok önemle göz önüne alacakları bir neden vardır ve bence bu neden şimdiye dek ilerleyemeyişimizin, en son basamakta kalışımızın -unutmayalım- ülkemizin baştanbaşa bir yıkıntı oluşunun temel nedeni şudur: İslam dünyası, iki sınıf halinde ayrı topluluklardan kurulmuştur. Biri, çoğunluğu oluşturan halk katı, öbürü azınlığı oluşturan aydınlar katı. Bozuk düşünüşlü uluslarda büyük çoğunluk başka ereğe, aydın denen sınıf başka düşünüşe sahiptir. Bu iki sınıf arasında bütün bir karşıtlık ve bütün bir muhalefet vardır. Aydınlar, temel kütleyi kendi ereklere götürmek ister, halk yığını ise bu aydın sınıfa bağlanmak istemez. Oda kendine başka bir yön seçmeye çalışır. Aydınlar sınıfı telkinle (eğreti) aydınlatmayla çoğunluğu kendi amacına göre yönetmeyi başaramayınca başka araçlara başvurur. Halka baskı yapmağa başlar. Halkı baskı yönetimiyle ele geçirmeğe çalışır. Artık, burada çözümleyici noktaya geldik. Halkı ne kesici yöntemle nede baskı yöntemleriyle kendi ereğimize sürüklemeyi başaramadığımızı görüyoruz. Neden?

«Arkadaşlar, bunda başarı kazanmak için aydın sınıfı ile halkın düşünüş ve ereklere arasında bir uygunluk olmalıdır. Yani, aydın sınıfın halka öğreteceği ülküler halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalı. Oysa, bizde böyle mi olmuştur? O aydınların öğretileri ulusumuzun ruhlarının derinliklerinden alınmış ülküler midir?

Kuşkusuz, hayır. Aydınlarımız içinde çok iyi düşünenler vardır. Ancak genel olarak şu yanlışımızda vardır ki araştırmalarımıza temel olarak çok kez kendi özelliklerimizi ve gereksinimlerimizi almıyoruz. Aydınlarımız, belki bütün dünyayı, bütün öbür ulusları tanır, ancak kendimizi bilmez.

«Aydınlarımız ulusumuzu en mutlu ulus yapalım der.

Ancak düşünmeliyiz ki böyle bir kuram hiçbir dönemde başarı kazanmış değildir. Bir ulus için mutluluk olan bir şey başka bir ulus için felaket olabilir. Aynı neden ve koşullar birini mutlu ettiği halde öbürünü mutsuz edebilir. Bundan dolayı bu ulusa gideceği yolu gösterirken dünyanın hertürlü biliminden, keşiflerinden, ilerlemelerinden yararlanalım, ancak, unutmayalım ki asıl temeli kendi içimizden çıkarmak zorundayız. Ulusumuzun tarihini, ruhunu, geleneklerini sağlam bir bakışla görmekteyiz. Doğrusunu söyleyelim ki hala ve hala aydınlarımızın gençleri arasında halk katına uygunluk gerçekleşmiş değildir. Ülkeyi kurtarmak uğruna bu iki düşünüş arasındaki ayrılığı durdurmak, yürümeğe başlamadan önce bu iki düşünüş arasındaki uygunluğu yaratmak gerekir. Bunun için de biraz halk kütlesinin yürümesini çabuklaştırması, biraz da aydınların çok hızlı gitmeleri gerekir. Nevarki halka yaklaşmak ve halkla kaynaşmak daha çok aydınlara düşen bir ödevdir.

«Gençlerimiz ve aydınlarımız neden yürüdüklerini ve ne yapacaklarını önce kendi kafalarında iyice kararlaştırmalı, onları halkça iyice sindirilir bir duruma getirmeli, onları ondan sonra ortaya atmalıdır. Ben, çok umutluyum ki gençlerimiz bunu yapacak kerte yetişkindir. Biliyorum ki yaşlılarımız gibi gençlerimizin de görgüleri vardır. Şundan ki ulusumuzun yakın yıllara ilişkin gördüğü acı dersler, yakın yılların en yoğun olayları ile doygun oluşu, çağımız gençlerini eski dönemlerin yaşlıları kertesinde ve belki onlardan daha çok olayların tanığı, bundan dolayı da yaşlılar kertesinde görgülü yaptı. Herhangi gencimiz yaşadığı dönemin belki üç katı oranında olaylara tanık olduğundan her gencimiz üç kat yaş sahibi bilebilir, onları da yaşlılar gibi görgülü sayabiliriz. Gençlerimizin gördükleri bu görgülerden yararlanarak eylemci, ülkeye yararlı ve inanla yüklü olarak görevlerini hakkıyla yapacaklarına güveniyorum.

«Arkadaşlar, bizim halkımız çok temiz yürekli, çok soylu ruhlu, ilerlemeye çok yetenekli bir halktır. Bu halk, eğer bir kez karşılarındakinin içten olarak kendilerine yararlı olduklarına inanırsa hertürlü davranışı hemen benimsemeye hazırdır. Bundan dolayı, gençlerin her şeyden önce ulusa güven vermeleri gerekir. Bu yüzden ülkümüzü açıkça belirtmeliyiz. Onu inanla duymalı, onu dirençle izlemeliyiz. Kişisel çıkarlarımızdan, hasis isteklerimizden ayrılmayı ancak böyle canlı ve alevli bir ülkü sayesinde başaracağız. Gençlerin, kardeşleriyle, babalarıyla, görgü görmüş yaşlılarıyla, İslam'ın ruhunu bilen gerçek bilgincileriyle birlikte çalışmalarında başarıya ulaşacağı açıktır.

Ancak bütün iyi niyetlere, gösterilen bütün dirence, kararlılık ve sağlamlığa, gösterilen bütün birlikte dayanışmaya bakmadan yine en güzel, en uygun, en doğru düşünceleri ve ülküleri bozmağa çalışacak insanlara rastlanacaktır. Öylelerine karşı bütün ulus bireyleri çok şiddetli karşılıklıta bulunmalıdır. Hepimiz için öylelerine karşı ezici bir birlik halinde görünmekliğimiz en zorunlu bir vicdan ödevidir.

«Şundan ki bu işte karıştırmacılık yapacak insanlara hoşgörü göstermek, yüksek kalplilikte bulunmak terbiye işi değil, belki bir ulusun mutluluğuna, onuruna, namusuna göz dikmiş insanlara hoşgörüdür ki, hiçbir zaman, hiçbir birey buna göz yumamaz. Hiç kimse buna göz yummak hakkına sahip değildir ve sizde olmamalısınız.

«Arkadaşlar, bir ulusun namuslu bir varlık, saygıdeğer bir mevki sahibi olması için o ulusun yalnız bilgin ve üstün tekniğe sahip olması yetmez. Her bilimin, her şeyin üstünde bir özelliğe sahip olması gerekir ki o da ulusun belirli ve olumlu bir karektere sahip bulunmasıdır. Böyle bir karakteri olmayan bireyler, böyle bireylerden kurulu uluslar, hiçbir dakika gerçek bir devlet kuramazlar.

Böyle uluslar, birer bozgunculuk ocağı olurlar. Benim bildiğime göre, ülkemizde çok yıllardan beri açılmış ve şimdi de kutlu ateşlerle yanan ve alevi her bağlı olanın yüreğiyle vidadını aydınlatan Türkocaklarının temel amacı, ulusa böyle olumlu bir karakter vermektir. Türkocakları, ulusun kültürü üzerinde önemli etkiler yapmalıdır. Zaten bunu yapıyorlar ve daha çok da yapacaklardır. Biz, milliyet düşüncelerini uygulamakta çok gecikmiş ve çok savsaklamış bir ulusuz. Bunun zararlarını çok çalışmakla kapa- mağa uğraşmalıyız.

«Bilirsiniz ki, milliyet kuramını, milliyet ülküsünü eritmeğe çalışan görüşlerin dünya üzerinde uygulama yeteneği bulunamamıştır. Şundan ki tarih, olaylar, gözlemler, hep insanlarla uluslar arasında, hep milliyetin egemen olduğunu göstermiştir. Milliyet ilkesine karşı olan büyük ölçüde eylemci denemelere bakmadan yine ulus duygusunun öldürülemediği ve yine güçlü olarak yaşadığı görülmektedir.

«Özellikle, bizim ulusumuz, milliyetini unutuşunun çok acı cezalarını gördü. Osmanlı imparatorluğu içindeki çeşitli uluslar, hep ulusal inanışlara sarılarak, milliyet ülküsünün gücüyle kendilerini kurtardılar. Biz, ne olduğumuzu onlardan ayrı ve onlara yabancı bir ulus olduğumuzu so- payla içlerinden kovulunca anladık. Gücümüzün zayıfladığı anda bizi aşağıladılar, küçük gördüler. Anladık ki suçumuz, kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak, önce bizim benliğimize ve ulusumuza bu saygıyı duygu, düşünce ve davranışla gösterelim. Bilelim ki ulus benliğini bulmayan uluslar, başka ulusların avlarıdır.

«Ulusal varlığımıza dost olmayanlara dost olmaya- lım. Böylelerine karşı bir Türk şairinin dediği gibi (karşı duvardaki levhayı gösterdi.) Türküm ve düşmanım sana kalsam da bir kişi, diyelim. Düşmanlarımıza bu gerçeği

söylediğimiz gün kanımıza (kanaat), ülkümüze, geleceğimize yan bakan her bireyi düşman saydığımız gün ulusal benliğe uzanacak her eli şiddetle kırdığımız ulusun önüne dikilecek her engeli hemen devirdiğimiz gün, gerçek kurtuluşa ulaşacağız. Ve sizler gibi aydın, kararlı, inanlı gençler sayesinde bu kurtuluşa ulaşacağımıza güvenebiliriz.»

Bu sırada Türkocağı üyelerinden operatör Eyüp Sabri, ona şöyle bir soru sordu: «Ulusumuzun devrimine karşı gelen ve kendini din yolunu aydınlatmakta görevli sayan bir sınıf var. Bu sınıfa karşı ne gibi çözümler alınmıştır?»

«Bu soruyu soran arkadaşımızı müsaadenizle bir nokta Mustafa Kemal şu karşılığı verdi:

tada eleştireceğim. Soruları önemlidir. Ancak, yeter ölçüde açık ve belirli değildir. Önce soruyorum. Bu soruyu sorarken bu kuşkulu bulutlar neden gereksendi? Bu sorudan söz ederken kapalı olmanın nedeni nedir? Biz, bir şeyi vicdanca iyi yaptığımıza, sözlerimizin gerçek olduğuna inanmışsak ondan olduğu gibi açık, aydınlık, ikircik ve kuşkudan uzak olarak söz etmeliyiz. Ben, kendilerinin sorularını açıklayayım: Buyurdular ki, bu ulus esasen her şeye yeteneklidir. Ancak, bir takım insanlar vardır ki doğruyu kavrayacak kerte gelişmiş değildir. Bu nedenle halkın saf durumundan yararlanarak, halka zararlı düşünceler vererek halk için baştan çıkarıcı durumunda kalabilirler. Bunlara karşı çözüm var mıdır? Eğer soru böyle sorulmuş olsaydı, işte burada hazır bulunanlar içinde çeşitli işlerde bulunan arkadaşlar var, tüccar var, din bilginleri var, başka mesleklerden, ve sınıflardan kişiler var. Kuşkusuz, hepimiz aynı kanıda olduğumuzu söylerdik.

«Her şeyden önce şunu en ilkel din doğrusu olarak bilelim ki, bizim dinimizde özel bir sınıf yoktur. Rahipliği iteleyen bu din, tekele ve ayrıcalığı benimsemez. Örneğin, din bilginlerini alalım: Halkı aydınlatma görevi, mutlaka on-

lara özgü olmadıktan başka dinimiz de bunu kesin olarak yasaklar. O halde biz diyemeyiz ki bizde özel bir sınıf vardır. Başkaları, halkı aydınlatma hakkından yoksundur. Eğer böyle düşünürsek suç bizde, bizim bilgisizliğimizdedir. Hoca olmak için, yani din doğrularını halka aşlamak için kesinlikle din bilginini kılığı gerekmez. Bizim yüce dinimiz, bir müslümana halka yönelmeyi farz kılıyor ve her müslüman, ümmeti aydın kalma ile görevlidir.

«Efendiler, bu düşünceyi daha düzeltmek isterim. Ulusumuzun içinde gerçek din bilginleri, onların içinde de ulusumuzun hakkıyla övünebileceği kişiler vardır. Ancak, bunlara karşılık, bilim giyneği altında gerçek bilimden uzak, gereğince öğrenim görmemiş, bilim yolunda yeterince ilerleyememiş hoca kılıklı bilgisizler de vardır. Bunların ikisini birbirine karıştırmamalıyız.

«Yolculuklarımda birçok gerçek aydın din bilginlerimizle görüştüm. Onları, en yeni bilim eğitimi görmüş, sanki, Avrupa'da okumuş bir düzeyde gördüm. İslam'ın ruhunu ve doğrularını bilen bilginlerimizin hepsi bu olgunluk mertesinde idiler. Bu gibi bilginlerimizin karşısında inansız ve hain biginler de vardır, ancak, bunları onlara karıştırmamalıdır.

«Efendiler, gerçek din bilginleriyle dine zararlı olanların birbirine karıştırılmaması Emeviler zamanında başlamıştır. Hazreti peygamberin yaşadığı çağlarda onun ölümünden sonra dört halife döneminde, hep doğrudan doğruya peygamberin kılavuzluğu ile, islam olan, dört halifenin uyarmalarıyla kurtuluşa bulunan ümmet arasında duru, yürekten gelen yüce bir birlik duygusu vardı. Muaviye ile Hazreti Ali karşı karşıya geldiler. Sıffin olayında Muaviye'nin askerleri Kuranı kerimi mızraklarına diktiler ve hazreti Ali'nin ordusunda böylece bir ikircilik meydana getirdiler. İşte, o zaman orduya fesat, islam'lar arasına da düşmanlık duygusu girdi. O zaman, 'hak olan Kuran, haksızlığı kabu-

le araç yapıldı. En müstebit hükümdarlardan olan Muaviye'nin nasıl bir düzen sonucunda halifelik sıfatını takındığını biliyorsunuz. Ondan sonra, bütün müstebit hükümdarlar, hep dini kendilerine alet edindiler. İstibdat ve tutkularını desteklemek için hep din bilginlerine başvurdular. Gerçek din bilginleri, dini bütün olan bilginler, hiçbir zaman bu müstebit taçlılara başeğmediler. Onların buyruklarını dinlemediler, tehditlerinden korkmadılar. Bu gibi din bilginleri, kamçılar altında dövüldü, ülkelerinden sürüldü, zindanlarda çürütüldü, darağaçlarında asıldı. Ancak, onlar yine o hükümdarların keyfine dini alet etmediler. Gerçekte bilgin olmamakla birlikte salt o kılıkta bulunduklarından dolayı bilgin sanılan, çıkarlarına düşkün hırslı ve inansız birtakım hocalar da vardır. Hükümdarlar, işte bunları ele aldılar. Ve işte, bunlar, «dine uygundur» diye fetvalar verdiler. Gereklikçe yanlış hadiseler bile uydurmaktan çekinmediler. İşte, o tarihtenberi saltanat tahtında oturan, saraylarda yaşayan, kendilerine halife adını veren müstebit hükümdarlar, bu gibi hoca kılıklı iskatçılara iltifat ettiler ve onları korudular. Gerçek ve inanlı din bilginleri her zaman ve her dönemde onların dışında kaldı.

«Üçbuçuk, dört yıl ötesine dek, yaşayan Osmanlı hükümdarları da aynı şeyleri yapmışlar, aynı oyunlardan yararlanmışlardı. Osmanlı tarihinden bu yolda uzun örnekler almak gereksizdir. Son Osmanlı hükümdarı Vahdettin'in davranışları gözünüzün önündedir. Onun buyruğuyladır ki bile bile ölüme götürülen ulusu kurtarmak isteyenler asi sayıldılar. Onun buyruğuyla ulusla yurdu kurtarmak uğruna kan döken sevgili ordumuzun eşkiya sürüsü olduğuna ilişkin fetvalar veren din bilginini kılıklı insanlar çıktı. Onlar, bu fetvaları Yunan uçaklariyle ordumuzun içine atıyorlardı. İşte, bu noktada soruyu soran arkadaşımıza yerden göğe dek hak veririm. Din bilginleri içinde böyle hainleri koruma, alçakça davranışlarına şer'i bahaneler bulmakta, din

kılığı ve şeriat sözleriyle ulusu doğru yoldan saptıran ve yanıltan din adamlarının -onlar için bu deyiimi kullanmak istemem- böyle kötülöklere alet olan insanların yüzündendir ki, dört halifeden sonra, din her zaman bir siyaset aracı, çıkar aracı, istibdat aracı yapıldı. Bu durum, Osmanlı tarihinde böyleydi. Abbasiler, Emeviler zamanında da böyleydi. Ancak, şurayı göz önüne sermek isterim ki böyle bayağı ve aşağılık düzenbazlıklarla hükümdarlık yapan halifeler ve onlara dini alet yapmağa tenezzül eden sahte ve inansız bilginler, tarihte her zaman rezil olmuşlardır. Ve her zaman cezalarını görmüşlerdir. Abbasi halifelerinin sonuncusu, biliyorsunuz ki bir Türk eliyle parçalanmıştı. Dini kendi tutkularına alet yapan hükümdarlar, onlara yol gösteren hoca adındaki hainler, hep bu akibete uğramışlardır. Böyle yapan halife ve din bilginlerinin isteklerinde başarı kazanamadıklarını tarih bize sonsuz örneklerle açıklamakta ve ispatlamaktadır. Artık, bu ulus, ne böyle hükümdarlar, ne de böyle din bilginleri görmeğe katlanamaz. Artık, kimse, öyle hoca kılıklı sahte din bilginlerinin tezvirlrine önem verecek değildir. En bilgisiz olanlar bile o gibi adamların iç yüzlerini pek iyi anlamaktadırlar. Ancak, bu hususta bütün bir güvenlik içinde olmadığımızdan bu uyanıklığı ve onlara karşı bu tiksintiye gerçek kurtuluş anına dek bütün gücüyle hatta daha da çoğalan bir kararlılıkla korumalı ve sürdürmeliyiz. Eğer onlara karşı ben-den birşey anlamak isterseniz, derim ki, ben kendim onların düşmanıyım. Onların kötü yollarda atacakları her adım, yalnız benim kişisel inanıma değil, yalnız benim ölkeme değil, ulusumun dirimine karşı bir kasıt, ulusumuzun yüreğine yöneltilmiş ağıulu bir hançerdir. Benim ve benimle birlikte aynı düşüncede olan arkadaşlarımin yapacakları şey, kesinlikle ve kesinlikle o adımı atanı tepelemektir.

«Kuşku yok ki, arkadaşlar, ulus, birçok fedakârlıkla ve birçok kan pahasına en sonunda elde ettiğı yaşayışın te-

meline kimseyi tecavüz ettirmeyecektir. Bugünkü hükümetin, Meclisin, kanunların, anayasanın nitelik ve anlamı hep budur.

«Sizlere bunun da üstünde bir söz söyleyeyim. Bunu sağlayacak kanunların bulunmadığını farzetsek bile, bunu sağlayacak bir meslisin bulunmadığını düşünsek bile, öyle kötü adım atanlar karşısında herkes çekilse ve ben kendi başıma yalnız kalsam, yine tepeler ve yine öldürürüm.»

Gazi, 21 mart 1923 günü, Konya Kızılay kadınlar kolunun verdiği çay şöleninde kadınlarla şu konuşmayı yaptı:

«Sayın hanım ve beyefendiler. Bu dakikada Konya'nın çok seçkin ve değerli hanımlarıyla, çok saygıdeğer aydın kızkardeşlerimizle ve kendilerine arkadaşlık edenlerle hep bir arada bulunmaktan çok mutlu ve duyguluyum. Bize böyle içten, hoşnutluk verici, değerli dakikalar hazırlayan Konya Kızılay kadınlar kolunu kuran hanımefendilere özel olarak teşekkürlerimi sunarım. Özellikle hemşiremiz hanımefendinin, derneklerinin duygularına tercüman olarak hakıkında söyledikleri üstün övgülere karşı minnet duymaktayım. Hanımefendi hemşiremiz, okudukları söylevle ülkemizin kırk yıldır yaşadığı yaşamı, geçirdiği dönemleri pek değerli, pek güzel bir biçimde özetlediler. Bunu açıklamak üzere bir sözcük dahi eklemek istemiyorum. Sözlerini böylece benimseyerek destekledikten sonra şunu da ekliyeyim ki Kızılay derneğinin ve özellikle bu yüce dernekte pek büyük bir çalışma ile fedakârlıklarını ortaya koyan sayın hanımlarımızın askerce davranışlarda, ulusal kuruluş savaşının başarıya ulaştırılmasında gösterdikleri çaba ve yardımlar, orduya yapılan hizmetlerin en değerlilerinden birini oluşturmaktadır. Ordunun başkomutanı olarak yüksek topluluğunuza teşekkürlerimi sunarım.

«Şimdiye dek olduğu gibi bundan sonra da dirençle

çalışarak ÷lkemize daha çok hizmetler yapacağınıza güveniyorum.

«Hanımlar, efendiler, bu son yılların devrimci yaşayışında, ağır fedakârlıklarla dolu mücadele yaşayışında, ulusu ölümden kurtararak kurtuluşa ve bağımsızlığa götüren kararlılık ve çalışma yaşayışında, ulusun her bireyinin çalışması, çabası, yardımı geçmiştir. Bu arada en çok şükranla anmak ve yinelemek gereken bir yardım vardır ki o da Anadolu kadınının yüce, çok yüksek, çok değerli fedakârlığıdır. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir ulusunda, Anadolu köylü kadınının üstünde kadın çalışması söylenemez. Dünyada hiçbir ulusun kadını «Ben, Anadolu kadınından daha çok çalıştım, ulusumu kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadınından daha çok çabaladım» diyemez.

«Hanımlar, efendiler, kadınlarımız aslında toplum yaşayışında erkeklerimizle her zaman yanyana yaşadılar. Bugün değil, eskidenberi, uzun zamanlardanberi kadınlarımız, erkeklerle başbaşa, savaş yaşayışında, tarım yaşayışında geçim yaşayışında erkeklerimizden yarım adım geri kalmayarak yürüdüler. Belki erkeklerimiz, ülkeyi istila eden düşmana karşı süngüleriyle düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında direndiler. Ancak, erkeklerimizin kurdukları ordunun dirim kaynaklarını kadınlarımız işletmiştir. Ülkenin varlık nedenlerini hazırlayan kadınlarımız olmuş ve kadınlarımız olmaktadır. Kimse yansıyamaz ki bu savaşta ve ondan önceki savaşlarda ulusun durum yeteneğini tutan hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, ürünü pazara götürerek paraya çeviren, aile ocaklarının dumanını tütüren, bütün bunlarla birlikte, sırtıyla, kağnısıyla, kucakındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, sıcak demeyip cephenin cephanesini taşıyan hep onlar, hep o yüce, o fedakâr, o tanrısal Anadolu kadınları olmuştur. Bundan dolayı, hepi-

miz, bu büyük ruhlı ve büyük duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle sonuna dek kütlayalım.

«Ancak, hanımlar ve beyler, hepinizce bilinir ki, kadınlarımızın bunca hizmetlerine, erkeklerden hiçbir yerde geri kalmayan bunca becerikliklerine karşılık, düşmanlarımız ve Türk kadınının ruhunu bilmeyen yufka bakışlar, kadınlarımıza birtakım isnatlarda bulunmaktadır. Kadınlarımızın yaşamda durgun yaşadıklarını, bilimle, kültürle ilgileri bulunmadığını, uygar ve toplum yaşayışı ile ilgili olmadıklarını, kadınlarımızın her şeyden yoksun kaldıklarını onların Türk erkeklerince yaşamaktan, dünyadan, insanlıktan, alışverişten uzak tutulduklarını söyleyenler vardır. Ancak gerçek durum böyle midir? Kuşkusuz ki Türk kadınını böyle görmek, Türk kadınını görmemektir. Yabancıların ve bizi düşman gözüyle görenlerin belirleyip anlattıkları kadınlar, bu yurdun öz kadını, Anadolu'nun öz Türk kadını değildir. Öyle kadınlar, bizim temel yaşayışımızda ve öz ülkemizde yoktur. Türk kadınını yanlış görüp yanlış anlatanlar, özellikle büyük kentlerimizde, ileri ve uygar sanılan yerlerde birtakım Türk hanımlarının dış görünüşlerine bakarak aldanıyorlar. O kadınların dış görünüşlerini bize karşı kötü yorumlara uygun bir temel olarak alıyorlar. Ulusun genel yaşayışına göre pek az sayıda olan o kadınları, onların dış görünüşlerinden çıkardıkları anlamı bütün Türk kadınlığına malediyorlar. İşte, ilk düzeltilecek yanlış ve ilk bildirilecek doğru burdadır. Dış görünüşleriyle düşmanlarımıza ve özellikle içimizdeki kötü isteklilere bilerek ve daha çok bilmeyerek haklı bir dedikodu sermayesi veren görünüşlere hepiniz biliyorsunuz ve herkes biliyor ki, en çok ülkemizin en büyük kenti olan, yüzyıllarca devletin merkezi ve halifelik yeri olan İstanbul'da rastlanıyor. Düşmanlarımızın bu görünüşteki kadınlardan aldıkları sonuçlarla acı yargılar veriyorlar ve diyorlar ki: «Türkiye, uygarlaşmış bir ülke olamaz, şundan ki halkı iki bölümden oluş-

muştur, kadın ve erkek diye iki bölüme ayrılmıştır. Oysa, bir toplum, aynı ülküye bütün kadınları ve erkekleri birlikte yürümezse ilerleyip uygarlaşmasına teknik ve bilimsel olanak ve olasılık yoktur.

«Sayın hanımlar, düşmanlarımızı aldatan bu dış görünüş, özellikle kadınlarımızın biçiminden, giyinişin biçimlerinden ve örtünüş biçimlerinden çıkıyor, onların aldanmalarına yolaçan bir başka nokta da yabancılarla ilişki kurabilecek durumda bulunan kadınlarımızın tutum ve davranışlarının ulusal tutum ve davranışlarımızın örneği olmayıp, belki Avrupa tutum ve davranışlarının öykünmesi olarak görünmesidir. Gerçekten ülkemizin kimi yerlerinde, en çok kentlerimizde giyiniş biçimsiz, kılığımız bizim olmaktan çıkmıştır. Kentlerdeki kadınlarımızın giyinişlerinde iki biçim ortaya çıkıyor. Ya çok kapalı yada çok açık. Bunun her ikisi de şeriatın salığı, dinin buyruğu dışındadır. Bizim dinimiz, kadını her iki aşırılığın da dışında tutmuştur.

«Dinimizin salıkladığı örtünme, hem yaşayışa hem de erdeme uygundur. Kadınlarımız, şeriatın salığı, dinin buyruğu gereğince örtünselerdi ne o kerte açılacaklardı, ne de o kerte örtüneceklerdi. Şeriata uygun örtünme, kadınlar için güçlük vermeyecek, kadınların toplum yaşayışında, iktisat yaşayışında, gündelik yaşayışta erkeklerle işbirliği etmesine engel olmayacak basit bir biçimde bulunacaktır. Bu basit biçim toplum yaşayışımızın ahlak ve yöntemlerine de aykırı değildir.

Giyiniş biçimimizi aşırılığa vardırırlar, kılıklarında tıpkı Avrupa kadınına öykünenler düşünmelidir ki her ulusun kendine göre gelenekleri, kendine göre ulusal özellikleri vardır. Hiçbir ulus, tıpkı başka bir ulusun öykünücüsü olmamalıdır. Şundan ki, öyle bir ulus, ne öykündüğü ulusun tıpkısı olabilir, ne de kendi milliyeti içinde kalabilir. Bunun sonucu, kuşkusuz, başarısızlıktır.

«Bizim, örtünme sorununda göz önüne alacağımız şey,

bir yandan ulusun ruhunu öbür yandan yaşayışın gerçeklerini düşünmektir. Örtünmekteki aşırılıktan kurtulmakla bu iki gereksinimi de sağlamış olacağız. Giyiniş biçimimizde ulusun ruh gereksinimini sağlamak için, islam ve Türk yaşayışını başlangıçtan bugüne dek gereği gibi incelemeli ve iyice açıklamalıyız. Bunu yaparsak görürüz ki şimdiki giyiniş biçimimiz ve kılığımız onlardan başkadır, şu var ki onlardan daha iyidir, diyemeyiz. Bizim kadın yaşayışımızda, kadının giyiniş biçiminde yenilik yapmak sorunu söz konusu değildir. Ulusumuza bu alanda yeni şeyleri getirmek zorunluluğu karşısında değiliz. Belki ancak, dinimizde, milliyetimizde, tarihimizde zaten var olan seçkin görenekleri yeniden canlandırmak sözkonusu olabilir. Biz, başlıbaşımıza, birey olarak, hertürlü biçimleri uygulayabilir, kendi beğenimize, kendi isteğimize, kendi eğitim ve düzeyimize göre istediğimiz kılığı seçebiliriz. Ancak, bütün ulusun uygun görebileceği biçimleri bütün ulusun yaşamında uygulama yeteneği olan kılıkları herhalde halkın yine beğenisinde aramalıdır. Kimi ulusların beğeni dünyalarını ülkemizde uygulamaya kalkışmak yanlıştır. Bu yol, toplum yaşayışımızı geliştirmeye ve yücelemeye götürmez.

Daha güvenle, daha doğru olarak yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadınına çalışmalarımıza ortak kılmak, dirimimizi onunla birlikte yürütmek, Türk kadınına bilim, ahlâk toplum ve ekonomi yaşayışında erkeğin ortağı, arkadaş, desteği yapmak yoludur. Eğer kadınlarımız, şeriatın salıkladığı dinin buyurduğu bir kılıkla, erdemin gerektirdiği bir davranışla içimizde bulunur, ulusun bilim, sanat ve toplum devrimlerine katılırlarsa, bu hali, inanınız, ulusun en bağınazı bile takdir etmekten kendini alamaz. Tersine, o halle söylenecek sözlere karşı belki onun öncülerinden daha çok savunucusu olur.

«Benimle konuşan kimi yabancı muhabirler, özellikle bir İngiliz kadın muhabiri, kadını usuma getiremedim.

bir sıra makaleler yazmış. Bu makalelerin birinde rastlamıştım. Diyor ki: Mustafa Kemal paşa ve arkadaşları ülkede çok yeniliklerde bulunabilirler, birçok yenilikler yapabilirler, pek çok şeyleri değiştirebilirler, ancak, bir şey yapamazlar, o da kadınların giyiniş biçimlerini değiştirmektir.

«Bu İngiliz muhabiri bundan sözettiğinde hep İstanbul'da gördüğü kimi hanımların çok açık saçık kılıklarını düşünüyordu. Nitekim, makalesinin alt bölümlerinde bunu açıklıyor ve diyor ki: Şundan ki o hanımlar öyle şık, öyle incedirler ki bütün Avrupa kadınları, onları kendilerine örnek alsalar yeridir.

«İşte, bir yabancı muhabirin tanıklığından anlaşılıyor ki bizim kadınlarımız kimi yerlerde Avrupa kadınlarını bile imrendirecek gibi ilerlemişlerdir. Eğer kadınlarımız yalnız bu yönü düşünür ve yalnız şıklıkta, zariflikte Avrupa kadınlarını bile geçmeyi erek olarak alırlarsa, kadınlık yaşayışında, dolayısıyla bütün ulusun yaşayışında varmak istediğimiz mutlu devrime ulaşmakta kolaylık göremeyiz. Örtünme biçimi sorununda kolaylıkla, güvenle yürüeyebilmek, dinin, eski ulusal geleneklerin, usun ve mantığın, ahlakın buyurduğu doğal ve basit biçimi benimsemektir. Seçkin dinimizin belirlediği biçimden yararlanma ve onu yaşayışımıza uygulama, amaca ulaşmak için yeter.

«Kadınlarımızın, her ulusta olduğu gibi, bizim ulusumuz için de ne yüksek önemi olduğunu söylemek gerekmez. Bizim ulusumuzda kadın, eskiden bu önemi gerçekten en yüce bir kertede elde etmiştir. Büyük atalarımız ve onıların anaları, tarihin, olayların tanıklığı ispatlamaktadır ki gerçekten yüksek erdemler göstermişlerdir. Burada birçok noktalardan sayabileceğimiz o erdemlerin en büyüğü ve en önemlisi, değerli çocuklar yetiştirmeleriydi.

«Gerçekten Türk ulusunun bütün dünyada göstermiş, yalnız Asya'da değil, Avrupa'da dahi büyük yücelikler gös-

termiş olması, gösterişli davranışlarda bulunmuş olması, hep öyle anaların erdemli çocuklar yetiştirmesi ve daha beşikten çocukların ruhuna mertlik ve erdem aşılanmasıyla olmuştur.

«Şunu söylemek istiyorum ki kadınlarımızın genel işlerde üzerlerine düşen paylardan başka kendileri için en önemli en hayırlı, en erdemli bir görevleri de iyi anne olmaktır. Zaman ilerledikçe, bilim ilerledikçe uygarlık dev adımlarıyla yürüdükçe, yüzyılımızın gereklerine göre çocuk yetiştirmenin güçlüklerini biliyoruz. Aneaların bugünkü çocuklarına verecekleri eğitim, eski dönemlerdeki gibi kolay değildir. Bugünün anaları için gerekli nitelikleri çocuk yetiştirmek, çocuklarını bugünkü yaşayış için çalışkan bir üye durumuna koymak, pek çok yüksek niteliklerin sahibi olmakla olabilir.

«Bundan dolayı, kadınlarımız, hatta erkeklerimizden daha çok aydın, daha çok kültürlü, daha çok bilgili olmak zorundadırlar. Eğer gerçekten ulusun anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdırlar.

«Çok büyük şükranla görüyoruz ve görmekteyiz ki her yerde hanımlarımız, erkeklerle düşünce ve ışık yolunda yarış edercesine yürüyorlar. Yine şükranla söylemek gerekir ki hiçbir yerde kadınlarımız erkeklerden aşağı değildir. Hemen her yerde kadın ve erkek düzeyi arasında bir denklik görmekteyim. Bu durum övünülecek bir şeydir. Kadınlarımızın daha uygunsuz koşullar altında erkeklerden geri kalmayısları ve beiki aynı koşullar altında erkeklerden ileri gidişleri övünülecek bir şeydir. Ancak, kadınlarımız, bununla gururlanmalı değil, özellikle aydın hanımlarımız, yabancıların düşmanların ve içimizdeki kötü düşüncelilerin, kendilerine yakıştıracakları eksiklerin gerçekten yersiz ve haksız olduğunu göstermelidirler. Bunu davranışları ile, girişimleriyle, her şeyleriyle göstermeli ve ispatlamalıdırlar.

«Şunu ekleyelim ki, kadınlık sorununda biçim ve gö-

r n    , ikinci derecededir. Temel mücadele alanı, kadınlarımız   in biçim ve kılıktan çok asıl başarı kazanılması gereken alan, ışıkla, doğru erdemlerle süslenmek ve gere lenmek olmalıdır. Bu saygıdeğer hanımlarımızın Avrupa kadınlarının altında kalmayarak, tersine, pek çok yönlerde onların üstüne çıkacak ışık ve bilgi ile gere leneceklerinden kesinlikle ku kulanmayan ve buna kesinlikle inananlardanım.

    lerime son vermeden önce, konuşmalarını dikkatle dinledi im karde imiz hanımefendinin, benim ve e im Latife'nin hakkında karde  e açıklamış bulundukları kutlamalardan dolayı kendilerine ayrıca teşekkür eder, Konya hanımlarına öncülük eden sizlerin huzurunda bize mutlu dakikalar ge irtti inizden dolayı hepinize te ekk rl r ederim.  

Mevlevihanede ak am yemeğine  a ırıldılar.     nden sonra mevle i sema ına geçildi. Mevlevihane sanat yapıtlarıyla doluydu. Kristal avizelerden dökülen parlak ı ıklar altında iki kollarını kanat gibi yanlara açarak uzun entarilerinin eteklerini savurarak dönen mevlev ler, seyircileri b y lemektedir gecikmedi. Ak entarilerinin bel kayı larından a a ısı dönerken de irmi yelkenler gibi   iyor, bunların içinde ince dal gibi gövdeler, birer hayal gibi süzülerek für für dönüyorlardı. Bu sırada üst mahfelde çalan kud mlere eşlik eden yumuşak ney melodileri, Gazi başta olarak bütün dinleyicileri büyülüyordu. Tekkelere  ocuklu undanberi düşman olan Mustafa Kemal, bu ak am, bütün anlamıyla Mevlana'nın büyüsüne kapılmış gibiydi. Bu eşine az rastlanan geceden ho nuttu.

    nden sonra İsmail Habip'e şöyle sordu:

  Bu Mevlana nasıl adamdır?  

Genç yazar, onun kendisini sınava çektiğini ayırt etmezlikten gelerek:

  Pek iyi bilmiyorum, ama dedi, herhalde çok büyük

bir adam olacak ki, müzik, raks, şiir gibi dincilerin hoş görmedikleri şeyleri tarikatine ayin ve temel yapmış. Bana yeşil kubbesinin sivrilğini bile göklerden bir şey tırma-lıyor gibi geliyor.»

Gazi neşeyle güldü:

«Ben, onun ne Liberal kafalı bir şair olduğunu bildi-
ğimden huzuruna kupkuru gidilmez, dedim, birkaç kadeh
çekip de girdim.»

«Ama, efendimiz, sofrada hiç içki yoktu.»

Gazi, gözbebekleri bütün zebercetliğiyle parlayarak
şöyle dedi:

«Siz, farkında değilsiniz, be çocuğum, hani arasıra
yandaki odaya girip çıkıyordum ya işte, o zaman...»

Bir dakika sonra, sözünü şöyle bütünledi:

«Mevlana büyük adamdı, büyük adamdı.»

Konya'dan ayrılacakları geceydi. İsmail Habib, Gazi'nin son söylediği nutkun yazılı biçimini bir göz gezdir-mesi için ona götürdü. Nutuk okundukça Gazi'nin yüzü ay-dınlanıyor, kaşlarının çatıklığı gevşiyordu. Nutuk çok hoşuna gitmişti. İsmail Habib, bunu pek güzel kaleme almış-tı. Bu sırada okunan nutku orda bulunan Latife de bütün dikkatiyle dinliyordu. Bu nutkun yazılışı, ötekilerden daha çok hoşuna gitmiş olacaktı ki İsmail Habib okudukça dur-madan bravo çekiyordu. Bravoların sayısı arttıkça Latife de ne diyeceğini şaşırmıştı. İnsan, hele bu insan gibi bir adam olursa kendi söylediği nutku böyle böbürlenircesine alkışlar mıydı? En sonra dayanamayarak bunu onun yüzü-ne karşı da söyledi:

«Hiç insan kendi söylediği söze bravo der mi?»

«Ben, kendi sözlerime değil, onların tutuluşuna bravo
diyorum.»

«İyi söylemişsiniz ki iyi tutulmuş.»

«Bunda yalnız tutulmuş değil, ruhunu kavrayış var.
Örneğin, bak.. Oku bakayım, çocuğum, o milliyet fıkrasını.»

İsmail Habip denen yeri okudu, Mustafa Kemal açıkladı. Latife kocasına hak vermek zorunda kaldı.

Burun üzerine Gazi; karısına:

«Çocuğa kadeh getirsinler» dedi.

İçki şişelerini kocasından köşe bucak kaçırıp duran eşi, bir yalan kıvırmak istedi:

«Geceyarısı buradan gidilecek diye bütün şişeleri trene yollamıştık» dedi.

Kocası, öfkелendi:

«Nasıl olur, konuğumuza karşı da mı?»

Latife, ister istemez, şişeleri oldukları yerden çıkartıp ortaya getirtti.

Bu sıradaydı ki Mustafa Kemal'in çocukluk arkadaşlarından Muhtar, içeri girdi, sofradaki yerini aldı. Mustafa Kemal, yazılışını pek beğendiği nutku bir de ona dinletmek üzere İsmail Habip'e bir kez daha baştan okumasını buyurdu. Eski teklifsiz arkadaşına da:

«Dinle, bak, Muhtar, nutuk nasıl söylenirmiş!» Dedi. Muhtar Mustafa Kemal'in sözlerine aldırış etmedi:

«Dinlemek gereksiz, çok güzeldir.»

«Neden?»

«Aksini söylemek ne haddimize!»

«Zevzekliği bırak da dinle.»

Nutuk okunup bittikten sonra, Muhtar, ağırbaşlıca yarısını bildirdi:

«Gerçekten çok güzel.»

Sonra kadehini kaldırdı:

«Yaşasın başkomutan.»

Mustafa Kemal'in kaşları çatıldı:

«Neden Mustafa Kemal demiyorsun?»

«Hele, ne olur ne olmaz, daha epeyce zaman başkomutanlık sizde kalsın.»

Mustafa Kemal, birçok azgın muhalifini anarak sinirlendi:

«Sen, gücümü başkomutanlıktan mı aldığımı sanıyorsun? Dinle, bir anımı anlatayım: Hani ben Erzurum'da ordu müfettişliğinden, askerlik mesleğinden çekilip de ulusun bir bireyi olarak kalmıştım ya... Oradaki ordu komutanı, artık, buyruklarımı dinlememeğe başlamasın mı? Hemen makama gittim. «Paşa, paşa, dedim, size o buyrukları bu omuzlardaki yıldızlar vermiyordu. Mustafa Kemal veriyordu. O, yine karşınızdadır.»

Gazi Mustafa Kemal, eşi, karargah adamlarıyla bir yıl önce düşmana o korkunç vuruşu vurduğu kente Afyonkarahisar'a girdiğinde belki elli bin kişi, onu görmek üzere ayaklarına kara su inerek bekliyordu. Tren istasyonundan kente dek yarım saatlik yolun her iki yanına sıralanmış olan halk, ona öyle coşkun öyle içten, görülmedik bir karşılama gösterdi ki başkomutan, burda düşmanı tepelediği gün duyduğu o korkunç mutluluğu yine duydu. Halkın, bu dost, bu unutulmaz sevgi dalgalanışı karşısında her dakikanın tadını çıkarmak istercesine kente yayan gitmeğe karar verdi. Onların sevinç gözyaşlarını, yaşa diye haykırışlarını sindirerek Belediye'ye dek yürüdü. Halk, coşkun nağralar atıyor, bir yıl önceki zaferin sarhoşluğunu sanki bir kez daha yaşıyordu. En sonra, yarım saatlik yolu bir solukta almışçasına hiç yorgunluk izi göstermeyen başkomutan, Belediye salonunda kendisini ağırlayanlara durmadan o korkunç, o mutlu zafer günlerinin anılarını anlatıyor, o zafer sarhoşluğunu bir kez daha yaşıyordu:

«Yine şu odadaydı, Afyon'un düşman eline düşmesinden bir gün önce, şu odada.»

Başkomutanın sözünü dışardan gelen coşkun uğultu boğdu. İstasyondan beri onu izlemiş olan kırk elli bin kişilik halk yığını, şu sıra Belediye meydanına toplanmış, onun konuşmasını istiyordu. Halkın içeriye gönderdiği delegeler gaziye bu dileği iletliyordu:

«Halk sizi görüp sesinizi işitmeden dağılmayacak.»

«Ama, sesim yok ki. Hem bunca kalabalığa nasıl ses işittirilir?»

Böyle diyerek yerinden kalktı, delegelere baktı. Sonra, karara vararak:

«Ne yapalım, sesimin çıkabildiğince işittirmeğe çalışırım» dedi.

İsmail Habip, Gazinin açık bir yerde nutuk söyleyeceğini anlayınca kendi hesabına çok sevindi. Şimdiye dek hep kapalı yerlerde konuşmuştu. Onu mahşer gibi coşkun bir insan yığınının söz söylerken dinlemek herhalde bambaşka bir zevk bir yenilik olacaktı. Orda tutamayacağını anlayarak bu nutku daha zevkle dinleyebilmek üzere kendini kalabalığın içine attı. Ordan, oratlama bir yurttaş gibi dinleyecekti. Oldukça da uzaklara gitti. Biraz sonra, başkomutan, kapının merdiveni üstünde boy verdi. Şöyle başladı:

«Afyonlular, kara günler gördünüz ve güneşli günlere erdiniz. Allah, sizden bir daha öyle karar günlere düşmemizi istiyor. Bir daha kara günlere düşmemek için de...»

Bunu dinleyen Genç edebiyatçı şöyle düşündü: «Mat ve tok sesi meğer ne de enginmiş. Sanki yanımda söylüyormuş gibi gür ve açık geliyor. Bu muydu sesim yok, diyen? Sesini işittiremeyecek diye kaygulanan bu muydu? İlahi, Gazi, meğer kendini kendi de bilmiyormuş.

İsmail Habip, iki gün sonra trenle Ankara'ya dönülürken unutmamak üzere defterine şöyle anıcióklar karaladı: «Çoğu trende geçen on dört günlük gezinin kentlere özgü yedi sekiz günü içinde hepsi birbirinden ayrı olarak tam on beş nutuk söyledi. Esin bolluğu, deniz gibi bolluk.

«Adana'da ilk günün birkaç nutkundan ve ikinci gün ögle şöleninden birbuçuk saat süren büyük nutuktan sonra, kenti gezmek üzere kendisinden bir iki saat izin istemiş ve çiftçilerin vereceğı çay şölenine de yetişeceğimi söylemiştim.

«Şimdiye dek bütün söyleyeceklerimi söyledim, dedi, artık orada hiçbir şey söylemeyeceğimden dolayı bulunmasan da olur, bol bol gez.»

«Ferit Celâl'le bir arabaya binmiş, semt semt Adana'yı geziyoruz. Birden usuma esti. Gerçi, ben izinliydim. Gerçi, o hiçbir şey söylemeyeceğini söylemişti. Nevarki, ya söyleyeceği tutarsa? Üzerimde Anadolu ajansı görevi var. Ne olur ne olmaz diye seyranı yarıda bıraktık. İyi ki şölene tam zamanında gelmişiz. O, ayağa kalkmış, çiftçi arkadaşlar, diye nutkuna başlamıştı. Bu nutuk, tam iki saat sürdü. Hanı, bir şey söylememek niyetindeydi? Meğer, bütün gezinin en uzun nutkunu hiç söylemeyeceği zaman söyleyecekmiş. Yedi sekiz gün içinde söylenen on beş nutkun hiçbirinde yinelemeye kaçmadı. Hiçbir cümlesi bile başka cümlesine benzemiyordu. Yalnız, bir düşüncüyü her zaman ve her fırsatta yineledi: «Yapılan şeylerin şerefi benim değil, ulusundur.» O herşeyi ulus yaptı, dedikçe ve bunu diye diye daha çok büyüdükçe ulus da ona her yerde, bütün coşkunuğu, bütün kendinden geçmişliği ve bütün şükranlarıyla «Her şeyi siz yaptınız» diyordu. İkisinin de hakkı var.

«On beş nutkun hepsini kendinden önce söylenen nutuklara cevap olarak ve bütün anlamıyla hazırlıksız söyledi. Kendinden önce söylenen o nutuklarda ya pek beğendiği yada çok kızdığı noktalar olursa, sözleri o zaman daha diri daha hareketli oluyor. Beğendiği noktalar, ya Adana'da yaşlı çiftçi Ramazan ağanın Gazi'yi nasıl sevdiklerine ilişkin o candan gelme içten sözleri yada Mersin'de Reşit Galip'in «Ferdî millet» nutku yada Afyon'da Hoca Bekir efendinin bütün halkın andını anlatan, aydınlık, yurtsever, atılımlı hitabesi, yada... Saymak gereksiz, o ulus-taki duygu temizliğiyle, aydınlardaki doğru görüşü beğeniyor, saygısı, içtenliğe ve zekayadır.

«Kızdığı noktaların en başına o'nu Napoleon'larla Ya-

vuz'larla ölçüştürmek gibi saflıklar geliyor. O zaman, öyle kızardı ki sözün gerisini dahi dinlemeye katlanamayarak konuşanı susturduğu olurdu. Konya Belediyesinde başkan nutkunu okurken kimi frenkçe sözcükler parçalamış ve bu arada «Fatih» yerine «conqérant» sözcüğünü kullanmıştı. Buna adamakıllı canı sıkıldı. Sofradan kalkınca bize: «kendimi zor tuttum» diyor, sözcüğün frenkçe oluşuna mı yoksa anlamına mı kızdınız?» dedim. «İkisine de,» dedi ve ekledi. «Ben, Fatih değil, yalnız ulusumun kurtulmasına çalışmış bir adamım.»

Nutuklarında en çok celallendiği zamanlar, gericilerden sözettği anlardı. Adana'da esnaf derneğinin çay şöleninde cuma tatilini gavur göreneği diye göstererek camide vaaz veren sarıklı mebusun yobazlığından söz ederken nasıl köpürü vermişti: «Tatil yapmak dine aykırıdır demek kadar dinsizlik, imansızlık, küstahlık olmaz. Onlar, modernleşmeyi kafir olmak sayıyorlar. Asıl küfür, onların bu sanısındadır.» Ve gürleyerek ekliyordu: «Ey halk, dinlemeyiniz, böyle usa ve anlayışa aykırı sözleri söyleyenlerin başlarında sarık, üzerlerinde mebusluk da olsa, hatta öyle sözleri size ben de söylesem, dinlemeyiniz.»

«Ya Konya Türkocağındaki nutuk! Olumsuz ruhlu ve geri kafalı adamların atacakları bir adım. «Benim ve benimle düşüncede eş arkadaşlarımın yapacağı şey, kesinlikle ve kesinlikle o adımı atanı tepiemektir.»

Hızını alamadı, içinden gelen atılımla boyu daha uzamış, omuzları daha genişlemiş, sesi daha yıldırımlaşmıştı: «Sizlere bunun da üstünde bir şey söyleyeyim, diyor, farzımuhal, bunu sağlayacak kanunlar olmasa, bunu sağlayacak Meclis olmasa, öyle olumsuz adım atanlar karşısında herkes çekilse ve ben kendi başıma yalnız kalsam, onları gene tepeler...»

İKİNCİ CILDIN SONU